

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И
ХОТЕЛИЈЕРСТВО

Mr Љубомир Јовановић

ТУРИСТИЧКО УРЕЂЕЊЕ СТАРЕ ПЛАНИНЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И
ХОТЕЛИЈЕРСТВО

ТУРИСТИЧКО УРЕЂЕЊЕ СТАРЕ ПЛАНИНЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор

Др Саша Кицошев

Кандидат

Мр Љубомир Јовановић

Нови Сад, 2009

САДРЖАЈ

УВОД	1
1. ПОГЛАВЉЕ	
АНАЛИЗА ОПШТИХ УСЛОВА УРЕЂЕЊА ПРОСТОРА	
1.1 Основне карактеристике савременог туризма.....	5
1.2 Концепт одрживог туризма.....	9
1.3 Однос туризма и простора.....	12
1.4 Резервација простора за туризам.....	16
1.5 Организација туристичких простора.....	20
1.5.1 Туристички кластери.....	24
1.5.2 Туристичка дестинација и место за одмор (ризорт).....	26
1.6 Просторно планирање и туризам.....	29
1.7 Анализа постојеће планске документације простора Старе планине...	34
1.7.1 Просторни план туристичког подручја Бабин Зуб.....	34
1.7.2 Просторни план Парка природе и туристичке регије Стара планина	37
1.7.3 План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом сту-	
дијом и физичко-техничким карактеристикама скијалишта.....	39
1.8 Пестел анализа.....	42
2. ПОГЛАВЉЕ	
АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКИХ РЕСУРСА	
2.1 Географски положај.....	45
2.2 Туристички положај.....	46
2.3 Границе туристичког подручја Старе планине.....	47
2.3.1 Границе Старе планине.....	48
2.3.2 Граница подручја посебне намене.....	48
2.3.3 Границе Парка природе „Стара планина”.....	50
2.3.4 Граница простора погодног за уређење јавног скијалишта.....	52
2.4 Туристичке атракције.....	53
2.4.1 Геолошке карактеристике Старе планине.....	54
2.4.1.1 Геолошки састав.....	54
2.4.1.2 Карактеристике рељефа.....	58
2.4.2 Клима.....	61
2.4.2.1 Падавине.....	62
2.4.2.2 Температура ваздуха.....	64
2.4.2.3 Климатске карактеристике Копаоника, Црног Врха и Ботева.....	66
2.4.3 Воде.....	69
2.4.3.1 Хидрогеолошке карактеристике.....	69
2.4.3.2 Хидрографске карактеристике.....	72
2.4.3.3 Карактеристике површинских вода.....	73
2.4.3.4 Термоминералне воде.....	74
2.4.3.5 Потенцијал и квалитет водотока.....	74
2.4.4 Биљни свет.....	75
2.4.5 Животињски свет.....	77

2.4.5.1	Лептири – lepidoptera.....	77
2.4.5.2	Рибе – pisces.....	77
2.4.5.3	Сисари – mamalia.....	78
2.4.5.4	Птице – aves.....	78
2.4.6	Заштићена природна баштина.....	79
2.4.6.1	Зоне заштите природних вредности.....	80
2.4.6.2	Стање животне средине.....	85
2.4.7	Заштићена културно-историјска баштина.....	86
2.4.8	Култура живота и рада.....	88
2.4.8.1	Организација села и градитељско наслеђе.....	88
2.4.8.2	Локална кухиња.....	89
2.4.8.3	Ћилимарство.....	89
2.4.8.4	Грнчарство.....	89
2.4.9	Манифестације.....	89
2.4.10	Културне и верске установе.....	90
2.4.11	Природна лечилишта.....	93
2.4.11.1	Гамзиградска Бања.....	93
2.4.11.2	Звоначка Бања.....	93
2.4.12	Спортско рекреативни објекти.....	94
2.4.13	Туристичке стазе и путеви.....	96
2.4.14	Пејзажне карактеристике.....	96
2.4.15	Туристичка инфраструктура.....	98
2.4.16	Смештајни капацитети.....	99
2.4.17	Класификација туристичких атракција.....	101
2.5	Демографски и насеобински ресурси.....	104
2.5.1	Становништво.....	105
2.5.2	Насеља.....	106
2.6	Инфраструктурни ресурси.....	108
2.6.1	Саобраћај.....	108
2.6.2	Водоснабдевање и третман отпадних вода.....	109
2.6.3	Електроенергетска инфраструктура.....	110
2.6.3.1	Постојеће стање електро мреже и објеката.....	110
2.6.3.2	Услови за одржавање и развој електро мреже.....	113
2.6.4	Телекомуникациона инфраструктура.....	114
2.6.5	Комунална инфраструктура.....	114
2.7	Економски ресурси.....	117
2.7.1	Привреда.....	117
2.7.2	Пољопривреда и шумарство.....	116
2.7.2.1	Земљиште.....	116
2.7.2.2	Пољопривреда.....	117
2.7.2.3	Шумарство.....	118
2.7.3	Туристичка привреда.....	119
2.7.3.1	Туристички промет.....	119
2.7.3.2	Организације за промоцију и развој туризма.....	120

3. ПОГЛАВЉЕ

ТРЕНДОВИ У ТУРИЗМУ И АНАЛИЗА КОНКУРЕНТСКИХ ДЕСТИНАЦИЈА

3.1	Туризам као начин живота и потрошни модел данашњице.....	123
3.2	Анализа конкуренције.....	125

4. ПОГЛАВЉЕ	
SWOT АНАЛИЗА	
4.1 Полазне основе SWOT анализе.....	127
4.2 Образложење и закључци SWOT анализе.....	131
4.2.1 Стратешке предности.....	132
4.2.2 Стратешки недостаци.....	134
5. ПОГЛАВЉЕ	
ПОТЕНЦИЈАЛИ ТРЖИШТА	
5.1 Туризам у Европи.....	137
5.2 Потенцијали планинског туризма у Европи.....	139
5.3 Потенцијали туристичког тржишта у Србији.....	140
5.3.1 Туристички промет у планинским дестинацијама у Србији.....	140
5.3.1.1 Ставови потенцијалних корисника услуга планинског туризма.....	142
5.4 Процена тржишног потенцијала планинских дестинација у Србији.....	143
5.4.1 Процена капацитета скијалишта Старе планине.....	146
6. ПОГЛАВЉЕ	
РАЗВОЈ ПЛАНИНСКОГ ТУРИЗМА	
6.1 Традиционални концепт.....	149
6.1.1 Опште карактеристике развоја.....	155
6.2 Концепт ризорта.....	156
6.3 Ски–стадиони.....	159
6.4 Планински скијашки ризорти у заштићеним природним добрима.....	159
6.5 Развој тржишта планинског туризма.....	162
6.6 Фактори успеха планинских дестинација.....	165
7. ПОГЛАВЉЕ	
КОНЦЕПТ ТУРИСТИЧКОГ УРЕЂЕЊА СТАРЕ ПЛАНИНЕ	
7.1 Стратегијско мастер планирање.....	169
7.2 Циљеви развоја туризма на Старој планини.....	172
7.3 Концепт туристичких производа у односу на потенцијале и циљеве развоја...	173
7.4 Детерминанте развоја планинских туристичких дестинација.....	177
8. ПОГЛАВЉЕ	
УРЕЂЕЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ИНФРАСТРУКТУРНИХ ОБЈЕКТА	
8.1 Основи уређења туристичких инфраструктурних објеката.....	181
8.2 Уређење скијалишта.....	182
8.2.1 Припремна истраживања.....	183
8.2.2 Анализа снежног покривача.....	184
8.2.3 Анализа постојећих капацитета.....	188
8.2.4 Категоризација скијаша и класификација ски-стаза.....	189
8.2.5 Класификација ски-стаза према Закону о јавном скијалишту.....	191
8.2.6 Утврђивање скијашких подручја.....	192
8.2.7 Критеријуми за одређивање ски-стаза.....	194
8.2.8 Критеријуми за планирање такмичарских ски-стаза.....	195
8.2.9 Уређење ски-стазе.....	200

8.2.10	Критеријуми за утврђивање капацитета ски-стазе.....	200
8.2.11	Критеријуми за постављање и одређивање капацитета система вертикалног транспорта.....	203
8.2.12	Системи за оснежавање.....	209
8.2.13	Планирање функционалних елемената скијалишта.....	210
8.2.14	Анализа планова развоја скијалишта на Старој планини.....	212
8.2.14.1	Концепт скијалишта према Просторном плану.....	212
8.2.14.2	Концепт скијалишта према Мастер плану.....	215
8.2.14.3	Оцена предложених модела развоја скијалишта.....	218
8.3	Спортски објекти.....	219
8.4	Излетничке стазе.....	221
8.5	Тематска пешачка рута „Прича планине”.....	224
8.6	Систем видиковаца.....	225
8.7	Центри за посетиоце / Интерпретациони центри.....	225
8.8	Авантуристички парк.....	226
8.9	Рурално етно насеље.....	227
8.10	Туристичка сигнализација.....	228

9. ПОГЛАВЉЕ

ПЛАНИРАЊЕ СМЕШТАЈА И СЕРВИСНИХ УСЛУГА

9.1	Планирање локација за смештајне објекте.....	231
9.2	Врсте смештајних објеката.....	233
9.3	Исплативост хотелског смештаја.....	236
9.4	Равнотежа хотелског и приватног смештаја.....	238
9.5	Стандарди за уређење и опремање хотела.....	240
9.5.1	Варијације у величини соба.....	241
9.5.2	Планирање јавних зона.....	242
9.5.3	Економско-технички део.....	243
9.6	Остали облици смештаја.....	244
9.7	Стандарди за продавнице и остале услуге.....	245
9.8	Ангажовање хуманих ресурса (нетуристичко становништво).....	246
9.9	Администрација, техничке и остале пратеће услуге.....	249
9.10	Анализа планова развоја смештајних капацитета на Старој планини.....	251
9.10.1	Концепт Просторног плана.....	251
9.10.1.1	Туристички центри.....	253
9.10.1.2	Туристичка насеља.....	255
9.10.1.3	Туристички пунктови.....	258
9.10.2	Концепт Мастер плана.....	259
9.11	Оцена предложених модела развоја смештајних капацитета.....	262

10. ПОГЛАВЉЕ

УРЕЂЕЊЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ

10.1	Уређење саобраћајне инфраструктуре.....	267
------	---	-----

10.1.1	Стандарди за изградњу саобраћајница.....	247
10.2	Спољашња расвета.....	270
10.3	Снабдевање водом.....	270
10.4	Канализација и третирање канализацијског отпада.....	272
10.5	Системи за одводњу и наводњавање.....	273
10.6	Одлагање чврстог отпада.....	273
10.7	Снабдевање електричном енергијом.....	274
10.8	Системи комуникације.....	274
10.9	Грејање и клима системи.....	274
10.10	Координација комуналних услуга.....	275
10.11	Пројекти и уређење у области руралног туризма.....	276

11. ПОГЛАВЉЕ

ПРВА ФАЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

11.1	Прва фаза развоја развоја туристичког ризорта и скијашког центра.....	279
11.2	Развој инфраструктурних система.....	283
11.2.1	Саобраћај.....	283
11.2.2	Комунална инфраструктура.....	285
11.2.3	Енергетска инфраструктура.....	289
11.2.4	Телекомуникациона инфраструктура.....	290
11.2.5	Термотехничке инсталације.....	292
11.2.6	Озелењавање површина.....	293
11.3	Правила за изградњу објеката.....	295
11.4	Процена потребних улагања за развој планираних садржаја прве фазе развоја пројекта Стара планина.....	296
11.5	Финансирање, управљачки модел и реализација.....	298
11.6	Модел за имплементацију пројекта.....	299
11.7	Правни и плански основи реализације прве фазе развоја туризма.....	301
11.8	Анализа концептуалних решења прве фазе развоја туризма.....	302

12. ПОГЛАВЉЕ

ДЕТЕРМИНАЦИЈА ЕКОЛОШКИХ КАПАЦИТЕТА ПРОСТОРА.....

ЗАКЉУЧАК.....

305

311

Увод

Предмет ове дисертације је туристичко уређење простора Старе планине у функцији одрживог развоја свих облика планинског туризма. Стара планина је највећа планина у источној Србији и представља важну природну атракцију на коју су ослоњене туристичке развојне амбиције општина: Књажевац, Пирот, Зајечар и Димитровград. Развој туризма и комплементарних делатности треба да омогући економски развој подручја и његову демографску ревитализацију. У оквиру Стратегије развоја туризма Републике Србије, Стара планина је сврстана у кластер Источна Србија (Ниш) - „Још увек неоткривена”. Истовремено, према Просторном плану Републике Србије припада групи приоритетних туристичких регија.

Истраживања туризма показују да се ради о делатности и активности која подразумева познавање, коришћење и унапређење природних вредности, висок квалитет техничке надградње и психосоцијалну подршку, мултидисциплинарност, интердисциплинарност и економски, социјални, хумани, као и еколошки смер људских активности и делатности. Туризам је и комплексан друштвено економски феномен савременог света, који обухвата широки спектар појава и односа насталих за време туристичког путовања. Сложеност туризма употпуњује чињеница да туристички систем, који се може уочити на различитим нивоима друштвене организације у својој реализацији задире не само у економски, већ и у еколошки, социјални и културни аспект живота.

Ширење и снажење туризма као феномена и једног од најбрже растућих сегмената светске привреде, и све снажније испољавање његових економских и неекономских утицаја, допринели су да се националне владе посвете питањима развоја туризма на подручјима под сопственом ингеренцијом. Туризам се све више намеће као средство економске диверсификације, раста запошљавања, урбане регенерације и повећања друштвеног благостања. Са повољним мултипликативним учинком, у виду економских користи, али и неекономских функција (здравствена, културна, забавна, социјална и политичка), туризам је пожељан инструмент у развојној визији урбаних целина али и руралних подручја. Управо ове чињенице определиле су планере економског развоја у многим европским земљама да туристичком валоризацијом ресурса планина покрену развој планинског туризма а тиме и развој руралних и планинских подручја.

Поред социјалног и економског утицаја, савремени туризам је релевантна просторна појава, будући да свеобухватно утиче на структуре и процесе, мењајући физиономска и функционална обележја простора. Развој туризма као усклађеног система техничко-технолошких, економских и друштвених активности, дешава се у простору, који се препознаје као јединствена, недељива целина физичких услова, природних и створених ресурса и вредности. Простор са својим физичко-географским условима и ограничењима битно опредељује појаву, врсту и интензитет развојног процеса, што значи да се развојне активности могу одвијати само у оним подручјима чији природни и антропогени услови и ресурси то омогућавају. Планерске активности које не би уважиле ове околности, суочиле би се са препрекама које би знатно утицале на позитиван исход развојних пројеката.

Поставља се питање, где је оптимална линија поделе између развоја туризма и потреба туризма за простором и могућностима простора, и како остварити развој а сачувати природне и друштвене особености простора? То се посебно односи на заштићена природна подручја, као што су национални паркови, паркови природе, резервати биосфере, који развојем, пре свега туризма и рекреације, али и својим укупним функцијама, могу значајно утицати на развојне процесе у околном руралном простору и демографску стабилност њихове уже и шире околине. Притом треба имати у виду, да заштићена подручја карактерише ризично окружење, које најпре треба заштитити од било којег облика неприлагођене привредне експлоатације. Успостављање хармоничног и одговорног развоја постаје кључни циљ планова развоја туризма.

Примаран циљ овог рада, остаје сагледавање конкретне примене развојног концепта у просторној стварности – шта значи усмеравати развој одређеног подручја у складу са концептом одрживог развоја? Одговор је садржан у три основна саставна дела дефиниције одрживог развоја: економској, друштвеној и еколошкој одрживости. Економски одржив развој претпоставља остваривање привредног раста и учинка и успех пројекта на тржишту; друштвена одрживост постиже се остваривањем задовољавајућег степена животног стандарда; док еколошка одрживост подразумева развој који поштује могућности окружења, тј. способност окружења да поднесе развојне интервенције, које не би уништиле природне вредности. Одрживи развој одређеног простора могуће је постићи комплексним сагледавањем међузависног утицаја свих његових елемената у оквиру интегралног (просторног) развоја.

Међутим, развој и успех планинских туристичких дестинација на туристичком тржишту зависи и од низа фактора интерног и екстерног карактера. Кључни су укупан имиџ централне дестинације, квалитет туристичке понуде у зимској и летњој сезони, осећај сигурности као и укупан утисак о квалитету управљања дестинацијом. Пројекти туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре развијају се у складу са општеприхваћеним стандардима и правилима. Саобраћајна повезаност је од кључне важности и често пута пресудан критеријум због ограничења планинског простора. Квалитет и разноврсност хотелског и апартманског смештаја је незаобилазна чињеница сваке озбиљније туристичке понуде. Летња понуда је разноврсна и по ефектима промета превазилази потенцијале зимске понуде. За све успешне планинске дестинације важи правило да представљају права уметничка дела у области урбанистичког уређења простора и дизајнирања објеката. Потребне интервенције у простору изводе се уз консензус са свим заинтересованим странама и са максималним осећајем за уређење простора.

Циљ ове докторске дисертације је усмерен је на формирање новог, комплексног, планинског туристичког подручја као и на изградњу ланца туристичких вредности унутар ширег просторног оквира Старе планине. Анализом модела развоја планинских дестинација а посебно планинских дестинација у Алпској регији, уз помоћ савремене литературе и њене критичке анализе, а такође и уз истраживање тржишта, локалних и регионалних ресурса, релевантних примера најбољих у пракси (benchmarking), интервјуа са локалним, кључним играчима (stakeholders), радионица (workshops) са локалним снагама и локалним експертима повезаним директно или индиректно са развојем

Старе планине, и истраживањима интереса интернационалних снага (stakeholders) и кључних играча у међународном туризму, потврдили смо хипотезу да примена опште прихваћених стандарда у планирању развоја и реализацији пројеката планинског туризма на принципима одрживог развоја представља оптимални модел развоја.

Највећи планински масив источне Србије, Стара планина без обзира на изразиту ресурсну основу у свету туризма је још увек неоткривено и непознато туристичко подручје са инфраструктуром која није у стању да задовољи постојећу тражњу. У том смислу, без обзира на постојање одређених туристичких капацитета, планирање развоја и туристичког уређења у основи треба да буде засновано на принципима планирања потпуно нових, неразвијених подручја. Пројекти оваквог типа захтевају велика финансијска средства која превазилазе могућности домаћег инвестицијског капитала. Да би привукао стране инвеститоре, чиме би се омогућило интернационално финансирање кључне инфраструктуре и супраструктуре, понуђени плански модел пројекта, мора да буде заснован на методологији и стандардима по којима се данас у свету планира развој планинских дестинација. Развојни модел подразумева интегрисано управљање развојем и партнерство јавног и приватног сектора у реализацији пројекта, као и друштвени консензус у коме сви нивои власти препознају своју улогу у реализацији пројекта.

Имајући у виду овакву констатацију, за успешну реализацију пројектног циклуса туристичког уређења, кроз прво поглавље изнели смо основне карактеристике савременог туризма са освртом на одрживи развој туризма, однос туризма и простора, моделе организације туристичких простора, као и планске основе туристичког уређења простора са посебним освртом на планске основе развоја туризма на подручју Старе планине.

Природне карактеристике подручја Старе планине одликује изузетан рељеф, богата флора и фауна са више ендемичних врста, као и многобројна нетакнута речна изворишта која представљају добро од изузетног значаја. У другом поглављу обрадили смо ресурсну основу а треће поглавље посвећено је кључним трендовима у туризму и анализирању конкурентских дестинација. Стандардна анализа која пружа основу за објективну процену реалних развојних потенцијала подручја изнета је у четвртном поглављу. Ресурсна основа Старе планине оцењена је високом оценом, чиме се ово подручје издвојило и оправдало приоритетан статус у планским документима, када је питању развој планинског туризма, како међу већ формираним или започетим целинама, тако и међу новим потенцијалним туристичким просторима.

Планирање развоја туризма у туристичким дестинацијама подразумева детаљну анализу развојних процеса на туристичком тржишту. У петом поглављу дате су основне карактеристике европског и српског туристичког тржишта које у основи обликују развојне процесе и програме и детерминишу обим планских интервенција у простору.

Туристичко уређење простора планинских дестинација свој узор има у туристичким дестинацијама Алпске регије. Више од једног века текао је процес обликовања туристичких дестинација планинских подручја алпских земаља, и процес формирања једног од најсложенијих производа у области туризма. Динамичне економске промене у европском друштву, технолошки напредак у развоју инфраструктуре, раст животног стандарда, повећање обима

слободног времена и друге промене у сфери друштва и економије, непрестано су утицале на развој скијашке и спортско-рекреативне инфраструктуре планинског туризма и све веће интересовање туриста за планине. Паралелно са технолошким развојем и тржишним позиционирањем, текао је и процес организационог развоја, што све заједно чини једно вишедеценијско искуство, које је утицало на развој планинских дестинација и ван алпског подручја. Појава концепта ризорта на северноамеричком континенту такође је утицала на развој комплексних модела интегралног места за одмор, које са комплексима скијашке инфраструктуре чини основ туристичког уређења простора планинских туристичких дестинација.

Полазећи од ресурсне основе и тржишних могућности у складу са стандардима и правилима која се односе на планирање развоја туристичке инфраструктуре, туристичке супраструктуре и других елемената и садржаја туристичке понуде планинских туристичких дестинација у наредним поглављима изнели смо концепт туристичког уређења Старе планине, да би смо у једанаестом поглављу анализирали прву фазу развоја туризма на Старој планини и дали моделе функционалне организованости туристичке дестинације у целини. Туристичко уређење простора јесте континуиран процес који поред економске, социјалне, културне и временске има и своје техничке и управљачке димензије, које условљавају успех планираних активности. Уређење туристичких простора, које у основи обухвата *планирање, реализацију, евалуацију и управљање туристичким пројектима*, заснива се на постављеним стратегијским циљевима развоја туризма туристичких дестинација. Планирање и уређење простора претпоставка је за постизање бољег размештаја развојних функција у простору, заштиту и унапређење природних и ствараних вредности, и оптималан размештај објеката. Подробном анализом постојеће планске документације у складу са правилима и стандардима развоја планинског туризма утврђени концепт проверили смо кроз развојне моделе инфраструктурних и супраструктурних туристичких пројеката и њиховим размештајем у простору. На основу процене тенденција глобалних туристичких кретања, затим анализе и валоризације укупних туристичких потенцијала утврдили смо циљеве и оквире средњорочног и дугорочног развоја туризма који би требало да афирмишу концепт најрационалнијег и најфункционалнијег организовања туризма.

1. АНАЛИЗА ОПШТИХ УСЛОВА УРЕЂЕЊА ПРОСТОРА

1.1 Основне карактеристике савременог туризма

Промена целине просторног система кроз процес туристичког уређења простора условљена је елементима развојног, планског и нормативног система. Најзначајнији развојни чиниоци су детерминисани процесима који се дешавају у туризму али и у комплементарним делатностима (саобраћај, трговина, пољопривреда, занатство, заштита животне средине) које имају значајан утицај на развој туризма. Ови чиниоци се испољавају кроз карактеристике савременог туризма, одрживи развој туризма, као основног принципа и начина развоја ове делатности, однос туризма и простора, као и кроз промене и начине просторне организације туризма.

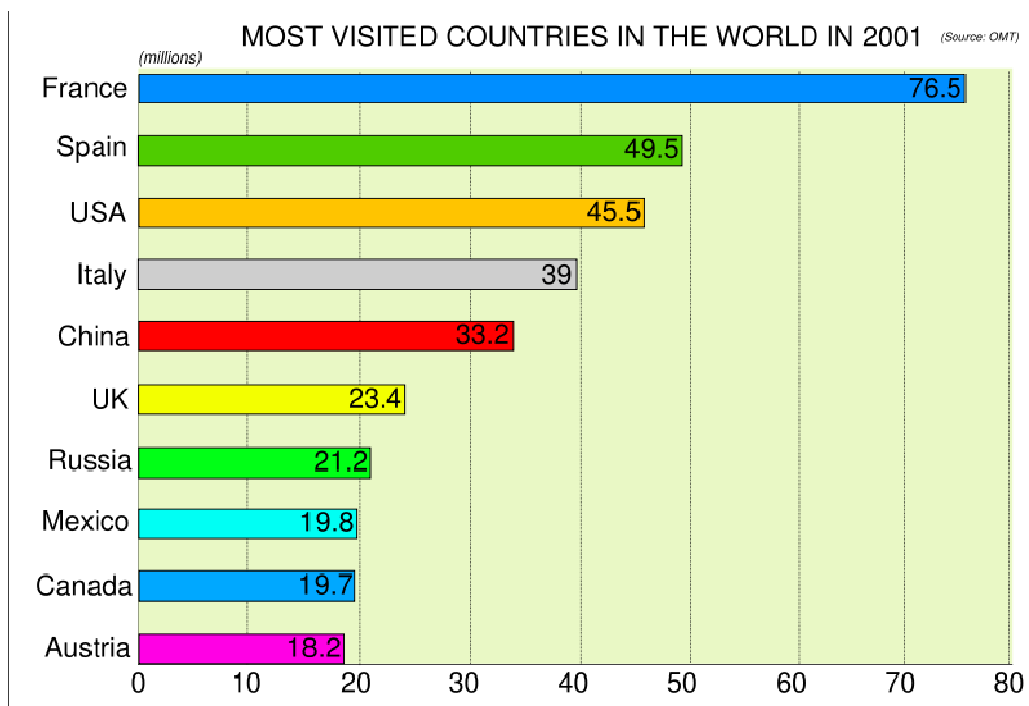
У структурним анализама и дугорочним пројекцијама туризам се оцењује као једна од најдинамичнијих појава са готово непроцењивом важношћу за развој светске привреде. Основна карактеристика савременог туризма је масовност и просторно ширење. Миграције попут туристичких, иако најчешће краткотрајне, остављају дубоке трагове у простору. „Туристичка кретања из рекреативних и културних потреба условила су диференцирање иницијативних и рецептивних места, регија и земаља, те се намеће потреба систематског интердисциплинарног и мултидисциплинарног праћења бројних позитивних и негативних појава и процеса, у обе категорије” (Станковић С. 1979).

„Посматран у историјском контексту развој туризма је под снажним утицајем ширих друштвених промена. Од времена када су туристичке активности биле својствене само малом делу укупне популације, до времена појаве масовног туризма и савремених врста туризма туристички сектор је прошао дуг пут, у току којег су се догодиле значајне трансформације и у домену туристичке понуде и у домену туристичке тражње” (Хацић, 2006). Након „великих тура” и „пакет аранжмана” Thomas-a Cook-a, туризам улази у раздобље обележено развојем бања и климатских лечилишта, „палеотуризам”, за које Alfier сматра да се завршава са Првим светским ратом, док Мариновић-Узелац сматрају да се „палеотуризам”, посебно у погледу задирања у простор и његово ангажовање, протеже и у краће раздобље после Првог светског рата – све до светске привредне кризе. Туризам се у свету почео интензивно развијати после Другог светског рата. Ово раздобље карактерише тзв. „масовни” туризам. То је облик туризма у коме је заступљен велик број туриста који путују организовано, најчешће у тзв. пакет-путовањима или аранжманима у организацији туроператора и путничке (туристичке) агенције. Карактеристика овог облика туризма јесте, не само учешће великог броја свих слојева становништва у туристичком промету, него и временска концентрација туристичког промета на раздобље годишњих одмора, поготово лети, иако се развојем планинских (скијашких) туристичких дестинација та врста туризма све више јавља и зими.

Годишња стопа раста туризма између 1950. и 1960. године износила је 10,9%. Иза тога се до 1965. одржала на 10,2%, а затим дуго била од 5 - 6%, да би се после 1990. године стабилизовала на 3%. Такав раст има мало привре-

дних делатности у савременом свету. На крају двадесетог века у међународним тури-

стичким кретањима у свету регистровано је 698,3 милиона туриста. Годину дана касније тај број је порастао на 702,6 милиона. Величином међународног туристичког промета изразито предњачи Европа. У Европи је 2001. године евидентирано 399,8 милиона страних туриста, или 57% од укупног броја у свету.

Табела 1. Најпосећеније земље 2001. године (Извор: WTO)

Међу земљама са изванредно развијеним иностраним туризмом 2001. истичу се Француска (76,5 милиона туриста), Шпанија (49,5 милиона туриста), САД (45,5 милиона туриста), Италија (39 милиона туриста), Кина (33,2 милиона туриста), Велика Британија (23,4 милиона туриста) и Русија (21,2 милиона туриста) (слика1). Од иностраног туризма рецептивне земље света су 2000. године зарадиле 476 милијарди америчких долара. Величином прихода по основу иностраног туризма истичу се САД (75 милијарди долара), Италија (31 милијарда долара), Француска и Шпанија (свака по 30 милиона долара), Велика Британија (22 милијарде долара), Кина и Аустрија (свака по 13 милијарди долара).

Туризам у свету није само међународни, већ и национални феномен. У националним (домаћим) туристичким кретањима у свету учествује три до четири пута више људи него у међународном туризму. Масовност туризма која се почела испољавати између 1950. и 1960. године, најпре у домаћим, а затим и у међународним оквирима произвела је низ последица, не само на туризам већ на економију и друштво у целини. Данас су на туристичком тржишту све траженије интерконтиненталне дестинације. У вези с тим повећава се обим пословања мултинационалних компанија из домена туризма

и саобраћаја. У томе су најдаље отишле САД, земља са најразвијенијим ваздушним саобраћајем, али и са таквим хотелским групацијама које имају своје објекте на свим континентима. Предњаче компаније Cendant (528 892 соба у хотелима) и Marriot International (322 000 соба у хотелима). Европски лидер је енглески Bass HR са 461 434 соба у својим хотелима.

Укрупњавање је присутно и у агенцијској делатности. Немачки TUI на берзи вреди 12 милијарди EUR у 2002. години. Одмах иза њега је Thomas Cook AG-Lufthansa и Karstadt из Немачке чија вредност достиже 8,1 милијарду EUR. На лондонској берзи, MY TRAVEL, бивши AIR TOURS достиже 7 милијарди EUR. Свака од ових компанија учествује у свим врстама путничке индустрије од почетка до краја туристичког ланца. Многи од њих заснивају свој посао на одвођењу туриста на топла мора: Медитеран, Шпанија, Грчка, Кипар, Тунис, Мароко а понекада и на даље дестинације, Кариби, Костарика итд.

Борба људи за више слободног времена и више празника и успех у тој борби последица су развоја савременог друштва. „Данас се ваља борити с последицама тога непретка. Ако се на средини седамдесетих година отпочело с проучавањем уочљивих утјецаја туризма на околицу, данас, када су путовања постала јединственом масовном појавом у повјести, открива се људска димензија и социјално-културна проблематика те покретљивости у слободном времену. Заправо се тиме већ одавно требало позабавити. Тиме је у бити требало започети” (Kripendorf J., 1986).

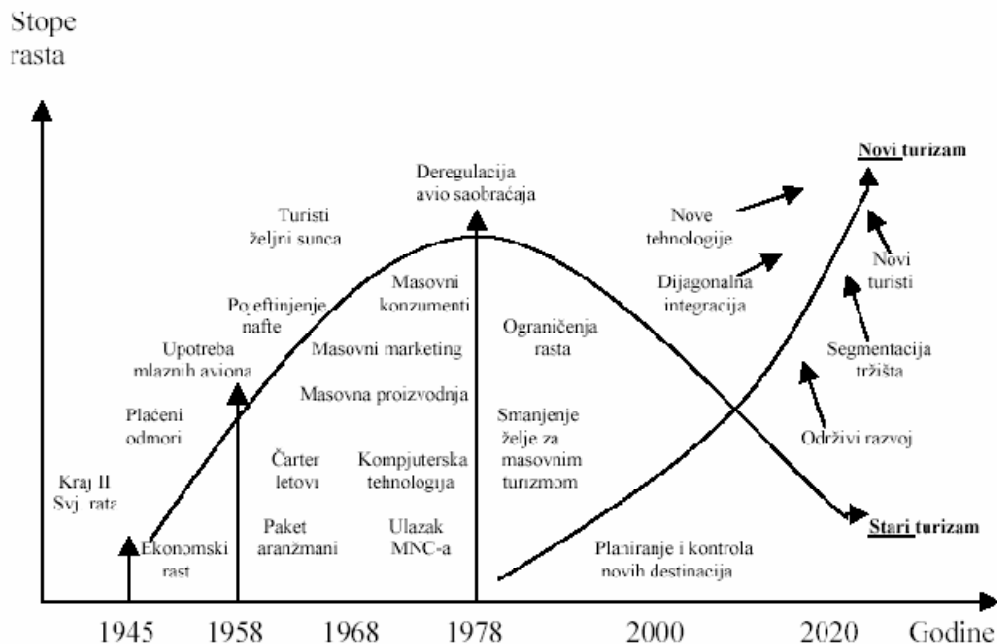
За прихват тако великог броја туриста изграђена је огромна инфраструктура и смјештајни капацитети, који су у многим подручјима изазвали бројне деградације простора. Утврђен је читав низ привредних, просторно-еколошких и социо-културних негативних учинака „масовног” туризма, што се посебно види у друштвеним трошковима развоја туризма, који се манифестују:

- појавом туристичке моноструктуре (велики комплекси хотела, туристичких насеља и сл.);
- променама у привредној структури подручја;
- непримереним порастом цене земљишта;
- релативно ниском индивидуалном рентабилношћу туристичких грађевина;
- угроженом флором;
- смањењеним квалитетом копнених и морских вода;
- локалним загађењем ваздуха и оптерећеност буком;
- непримереним трансформацијама туристичких места и регија
- архитектонско визуелним загађењем
- негативним социо-културним утицајима (Драгићевић, 1988).

Промене које су се догодиле на светском туристичком тржишту почетком 80-их година XX века снажно су утицале на трансформацију туристичких токова, углавном у квалитативном погледу. Мање су деловале на интензитет путовања, а више на структуру туристичке потрошње и понашање

самих туриста. Туризам се почео трансформисати из „тврдога” у „меки” облик, постао је хуманији и више окренут појединцу. Синтагма „нови” туризам појављује се све чешће као назив за целокупну реакцију на „масовни” туризам, не толико са гледишта његовог конфликта с простором, већ више у промени карактеристика дела потражње на туристичком тржишту. Међутим, овај облик туризма за сада представља само фракцију у склопу матице „масовног” туризма. На том трагу се наглашено развијају различите врсте туризма, на пример - градски, културни, рурални, наутички, конгресни, верски, еко-туризам, авантуристички и др. За стварање слојевите и транспарентне туристичке понуде какву тражи „нови” туризам, више није довољна само једна ударна туристичка атракција, као што је топло море или заснежене планинске падине, која се у „масовном” туризму означава као примарни туристички простор.

Slika 1: *Životni ciklus turizma.*

Izvor: Poon, 1993, str.12.

Слика 1. Животни циклус туризма (Извор: Poon, 1993)

Без доброг познавања целокупне туристичке атракцијске основе, није више могуће креирати туристички производ¹ какав тражи ново туристичко тржиште. Занимљив сценарио о кретању животног циклуса туризма демонстрира Poon (Poon, 1993). У његовом моделу (слика 1.) животни циклус туризма започиње средином прошлог века, а представљен је и његов могући развој у будућности. Као што можемо видети на графикону, крајем 80-тих

1.Туристички производ на туристичком тржишту све више потискује појединачне „туристичке услуге”. Туристички производ има, за робу, неке неубичајене карактеристике: сложени производ,неопипљив производ, непреносив производ; не подударају се место купње и потрошње; производ који се не може ускладиштити. (Кушен, 1999: 64-65.).

почиње тренд смањења тражње за масовним туризмом и јавља се нови облик потражње за туристичким производима. Нови потрошачи су софистицирани, еколошки свесни и одговорни по питању природе, и желе разнолике туристичке производе обogaћене специјалним програмима. Због високе захтевности потрошача, тржиште се све више диференцира и настаје велики број хетерогених тржишних сегмената. Развија се нови концепт развоја туризма који се базира на одрживом развоју.

1.2 Концепт одрживог туризма

Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века постепено се све више развијала свест да су негативне последице интензивног индустријског развоја, као и проблеми убрзаног раста становништва и исцрпљивања природних ресурса светски проблем, те се у складу с тим требају и решавати заједничким напором свих држава. Концепт одрживости потиче из природних наука и изворно се везује за управљање природним ресурсима на начин који обезбеђује очување њихове репродуктивне способности. Прва продубљена интерпретација овог концепта изнета је у документу Међународне уније за очување природе под називом *World Conservation Strategy (IUCN, Gland, Switzerland, 1980)*, којом се наглашава да сазнања из области генетике, екологије и термодинамике могу да буду од користи за одговарајуће уобличавање економских процеса, посебно ако се ради о примени принципа оптималне алокације. Чисто економски приступ, у смислу теорије друштвеног благостања, дозвољава раст производње без обзира на штете по животну средину. Концепт одрживог развоја појавио се као компромисно решење које, уз даљњи привредни раст и развој, подразумева и друштвени напредак и еколошку одрживост. Додавањем речи „развој” у дефиницију одрживости укључује се временска димензија, односно интергенерацијски трансфер. Одрживи развој се тако дефинише као „развој који настоји задовољити потребе и аспирације садашњости без угрожавања потреба будућих генерација” према извештају Светске комисије за окружење и развој (Brundtland Commission) објављеног 1987. године под називом *Our Common Future*. Концепт је нарочито снажно популаризован након велике Конференције Уједињених Нација о окружењу и развоју 1992. године, одржане у Рио де Жанеиру.

Међутим, током времена јављале су се критике да је дефиниција одрживог развоја врло општа, и као таква подложна различитим тумачењима. Често се пренаглашавају само поједини њени делови, а занемарује важност интегралног приступа. Осим тога, ко заиста може знати какве све последице могу изазвати поједине људске активности, какве ће стварно бити потребе будућих генерација, или који ће ресурси за њих бити највреднији?

Примаран циљ у смислу овог рада, остаје сагледавање конкретне примене концепта у просторној стварности – шта значи усмеравати развој одређеног подручја у складу са концептом одрживог развоја? Одговор је садржан у три основна саставна дела дефиниције одрживог развоја: економској, друштвеној и еколошкој одрживости. Економски одржив развој претпоставља остваривање привредног раста и учинка; друштвена одрживост постиже се остваривањем задовољавајућег степена животног стандарда, док еколошка одрживост подразумева развој који поштује прихватни капацитет окружења, тј. способност окружења да поднесе загађивање и исцрпљивање

природних извора. Одрживи развој одређеног простора могуће је постићи комплексним сагледавањем међузависног утицаја свих његових елемената у оквиру интегралног (просторног) развоја.

Савремени туризам једна је од најрелевантнијих просторних појава, будући да свеобухватно утиче на структуре и процесе, мењајући физиономска и функционална обележја простора. Будући да туризам има врло повољне мултипликативне учинке, у виду економских користи, али и неекономских функција (здравствена, културна, забавна, социјална и политичка), пожељан је инструмент у развојној визији и већих урбаних целина, и руралних подручја.

Од краја прошлог века превладава тежња за усмеравањем туристичке активности у складу с концептом одрживог развоја, односно привредном, друштвеном и еколошком одрживошћу. То се посебно односи на заштићена природна подручја, као што су национални паркови, паркови природе, резервати биосфере, специјални резервати природе, али и заштићени простори непокретних културних добара који развојем, пре свега туризма и рекреације, али и својим укупним функцијама, могу значајно да утичу на развојне процесе у околном руралном простору и демографску стабилност њихове уже и шире околине. Притом треба имати на уму, да заштићена подручја карактерише ризично окружење, које најпре треба заштитити од било којег облика неприлагођене привредне експлоатације, која у исто време и поред несумњивих вредности могу прописаним ограничењима представљати озбиљно ограничење за реализацију развојних процеса.

Поставља се питање, где је оптимална линија поделе између развоја туризма и потреба туризма за простором и могућностима простора, и како остварити развој а сачувати природне и друштвене особености простора? Успостављање хармоничног и одговорног развоја постаје кључни циљ планова развоја туризма. Комплексност управљања развојем туризма је резултат значаја који природни и антропогени ресурси имају за заједницу. „Стога се данас у теорији али и пракси развоја туризма наглашава потреба за управљањем одрживим развојем туризма, што подразумева балансирање управљачких структура у туристичком сектору између краткотрајне економске користи, који локалној заједници омогућава развој туризма, и потребе очувања природних и културних добара за потребе садашњих и будућих генерација” (Хацић, 2006). За уважавање принципа и остваривање циљева одрживог развоја туризма неопходно је прихватање одговорности и развој свести о потреби промене понашања свих учесника туристичког промета, што би водило у правцу усклађеног развоја туризма и очувању животне средине. То је дуготрајан процес усмерен у правцу промена у односима који се успостављају између друштвених, економских и природних система и процеса.

Концепт одрживог развоја постао је водећи принцип развојних политика у све већем броју организација од локалног до међународног нивоа. Посебно издвајамо принципе и смернице водећих организација из области заштите животне средине и туризма. Принципи одрживог туризма према Светском фонду за дивљи живот (WWF) били би следећи (Tourism concern, 1992):

- одрживо коришћење извора,
- смањење прекомерне потрошње и бацања,

- одржавање разноврсности,
- обезбеђење правичности (непистрасност),
- интеграција туризма у планирање,
- подржавање локалне економије,
- укључење локалних заједница,
- консултовање јавног мњења,
- обука особља,
- маркетинг туристичке одговорности,
- предузимање истраживања.

Светски савет за туризам и путовања (World Travel and Tourism Council) препоручује следеће смернице за одрживи развој:

- идентификовати и минимизирати туристички производ и оперативне проблеме средине, посвећујући посебну пажњу новим пројектима,
- посветити дужну пажњу захтевима обликовања средине, планирања, локације и изградње,
- водити рачуна о заштити и очувању еколошки угрожених простора, врста и естетски вредних пејзажа, уз унапређење предела уколико је то могуће,
- спроводити штедњу енергије, смањење или рециклажу отпадака, вршити контролу питке воде и канализационих отпадних вода,
- контролисати и смањити загађења ваздуха,
- вршити надзор, контролу и смањење нивоа буке,
- смањити и елиминисати еколошки штетне производе, као што су азбест, пестициди и токсичне корозивне, инфективне, експлозивне и запаљиве материје,
- обезбедити подршку и очување историјских и регионалних објеката и места,
- посветити неопходну пажњу интересима локалног становништва, укључујући њихову историју, традицију, културу и будући развој,
- третирати еколошке проблеме као кључни фактор развоја туристичких дестинација.

Данас је врло изражен посебан вид туристичке тражње који себе налази у природном окружењу. Масовним развојем туризма суочавамо се са низом бенефиција и проблема који се морају разрешити и превазићи са циљем даљег развоја туризма. Потрага за одрживим степеном интеракције природе и човека; природе и туризма, као човека и туризма треба да нам, да одговор и путоказ ка планирању развоја туризма у функцији очувања животне средине и задовољењу туристичких потреба. Управљање туризмом, како би његов развој био одржив и усклађен са заштитом животне средине, подразумева постојање одговарајућих инструмената којима се могу успешно контролисати његови утицаји на животну средину и омогућити одрживи развој. Један од инструмената је планирање туризма које треба спроводити на националном и регионалном нивоу (Одрживи и одговорни развој у XXI веку, 2001).

У поступку планирања, туризам треба третирати као међусобно повезан систем фактора потражње и понуде, који чине целину туристичког феномена. Планирањем је неопходно интегрисати развој свих елемената туризма, његових сегмената, понуду и потражњу, физичке и институционалне елементе. Основа за будући развој треба да буде унапређење свих природних

и изграђених вредности, као и максимизирање ефеката развоја, спровођењем одговарајуће туристичке политике утврђене дугорочном стратегијом развоја туризма.

Планови управљања растом туризма не значе само стриктно просторно планирање, него и утврђивање контролног механизма за мерење утицаја туризма и других активности на дестинацији на природну и културну средину, али и локалну заједницу. Политика развоја треба да се темељи на полазишту да је заштита и унапређење природних туристичких потенцијала, пресудан услов дугорочног одржања рекреативних туристичких вредности и конкурентности понуде (Јовичић, 2000).

1.3 Однос туризма и простора

Друштвени системи, па тако и систем туризма, могу се посматрати и дефинисати и са просторног аспекта. Простор који се препознаје као јединствена, недељива целина физичких услова, природних и створених ресурса и вредности је оквир и услов развоја туризма, полазиште и циљ туристичких путовања. Како у простору коегзистирају различити подсистеми (природни, економски, социјални, технички, инфраструктурни, политички и др.) то ниједан од тих система не може да егзистира и развија се сам, независно од осталих и изван конкретног простора .

Релације простора и развоја су условног карактера, јер развој у пракси најчешће диктира прилагођавање и трансформацију одређених делова простора за потребе различитих актера. Овај међусобни утицај простора и туризма је најочигледнији у рецептивним туристичким подручјима, где је простор најпогоднији за развој туризма и где туризам, повратно, највише утиче на трансформацију простора. У рецептивним регијама долази до концентрације туристичких и пратећих објеката, до специфичног уређења и естетског обликовања простора, до гомилања људи и аутомобила, до „окупације” најлеших и природно највреднијих места, итд., што поред позитивних економских и развојних ефеката, може да има и негативне еколошке и социјалне последице (деградација и уништење природних и антропогених ресурса, опадање степена задовољства туриста, итд).

Туризам је својеврсна веза између урбаних, индустријских и густо насељених центара и регија и простора изворне или добро очуване природе, коју на посебан начин оплемењују споменици и одговарајуће манифестације. Таквом особином туризам успоставља комплементарност између два по функцијама и физиономији различитих делова држава, континента и Земље у целини.

За савремени туризам је карактеристично да валоризује читав низ објеката, појава и догађаја у простору који за друге делатности не представљају никакву вредност. Тако на пример поред тражње и трошкова, на формирање цена услуга у рецептивној регији утиче и степен њиховог укупног туристичког потенцијала, а посебно атрактивност самих туристичких ресурса, који су основни мотив за долазак у дату регију. Безбројни су примери економске валоризације „немерљивих” вредности природног или друштвеног капитала. Хотел ближи мору или скијашкој стази има веће цене услуга од хотела исте категорије, који нема ту предност да је ближе атрактивном природном ресурсу. То исто важи и за хотеле у градским језгрима знаменитих

градских културно-историјских дестинација или њиховој периферији. У овим односима важи и обрнута пропорција. Ресурс може имати непроцењиво високу вредност, али ако не постоји туристички систем са својом организацијом, инфраструктуром и уређењем простора, онда та природна или друштвена вредност у некој заједници мора да чека „боља времена“ за валоризацију која ће донети економску корист тој заједници.

Пошто се туризам дефинише као кретање плус потрошња, он захтева простор специфичних квалитативних и квантитативних одлика. „Квалитетан простор и околина туристичких подручја чине саставни део продаје туристичких услуга унаточ томе што они нису власништво поједине привредне организације, већ припадају друштву у цјелини. Из тога произилази обавеза да туристичка привреда у властитом интересу а и ради тога да друштву компензира корист коју има од продаје простора, подузима све да се основне квалитете простора и околине сачувају, а туристичка изградња на најбољи начин уклопи у околину” (Gašparević F. 1977).

Без обзира на време када је изнета, ова констатација је и данас актуелна. Иако се вредност туристичких ресурса односно природног или друштвеног капитала не изражава непосредно на тржишту, анализе цена земљишта, цене некретнина или угоститељских услуга у туристичким дестинацијама показују да постоји „невидљиви” фактор који утиче на мерила вредности. Наиме, као што је познато, најскупље грађевинско земљиште је поред обале мора, или у непосредној близини скијалишта, а то ће исто важити за некретнине и туристичке услуге, без обзира што су стандарди тих услуга изједначени. Са већом удаљеношћу од ових ресурса цене ће падати, што практично значи да туристички ресурс преноси део своје вредности на земљиште у околини а самим тим и на цене услуга. Сагласно Гашпаревићевој констатацији мишљења смо да ова „невидљива” вредност представља вредност потенцијалног природног и друштвеног капитала који кроз туристички систем а пре свега кроз туристичко уређење простора добија своју вредност.

Бројни су радови истраживача у којима се анализирају утицаји туризма на природно и друштвено окружење. Туризам може донети привредне користи за дестинацију, кроз директно или индиректно запошљавање и стицање прихода за локално становништво. Многа туристички атрактивна подручја налазе се у руралним и слабије развијеним подручјима, тако да је развој инфраструктуре у овим подручјима подстакнут управо развојем туристичких пројеката. Важност туризма за привреде земаља може се мерити његовим уделом у националном бруто-производу. Развој туризма подстиче развој многих привредних и непривредних делатности, као на пример, пољопривреде, прехранбене и прерађивачке индустрије. Туризам пружа и велике могућности запошљавања, запосленост наиме посебно расте у делатностима које снабдевају туристе. Туризам утиче на уравнотежење укупног платног биланса поготово код земаља чији је кључни извозни потенцијал мали - тихи извоз.

Не производи свака туристичка планерска иницијатива повећање вредности ресурса. На примерима пејзажних особености руралних а нарочито планинских пространства имамо активности које дугорочно гледано наносе штете туризму и заједници у целини. Негативне импликације развоја туризма су посебно могуће ако се јаве конфликтне ситуације на просторно-

еколошком, социо–културном или демографском плану. Нерешавање конфликта може довести до смањења туристичке привлачности дестинације.

Међутим, туризам, посебно онај заснован на природним атракцијама, поред тога што може да произведе негативне промене по окружење, може допринети очувању природних ресурса као базе за развој туризма. Такође, туризам помаже прибављању потребних средстава за очување и ревитализацију културних добара, или може поред негативних утицаја на традиционалне вредности допринети оживљавању локалне традиције (на пример очувању старих заната и традиционалног начина припремања хране). Овај процес није у свим дестинацијама ишао узлазном линијом и од пажљивог и усклађеног развоја зависила је њихова конкурентност односно успех дестинација на тржишту.

Сложеност релација простора и развоја употпуњује и значај друштвене политике, као инструмента за усмеравање развоја, како на локалном, тако и на националном нивоу. Развојне активности као процес динамичких структурних промена, квалитативне и квантитативне природе, захватају оне делове простора које друштво, према нивоу своје способности и развијености, може да искористи као сегменте који су му доступни и које може да прилагоди својим потребама. У већини друштава а посебно мање развијеним не постоје могућности фронталног приступа спровођења развојних активности према свим потенцијално вредним подручјима. Решење је у утврђивању приоритета развоја на основу стратешких развојних опредељења и концепција развоја за које постоји друштвена сагласност. У већини стратегијских развојних планских докумената код нас, под приоритетним туристичким подручјем подразумева се подручје са израженим природним и антропогеним потенцијалима развоја. Приоритетан статус подразумева предност туристичког подручја у расподели подстицајних средстава, више средстава за изградњу инфраструктуре и некомерцијалних јавних садржаја, као и заштиту природне и културне баштине.

Теорије о вредности простора новијег су датума и јављају се након сазнања о његовој све већој угрожености. Простор као ресурс све више добија на значењу и вредности (економској, еколошкој и естетској) како на локалном, регионалном, националном, тако и на европском нивоу. Због бројних историјских, економских, социјалних и културних различитости, у Европи², а и у Србији нису успостављени јединствени критеријуми којима се прате промене у простору па тако ни у руралном или планинском простору. Статистички гледано подаци о стању у простору исказују се са демографским подацима, стопом незапослености, количином производње, итд. Још нису успостављени

² У земљама чланицама ЕУ простор се све више схвата као ресурс, односно територијални капитал, (који осим економске има социјалну и културну вриједност) те се на највишем нивоу ЕУ припрема документ «Стање и перспективе простора/територија ЕУ»¹. Према том документу свака земља треба да изради своју политику територијалног развоја, којим би, између осталог, планирала територијалну повезаност својих региона и територије ЕУ. Земљама чланицама предлаже се да своје регионалне и националне политике територијалног развоја више усредсреде на истраживање регионалних потенцијала и територијалног капитала како би могле остварити територијалну повезаност (Territorial cohesion) која је предвиђена и нацртом Устава ЕУ. Територијална повезаност свакако би требала бити интегрални део социјалне и економске повезаности.

критеријуми који би приказивали промене у простору са еколошког, или естетског становишта.

Чињеница је да се функције простора мењају. Пољопривредна функција као основна привредна грана руралног простора губи на значају, а све значајније постају стамбена и туристичка функција. Иако туризам као привредна грана с једне стране показује већу флексибилност у односу на пољопривреду, с друге стране туризам има све веће захтеве према простору (површине земљишта и величине грађевине) и његовом трансформацијом. Занимљив је и податак да се због повећања животног стандарда, у селу граде површином и кубатуром све веће стамбене и привредне површине што повећава грађевинско подручје села, иако се статистички смањује број становника (Jahnke, 2000). За развој туризма може се рећи да приликом одређивања вредности простора важну улогу има онај део који се односи на обликовање простора и архитектуре (естетска вредност). У руралном простору оно земљиште које је кроз просторне планове одређено као грађевинско добија већу тржишну вредност још у самом процесу израде ових планова.

Економска, еколошка или естетска вредност простора може се смањити због непримерене и бесправне изградње, изградње саобраћајница, енергетских објеката, експлоатацијом природних ресурса, грађевинским захватима на водама, непримереним пољопривредним активностима (сечом шумарака и шума, садњом монокултура, непримереним комасацијама, итд.). Зато је велика одговорност, између осталих, и на јединицама локалне самоуправе који су главни носиоци развоја. Због све веће доминације стамбене и туристичке функције с једне стране и све већих еколошких захтева с друге стране, општинама постају велико финансијско оптерећење изградња инфраструктуре (водовод, канализација, гас, саобраћајнице, пречистачи отпадних вода, депоније отпада, итд.). Многе мање општине не могу својим снагама савладати повећање услова и захтева и потребна им је помоћ. Решења се могу тражити у облицима међуопштинске сарадње (изградња већих инфраструктурних објеката). На пример: на подручју Старе планине може се изградити једна регионална депонија која би задовољила потребе општина Пирот, Димитровград, Књажевац, Бабушница и Бела Паланка.

У планерском смислу, изазов је како што више искористити територијални капитал оних подручја која имају слабу привредну структуру, или које карактеришу просторни или географски недостаци. Сагледавајући простор на тај начин, исти (а не само грађевине и инфраструктура) се може посматрати као производ који има своју вредност (културну, природну, историјску, тржишну, итд.). Различите привредне активности на различите начине капитализују вредности простора. За илустрацију послужићемо се примером приходавања по једном хектару земљишта на Копаонику утврђеном у студији „Експертиза концепта туризма, рекреације и спорта у погледу просторних могућности и захтева, инфраструктуре, друштвених сервиса и односа према другим активностима”, (Митровић, 1985) према којој могући годишњи бруто приход по једном хектару истог земљишта од туризма износи 59.400.000 динара, од производње дрвне масе, 100.000 динара и од производње траве 6.000 динара. Други пример односи се на цену уређеног грађевинског земљишта, која је у централној зони на Копаонику (Суво Рудиште) готово идентична као цена уређеног грађевинског земљишта у најекслузивнијим подручјима града Београда.

Доношењем планских аката и изградњом објеката туристичке инфраструктуре на Старој планини, у релативно кратком року дошло је до промене цена земљишта на потенцијалним туристичким локацијама. Готово безвредне парцеле пре најаве туристичког развоја постале су скупље од парцела у урбанизованим деловима подручја. Туризам је брзо показао свој учинак у промени вредности простора, али је са друге стране најавио опасност неконтролисаног управљања развојем и последицама које може да изазове неадекватно туристичко уређење простора.

1.4 Резервација простора за туризам

Простор као ограничени ресурс није подједнако приступачан и на располагању свим потенцијалним корисницима. Коришћење и организација простора има временску и друштвену димензију. Свака промена у простору, која настаје у одређеном времену као резултат његовог коришћења, доводи до прерасподеле богатства и моћи у друштвеној заједници. Уређење простора за потребе туризма подразумева претходну заштиту простора до привођења наме-ни, као и усклађивање процеса туристичког уређења са постојећим и планираним режимима заштите осталих корисника простора.

Обим и режим заштите простора мења се са променом значаја појединих подручја, ресурса и добара, као под притиском појединих интересних група и јавности. Уређење простора може да произведе конфликтну ситуацију. Примера ради, с порастом значаја водних ресурса за задовољавање растућих потреба за водоснабдевањем, корисници воде врше притисак за повећање степена заштите и рестриктивности режима коришћења акваторија, приобаља и сливних подручја. Са друге стране локално становништво тражи примену компензационих програма и развоја појединих активности, у првом реду туризма, и смањење рестриција у коришћењу заштићеног простора (Davidson J, Wibberley G.,1977). Овакви примери су у нашој земљи изражени код свих сливних подручја и водоакумулација које су намењене водоснабдевању становништва. Притисак је посебно изражен и због тога, што се водоакумулације углавном налазе у руралним и неразвијеним подручјима, тако да строги режими заштите додатно ограничавају услове развоја ових подручја.

Коришћење простора представља инхерентно конфликтну ситуацију, јер не постоје изгледи равноправне деобе између заинтересованих корисника (Петовар, 1989). Основно питање које се решава утврђивањем облика и режима заштите простора јесте проналажење праве мере у задовољавању супротних интереса, како би се обезбедило остваривање заштите простора. Најчешћи је случај да се развојни конфликти дешавају у исто време и на истом простору, када се њихово решавање постиже компромисом или избором приоритета а у неким случајевима и експанзијом (где једна или више сукобљених страна повећава средства за задовољење сукобљених интереса). У плуралистичким и демократским друштвима тежи се усаглашавању конфликта путем компромиса, када свака страна задовољава своје интереса само једним делом, што је могуће постићи под претпоставком да постоји равнотежа снага између интересних група. Избор приоритета може бити условљен одређењима државе у давању предности задовољавању појединих потреба (Спасић, 1988).

Постојање временске расподеле развојних конфликта у коришћењу простора омогућава њихово неутралисање померањем у времену. Најбољи пример су рецептивни туристички и спортско-рекреативни капацитети, на које се примењује временско зонирање – коришћење истог простора од стране великог броја корисника њиховом расподелом по одређеним временским интервалима у току дана, месеца или године (нпр. timesharing систем – временски закуп) (Максин-Мићић, 2007).

Обим заштићеног простора се све више повећава. Реакција на период шездесетих и седамдесетих година расплињавања насеља и запуштања градских језгара је енорман пораст у последњој деценији XX века мапа, листа и класификованих објеката, споменика и локалитета који се оцењују вредним за заштиту као културно наслеђе. Све раширеније је схватање да посебном заштитом треба обухватити и простор у коме се објекти културног наслеђа налазе. Са порастом деградације животне средине и претњи осетљивим екосистемима и пределима, повећава се обим подручја од интернационалног и националног значаја за очување природе, предела еколошких и рекреативних вредности.

	Србија	Централна Србија	АП Војводина	АП Косово и Метохија
Укупно	1 106			
Национални паркови	5	3	1	1
Паркови природе	14	4	9	1
Предела	17	14	2	1
Предео изузетних одлика	11	8	2	1
Резевати	73	45	21	7
Специјални резерваат природе	15	4	11	-
Општи резерват природе	1	1	-	-
Споменици природе	312	192	85	35
Споменик природе ботаничког карактера	257	152	83	22
Споменик природе геолошког и хидрогеолошког карактера	55	40	2	13
Подручја од културног и историјског значаја	43	32	6	5
Укупно заштићених природних добара	464			
Природне реткости – биљне врсте	215			
Природне реткости животињске врсте	427			

Табела 2. Заштићена природна баштина у Републици Србији (Извор: Завод за заштиту природе Србије– www.natureprotection.org.yu)

У Србији је почетком XXI века било заштићено око 1100 природних добара на простору који је обухватао преко 6% (543 km²) националне територије (табела 1). Заштићено је пет националних паркова, 73 резервата

природе, 14 паркова природе, 43 подручја од културног и историјског значаја, 17 предела изузетних одлика, 313 споменика природе и 642 природне реткости (215 биљних и 427 животињских врста). У поступку је заштита простора са природним добрима на још око 2,5% територије Србије (Завод за заштиту природе Србије, 2006/www.natureprotection.org.yu).

На националном нивоу управљања, Просторним планом Републике Србије (1996) установљена је заштита простора (постојећег и планираног природног и културног наслеђа и сливова изворишта регионалних система водоснабдевања) и резервисан простор за различите намене (планиране акумулације за регионалне системе водоснабдевања, планиране магистралне инфраструктурне коридоре и површинску експлоатацију енергетских извора). Највећи део заштићених и резервисаних простора обухваћен је туристичким зонама и регијама утврђеним тим планом (Максин-Мићић, 2007).

На скоро свим заштићеним и појединим резервисаним просторима, у првом реду оним од националног и регионалног значаја, долази до изражаја конфликт између националних и регионалних интереса, с једне стране, и локалних интереса с друге. Конфликт је узрокован доношењем одлука у погледу избора и начина коришћења ресурса и наслеђа ван заштићених и резервисаних простора, као и дистрибуцијом последица (екстерних ефеката). Позитивни екстерни ефекти који доприносе економском и социјалном благостању, дистрибуирају се на националном, а знатно мање на локалном нивоу. Негативни екстерни ефекти, који погоршавају услове економског и социјалног живота, испољавају се претежно на локалном нивоу (ibid). Постоји могућност, да се на истом простору нађе више заштићених или предвиђених за заштиту подручја, природног или културног наслеђа, чија заштита или валоризација представља неопходан услов за развој подручја³.

³ У току израде просторног плана подручја посебне намене за Парк природе и туристичку регију Стара планина дошли су до изражаја конфликти интереса заштите природних вредности и развоја туризма. Завод за заштиту природе Србије заступао је став да целом дужином гребена Старе планине (око 50 km) треба установити целовиту зону са режимом најстрожије заштите. Ова зона би се протезала гребеном Старе планине на површини од 70 km², обухватајући целокупан планински појас изнад 1400 m.n.v.

Висински појас представља кључни туристички природни ресурс за развој скијалишта, као најзначајније туристичке атракције подручја. Прихватање става Завода, значило би одустајање од изградње скијалишта, и од развоја туристичке регије Стара планина, утврђене Просторним планом републике Србије.

Планери су заступали став да највећи део гребена и највиша висинска зона представљају изузетан природни потенцијал за развој скијалишта, на основу студије скијалишта урађене пре почетка израде просторног плана. Изласком на гребенске врхове Старе планине са системима жичара и ски стаза, постојала је могућност повезивања скијалишта по дужини гребена планине у јединствен систем, чиме би се створио један од најатрактивнијих скијашких простора на Балкану. На инсистирање Завода коригован је предлог да се највећи део гребенског појаса определи за развој скијалишта. После шестомесечних преговора, прихваћено је компромисно решење, којим је око 40 km главног гребена планирано у функцији заштите природних вредности, а 10 km у функцији алпског скијања, с померањем појединих ски стаза на ниже коте ради међусобног повезивања зона са првим степеном заштите.

Институт за архитектуру и урбанизам Србије, као обрађивач Просторног плана и Завод за заштиту природе, као обрађивач Уредбе о заштити Парка природе Стара планина, су ипак извршили корекције постојећих граница Парка природе, а такође одредили и обухват зона тростепеног режима заштите, чиме су испуњени услови заштите природе и омогућена изградња туристичко-рекреативне инфраструктуре на Старој планини. Презентовани концепт, верификован од стране Завода за заштиту природе и Института за архитектуру и урбанизам Србије, уграђен је у предлог Просторног плана. Са малим изменама граница на локалитету Јабучко равниште овакав концепт је садржан и у усвојеној Уредби о заштити Парка природе Стара планина. Постигнуто планско решење о режимима заштите и организацији простора за туризам представља услов за израду наредних планских, техничких и развојних докумената.

Раубовање природних ресурса од значаја за туризам, претерана изградња капацитета, која утиче на атрактивност предела и неодговарајуће заузимање туристички вредних простора, упућује на потребу адекватне заштите и резервације простора од значаја за туризам. Проглашење и одрживо коришћење туристичког простора који због својих карактеристика, вредности и приоритетне туристичке намене захтева посебан режим организације, уређења, коришћења и заштите или се на њему предвиђа изградња објеката од националног интереса, регулисано је Законом о туризму („Службени гласник РС” бр. 39/09)⁴. На делу подручја туристичког простора које истовремено представља подручје заштићеног природног или непокретног културног добра примењују се режими заштите и унутрашњи ред у складу са прописима којима се уређује очување и коришћење тих добара. Поступак за проглашење туристичког простора покреће се предлогом за проглашење туристичког простора, који припрема министарство, у складу са стратегијским мастер планом и студијом оправданости за проглашење туристичког простора.

Студијом оправданости за проглашење туристичког простора неопходно је документовати: податке о природним и створеним вредностима, ресурсима и потенцијалима, социо-економским карактеристикама, циљевима, стању и потребама заштите животне средине и културних добара, преглед постојеће планске и развојне документације од значаја за развој туризма, анализу постојећег стања развоја туризма, податке о инфраструктурном потенцијалу туристичког подручја, идентификацију и процену вредности туристичких атракција, идентификацију и процену кључних туристичких производа, као и друге податке укључујући и предлог потенцијалне институције која ће управљати туристичким простором.

Законом о туризму су створене могућности за управљањем туристичким простором у складу са најбољом праксом у развијеним туристичким дестинацијама у свету. Јединица локалне самоуправе може уговором да повери управљачу туристичког простора послове обезбеђивања услова за уређивање, коришћење, унапређење и заштиту грађевинског земљишта и послове координације на одржавању комуналног реда и чистоће у туристичком простору. Управљач туристичког простора доноси програме и друга акта којима се регулише ближи оквир режима, развоја и коришћења, као и мере заштите туристичког простора укључујући:

- 1) обезбеђење услова за уређивање, коришћење, унапређивање и заштиту грађевинског земљишта;
- 2) координирање активности правних и физичких лица који обављају послове у области туризма и пратећих делатности;
- 3) корординирање развоја пројеката туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре на принципима одрживог развоја;
- 4) старање о наменској употреби државне имовине ради квалитетне валоризације ресурса;
- 5) управљање грађевинским земљиштем и старање о непокретностима;
- 6) истицање туристичке сигнализације.

⁴ Даље у тексту: Закон о туризму

Шира локација Јабучког Равништа која обухвата већи део планираног туристичког ризорта на територији општине Књажевац, резервисана је као простор од интереса за развој туризма, на основу Закона о туризму. У даљим активностима на овом простору неопходно је идентификовати шири локацијски простор који би обухватио земљиште неопходно за развој скијалишта, смештајних капацитета али и зоне које припадају скијашком подручју као целини. Ове зоне су у функцији развоја скијашког система на овој планини али и у функцији заштите вредног туристичког простора од деградације и реализовања пројеката који би били у супротности са основном наменом простора у оквиру скијашког система. Системом резервације простора би требало обухватити вредне пределе, локације и трасу потенцијалног туристичког пута, потенцијалне зоне скијалишта, зоне потенцијалних туристичких насеља, атрактивна подручја око Завојског језера, као и друге зоне са потенцијалном туристичком наменом. Поред резервације простора важна активност биће доследна примена законских решења у смислу организације управљања туристичким простором, на начин како је утврђена новим законским актом. Сложеност ове активности употпуњује чињеница да је на Старој планини највећи део простора већ у извесним режимима заштите, који ограничавају употребу простора за друге намене. Управо ово сазнање упућује на потребу, да се туристички пројекти на овом подручју планирају на начин да буду економски, социокултурно и еколошки одрживи, у складу са принципима одрживог развоја, и уз учешће свих заинтересованих стејхолдера.

1.5 Организација туристичких простора

У најопштијем смислу, *туристички простор* јесте јединствена и недељива географска и функционална целина природних и створених ресурса и вредности од значаја за туризам. У таквом просторном систему, туризам као привредна грана генерише кључне развојне и привредне процесе и са другим комплементарним привредним делатностима чини једну комплексну развојну целину.

Утврђивање туристичког простора је основ за његово планирање и уређење. Полазећи од основних елемената просторног система, у литератури, али и у пракси развоја и организације туризма, употребљавају се класификације и поделе туристичких простора на различите препознатљиве просторно-функционалне целине. То су, пре свега, *туристичке регије, туристичка места, туристички центри, туристички локалитети или локације, туристички кластери, туристичке дестинације, места за одмор (ризорти), села за одмор* и др. У досадашњем развоју туризма у Србији, најчешће су употребљавани појмови туристичког места и туристичког центра⁵. У просторно-планској документацији и теорији, употребљавани су појмови ширих просторних целина, попут туристичке зоне или туристичке регије.

⁵ Туристички центар чине више локалитета у неком насељу или територијалном оквиру неке вредности. Туристички центри представљају окосницу, основу туристичког развоја одређеног простора. Они се узимају у обзир као најпоузданије полазиште при утврђивању пожељне квантитативне и квалитативне структуре одређеног простора чији се туристички развој планира. Такође, при класификацији туристичких регија обично се полази од карактера центара, тако да се скуп њихових карактерних обележја сматра као полазна основа за одређивање општих обележја, специфичности саме регије. (Ромелић, Ђурчић, 2001.)

У литератури о туризму на српским просторима чињени су покушаји регионализације земље⁶, при чему су коришћени различити принципи и методе. Према Ромелић, Ђурчић (2001) најисправнију дефиницију туристичке регије изнео је М. Васовић у више својих радова истичући да је туристичка регија „таква просторна целина у којој је туризам доминантна или обједињујућа функција, а географски лик у основи је последица те функције”.

Синтетизујући дотадашња истраживања, аутори Просторног плана Републике Србије извршили су регионализацију туристичких простора, утврђивањем туристичких зона⁷ и туристичких регија⁸, издвајањем транзитних туристичких праваца⁹, градских туристичких центара¹⁰ и бања¹¹. Ове туристичке целине су квалитативно вредноване по дугорочним развојним потенцијалима, уз рангирање по нивоима (међународни и национални). Србија је подељена на шест зона, са следећим регијама: Фрушка гора, Горње Подунавље, Горња Тиса, Доња Тиса, Ваљевске планине, Шумадијске планине, Кучајске планине, Ђердап, Делиблатска пешчара, Стара планина, Власина са Крајиштем, Копаоник, Голија, Шарпланина, Проклетије и Тара-Златибор-Златар.

Код дефинисања туристичких места издвајамо став, Ромелић, Ђурчић (2001) да је „туристичко место саставни просторни и функционални део туристичке регије у којој се одвијају одређени облици туристичких кретања који имају утицај на просторне и друге промене целог географског простора регије”. Туристичко место¹², према Закону о туризму је „организациона и функционална целина са формираном туристичком понудом, природним,

⁶ С. Николић (1984.) - регије: ђердапска, нишко-сокобањска, јужно-моравска, ваљевско-подрињска, златиборска, голијска, новопазарска, врњачкобањска и копаоничка, С. Станковић- регије: ђердапска, нишко-сокобањска златиборска, копаоничка, шарпланинска, проклетијска, старопланинска, власинска и шарска (Ромелић, Ђурчић 2001).

⁷ Туристичка зона је конципирана као најшири функционални обухват комплексне и интегралне туристичке понуде једног подручја Републике са карактеристичним постојећим и потенцијалним туристичким ресурсима, активностима и садржајима. Зоне садрже једну или више туристичких регија, сегменте транзитних туристичких праваца, један или више градских туристичких центара и бања, као и природне, културне и друге садржаје туристичке понуде. По значају су вредноване у I (вишем) и II (нижем) степену, у међународном/националном и националном рангу. Просторни план Републике Србије, (Закон о Просторном плану Републике Србије „Службени гласник РС”, бр. 13/96)

⁸ Туристичка регија је конципирана као основна просторна целина постојећих и потенцијалних ресурса, активности и садржаја понуде водећих (доминантних) видова туризма у туристичкој зони (планинског, водног, комбинованог). Регије садрже један или више туристичких центара и могу обухватати и градске туристичке центре, бање, сегменте транзитних праваца природне, културне и друге туристичке вредности. По значају су вредноване у I и II степену (са потподелом 1 и 2), у међународном/националном и националном рангу. Просторни план Републике Србије, (Закон о Просторном плану Републике Србије „Службени гласник РС”, бр. 13/96)

⁹ Туристички правци чине једну саобраћајницу или систем саобраћајница које везују изразити, типични туристички простор са најзначајнијим рецептивним подручјима. (Ромелић, Ђурчић, 2001) Транзитни туристички правци су конципирани као специфични простори туристичке понуде дуж значајних коридора међународних и националних друмских и пловних путева, како у оквиру туристичких зона и регија, тако и као засебна понуда, а по значају су вредновани у I и II степену, у међународном, међународном/националном и националном рангу. Просторни план Републике Србије, (Закон о Просторном плану Републике Србије “Службени гласник РС”, бр. 13/96)

¹⁰ Градски туристички центри конципирани су као значајнији градови са засебном туристичком понудом градског туризма и/или понудом у оквиру туристичких зона, регија и транзитних праваца (као центри ових целина), а по значају су вредновани у I степену (са потподелом 1 и 2), у II и III степену, у међународном, међународном/националном и националном рангу. Просторни план Републике Србије, (Закон о Просторном плану Републике Србије “Службени гласник РС”, бр. 13/96)

¹¹ Бање су конципиране као здравствено-рекреативни и туристички центри са засебном понудом и/или понудом у оквиру туристичких зона, регија и транзитних праваца, а по значају су вредноване у I степену (са потподелом 1 и 2), у II и III степену, у међународном/националном и националном рангу. Просторни план Републике Србије, (Закон о Просторном плану Републике Србије “Службени гласник РС”, бр. 13/96)

¹² Краљевина Југославија донела је Правилник о проглашавању туристичких места 1936. године.

културним, историјским и другим знаменитостима значајним за туризам, комуналном, саобраћајном и туристичком инфраструктуром, као и објектима и другим садржајима за смештај и боравак туриста”. Туристичка места се разврставају у категорије од I до IV на основу оствареног туристичког промета и степена изграђености инфраструктурних и супраструктурних садржаја.

Концепт организације простора Србије по туристичким зонама, туристичким регијама, транзитним туристичким правцима, градским туристичким центрима и бањама, као и њихово вредновање и рангирање по значају, прихваћен је у домаћој струци просторног и урбанистичког планирања, као и у већини програма развоја туризма, које су доносиле јединице локалне самоуправе. Регионализација извршена Просторним планом послужила је као добар основ за доношење регионалних и просторних планова подручја посебне намене, као и одговарајућих урбанистичких планова. Међутим, концепт организације туристичких простора Србије није довољно операционализован и детаљније примењен у пракси. Разлози су многобројни. Пракса је показала да се простор може технички испланирати, али да је за реализацију пројеката и функционално организовање у облик туристичке регије потребно да „туризам постане доминантна или обједињавајућа функција, а географски лик тих простора, последица те функције”. Несумњиво је да је у питању просторна целина у којој превагу имају туристички мотиви и вредности, у којој је туризам доминантна или обједињујућа делатност, а да је физиономија таквог простора највећим делом обликована под утицајем туризма као главног агенса просторне трансформације (Јовичић, Ивановић, 2004). У том смислу су прихватљиве теоријске претпоставке да се због исувише „изражене дисперзивности у размештају, односно постојању нетуристичког међупростора између карактеристичних туристичких ”целина у Србији може разматрати могућност формирања само планинских туристичких регија.

Просторним планом Републике Србије су утврђене:

1. Туристичке зоне

1.1 *Северна зона* (Војвођанска) „С” II степена, националног ранга, са панонским регијама „С.1”, „С.2”, „С.3” и „С.4”, сегментима транзитних праваца Е-75, Е-660, Дунавом, Тисом, градским туристичким центрима (Нови Сад, Суботица, Сомбор, Зрењанин и Вршац, Бања Јунаковић, Бања Кањижа, Врдничка бања, Бања Русанда, Бања Сланкамен, Бања Палић и др.), видовима туризма (водни/наутички, транзитни, културолошки, ловни и др.);

1.2 *Централна зона* (Београдска) „Ц” II степена, националног ранга, са перипанонским регијама „Ц.1”, „Ц.2”, „Ц.3”, „Ц.4” и „Ц.5”, сегментима транзитних праваца Е-70, Е-75, Е-763, Дунавом, Савом, Великом Моравом, делом доње Дрине, градским туристичким центрима (Београд и Ваљево, Бањом Ковиљачом, Буковичком бањом, Селтерс бањом, Бањом Врујци и др), видовима туризма (водни/наутички, бањски, културолошки, сеоски, ловни и др.);

1.3 *Источна зона* „И” I степена међународног и националног ранга, са високопланинским регијама „И.1” и „И.2”, транзитним правцем Е-80 и сегментима праваца Е-75, Е-771 и Е-761, градским туристичким центрима (Ниш, Пирот, Врање, Лесковац, Зајечар и Кладово, Сокобањом, Нишком, Врањском, Гамзиградском, Бујановачком, Звоначком и Брестовачком бањом и др), видовима туризма (планински, бањски, културолошки, сеоски, ловни и др.);

1.4 *Средишња зона* „Ср” I степена, међународног и националног ранга, са високопланинским регијама „Ср.1” и „Ср.2”, сегментима транзитних праваца Е-80, Е-65, Е-771, Е-761 и М-22, градским туристичким центрима (Врњачка бања, Нови Пазар и Краљево), бањама (Врњачком, Матарушком, Пролом, Рибарском, Куршумлијском, Јошаничком,

Новопазарском, Богутовачком, бањом Бањска, Луковском бањом), природном и културном баштином, видовима туризма (планински, бањски, културолошки, сеоски, ловни и др.);

1.5 *Јужна зона* (Косовско-метохијска) „Ј" I степена, међународног и националног ранга, са високопланинским регијама „Ј.1" и „Ј.2", сегментима транзитних праваца Е-80, Е-65 и М-22, градским туристичким центрима (Приштина, Призрен и Пећ), Пећком бањом, Клокот бањом, природном и културном баштином, видовима туризма (планински, културолошки, ловни и др.);

1.6 Западна зона „З" II степена, националног ранга, са средњепланинском регијом „З.1", сегментима транзитних праваца Е-761 и Е-763, градским туристичким центром Ужице, Прибојском, Височком, Овчар бањом и видовима туризма планински, транзитни, културолошки, сеоски и др.).

2. Туристичке регије

2.1 Туристичке регије Северне (Војвођанске) зоне националног ранга:

2.1.1 „С.1" Фрушка гора (НП) II.1 степена (са Дунавом, Новим Садом, Петроварадинском тврђавом, Сремским Карловцима и др.);

2.1.2 „С.2" Горње Подунавље (СРП) II.1 степена (са Дунавом, Сомбором, Бањом Јунаковић и др.);

2.1.3 „С.3" Горња Тиса II.1 степена (са Тисом, Суботицом, бањама Кањижа, Палић, Орловача и др.);

2.1.4 „С.4" Доња Тиса II.2 степена (са Тисом, Зрењанином, Бањом Русанда и др.);

2.2 Туристичке регије Централне (Београдске) зоне националног ранга:

2.2.1 „Ц.1" Ваљевске планине II.1 степена (са Дрином, Ваљевом, Дивчибарама, Бањом Ковиљачом, Бањом Врујци, Бањом Бадања, Радаљском бањом и др.);

2.2.2 „Ц.2" Шумадијске планине II.2 степена (са Буковичком бањом, Селтерс бањом и др.);

2.2.3 „Ц.3" Кучајске планине II.1 степена (са Брестовачком бањом и др.);

2.2.4 „Ц.4" Ђердап (НП) II.1 степена (са Дунавом, Кладовом и др.);

2.2.5 „Ц.5" Делиблатска пешчара (СРП) II.2 степена (са Дунавом, Вршцем и др.);

2.3 Туристичке регије Источне зоне међународног и националног ранга:

2.3.1 „И.1" Стара планина (ПП) I.1 степена (са Пиротом и др.);

2.3.2 „И.2" Власина са Крајиштем I.1 степена (са Врањем, Врањском и Звоначком бањом и др.);

2.4 Туристичке регије Средишне зоне међународног и националног ранга:

2.4.1 „Ср.1" Копаоник (НП) I.1 степена (са Врњачком бањом, Јошаничком, Куршумлијском и Луковском бањом и др.);

2.4.2 „Ср.2" Голија I.2 степена (са Новим Пазаром, Новопазарском и Богутовачком бањом и др.);

2.5 Туристичке регије Јужне (Косовско-метохијске) зоне међународног и националног ранга:

2.5.1 „Ј.1" Шарпланина (НП) I.1 степена (са Призреном и др.);

2.5.2 „Ј.2" Проклетије I.1 степена (са Мокром гором, Пећком бањом и др.);

2.6 Туристичка регија Западне зоне националног ранга:

2.6.1 „З.1" Тара (НП)-Златибор-Златар II.1 степена (са Дрином и др.).

3. Транзитни туристички правци

3.1 Друмски правци

3.1.1 Е-75 (Београд-Ниш), I степена, међународног ранга ;

3.1.2 Е-75 (Мађарска-Београд и Ниш-Македонија), Е-80 (Ниш-Бугарска), II степена, међународног ранга;

3.1.3 Е-70 (Хрватска-Београд), Е-763 (нова траса Београд-Црна Гора), Е-80 (нова траса Приштина-Црна Гора) и Е-65 (Приштина-Скопље), III степена, међународног ранга;

3.1.4 Е-80 (Београд-Румунија), Е-660 (Суботица-Осијек), Е-761 (БиХ-Бугарска), Е-771 (Приштина-Румунија) и М-22 (Краљево-Приштина), остали, међународног и националног ранга.

3.2 Пловни правци

3.2.1 Дунав, I степена, међународног ранга;

3.2.2 Сава, Тиса и главни канали ДТД, II степена, међународног и националног ранга;

3.2.3 остали канали ДТД, Велика Морава и Дрина (низводно од Перућца), III степена, националног ранга.

4. Градски туристички центри

4.1 Београд, I.1 степена, међународног ранга; Нови Сад, Ниш, Приштина и Суботица, I.2 степена, међународног и националног ранга;

4.2 Ужице, Пирот, Врање, Врњачка бања, Нови Пазар, Призрен и Пећ, II степена, националног ранга;

4.3 Ваљево, Кладово, Вршац, Сомбор, Зрењанин, Зајечар, Лесковац и Краљево, III степена, националног ранга.

5. Бање

5.1 Врњачка бања I.1 степена, међународног и националног ранга; Нишка бања, Сокобања, Врањска бања, Матарушка бања, Бања Ковиљача и Буковичка бања, I.2 степена, међународног и националног ранга;

5.2 Гамзиградска, Бујановачка, Пролом, Рибарска, Куршумлијска, Јошаничка, Бањска, Новопазарска, Богutowачка, Пећка, Прибојска, Горња Трепча, Селтерс бања, Бања Јунаковић и Бања Кањижа, II степена, националног ранга;

5.3 Звоначка, Брестовачка, Луковска, Сијеринска, Клокот, Височка, Овчар, Врујци, Бадања, Радаљска, Врдничка, Русанда, Сланкамен, Паланачки Кисељак, Палић и Орловача, III степена, националног ранга.

1.5.1 Туристички кластери

Кластер је модерна флоскула, коју је, пре двадесет година, први у економију увео Мајкл Портер у свом раду „Конкурентска предност нација”. Везана је за груписање успешних предузећа на мањем географском подручју, односно конкурентском кластеру. У туризму то значи да су на подручју једног кластера, географске туристичке целине, учесници повезани и свесни чињенице да су међузависни (хотелијери, ресторатери, агенције, и др.) и да, ако раде заједно, успех једног може да допринесе повећању успеха другог. Отуда туристички кластер може да се схвати као шири појам од туристичких подручја – зоне и регије, утврђених Просторним планом Републике Србије. Овакав приступ примењен је у Стратегији развоја туризма Републике Србије. Због тога је карта са туристичким кластерима Србије преклопљена преко одговарајуће рефералне карте, односно тематске карте Просторног плана Републике Србије. На карти са туристичким кластерима Србије задржана су сва туристичка подручја утврђена националним просторним планом, као обавезујући основ, како у изради, тако и за разраду ове секторске стратегије (Максин-Мићић, 2007).

Стратегијом развоја туризма Републике Србије (2006) предвиђено је формирање *туристичких кластера* до 2015. године ради успешнијег позиционирања Србије као релевантне дестинације на међународном туристичком тржишту. Формирањем кластера постигло би се *„организационо поједностављивање регионалних туристичких марки истицањем опитепознатих географских појмова, диференцирано позиционирање кластера на тржишту, ефикасније деловање на атрактивност, маркетинг, продуктивност и управљање дестинацијама”*. Стратегијом су предвиђени туристички кластери: *Војводина, Београдска регија, Западна Србија са Косовом и Метохијом и Источна Србија*.

Овако предвиђени кластери нису своје упориште имали у управно-територијалној подели Републике, већ су базирани пре свега на специфичностима и развојним потенцијалима подручја која су оквирно покривали. Стратегијом је допуштена могућност различитог организовања, али и померања граница кластера, када је то потребно да би се повећала атрактивност и продуктивност одређеног туристичког производа (производ наутичког туризма, производ бања, рурални туризам, итд.). Овај део Стратегије у једном делу туристичке јавности произвео је одређене недоумице, па и неразумевање појма кластерског организовања туризма. Уместо да се на основу индентификације ресурсне основе припремају организационе основе за стварање туристичког производа и наступ на тржишту, највише пажње и енергије утрошено је на борбу за средиште кластера и преузимања примата у стварању организација које би биле носиоци активности на координацији туристичких активности.

Ван ових „борби” остали су кључни актери туристичке понуде: хотелијери, ресторатери, управљачи објектима туристичке инфраструктуре, агенције, превозници. За практичну примену овог концепта потребна је далеко већа подршка државе, пре свега кроз подстицајна средства и креирање организационих механизма за управљање и координацију туристичких активности. Други начин организовања одвијаће се стихијским активностима које ће временом, али знатно касније довести до истог модела који је предвиђен Стратегијом.

Карта 1 . Туристички кластери у Србији Републике Србије)

(Извор: Стратегија развоја туризма Републике Србије)

1.5.2 Туристичка дестинација и место за одмор (ризорт)

Са становишта развоја туризма на подручју Старе планине од посебне важности су просторно организациони концепти туристичке дестинације и ризорта, као и села за одмор која са ризортима чине функционалну целину. У најопштијем смислу туристичка дестинација представља крајње одредиште туристичких путовања.¹³ То може бити регион, држава, туристичко место, укључујући и конкретне објекте (целине), као крајњи циљ путовања ради одмора. Комплексност појма туристичке дестинације, упућује на потребу његовог прецизнијег одређења са становишта планирања и уређења простора.

У том смислу издвојили смо дефиниције, једну из нормативне праксе и друге, теоријског карактера, које у суштини допуњују дефиницију из закона. Према Закону о туризму туристичка дестинација, јесте одредиште туристичког путовања које својом опремљеношћу омогућава прихват и боравак туриста. У свом раду Маркетинг менаџмент туристичке дестинације О. Бакић дефинише туристичку дестинацију као „мање или више заокружену географску целину која располаже атрактивним, комуникативним и рецептивним факторима, тј. свим оним природним, друштвеним, антропогеним, културно-историјским, саобраћајним и претпоставкама за смештај, исхрану, за одмор, рекреацију и забаву туриста (тј. изграђена туристичка понуда)” (Бакић,2005). За Европску комисију (2000) туристичка дестинација је подручје које се може посебно дефинисати и промовисати туристима у циљу доласка и у оквиру којег се туристички производ координира од стране једног или више идентификованих органа или организација.

Систем туризма се може посматрати и дефинисати са територијалног аспекта, на националном нивоу, на нивоу појединих сектора (сродне делатности и њихови потрошачи) као и на нивоу нижих територијалних јединица. Реч је о дестинацијском концепту система, када се у оквиру одређеног простора, који не мора бити административно или историјски уобличен, идентификује туристички особен систем. Дестинације представљају разлог постојања туризма, у њима се испољава пун утицај туризма и у њима се примењује планирање и стратегије управљања. У дестинацијама се дешавају и испољавају последице деловања система туризма које су најочљивије и најизраженије. Дестинације закупају пажњу јер стимулишу и мотивишу кретање туриста и представљају подручја у којима се ствара већина туристичких производа. У дестинацијама се налази већи део укупне туристичке привреде и у њима се испољава већина позитивних и негативних ефеката развоја туризма.

Концепт туристичке дестинације се мења – од дестинације под којом се подразумевало туристичко место, до савременог приступа, који као основу има сарадњу између више интересних група (локално становништво, привреда, јавни сектор), управљање туристичком тражњом и развој политика у циљу управљања туристичком дестинацијом. Концепти туристичке дестинације су се мењали од оних ограничених административним границама

¹³ Појам дестинација потиче од латинске речи *destination*, што у изворном облику значи одредиште, па и циљ (одредиште и одмор, циљ боравака и одмарања у неком простору).

до концепата који почивају на карактеристикама и деловању тражње као основним одредницама обима и структуре туристичке дестинације. Суштинске границе туристичке дестинације одређује тржиште, односно захтеви туристичке тражње, којима се прилагођава формирање производа туристичке дестинације.

Традиционални концепт подразумевао је туристичку дестинацију као „место где људи проводе свој одмор”. У наредним фазама дестинација је посматрана као подручје које туристи бирају за провођење одмора и на коме су се могли мерити ефекти њихових активности, који могу бити економски, друштвени, енвайронментални и еколошки. Следећа фаза развоја, била је управљање туристичком тражњом и управљање њеним ефектима на дестинацију. Управљање тражњом подразумевало је контролу и управљање приступом, контролу квалитета, повећање корисности индиректних учесника у стварању туристичког производа, стварање имиџа. Управљање ефектима туризма подразумевало је постављање циљева туризма, анализирање утицаја туризма на окружење, анализу и координирање развоја капацитета, планирање наредних развојних активности и зонирање.

Елементи савременог концепта туристичке дестинације су:

- признавање плурализма интереса;
- отворена расправа у оквиру локалне заједнице о улози и обиму туризма;
- координација односа јавног и приватног сектора;
- управљање нивоима туристичке тражње;
- утицање на понашање туриста у дестинацији;
- обезбеђивање квалитета искустава туриста у дестинацији;
- кооперативна регионална промоција и развој;
- развој теорије туризма;
- развој политика у циљу управљања туристичком дестинацијом.

У теорији постоји сагласност око заједничких карактеристика туристичких дестинација. Примаран основ је комплексни и мултидимензионални тотални туристички производ, који укључује разноликост природних, друштвених и културних ресурса као и туристичких услуга који могу бити под различитим облицима власништва. Паралелно постоје и друге економске активности, које су комплементарне или у конфликту са основном туристичком активношћу. Локална заједница, није само пуки посматрач већ интегрални елемент атрактивности дестинације. Утицај органа власти на планирање и управљање дестинацијом, посебно ресурсима је од пресудне важности за успех туристичких активности и успех дестинације на тржишту. У организационим облицима дестинације појављује се активни приватни сектор, са знатним степеном укључености у планирање и управљање дестинацијом.

Туристичка дестинација садржи низ елемената који утичу на образовање дестинације као сложеног система туризма. Сложеност подразумева да у дестинацији постоји више различитих ресурса и актера, основних и

споредних, који се могу наћи у веома различитим међусобним односима. Важност начина приступа решавању свих различитих питања и проблема који могу проizaћи из тих међусобних односа решава се кроз процес управљања туристичком дестинацијом. „Конкуренција између туристичких дестинација један је од облика испољавања ширег феномена нове економске конкуренције у XXI веку”. Сложеност овог облика конкуренције је у томе што она одражава природу конкуренције у оквиру свих осталих облика људских активности у оквиру дестинације. Конкуренција указује на ниво друштвено-економског развоја с посебним освртом на квалитет живота. Разматрање конкурентности туристичке дестинације почива на ставу да је искуство односно доживљај који туриста стиче у туристичкој дестинацији фундаменталан производ у туризму. Конкуренција постоји и између производа појединих предузећа у области туризма али ова врста конкуренције произлази из избора и зависна је од избора који чине туристи у односу на алтернативне туристичке дестинације (Попеску, 2008).

Способност туристичке дестинације да повећа туристичку потрошњу, да привлачи значајно више туриста обезбеђујући им искуства, која их задовољавају и која се памте, на профитабилан начин, уз побољшавање благостања становништва дестинације и чување природног и културног блага за будуће генерације заснива се на теорији компаративних и конкурентских предности. Наиме, разлике између појединих земаља у односу на богатство фактора производње (људски ресурси, природни ресурси, знање, капитал, инфраструктура плус историјски и културни ресурси) узрокује специјализацију која доводи до потребе за разменом. Компаративна предност се односи на расположиве ресурсе у дестинацији и почива на богатству ресурса. Конкурентска предност се изражава у способности дестинације да током дужег раздобља ефикасно и ефективно користи своје ресурсе, односно да привлачи туристе тако да повећава просперитет и опште благостање дестинације.

Облици конкурентности могу бити:

- економски – Овај облик конкурентности укључује факторе производње, стање тражње, комплементарне привредне делатности, начин оснивања, организовања и управљања предузећима, итд.;
- политички – политичка конкурентност подразумева глобалну/регионалну и унутрашња стабилност, опште благостање, БДП, запосленост, владавину закона, слободу медија, социо-културне вредности – јединственост без обзира на могућу политичку нестабилност или недовољну економску конкурентност;
- технолошки – технолошка конкурентност подразумева овладавање савременим технологијама (ГИС, Интернет), управљање развојним процесима и;
- еvironментални – облик конкурентности подразумева еnvironментални интегритет туристичке дестинације и ниже друштвене трошкове развоја туризма.

Са становишта планирања развоја туризма битно је да однос компаративне и конкурентске предности дестинација није увек истоветан. Могуће је да дестинација са мање квалитетним ресурсима постиже боље резултате, надокнађујући мањак природних, културних или историјских ресурса знањем,

одговорнијим људским фактором, капиталом, нивоом развоја као и нивоом развоја инфраструктуре и супраструктуре.

Место за одмор (ризорт) је развоји модел који се концепцијски формулише као један велики „shopping” центар. На чистој, или приближно чистој локацији, планира се простор и волумен изградње с јасним профилем и потребним тржишним и пословним функцијама. Особеност ризорта огледа се у томе, да су то целине које, без обзира на власничку структуру и техничко-технолошку сложеност имају јединствени систем управљања, који у много случајева обухвата шире подручје од саме границе ризорта. Према Закону о туризму место за одмор (ризорт) јесте део туристичког простора, туристичког места или насељеног места које представља интегрисану и функционалну целину објеката и других садржаја за смештај и боравак туриста без сталних становника, са изграђеним објектима туристичке супраструктуре, и туристичке инфраструктуре. У овој дефиницији појма места за одмор, наглашена је карактеристика ових целина, да су без сталних становника, а да могу бити део насеља (на пример градски ризорти), или туристичких места. Планински ризорти, или ризорти удаљени од насељених места, могу имати сталне становнике, чији број је по правилу знатно мањи од расположивих смештајних капацитета. Већина, у последње време изграђених планинских ризорта су заправо ски дестинације. Планински ризорти који су превасходно орјентисани на летњу понуду, пре се могу упоредити са сеоским ризортима или селима за одмор. Термин планински ризорт је прикладнији за ски или зимске ризорте, наравно без умањивања значаја летње сезоне.

Села за одмор (Holiday villages) су вишесложне смештајне јединице појединачно груписане око централног кетеринга (у понуди може бити самопослуживање) и објеката за рекреацију. Смештајне јединице су дизајниране углавном за породице или индивидуалну употребу (апартмани). Села су конципирана као самодоволне јединице којима управља један менаџмент и које нуде све услуге које се нуде у ризортима. Нека села за одмор конципирана су за друштвени туризам, друга, попут Club Medterranee или Valtur за комерцијални развој. Села за одмор су углавном наслоњена на ризорте за одмор, од којих се разликују по расположивим капацитетима и асортиману понуде. Комерцијална села за одмор обично имају од 500 до 2.000 кревета (800 до 1.000 сматра се оптимумом за централизовано управљање) и могу се развијати по фа-зама. Места која имају социјално-друштвени карактер најчешће су мањег обима (Baud-Bovy, Lawson, 2002).

1.6 Просторно планирање и туризам

У раздобљу „масовног” туризма због масовности и великих превозних могућности, туристичка изградња заузима читаве пределе, регије, морске или језерске обале и речне долине, и тако битно утиче на природну, географску, социјалну, техничку, економску и естетску морфологију ширих регија. Управо зато је квалитетно планирање простора један од најважнијих предуслова за дугорочан и одржив развој туризма. Простор у ужем и ширем смислу основна је претпоставка за долазак и боравак гостију, а истовремено је фактор развоја дестинације и активан чинилац који га условљава. Изградња објеката туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре, дугорочног је карактера, па је планирање развоја простора, односно просторно планирање, основни услов успешног функционисања туристичке дестинације.

Под просторним планирањем у ужем смислу подразумева се израда различитих алтернатива, сценарија, нацрта, предлога планова и самих планова. У основи то представља процес стварања и тестирања алтернатива (варијанти) организације и уређења простора и израда оног предлога који је у скалду са утврђеним циљевима и ограничењима (Кицошев, Дунчић, 2007).

Просторни планови су један од темељних докумената развоја туризма јер усмеравају и одређују планирање свих привредних грана и делатности које активно учествују у формирање туристичке понуде. Са развојем концепције одрживог развоја постале су све израженије тенденције интегрисања просторног планирања и планирања квалитета животне средине у један облик планирања и њиховог издвајања у посебан институционални блок, за који се сматра да ће имати координирајућу и интегришућу улогу у планирању и усмеравању развоја. Оваква очекивања заснована су на нужности интегралног и проблемског приступа планирању и контроли коришћења општих ресурса (простор) и неопходности координације и кооперације у развоју појединих подсистема који коегзистирају у конкретном простору и животној средини.

Просторни план представља *научно-стручно и техничко средство* којим се у процесу планирања усмерава просторни развој неке територије или неког насеља (Кицошев, Дунчић, 2007). Просторни план је и нормативни акт, којим се успоставља целовити систем субординације докумената чиме се спречава стихија и усмерава просторни развој подручја или неког насеља, у складу са условима, могућностима и потребама. Задатак просторног планирања је стварање рационалније територијалне организације и коришћења земљишта (терена), као и сагледавање узрочно-последичних веза, односно уравнотежавање захтева за изградњом (развојем), са једне стране и неопходношћу заштите природе и животне средине, са друге стране. Просторно планирање обухвата мере за координацију утицаја секторских политика на простор, утврђивање активности за уједначенију дистрибуцију економског развоја између појединих региона, насупрот тржишним снагама, које делују у неком другом правцу, као и правила за регулисање земљишних и власничких односа. Главни задатак просторног планирања у области туризма је успостављање равнотеже између смештаја, саобраћаја, комуникација и осталих услуга, а да се при томе заштите атрактивни ресурси на којима се заснива туристички развој. Кроз одговарајуће просторно планирање мора се повећати вредност и квалитет окружења, рационално искористити простор и развити систем заштите укупне биолошке разноврсности.

Основни стратешки интегрални документ у Србији као туристичкој дестинацији, који промовише одрживи и уравнотежени развој територије јесте Просторни план Републике Србије (1996). Основне поставке, циљеви и концепције овог плана, усаглашени су са стратешким принципима и опцијама дефинисаним у документу – Перспективе развоја европског простора (*European Spatial Development Perspective – ESDP, 1999*) (Максин-Мићић, 2007). У овом просторном плану доста пажње је посвећено туризму и туристичком уређењу простора. Наглашено је да је туризам једна од приоритетних делатности у Републици, чији развој заостаје у односу на укупне природне потенцијале којима располаже Србија. Као главни узроци оваквог стања наведени су неплански приступ и неспровођење планова у овој делатности, неконтролисана изградња на природно осетљивим планинским подручјима, масовна изградња стамбених и викенд насеља у бањама, деградација

природних вредности као предуслова развоја, одсуство еколошких критеријума у туристичкој валоризацији, опште грешке у третману непосредних окружења културно-историјских споменика, историјских градских језгара и амбијенталних целина итд. Да би се исправили ови пропусти, у поменутом документу су истакнути циљеви, планске визије и приоритети.

Општи дугорочни циљеви развоја туризма, организације, уређења, заштите и коришћења туристичких простора утврђени у националном Просторном плану су:

(1) комплексна валоризација најзначајнијих природних и створених потенцијала туристичке понуде, диференциране по вредности и садржају, у складу са трендовима светске и домаће тражње, стандардима међународног тржишта и социо-економским интересима Републике и локалних средина;

(2) организовање и институционализовање система садржајно и функционално заокружене и регионално интегрисане понуде туристичких подручја, који садрже афирмисане мотиве и омогућавају афирмисање нових, разноврсних мотива за туристичку тражњу на светском и домаћем тржишту;

(3) подстицање развоја туристичких подручја са најповољнијим могућностима за максимално продужење туристичке сезоне и повећање степена искоришћености капацитета туристичке понуде;

(4) укључивање потенцијала природних, културно-историјских и других створених вредности у развој туризма (посебно гео-термалних и минералних ресурса, заштићених природних и културних целина и др.);

(5) организовање, уређивање, заштита и коришћење туристичких простора уз целовиту примену критеријума и стандарда заштите животне средине, природе, природне и културне баштине.

Просторним планом су утврђени и посебни циљеви развоја туризма који се односе на:

(1) комплетирање и заокруживање постојеће туристичке понуде, као и интензивирање њеног коришћења, у складу са очекиваним захтевима иностраног и домаћег тржишта и потребом за значајним повећењем социо-економских ефеката туристичке привреде;

(2) активирање нових подручја са доминантним природним туристичким ресурсима, који истовремено чине и главне развојне потенцијале недовољно развијених подручја, зависно од трендова тражње и могућности развојног предфинансирања некомерцијалних услова туристичке понуде (крупна инфраструктура, некомерцијални садржаји друштвеног стандарда, заштита природе, природне и културне баштине);

(3) давање већих овлашћења локалним заједницама за тржишни третман земљишта и ресурса у приватној, државној и мешовитој својини, у коришћењу туристичких и комплементарних потенцијала;

(4) стимулисање, поред основне економске функције, и социјалне функције туризма, посебно у сфери здравствене и спортске рекреације, спорта и едукације деце и омладине;

(5) унапређивање услова за дневну, викенд и празничну рекреацију градског и локалног становништва у непосредним градским окружењима, отварањем и комплетирањем градских излетишта, изградњом ски-стадиона изнад подпланинских градова, бања и села, изградњом купалишта и (водених) скијалишта на језерима и рекама, туристичким и комуналним уређењем и опремањем села, уређењем ловишта, културно-историјских целина и споменика.

Према одредбама о примени и спровођењу Просторног плана, за управљање просторним развојем туристичких простора предвиђена је израда просторних планова подручја посебне намене и урбанистичких планова, као и обрада тематике туризма у просторним и урбанистичким плановима просторних целина других намена. Како су туристички простори најчешће и простори заштићених природних и културних добара, водних сливова, акваторија и токова, инфраструктурних коридора и др., код израде просторних планова подручја посебне намене предвиђено је да се за једну просторну целину ради јединствен план чији предмет може бити више посебних намена.

За значајније туристичке целине у Србији донети су или су у процесу усвајања просторни планови за: НП Копаоник (у завршетку); НП Шарпланина (програм); НП Тара (у припреми), ПП Голија (донет), СРП Горње Подунавље (у изради); ПП и ТР Стара планина (донет); Власина (донет); НП Фрушка гора (донет); Палић-Лудош (донет); НП Ђердап (у изради); Слив Тисе (у изради); СРП Делиблатска пешчара (донет); уз 24 републичка плана релевантна за туризам (13 донето, два у завршетку, девет у изради).

Просторни планови туристичких простора могу се, на основу међудржавних договора доносити и за трансгранична подручја. Саставни део студијске и документационе основе просторних планова обавезно чине претходне процене утицаја на животну средину и претходне процене (социо-економске) оправданости. Оцена вредности туристичких потенцијала врши се спровођењем поступака и метода туристичке валоризација простора.

Просторни планови подручја посебне намене значајни су примери планирања развоја туризма на основу претходне исцрпне анализе релевантних карактеристика простора и посебно утврђених мерила заштите и рационалног коришћења простора у туристичке сврхе. Они су методолошки најближе новим потребама планирања употребе простора у туристичке сврхе. То се посебно од-носи на поступак зонирања простора, посебно код заштићених природних добара и издвајања заштићених, развојних и мешовитих зона. Међутим, са становишта развоја туризма евидентно је да у планским решењима, па чак и у оним најужорнијим превладава концепт масовног туризма и упорно настојање да се тај концепт наметне, поводећи се за потенцијалима ресурса, који се сагледавају некритички, поготово ресурси природне основе. У плановима посебне намене, савим добро се изврши зонирање простора, али се не изврши „зонирање” туристичких активности, већ се на бази кључног ресурса, развија концепт изградње туристичке супраструктуре, претежно заснован на „филозофији масовног туризма”. Често се ова концепција брани тзв. полицентричним развојем, тј. размештајем туристичких центара, туристичких подцентара и сличних нејасних категорија туристичких целина у концентричном кругу око кључног туристичког ресурса. Такав приступ може, као у случају Копаоника, да произведе масовну

градњу викендица на једном од „подцентара” (Лисина), што ће касније као бумеранг управо да се врати туризму у целини, а туристичкој дестинацији Копаоник посебно. Концентричан размештај смештајних капацитета не може да буде замена за потребу диференцирања туристичке дестинације и „зонирање” простора и активности за потребе туризма.

„Нови” туризам ни у свету, није резултат креатора туристичке понуде, који иначе планирају и програмирају туристичку изградњу, већ последица структурних промена у туристичкој потражњи. Туристичка понуда се, по инерцији, још увек бави само туристичким смештајним капацитетима (ризорт), а „нови” туристи траже функционално артикулисану ширу просторну целину која се све више означава синтагмом „туристичка дестинација”. „Масовни” туризам је просторно артикулисан хомогеном регијом (примарни туристички простор), а „нови” туризам тражи своја просторна решења у поларизованој регији, слојевито структурираној на неколико дестинацијских нивоа у складу са сложеним карактеристикама њиховог прихватног капацитета.

Туристичка дестинација је шири простор функционалне целине који свој туристички идентитет гради на концепту кумулативних атракција које, због доживљаја који омогућавају и додатном туристичком инфраструктуром, представљају простор интензивног окупљања туриста. При креирању дестинацијског туристичког производа, посебно по мери „новог” туризма, треба утврдити прихватни капацитет¹⁴ сваке туристичке атракције у туристичкој дестинацији посебно, и то не само као физички капацитет већ и друге прихватне капацитете, код којих је праг знатно виши од физичког, као што су на, пример, еколошки капацитет и капацитет окружења, затим праг локалне инфраструктуре, праг толеранције локалног становништва и праг толеранције туриста.

Развој туризма није статичан процес који ће се завршити усвајањем одговарајућих планских докумената и успостављањем система њихове примене. Туризам је веома динамичан привредни систем, изузетно осетљив на промене које долазе из окружења и које се рефлектују на тражњу. Туризам је условљен прихватљивошћу од средине у којој се туристички пројекти развијају. Успех туризма зависи и од успеха комплементарних делатности. На нивоу дестинације може бити развијена конкуренција између предузећа, али на националном нивоу где се такмиче дестинације, сви актери понуде дестинације морају наступати заједнички.

Развој туризма, а пре свега развој појединачних дестинација, условљен је и утицајем друштвене политике. Наиме, „просторни план је и друштвени план којим се третирају сви елементи друштвеног развоја у простору: демографски, привредни, социјални, итд. Њиме се планирају друштвене активности оријентисане ка реализацији постављених циљева развоја друштвене

¹⁴ Свака туристичка атракција има својство да одједном, или током одређеног времена (дан, месец, туристичка сезона), може примити ограничени број посетилаца. У почетку проучавања овог феномена, посебно у планирању развоја масовног туризма, меродаван је био „физички” прихватни капацитет туристичке атракције, одређен физички ограниченим простором за смештај туриста. Касније су увођена нова мерила за прихватни капацитет: еколошки капацитет - број туриста који не угрожава равнотежу еко-система, капацитет локалне инфраструктуре - на пример: снабдевање водом; капацитет толеранције локалног становништва - број туриста који локалном становништву не погоршава квалитет живота; капацитет толеранције туриста - број туриста који не ремети квалитет њиховог појединачног туристичког доживљаја (Кушен, 1999: 101-102.).

заједнице” (Кицошев, Дунчић, 2007). На националном нивоу и у широј компетитивној јавности може постојати декларативна подршка развоју туризма, која у операционализацији активности није од пресудног значаја за побољшање пословних перформанси туризма. Са друге стране, превелика очекивања на локалном нивоу могу бити погубна за развој пројеката, поготову оних који превазилазе локални значај. Сложеност овог феномена посебно је подстакнута чињеницом, да најзначајнији потенцијални туристички простори, са изразито вредним туристичким ресурсима, припадају неразвијеним подручјима земље, која немају сопствени материјални и кадровски потенцијал за развој. Управо на овој чињеници се огледа најсложенији однос просторног планирања и туризма.

1.7 Анализа постојеће планске документације простора Старе планине

1.7.1 Просторни план туристичког подручја Бабин Зуб

Подручје Старе планине припада потенцијалним туристичком просторима са развијеном планском основом. Почетком осамдесетих година почела су обимнија истраживања потенцијала Старе планине са циљем утврђивања могућности за развој планинског туризма са нагласком на развоју скијалишта. Као резултат ових активности, 1981. године урађен је Програм развоја туризма подручја Бабин зуб, које представља средишњи, и по потенцијалима за развој скијалишта, најзначајнији део планине. Програмом су одређени: циљеви и задаци развоја, потенцијалне развојне зоне са граничним капацитетима простора, као и програми изградње, опремања, уређења и заштите подручја. Циљеви развоја и уређења подручја у програму, засновани су на очекивањима друштвене заједнице и локалног друштва, у погледу заустављања депопулације, ефикаснијег коришћења ресурса, развоја конкурентних туристичких активности и инфраструктурне изградње.

Након израде и верификације програмске основе 1983. године, донешен је Просторни план туристичког подручја Бабин Зуб, којим је у планском смислу покривена површина од око 100 km² Старе планине. Аналитичко-документационом основом плана извршена је анализа развојних фактора са овог подручја са становишта туризма. Дугорочним планом просторне организације и уређења подручја утврђени су основни критеријуми организације, заштите и уређења туристичког подручја, са капацитетом простора, средствима и мерама за спровођење плана и утврђени елементи прве етапе реализације. Концепција дугорочног развоја, стратешког карактера, дефинисана је на основу утврђеног зонирања развојних целина, организацијом супраструктуре, саобраћаја, водне, енергетске и телекомуникационе инфраструктуре, програмом заштите природе, културног наслеђа и животне средине, као и режимима изградње, уређења и коришћења простора.

Слика 2. План скијалишта (Извор: Просторни план туристичког подручја Бабин Зуб)

Подручје је подељено на две зоне – зону А изнад 1.000 m.n.v., намењену туризму (уз функцију заштите природе и одбране државне границе) и зону – Б испод 1.000 m.n.v., предвиђену за развој насеља и комплементарне активности (уз општу заштиту природе и посебну заштиту етнографске баштине). Зону А чини: погранични појас, појас алпског и нордијског скијалишта и тзв. сабирно-везни појас, дуж подножја скијалишта на висинама између 1.000 - 1.450 m.n.v. Истраживањем и утврђивањем граничног капацитета простора за туризам, обезбеђена је основа планирања развоја и организације подручја, зависно од његових физичких и еколошких могућности. Применом критеријума, норматива и искустава из развоја скијалишта у Алпима (уз одговарајуће корекције), испитан је гранични капацитет простора за зимске спортове. Добијен капацитет проверен је и коригован могућим капацитетима простора за изградњу физичких садржаја смештаја и саобраћаја. Капацитети комплементарних активности и функција, прилагођени су оваквој концепцији валоризације приоритетних – посебних вредности, активности и садржаја.

Гранични капацитет је одређен на основу капацитета алпског скијалишта, уз проверу добијених вредности испитивањем могућности локације за смештајне центре и погодности рељефа за саобраћајне приступе. Капацитет простора за остале активности – летњу рекреацију и локалне делатности није експлицитно вреднован, али се о њему имплицитно водило рачуна, посебно у односу на полазне критеријуме изложеног програма заштите природе подручја. Утврђивање капацитета појаса алпског скијалишта извршено је посебним програмско-пројектантским поступком. На основу претходно анализираних и оцењених природних услова (хипсометрија, нагиби, експозиције, морфометри-јски облици, квалитет и очуваност тла, снег, ветрови, магла, водотоци, вегетациони покривач), конципиране су трасе

алпских ски-стаза и трасе одговарајућих жичара, којима се те стазе најрационалније опслужују.

Комбиновањем метода утврђивања висинских разлика стаза и норматива оптималног оптерећења стазе, добијен је гранични број од око 16.000 једновремених скијаша. Због глобалног карактера испитивања и неизвесности туристичког развоја подручја, као капацитет скијалишта узета је половина добијене вредности, која у пракси алпских центара одговара појму капацитета величини средњих алпских скијалишта. На овај начин добијен је гранични капацитет од 8.000 скијаша на скијалишту. Од овог броја предвиђено је да 50% скијаша буде смештено у туристичким центрима и пунктовима непосредно уз скијалиште. У оквиру решења скијалишта, евидентирани су истовремено и најквалитетније стазе погодне за спортска такмичења, све до FIS ранга у свим алпским дисциплинама, затим стазе за средње скијаше и ниже нивое такмичења као и стазе за школе скијања, почетнике и такмичења најмлађих скијаша. Исто тако, у оквиру алпског скијалишта, постављене су и основне стазе за нордијско скијање.

Смештајни објекти су планирани у два туристичка центра - Голема Река у североисточном и Јабучко Равниште у југозападном подножју скијалишта. Туристички центар Јабучко Равниште (1.450 m.n.v.) са 1.700 лежаја планиран је на платоу површине од око 100 ha. Туристички центар Голема Река (око 1.100 m.n.v.) у подножју најквалитетнијег дела алпског скијалишта планиран је као језгро зимске туристичке понуде подручја са 3.000 лежајева.

Посматрано са временске дистанце овим просторним планом нису била решена питања уобичајена за интегрално планирање, али је приступ у изради садржао методолошке специфичности и иновације, по којима ће се овај документ разликовати од већине просторних планова у туристичким подручјима у Србији. Ове специфичности се односе на увођење поступка утврђивања функционалног капацитета простора, под еколошким ограничењима уз претходно установљавање природних вредности, што се може сматрати зачетком еколошког планирања код нас.

Кључни недостатак просторног плана је нереална пројекција развоја скијалишта и смештајних капацитета на подручју које није имало основну инфраструктуру за много мање развојне захтеве. Одсуство адекватних критеријума и поступака туристичке валоризације насеља, у овом али и у многим другим просторним плановима који су донети касније, је такође један од крупних недостатака који се могу приписати носиоцима израде просторних планова. Ова чињеница је готово константа за планирање развоја туризма у Србији и она ће се у свом драматичном облику највише испољити управо на Старој планини. Занемаривање истраживања из области туризма а поготово истраживања која се односе на валоризацију туристичких простора, односиће се, како на утврђивање нових простора за развој туристичких насеља, тако и на вредновање постојећих насеља и њихово планирање за развој туристичких садржаја и активности. Одређивање потенцијалних локација за развој смештајних капацитета у планинским и руралним просторима показаће се као веома сложен плански поступак, који захтева темељна истраживања простора како би се дошло до адекватних и одрживих планских решења.

1.7.2 Просторни план Парка природе и туристичке регије Стара планина

Након усвајања Просторног плана Републике Србије, просторни планови планинских туристичких подручја заснивају се на унапређеним облицима планирања и све више на интегралном, континуалном и проблемском планирању, уз равноправно уважавање социо-економских и просторно-еколошких фактора развоја туристичких и комплементарних активности. Методологија израде савремених просторних планова туристичких подручја захтева специфичан приступ, поступке и технике, усмерене првенствено на усаглашавање конфликтних интереса уређења и коришћења простора, односно на заштиту и рационално коришћење ресурса.

Планирањем планинских туристичких подручја, у складу са општим одредбама планова вишег реда, одређују се прецизне границе подручја, утврђује капацитет природе и туристичког простора, према коме се дефинишу дугорочни садржаји и гранични обим активности, са етапама реализације. Ови планови у основи садрже: валоризацију услова, ресурса и капацитета простора за туристичку понуду и комплементарне активности, уз адекватну заштиту и коришћење природне и културне баштине, оцену мотива и карактеристика туристичке тражње, алтернативно програмско и планско конципирање дугорочног развоја туристичких активности, организације, уређења, заштите и коришћења туристичких простора, са избором оптималних алтернатива, избор приоритета и утврђивање етапа реализације (упоредо са израдом одговарајућег урбанистичког плана), и утврђивање средстава и мера за имплементацију плана и етапе реализације.

Просторни план Парка природе и туристичке регије Стара планина ("Службени гласник РС", број 115/08)¹⁵ урађен је на основу Одлуке о изради Просторног плана Парка природе и туристичке регије Стара планина ("Службени гласник РС", број 41/03) и Програма за израду Просторног плана Парка природе и туристичке регије Стара планина. Израда прве финалне верзије Предлога просторног плана Парка природе и туристичке регије Стара планина усклађена је са Законом о планирању и изградњи ("Службени гласник РС", 47/03 и 34/06)¹⁶, Правилником о садржини и изради планских докумената ("Службени гласник РС", 60/03), Законом о стратешкој процени утицаја на животну средину ("Службени гласник РС", 135/04, члан 5 и др.), Законом о заштити животне средине ("Службени гласник РС", 135/04, члан 19, 20, 33, 34 и др.)¹⁷, Законом о туризму, Законом о јавним скијалиштима ("Службени гласник РС", 46/06), одредбама Просторног плана Републике Србије, Уредбом о утврђивању Водопривредне основе Републике Србије ("Службени гласник РС", број 11/2002), Нацртом уредбе о заштити Парка природе Стара планина (у погледу зона и режима заштите I, II и III степена) и другим нормативним актима који се односе на проблематику из предмета Просторног плана. Друга финална верзија Предлога просторног плана допуњена је према одредбама Уредбе Владе о утврђивању Програм развоја планинског туризма на подручју Старе планине („Службени гласник РС“ бр. 85/2007)¹⁸. Просторни план се

¹⁵ Даље у тексту: Просторни план

¹⁶ Даље у тексту: Закон о планирању и изградњи

¹⁷ Даље у тексту: Закон о заштити животне средине

¹⁸ Даље у тексту: Програм развоја планинског туризма

до-носи за период до 2023. године, са елементима за прву, приоритетну етапу имплементације Просторног плана за период до 2011. године.

Попис докумената са којима је усклађена финална верзија Просторног плана указује на сву сложеност планирања и уређења простора који у основи представља подручје посебне намене. Евидентно је да је кључна развојна полуга на овом простору туризам, као веома комплексан систем, чија база јесте у сфери економије али који у реализацији задире у све сфере друштвеног живота заједнице. Од разрешења односа унутар туризма као делатности и правилног постављања принципа и методологије развоја зависи успех пројекта развоја целог подручја Старе планине.

Ослањајући се на природне могућности подручја, Просторним планом су утврђене кључне туристичке активности и распоред потенцијалних зона развоја. Према природним потенцијалима на Старој планини, доминантна туристичка активност је планински туризам, са главним активностима у зимским спортовима и рекреацији. Садржаји туризма, рекреације и спорта организовани су у две основне висинске зоне: планинској и подпланинској. Планинску зону представља виши планински појас са потенцијалима за развој скијалишта и новим туристичким смештајем у непосредном контакту са том понудом. Подпланинску зону чини ниже подножје планине са брдским и низијским садржајима понуде у простору (језеро, градска излетишта и др.) и смештајем у постојећим сеоским и мешовитим насељима и градским центрима.

За систем скијалишта урађено је генерално решење, по коме је постављен основни просторни распоред жичара и ски-стаза, зависно од природних услова на планини, као и на основу валоризације простора за смештај у туристичком ризорту, туристичким центрима, насељима и пунктовима. У изради генералног решења вођено је рачуна о економској и техничкој оправданости система скијалишта (посебно жичара), као и о заштити најзначајнијих природних вредности и о еколошком капацитету. У генералном решењу скијалишта приказане су само главне жичаре (све жичаре улаза у скијалиште и жичаре које омогућавају јединствен систем скијалишта), као и главне ски-стазе, према чему су обрачунати показатељи минималног капацитета скијалишта мереног бројем једновремених скијаша. Остале жичаре и ски-стазе решаваће се детаљнијим плановима појединих делова скијалишта у којима ће бити утврђени максимални, гранични капацитети једновремених скијаша, у оквиру максималног, граничног капацитета Старе планине. Минимална дужина алпских ски-стаза односи се на главне стазе везане за главне жичаре, а оријентационо дата максимална дужина ски-стаза односи се на укупне могуће стазе везане за све жичаре.

На основу распореда и капацитета система скијалишта, на основу валоризације погодности терена за изградњу непосредно у подножју тог скијалишта, као и на основу могућности рационалног саобраћајног приступа, рационалног водоснабдевања и канализације отпадних вода, одређене су локације туристичких центара, туристичких насеља и туристичких пунктова у оквиру планинске зоне, са показатељима смештаја, дневних излетника, службених лежаја, запослених, обухвата локације и густине насељености, обухваћених једновремених скијаша, као и спортско-рекреативних садржаја и јавних служби. Локације туристичких центара, туристичких насеља и туристи-

чких пунктова у оквиру планинске зоне налазе се у непосредном, директном контакту са скијалиштем (у његовом подножју), али ван простора погодних за уређење јавног скијалишта. Правила за летњу понуду у простору планинске и подпланинске зоне односе се на планинарске, излетничко планинарске и излетничке стазе са пратећим садржајима, на летње спортско-рекреативне полигоне, пунктове и стазе, као и на летња ловишта.

По усвојеном концепту развоја Просторни план је сличан Просторном плану Бабин Зуб. Кључна разлика односи се на површину обрађеног простора која је далеко већа у планском документу усвојеном 2009. године. Недостатак оба документа су студије изводљивости за предложена планска решења, које би пројекте осветлиле како са техничког тако и са економског аспекта. Ослањајући се само на природне могућности простора утврђен је концепт скијалишта који је послужио за планирање смештајних капацитета и посебно за њихов распоред по систему полицентричног развоја. Просторни план свакако представља напредак у планирању сложених просторних система као што је Стара планина. Заштитом већег пространства ове планине створена је основа за очување и развој природних вредности. Међутим, концепција развоја туризма припада несумњиво категорији прошлости, односно „филозофији масовног туризма“, којој очито није место на овој планини.

1.7.3 План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичко-техничким карактеристикама скијалишта

План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичко-техничким карактеристикама скијалишта¹⁹ представља део напора министарства надлежног за послове туризма да кроз комплексно планирање утврди кључна физичко-планска и пословно-тржишна решења развоја приоритетних туристичких дестинација у Србији. У августу 2006. године, Министарство трговине туризма и услуга је посао израде Мастер плана, поверило предузећима Ecosign из Канаде и Horwath Consulting из Загреба. Реч је о првом „green field“ пројекту развоја планинског зимског и летњег ризорта у Србији, након паузе више од 20 година, то јест од развоја пројекта Копаоник.

Задаци овог пројекта усмерени су на изналагање новог, комплексног, скијашког српског планинског ризорта као и на изградњу ланца туристичких вредности унутар ширег просторног оквира Старе планине. Овај документ садржи идејне планове и економске пројекције потребне да се отпочне привођење туристичкој валоризацији подручја Старе планине у домену зимских спортова.

Пројекат је структурисан на начин да је симултано објединио две одвојене експертизе у реализацији: Ecosign-а као физичког мастер планера за планински зимски туризам и Horwath Consulting-а као планера тржишних, пословних и организацијских аспеката пројекта. Израда физичких и пословних мастер планова за туристичке дестинације/ризорте представља комплексан и врло осетљив планерски посао. Решења и предлози оваквих мастер планова предмет су одлука о преузимању мањег или већег ризика јавних и приватних инвеститора. У случају Старе планине, овакав је посао још

¹⁹ Даље у тексту: Мастер план

сложенији с обзиром на чињеницу да је реч о првом планинском зимском/летњем ризорту који се планира и изводи према интернационалним пословним и тржишним стандардима у Србији. С друге стране, реч је о изради пројекта у подручју које још нема карактер и имиџ интернационално релевантне туристичке дестинације, тако да се пројекти оваквог типа морају пажљиво процењивати и доводити у склад са тржишним и пословним окружењем.

Мастер план је обухватио подручје од 192 km² на територијама општина Књажевац и Пирот, односно 12,45% подручја, обухваћеног Просторним планом Парка природе и туристичке регије Стара планина, или 16,79% подручја Парка природе Стара планина. Сажета верзија Мастер плана, уобличена је у Програм развоја планинског туризма.

Туристичко активирање Старе планине, према Мастер плану одвијаће се у неколико одвојених фаза. Свака развојна фаза је базирана на процени кретања тражње и потребе за минимизирањем инвестиционих ризика. Прва развојна фаза је најзахтевнија и повезана са највећим иницијалним улагањима у инфраструктуру и у садржаје туристичке понуде. Тржишни успех прве развојне фазе ће условити динамику даљег развоја.

Туристички комплекс Стара планина састојаће се од тзв. базног подручја, на коме ће бити размештен највећи део смештајних и осталих капацитета туристичке понуде и јавно-услужних садржаја, укључујући јавно паркиралиште и велики део планинске инфраструктуре. За базна подручја предвиђене су локације: Јабучко равниште, Бабин зуб, Лескова раван и Голема река.

Скијашки центар сачињаваће систем скијашких стаза различите тежине, дужине и просечне закошености. У склопу скијашког центра, пословаће и различити објекти хране и пића, размештени на самим стазама да би били доступни скијашима у опреми. Развој услужне понуде базног подручја развијаће се по угледу на праксу уобичајену не само у високо развијеним земљама света, већ и у све већем броју земаља са привредом у транзицији.

Код пратећих садржаја намењених рекреацији, планирана је изградња спа и воденог парка, затим рекреационог центра, као и зоне за скијаше почетнике. У оквиру рекреационог центра ће се налазити затворени базен, сауне и парна купатила, као и фитнес сале и дворане за сквош. Од садржаја у затвореном простору, израдиће се још и салони за wellness третмане и масаже. Што се тиче садржаја на отвореном, ризорт ће располагати отвореним базеном, системом тобогана, ђакузи кадама и сл. Такође, на локацији Бабин зуб је планирана изградња 1.244 паркинг места, док се на локацији Голема река, уз 2.040 паркинг места планира изградња скијашког тренинг центра.

Прва фаза развоја туристичке понуде на Старој планини конципирана је на основу потребе за изградњом скијашких стаза које омогућавају максималан истовремени смештај око 5.230 скијаша и бордера. У склопу прве фазе развоја туристичких капацитета на Старој планини, изградиће се и опремити одређени број трговачких садржаја, објеката хране и пића и објеката намењених рекреацији и опуштању. Највећи број услужних објеката био би смештен у склопу самих смештајних објеката у приземљу у кондотелима, а предвиђене су и четири зграде намењене искључиво комерцијалним и сервисним

садржајима. У циљу лакшег сналажења, с обзиром на величину целог комплекса, у првој фази изградње реализоваће се централна рецепција и информациони центар.

Осим поменутих садржаја, неопходно је и улагање у туристичку инфраструктуру, реконструкцију постојећег далековода, изградњу путева и саобраћајница, изградњу канализационе мреже и изградњу објеката водоснабдевања. Интеграцијом планских решења из Мастер плана у Просторном плану, створене су нормативне претпоставке за реализацију пројеката планираних Мастер планом.

Глобална оцена ова два документа, односно њиховог односа пружа једну комлетнију слику стања планске документације на овом простору. Просторним планом су створене планске и нормативне претпоставке развоја простора. Развој туризма и концепт туристичких пројеката је дат у начелу са могућношћу флексибилног приступа и потребе даље планске разраде. Овим документом је обухваћена цела површина планинског масива укључујући и контактено подручје чиме је у основи утврђена граница подручја потенцијалне туристичке регије из просторног плана.

Концепт скијалишта утврђен у Просторном плану заснован је на анализи терена и превасходно је оријентисан на утврђивање потенцијалних могућности високопланинске зоне за развој зимских спортских активности. Према прорачунима капацитета простора билансирана је скијашка инфраструктура, а на основу потреба скијашке и остали инфраструктурни системи. Није утврђена динамика или фазе реализације пројеката, а нису вршене ни тржишне анализе, како би се заправо знало, да ли је овакав концепт развоја туризма на Старој планини изводљив. На простору Миџор-Бабин зуб, односно „Голема Река”, „Топли До”, у Просторном плану је извршена готово механичка интеграција планских решења за скијалиште који су обрађени Мастер планом, уз непотребно ограђивање да је то урађено због усвајања Мастер плана од стране Владе. Према нашим запажањима Мастер план је документ који има другачији методолошки приступ и другачији пројектни задатак. У изради Мастер плана извршена је знатно детаљнија анализа терена, која је укључила све познате технике истраживања које се примењују у изради пројекта развоја скијалишта. Истраживан је знатно мањи простор, што умањује вредност овог документа, јер није обухваћен предео од Миџора према Копрену, који се наслања на истраживано подручје. Међутим, овим документом је утврђено једно компактно скијашко подручје, са добро избаласираним капацитетима ски-стаза и системима вертикалног транспорта. Скијалиште је добро испланирано тако да главнина скијаша (према тржишној структури) у систем улази са погодних и приступачних падина. Утврђен је и систем паркинга и подручја за окупљање скијаша из којих се лако улази на стазе свих категорија.

Упоредном приказу планске документације на подручју Старе планине треба додати и Детаљни урабанистички план „Јабучко Равниште”, документ који је послужио за извођење пројеката изградње скијалишта на локацији „Коњарник”, као и План детаљне регулације „Јабучко Равниште” којим треба да се створе основе за реализацију прве А фазе ризорта на Јабучком Равништу.

Са становишта концепта туристичког уређења простора Старе планине Просторни план је створио оптималне нормативне претпоставке за реализацију

пројеката туристичког уређења простора, који се уз извесна слободнија тумачења овог документа могу у потпуности реализовати. Са становишта од-одрживости, предложени концепт развоја туризма из Просторног плана не може да буде основ за спровођење пројеката туристичког уређења простора, без озбиљне и темељне анализе сваког појединачног планског решења. Мастер планом је на савремен и методолошки оправдан поступак, планирано скијалиште и овај пројекат у том смислу пружа довољно основа за поуздану процену ове темељне туристичке атракције Старе планине. Предложени концепт прве фазе ризорта представља такође оптималан и избалансиран капацитет смештајне понуде. Међутим, мишљења смо да су за реализацију укупног капацитета смештаја на локацији Јабучко Равниште, потребна додатна и темељна истраживања, потенцијала и ограничења, како локације, тако и самог окружења.

1.8 Пестел анализа

Ова анализа је важан и објективан показатељ оправданости покретања развоја туризма, која узима у обзир све позитивне, али и негативне стране и ограничења овог континуираног, сложеног, дуготрајног и одговорног процеса. Стављајући на једну страну погодности, а на другу недостатке, она конкретно и прецизно дефинише појединачне, али и заједничке утицаје политичко-економско-социјалних фактора на датом техничко-технолошком нивоу у конкретним еколошким приликама, уоквирена актуелном правном ситуацијом. Као таква, она представља претходницу и незаменљиву основу за уобичајену SWOT анализу. Она је незаобилазан корак у приступању туристичком уређењу простора Старе планине, јер употпуњује општу слику развојног процеса, коју не дају стратегијски мастер планови развоја туризма и планови просторног развоја. Погодности развоја овог подручја су изражене у сфери политичке подршке, техничко-технолошке основе, која је омогућена захваљујући близини универзитетског центра и правних аспеката, захваљујући усвојеном просторном плану и урбанистичким плановима, чиме је створен правни основ за реализацију туристичких пројеката. Непогодности или ограничења проистичу из наслеђене праксе некомпетентног управљања развојним процесима у земљи (то су ограничења у развоју и други дестинација) и специфичног статуса Старе планине, која је изразита потенцијална туристичка вредност али и заштићено природно добро, са свим предностима и ограничењима које доноси овакав статус.

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Политички фактори	1. Опште опредељење за приступање ЕУ 2. Стабилна политичка ситуација у Југоисточној Европи 3. Политичка подршка пројектима развоја туризма на Старој планини	1. Честе промене локалне власти које мењају стратегије развоја 2. Недовољан утицај стручних кадрова у процесу одлучивања 3. Политизовање јавности у креирању развоја

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Економски фактори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Спремност становништва да ради и прилагоди се новим приликама 2. Све већи значај туризма у економији земље 3. Бољи рејтинг Србије на тржишту инвестиција 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатак основне инфраструктуре (путеви, енергетска инфраструктура, водоводи) 2. Економска неефикасност постојећих привредних субјеката 3. Недостатак кадрова у туризму 4. Недостатак основних туристичких капацитета 5. Одсуство туристичке понуде 6. Низак лични и друштвени стандард

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Социјални фактори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Спремност становништва за преквалификацију и усавршавање 2. Велика покретљивост, радозналост и иницијативност младих 3. Пограничан рејон, становништво спремно за интернационалну комерцијализацију пројекта 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатак стручних кадрова 2. Лоше демографске прилике у селима 3. Одсуство пропаганде 4. Негативан став дела јавног мњења о туризму као фактору развоја

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Техничко-технолошки фактор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Близина значајног универзитетског центра, постоји могућност овладавања софистицираним технологијама у туризму 2. Предузећа у региону (Тигар) укључена велике светске компаније 3. Већи број младих људи школује се за потребна занимања у области туризма 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лош квалитет путне мреже (локалне и регионалне) 2. Лоше стање комуналне инфраструктуре 3. Лоше стање енергетске инфраструктуре 4. Неоспособљеност локалног становништва да ради на комплексним системима скијалишта и у специјализованим сегментима хотелијерста

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Environment (заштита животне средине)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Заштићено подручје са посебним режимима заштите 2. Изграђена регулатива заштите животне средине 3. Успостављена међународна сарадња у области заштите животне средине 4. Све већи број организација које се баве заштитом животне средине и едукацијом становништва 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Превише разуђених сметлишта на целој територији 2. Касни се са реализацијом пројекта регионалне депоније 3. Проблем грејања се не решава на адекватан начин 4. Становништво нема довољно јаку свест о еколошким вредностима региона 5. Парком природе се не управља на адекватан начин

	ПОГОДНОСТИ	НЕПОГОДНОСТИ
Legal-правни аспекти	<ol style="list-style-type: none"> 1. Законом о туризму створени правни основи за резервацију простора и реализацију пројекта ризорта 2. Закон о јавном скијалишту представља добар основ за реализацију пројекта скијалишта 3. Усвојен Просторни план омогућава реализацију наредних фаза планирања, које укључује урбанистичко и техничко планирање 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Превелики прерогативи централне власти 2. Превише нормативних аката који утичу на развој туризма 3. Компликована процедура добијања грађевинских дозвола 4. Компликована процедура израде и усвајања планова у заштићеним природним добрима

2. АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКИХ РЕСУРСА

Ресурси су општи назив за природне и произведене ствари, као и људско знање и способности којима се можемо користити, као средствима за задовољавање потреба непосредно у потрошњи или посредно у производњи. То су сва средства која се могу привести корисној сврси. Туристички ресурси су природна или антропогена добра која се могу искористити у циљу привређивања, односно сва она средства која се могу користити у функцији развоја туризма и стварања туристичког производа неког подручја. Део су целине развоја одређеног географског подручја, а богатство ресурсима компаративна је предност у туристичком и привредном развоју. Целокупна понуда у туризму темељи се на атрактивним својствима ресурса са којима располаже.

Свака туристичка атракција јесте туристички ресурс, али сваки туристички ресурс не мора да буде и туристичка атракција. Атрактивност неће доћи сама по себи, већ је потребна сврсисходна активност која ће потенцијалну туристичку вредност економски валоризовати (Кушен, 2002). Ефикасност коришћења, а не присутност ресурса главни је критеријум који показује домете развојне политике. Туристички ресурси не могу бити директно економски валоризовани. „Њихова вредност се уграђује у цену услуга (смештај, исхрана, итд) које се пружају туристима и кроз које се индиректно наплаћује и коришћење односно вредност ресурса” (Чомић, 1982.).

Туристички ресурси представљају јединствени назив за туристичке атракције туристичку супраструктуру, туристичку инфраструктуру, туристичке агенције, туристичку организованост дестинације, туристичке кадрове, геотуристички положај, очувану природу, повољно правно и економско окружење, итд.

2.1 Географски положај

Стара планина или Балкан припада моћном систему Балканских планина које се пружају од Црног мора на истоку, па све до Вршке чуке на западу. Дужина овог планинског система износи 530 km. Ова планина представља део пространог планинског венца који се назива Карпатско – балкански планински лук. У Србији се налази само његов мањи западни део. Као морфолошка целина омеђена је долинама Белог и Трговишког Тимока и Височице, а на истоку је омеђена државном границом Србије и Бугарске. У меридијанском правцу се пружа скоро 100 km, док у упоредничком правцу пружања максимална дужина износи око 30 km (Пиротска котлина – Сребрна глава).

Највиши врх Старе планине у Бугарској је Ботев (2.376 m.n.v.) а у Србији Миџор са висином од 2.169 m.n.v. Најнижа тачка је на излазу из долине Прлитског потока (132 m.n.v.). Под појмом Старе планине у Србији, подразумева се један мањи део западне Старе планине, чија површина износи 1.802 km². Својим положајем, висином и дужином ова планина представља велику орографску, климатску, комуникациону и етнографску баријеру што је све утицало на развој саобраћаја, привреде и насељености. У административном смислу, подручје Старе планине припада Пиротском и Тимочком округу а простире се на територији општина Димитровград и Пирот (Пиротски округ), Зајечар и Књажевац (Тимочки округ). Међу природно

очуваним масивима високих планинских венаца, Стара планина, поред Шаре, Таре, Проклетија, Голије, Бесне Кобиле и Копаоника представља једну од најдрагоценијих туристичких области у Србији, са изузетно вредним туристичким ресурсима за развој планинског туризма.

2.2 Туристички положај

Међународни путеви и железничке пруге, који пролазе кроз Србију, чине најкраћу везу између западне и централне Европе, с једне, и Блиског истока, Азије и Африке, с друге стране. Ови путеви прате правац долине реке Мораве, који се код Ниша раздваја на два крака. Један прати Јужну Мораву и Вардарску долину до Солуна, а други реку Нишаву према Софији и Истанбулу. Посебан значај за туристички положај Старе планине има инфраструктурни коридор Ниш-Софија, који укључује железничку и друмску везу. Овај путни правац повезује континентално залеђе, које је главно извориште туристичке тражње и Црноморско приморје на истоку, и представља кључну континенталну саобраћајницу која повезује европске земље са азијским континентом. Значајне су и саобраћајнице које повезују Ниш са Зајечаром, Неготином, Кладовом и даље са Румунијом, односно европским туристичким коридором на Дунаву, као и саобраћајница која се пружа ободним делом планине на правцу Зајечар-Књажевац-Пирот.

Положај Старе планине указује на могуће повезивање два фреквентна туристичка правца, Централно-медитеранског који је доминантно усмерен према Италији, као и правца који води према источном Леванту и обалама Црног мора. То би омогућило активније укључивање овог простора у међународна туристичка кретања. Стара планина је од Београда удаљена око 320 km а од Ниша око 80 km. Повољан географско-саобраћајни положај се огледа и у доброј повезаности са туристичким дестинацијама и атракцијама у окружењу. У ризници туристичких атракција посебно се издвајају Лепенски Вир на Дунаву и Ромулијана, римска царска палата у близини Зајечара које заједно са Старом планином представљају кључна туристичка обележја подручја источне Србије.

Карта 2. Коридори и важнији путни правци у Европи

Погодност положаја се огледа и у доброј повезаности са скијашким центром на Копаонику и познатим скијашким центрима у Републици Бугарској и готово централни положај које ово подручје заузима у односу на најзначајније скијашке центре у овом делу Југоисточне Европе. Добра повезаност је један од предуслова за стварање јединственог и конкурентног туристичког производа скијашких центара и њихов заједнички наступ на међународном туристичком тржишту. Постојећи гранични прелази Вршка чука у општини Зајечар, Кадибогаз у општини Књажевац и Градина у општини Димитровград, потенцијални гранични прелази Св. Никола у општини Књажевац и Доњи Криводол у општини Димитровград, као и постојећи приступни путеви и морфометријски услови за изградњу нових саобраћајница, представљају такође основни потенцијал за саобраћајно повезивање овог подручја са окружењем.

Атрактивности географско-саобраћајног положаја планине доприноси и близина аеродрома у Нишу, који са својим техничким карактеристикама испуњава услове неопходне за туристичко повезивање ове регије ваздушним путем. Битно је истаћи да близина нишког аеродрома омогућава лакшу повезаност регије са емитивним тржиштима.

Железничку мрежу образују правци: Ниш – Књажевац – Зајечар и Ниш – Пирот – Димитровград. Иако је железнички саобраћај у лошем стању, због неодржавања и веома малих улагања, потенцијално овај вид транспорта представља значајан инфраструктурни ресурс. То се посебно односи на правац: Ниш – Пирот – Димитровград, који представља значајан коридор у европским размерама. Лоше стање регионалних путева отежава интерну саобраћајну повезаност унутар подручја Старе планине. Поједини локалитети су захваљујући карактеристикама рељефа саобраћајно неповезани, тако да се тешко може догодити да у блиској будућности цело подручје Старе планине постане јединствена и компактна туристичка регија. У планирању саобраћајне мреже од изузетне важности је пробијање нових путних праваца који би повезали кључне туристичке дестинације на овом подручју са магистралним путевима и аутопутем чија се изградња планира.

2.3 Границе туристичког подручја Старе планине

Дефинисање граница потенцијалних туристичких подручја у непосредној је вези са усмеравањем развоја, односно реализацијом концепта туристичке дестинације. Два фактора су пресудна: наглашен осећај заинтересованости учесника (stakeholders) подстакнут идентитетом (социјални, психолошки, итд.) и/или власништвом у региону и географска или административна граница, уколико се поклапа са концентрацијом туристичких потенцијала. Из практичних разлога најбоље је да граница туристичке дестинације прати границе општине, јер то олакшава политичку сарадњу и прикупљање података. У теорији, дестинација може варирати од подручја у оквиру локалног административног тела до подручја које се простире на више општина, али је најважније да има лични препознатљив идентитет, и одговарајући менаџмент, који ће управљати заједничким функцијама дестинације.

Идентитет и спектар одговорности менаџера дестинације варира од дестинације до дестинације, као и мандат за управљање, али су најважнији неки облици координације. Као одговорни координатор, менаџмент дестинације налази се у центру круга дестинације, односно средњој тачки три круга, који се преклапају и представљају „хумане“ компоненте концепта интегрисаног менаџмента за туристичке дестинације: туристи, локално становништво и стручњаци у туристичкој индустрији. Између ових кругова постоји интеракција и менаџмент дестинације је централна тачка ове интеракције.

Код разматрања граница туристичке дестинације Стара планина са становишта развоја туризма сматрамо да су границе општина оптималан оквир за утврђивање њених граница, због могућности да се статистички прате многи параметри којима се мери учинак туризма на развој подручја али и због интеграције различитих облика организовања, чији је изворни идентитет заснован на ингеренцијама локалне самоуправе. У анализи ресурсне основе и могућности подручја за развој туризма, посматраћемо подручје омеђено границама општина, географске границе Старе планине, као и подручја утврђена нормативним документима, која регулишу развој и заштиту појединих делова Старе планине, које свако за себе представља посебну функционалну целину.

2.3.1 Границе Старе планине

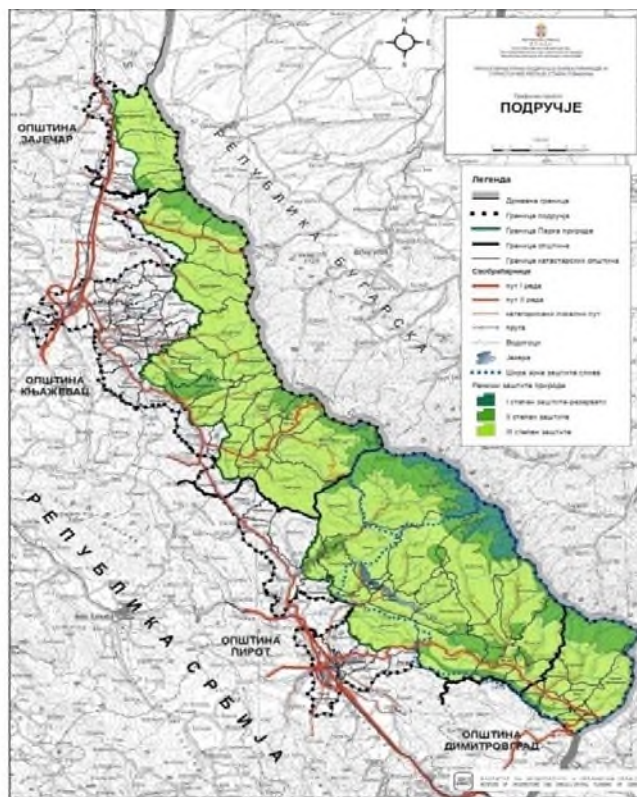
Као морфолошка целина, на територији Србије Стара планина је омеђена Зајечарском котлином на северу, долинама Великог и Трговишког Тимока са запада, до села Инова код Калне. Одавде границу Старе планине представља линија Иново – Мирковци - Темска, која се даље наставља долином реке Височице до границе са Бугарском. У ширем смислу Старој плани припада и Височка зона у троуглу између реке Височице, Темске и долине Нишаве до границе са Бугарском. У административној подели ово подручје припада општинама Димитровград, Пирот, Зајечар и Књажевац, чија је укупна површина 3.985 km². У висинском појасу од 1.500-2.169 m.n.v. налази се око 110 km², а од тога око 15 km² у појасу изнад 1.800 m.n.v.

Просторним планом Републике Србије, Стара планина је третирана као комплексан простор природних добара изузетних вредности и туристичких потенцијала са великим значајем за развој туризма, односно утврђена је као *подручје посебне намене*. У поглављу о развоју туризма и организацији туристичких простора, на Старој планини је планирана туристичка регија, која би обухватила истоимену планину, затим Видлич, Завојско језеро, Заглавак, Буцак и Висок, као и градове Пирот (центар туристичке регије Стара планина) и Књажевац.

2.3.2 Граница подручја посебне намене (туристичка регија)

Границе потенцијалне туристичке регије Стара планина утврђене су приликом израде Просторног плана, у укупној површини од око 1 541.90 km² (табела 3). Граница подручја обрађеног Просторним планом одређена је границама катастарских општина. На територији општине *Димитровград* обухваћене су катастарске општине Баљев Дол, Браћевци, Влковија, Горњи Криводол, Доњи Криводол, Изатовци, Каменица и Сенокос.

На територији општине *Зајечар* обухваћене су катастарске општине Вратарница, Мали Извор и Селачка. На територији општине *Пирот* обухваћене су катастарске општине Басара, Бела, Бериловац, Брлог, Велика Лукања, Градашница, Височка Ржана, Гостуша, Добри До, Дојкинци, Засковци, Нови Завој, Извор, Јеловица, Копривштица, Мала Лукања, Мирковци, Ореовица, Паклештица, Пирот-Град, Пирот - ван вароши, Покревеник, Пољска Ржана, Росомач, Рсовци, Рудиње, Славиња, Темска, Топли До, Церова и Шугрин.

Карта 3. Парк природе „Стара планина“ (Извор: Просторни план)

На територији општине *Књажевац* обухваћене су катастарске општине Алдина Река, Алдинац, Балинац, Балта Бериловац, Берчиновац, Видовац, Вртовац, Габровница, Горња Каменица, Горња Соколовица, Градиште, Дејановац, Доња Каменица, Дрвник, Жуковац, Иново, Јања, Кална, Кандалица, Књажевац, Локва, Ново Корито, Ошљане, Папратна, Петруша, Причевац, Равно Бучје, Радичевац, Ргоште, Репушница, Стањинац, Старо Корито, Татрасница, Трговиште, Ћуштица, Црни Врх, Шарбановац, Штитарац и Штрбац.

Северна граница утврђена је од пресека границе катастарске општине Вратарница и државне границе на истоку, до пресека са јужном границом катастарске општине Грљан на западу и поклапа се са северном границом катастарске општине Вратарница на територији општине Зајечар.

Западна граница утврђена је од пресека граница катастарских општина Вратарница и Грљан на западу да би се у правцу југа поклапала са границом катастарских општина Вратарница, Мали Извор и Селачка на територији општине Зајечар. На територији општине Књажевац граница се поклапа са границом катастарских општина Ошљане, Петруша, Шарбановац, Берчиновац, Књажевац, Ргоште, Жуковац, Штрбац, Доња Каменица, Горња Каменица, Кална и Стањинац. На територији општине Пирот граница се поклапа са границом катастарских општина Шугрин, Церова, Темска, Ореовица, Копривштица, Добри До, Градашница и Пирот-ван вароши до пресека са северном границом катастарске општине Присјан.

Јужна граница је утврђена од пресека граница катастарских општина Пирот-ван вароши и Присјан на југу, да би се у правцу истока на територији општине Пирот поклапала са границом катастарских општина Пирот-ван вароши, Извор, Басара, Рсовци, Височка Ржана и Славиња. На територији општине Димитровград граница се поклапа са границом катастарских општина Браћевци, Изатовци и Влковија до пресека са државном границом.

Општина	Површина у km ²				
	Подручје општине	Просторни план			%
		Подручје Парка природе	Подручје ван Парка природе		
Зајечар	1 068	62.95	36.68	99,63	6.47
Књажевац	1 202	422.93	203.34	626.27	40.64
Пирот	1 232	543.76	158.56	702.32	45.51
Димитровград	483	113.68	-	113.68	7.38
Укупно	3 985	1 143.32	398.58	1 541.90	100

Табела 3. Површина обухваћена Просторним планом (Извор: Просторни план)

Источна граница је утврђена од пресека границе катастарске општине Влковија и државне границе на истоку у општини Димитровград, до пресека државне границе са катастарском општином Вратарница на истоку у општини Зајечар и поклапа се са државном границом на делу територија општина Димитровград, Пирот, Књажевац и Зајечар.

2.3.3 Границе Парка природе "Стара планина"

Уредбом о заштити Парка природе „Стара планина” („Службени гласник РС”, 19/97)²⁰, којом је ово подручје проглашено за парк природе и стављено под заштиту, обухваћено је око 1.433,3 km² пространог планинског масива укључујући и насељена места која припадају планинском подручју. Уредбом о заштити Парка природе је утврђена граница парка која у *северном делу* почиње од граничног камена 403 на државној граници, на територији општине Зајечар, затим се у правцу *запада* поклапа са северном границом КО Вратарница, на територији општине Зајечар, до коте 213 m.n.v. одакле скреће ка југу. Од пресека граница катастарске општине Вратарница и коте 213 m.n.v. на западу у општини Зајечар, гранична линија се наставља у правцу *југа* на територији општине Зајечар. Преко водотока Задна, граница избија на гребен којим се пружа до локалног узвишења "Бездет" (кота 407 m.n.v.), затим прелази Шашку реку и пење се на коту 284 m.n.v., одакле прати изохипсу 280 m.n.v., настављајући ка југу, испод коте 286 m.n.v., прелази "Станковића поток" и у висини изохипсе 280 m.n.v. укршта се са северном границом катастарске општине Мали Извор. Успоном на изохипсу 300 m.n.v., а потом на коту 307 m.n.v., граница иде право ка коти 472 m.n.v. и локалним узвишењима "Мали Црни врх" (кота 545 m.n.v.), Градиште (419 m.n.v.) и Чука (478 m.n.v.),

прелазећи на територију катастарске општине Селачка. Настављајући ка *југу* граница се поклапа са границом "Суводола" до западне границе катастарске општине Селачка у општини Зајечар, са којом се поклапа до границе са катастарском општином Ошљане у општини Књажевац. У правцу *југа* на територији општине Књажевац граница пролази између катастарских

²⁰ Даље у тексту: Уредба о заштити Парка природе

општина Ошљане и Петруша, Ново Корито и Петруша, Радичевац и Петруша, Радичевац и Јаковац, Радичевац и Шарбановац, Радичевац и Балинац, где повија ка западу и наставља границом између катастарских општина Алдинац и Балинац, Алдинац и Дрвник, Дејановац и Дрвник, Дејановац и Градиште, Причевац и Градиште, Причевац и Горња Соколовица, Причевац и Доња Каменица. Настављајући ка југу поклапајући се са источном границом катастарске општине Доња Каменица до врха „Драгоманица” (коте 558 m.n.v.), гранична линија скреће *источно* и преко гребена, изнад колског пута, спушта се ка насељу Горња Каменица, обилазећи његово грађевинско подручје, након чега се пење ка локалном узвишењу на коти 554 m.n.v., и пружа се ка „Папратској реци”, односно до источне границе катастарске општине Горња Каменица са којом се поклапа до границе са катастарском општином Кална. Ка југу граница даље пролази између катастарских општина Габровница и Кална, Габровница и Иново, Татрасница и Иново, и даље границом између катастарских општина Вртовац и Иново, Вртовац и Јаловик Извор, Вртовац и Стањинац, Балта Бериловац и Стањинац, Балта Бериловац и Шугрин до јужне границе катастарске општине Ћуштица у општини Књажевац, са којом се поклапа до границе са катастарском општином Засковци у општини Пирот. У правцу *југа* на територији општине Пирот граница пролази између катастарских општина Засковци и Рудиње, Темска и Рудиње до укрштања са сеоским путем источно од узвишења „Темачко брдо” (кота 596 m.n.v.) где, заобилазећи грађевинско подручје насеља Темска, пресеца део катастарске општине Темска, преко тока реке Темштице и избија гребеном у правцу *истока* на локалитет „Кулишта” (кота 833 m.n.v.), односно границу катастарске општине Ореовица. У правцу *истока* граница се поклапа са северном границом катастарске општине Ореовица до границе са катастарском општином Покревеник и наставља границом између катастарских општина Покревеник и Ореовица, Копривштица и Ореовица, Копривштица и Нишор и Добри До и Нишор, Добри До и Градашница и Добри До и Бериловац до пресека са границом катастарске општине Извор одакле скреће ка истоку.

Општина	Зона I степена заштите		Зона II степена заштите		Зона III степена заштите		Парк природе	
	1		2		3		1+2+3	
	m2	Парк природе	m2	Парк природе	m2	Парк природе	m2	План
Зајечар	-	-	3.29	0.29	59.66	5.22	62.95	4.09
Књажевац	3.63	0.32	57.68	5.04	361.62	31.63	422.93	27.45
Пирот	37.97	3.32	106.04	9.27	399.75	34.96	543.76	35.29
Димитровград	-	-	29.78	2.60	83.9	7.34	113.68	7.38
Свега	41.60	3.65	196.79	17.21	904.93	9.15	1143.32	74.20

Табела 4. Биланс површина Парка природе обухваћених Просторним планом (Извор: Просторни план)

Јужна граница полази од пресека граница катастарских општина Добри До и Бериловац и западном границом катастарске општине Извор у општини Пирот у правцу истока наставља границом између катастарских општина

Добри До и Извор, Рсовци и Извор, Рсовци и Басара и даље се поклапа са јужном границом катастарских општина Рсовци, Височка Ржана и Славиња до пресека са границом катастарске општине Браћевци у општини Димитровград. На територији општине Димитровград граница пролази између катастарских општина Браћевци и Гуленовци, Браћевци и Смиловци, Изатовци и Смиловци и даље се поклапа са јужном границом катастарске општине Влковија до пресека са државном границом код граничног камена 283, одакле скреће ка североистоку.

Источна граница полази од пресека границе катастарске општине Влковија и државне границе код граничног камена 283 на територији општине Димитровград, пратећи државну границу повија на североисток до врха Сребрна Глава (кота 1.933 m.n.v.) и даље ка северу и северозападу пратећи државну границу пружа се до полазне тачке граничног камена 403 на државној граници, на територији општине Зајечар.

2.3.4 Граница простора погодног за уређење јавног скијалишта

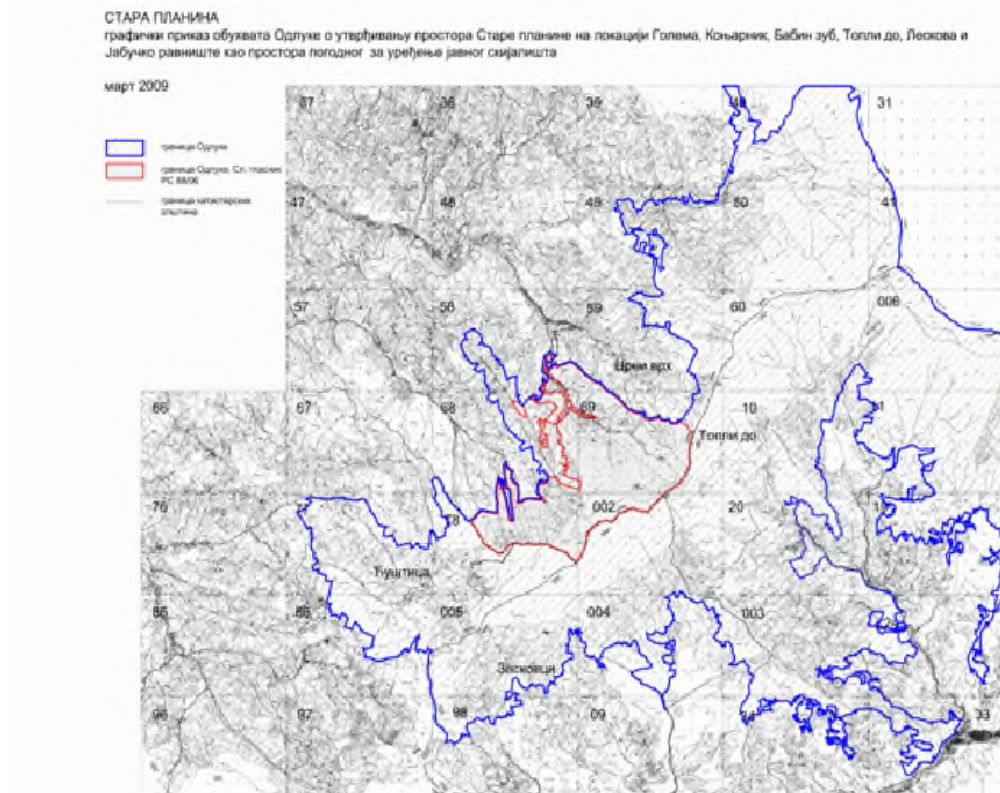
Програмом развоја планинског туризма у смислу непосредног планирања развоја туризма, а пре свега развоја система алпског скијалишта, обухваћено је око 190 km² централног подручја Старе планине, без прецизног издвајања граница. У циљу валоризације осталих туристичких вредности, овај документ је обухватао знатно шире подручје ослањајући се углавном на границе јединица локалне самоуправе.

Одлуком о утврђивању простора на Старој планини на локацији Јабучко равниште као простора погодног за уређење јавног скијалишта („Службени гласник Републике Србије” бр. 88/06 од 13. октобра 2006. г.) обухваћено је знатно уже подручје Старе планине, на надморској висини од 1.000 – 1.750 m.n.v. са локалитетима Јабучко равниште, Бабин зуб и Коњарник. Укупна површина простора за уређење јавног скијалишта износи 7.675.814 m², колико износи површина обухваћена Детаљним урбанистичким планом Јабучко равниште који је донела општина Књажевац 1984. године. Границу простора за уређење јавног скијалишта са југа и југоистока чини међуопштинска граница између Књажевца и Пирота. Источна и североисточна граница протежу се изнад десне обале Зубске реке, границом катастарске парцеле 8029 до укрштања са трасом регионалног пута, а северозападна и западна граница иде осовином регионалног пута до укрштања са међуопштинском границом (карта 4. црвена линија).

Новом одлуком о резервацији простора погодног за уређење јавног скијалишта обухваћено је подручје које је истражено приликом израде Мастер плана и чије су вредности са аспекта развоја скијалишта потврђене и у Просторном плану (карта 4., плава линија). Резервисани простор представља компактну целину падина и локалитета са најзначајнијим потенцијалима за развој планинског туризма у Србији. Максимални капацитет скијалишта на овом простору износи око 40.000 а могући капацитет смештајне понуде преко 20.000 лежаја.

Ово подручје је у исто време и значајно са становишта биодиверзитета, јер располаже богатством флоре и фауне, националног и међународног значаја. Резервацијом простора за туризам утврђена је приоритетна намена подручја али у исто време је стечена обавеза институција одговорних за развој

туризма да примаран циљ развојних активности буде управо одрживи развој туризма.

Карта 4. Графички приказ подручја погодног за уређење скијалишта

Овај циљ није последица само специфичности подручја, већ је пре свега концепт развоја који представља најбољи начин за развој подручја и стварање конкурентне туристичке дестинације. Искуство у развоју европских планинских дестинација представља драгоцен путоказ за избор оптималних развојних концепција које могу бити примерене развојним амбицијама планинских дестинација у Србији.

2.4 Туристичке атракције

Планирање развоја туризма за потребе „нових” туриста, како с просторног тако и са привредног и социо-културног аспекта, није могуће без детаљног познавања дестинацијске атракцијске основе. Дестинацијску атракцијску основу чине све реалне и потенцијалне туристичке атракције које се налазе на подручју одређене туристичке дестинације. Потенцијалне и реалне туристичке атракције основни су туристички ресурс сваке туристичке дестинације који одређује и условљава структуру њене туристичке понуде и развој туризма уопште. Њихова бит одређена је туристичким потребама, мотивима и активностима. Све туристичке атракције снажно су просторно обележене, без обзира на то да ли су саме део простора или је њихова појавност строго просторно одређена.

2.4.1. Геолошке карактеристике Старе планине

2.4.1.1 Геолошки састав

Стара планина, по својој разноврсној геолошкој грађи, присуству свих стратиграфских чланова палеозоика и мезозоика и уз сложену тектонску грађу, привлачила је велики број геолога свих профила који су се бавили истраживањима ове планине. На северозападном делу Старе планине, као и на њеном ширем простору откривене су стене чија је старост одређена као горњопротерозојска, па преко стена палеозоика, мезозоика и терцијара до најмлађих стена кенозоика. Према тектонској рејонизацији Србије подручје припада Карпато-балканидима.

Најстарије податке о геологији Старе планине дао је Тоула Ф. (1881), који је пролазећи западним Балканом урадио прву геолошку карту на којој је издвојио гранитоидне стене између Вражје главе и Вршке чуке, филите од Црног врха до Иванове ливаде и црвене пешчаре од Балта Бериловца преко Бабиног зуба на Три чуке и даље на југ.

Први српски геолог који је писао о геологији Старе планине је Жујовић Ј. (1883, 1886, 1889, 1893, 1900) који даје потпунији приказ геолошке грађе Старе планине и Заглавка и све то објављује кроз рад: „Основи за геологију Србије” и „Геологија Србије”. После Жујовића, доласком В. Петковића са сарадницима (1908), започиње систематично геолошко испитивање предметног подручја и то кроз геолошко картирање у размери 1:100 000 за листове Зајечар, Ниш и Пирот. Исти аутор 1935. године, даје збирни преглед геолошког састава и тектонског склопа терена западно од Старе планине.

Резултате стратиграфских и тектонских проучавања Старе планине објављује М. Протић (1934) и по њему део планине који припада листовима Књажевац и Белоградчик изграђен је од кристаластих шкриљаца палеозојске старости, представљени амфиболитима, филитима, кварцитима, аргилошистима, конгломератима, кречњацима и мермерима. Преко њих леже карбонски и пермски седименти. Од мезозојских седимената заступљени су доња јура и доња креда, а од еруптивних стена гранити (Равно Бучје), габро (између Ћуштице и Црног врха) и андезити код Болвана. Магматске и метаморфне стене језгра Старе планине обрадио је Томић Ј. и то у две петролошке студије. Прва је обухватила базичне стене и зелене кристаласте шкриљце (1934) а друга граните и гнајсеве Старе планине (1935).

У послератном периоду велика пажња се даје истраживањима и изради листова концентрисаним око Старе планине и уранске минерализације, и на "сенонски тектонски ров" западно од Старе планине. Магматске стене, посебно граните Равног Бучја и Јање и габроидне стене дуж обода или унутар гранита Јање описује Антоновић А. (1958).

Петрогеохемијске карактеристике гранитоидних стена суводолског, радичевског, јањског и равнобучјанског масива објавио је С. Дивљан (1965) а обраду апсолутне старости поменутих масива дали су Г. Делеон, З. Червењак, Г. Мартиновић и Р. Филиповић (1965). По њима старопланински гранитоидни масиви интродовани су у херицинској орогенези, за време горњег карбона и перма. Рудне појаве на Старој планини описао је М. Ристић (1963) и извршио поделу на нерадиоактивне минерализације и уранске минерализације и лежи-

шта. Радиоактивне минерализације везане су за граните Јање и мање за граните између Алдинца и Репушнице.

Северозападни део Старе планине изграђују кристаласти шкриљци који су испробијани базичним и киселим интрузивним и жичним стенама. Кристаласти шкриљци представљају вулканогено-седиментну заједницу стена која је метаморфисана од фације зелених шкриљаца до алмандин-амфиболитске фације. Старост ових метаморфита одређена је као горњо-протерозојска и камбријумска, а реперни ниво били су мермерисани кречњаци и мермери у којима су констатоване археоцијате доњег камбријума. Дволискунски плагиокласни гнајсеви су откривени на потезу Алдина река-Папратна и представљени су гнајсевима у којима је однос биотита и мусковита уједначен. Гнајсеви су откривени у најнижим познатим деловима стуба. Накнадни, млађи тектонски покрети изазвали су у овим стенама промене са образовањем секундарних минерала и механичко дробљење стене. Биотит-амфиболски и амфибол-биотитски гнајсеви имају променљив садржај биотита и амфибола. Откривени су на подручју од Папрате до Алдине реке. Прате дволискунске плагиокласне гнајсеве, амфиболите и амфиболске шкриљце са којима су везани поступним прелазима. Ови гнајсеви су ситнозрне до средњезрне стене, гранобластичне до хетеробластичне структуре ка порфиروبластичној структури. Убрани су у наборе правца ЗСЗ-ИЈИ.

Амфиболити и амфиболски шкриљци су настали метаморфозом базичних магматита и њихових туфова до алмандин-амфиболске фације. Константовани су на подручју од Папратне до Алдине реке као сочива и неправилна тела у дволискунским гнајсевима и биотит-амфиболским и амфибол-биотитским гнајсевима. То су ситнозрне до средњезрне стене, а ретко крупнозрненатамобластичне и порфиروبластичне структуре. Дволискунски плагиокласни гнајсеви констатовани су између Грабовнице и Алдине реке у асоцијацији са другим вулканогено-седиментним стенама испод и изнад нивоа мермера.

На северозападном делу Старе планине, а у оквиру камбријских творевина констатовано је више нивоа карбонатних стена. Најнижи ниво у геолошком стубу заузимају мермерисани кречњаци и мермери који су узети као реперни ниво доњег камбријума а простиру се од Габровнице до Алдине реке. Степен кристалинитета код ових стена као и код стена у подини и повлати расте од западу ка истоку. Највећа дебљина мермера је до 20 m, а често се и раслојавају у више банака дебљине и више метара. Суперпозиционо виши ниво мермера је на потезу Папратница-Татрашница-Црни Врх и други ван подручја истраживања на потезу Радичевац-Алдинац-Репушница-Татрашница. Ови нивои су дебљине до неколико метара и често су раслојени у више банака дебљине до једног метра.

Серицитски шкриљци откривени су између Папратне, Татрашнице и Јање. Јављају се заједно са вишим нивоом мермера и то су метаморфисани пелити и псамити. Серицитски шкриљци су представљени различитим шкриљцима са променљивим садржајем минерала. Укупна дебљина је око 100 m. На простору од Причевца и Папратне до Татрашнице и Алдине реке и од Балта Берировца до подножја Бабиног зуба и Мицора откривене су стене вулканогено-седиментне заједнице метаморфисане до фације зелених шкриљаца. У овој асоцијацији стена на више профила констатовано је

смењивање метаморфисаних дијабаза и дијабаз-порфира са пратећим туфовима, метаморфисаних киселих вулканита и прогресивно метаморфисаних вулканита.

Старопалеозојски комагматски придотит-габро-гранитски комплекс је констатован од Папратне и Габровнице до Јање и даље до Товарнице. Комплекс се налази испод конгломерата иновске серије силурске старости. Узајамна повезаност различитих магматита у комплексу видљива је по просторно блиском размештају истих. Серпентинисани перидотити откривени су на простору од Папратне до Алдине реке. Јављају се као мања тела сочивастиг облика и то су потпуно серпентинисани харцбургити и лерзолити. Серпентинисани перидотити су затворенозелене боје, шкољкастог прелома и мрежасто-окцасте структуре.

Габроидне стене су откривене у ободној зони јањског гранита и у омотачу са његове северне стране. Реликтне структуре показују да су ово, углавном, били крупнозрни, а ређе ситнозрни габрови. Јањски гранитски масив је издужен правцем СЗ-ЈЗ у дужини од око 19 km, а ширине је око 2,5 km. Деформације и секундарне промене су запажене у целом масиву, а нарочито су испољене у ободним деловима. Промене се огледају у настанку шкриљаве текстуре, дробљењу минерала и кристализацији секундарних минерала. Стене сијенит-диоритског састава су констатоване у омотачу јанског гранита и у ободној зони. Настанак ових стена се објашњава контактном метасоматским процесима на стенама омотача и контаминацијом гранитске магме. У ободним зонама јањског гранитног масива на гранитоидним стенама је изражено посткристализационо катаклазирање.

Аплитске стене, дебљине 30-40 cm, констатоване су у ободној зони гранитског масива и околним амфиболитима, амфиболским шкриљцима до гнајсевима и лискунским гнајсевима. Кварцне жице су такође констатоване у масиву и око њега. Дебљине су до неколико метара, а дужине до 200 m.

Старопалеозојски седименти „иновске серије” откривени су само на Старој планини. Леже трансгресивно преко метаморфисаних горњо-протерозојско-камбријских стена, а испод вестфалских или пермских вулканогено-седиментних творевина. Старост им није палеонтолошки документована али се до ње дошло суперпозицијом са сличним седиментима на листу Бор. Ови седименти су представљени конгломератима, пешчарима и аргилошистима са прослојцима мермерисаних кречњака. Седиментолошким испитивањима су подељени на два дела, метааркозе и метасубаркозе, који постепено прелазе једне у друге. Метааркозе почињу трансгресивно конгломератима који навише прелазе у крупнозрне и средњозрне метааркозе. Ови седименти се састоје од валутака и зрна гранитоидних стена, метаморфисаних габроидних стена, габро-дијабаза, кварца, фелдспата, кристаластих шкриљаца. Цементовани су примарним хидролукунско-хлоритским матриksom који је накнадно рекристалисан у мешавину серицита, хлорита и кварца. Стварани су у приобалским плитководним деловима басена, у условима интензивне ерозије и рашчлањеног палеозоика при чему материјал није имао дуг транспорт. Таложeње седимената иновске серије било је праћено вулканизмом. Дијабази се налазе у субаркозном делу конкордантно или дискордантно.

Карбонске старости је херцинска интрузија код Равног Бучја на Старој планини и њени жични пратиоци. Гранити пробијају зелене шкриљце и зелене стене и на њима су изазвали контактано-метаморфне промене. Апсолутна геолошка старост овог масива добијена је методом Ср/Рб и износи 283 милиона година. Према минералном саставу су то претежно биотитски, а ређе биотитско-амфиболски палеогранити. Гранодиорит-порфирити се налазе као пробоји кроз седиментне стене старијег палеозоика на ободу равнобучјанских гранита. Жице имају дебљину од неколико метара, а дужину до неколико десетина метара. Кварцпорфири се налазе око равнобучјанских гранита и пробијају зелене шкриљце у виду жица дебљине и до 10 m, а дужине и више стотина метара.

Од жичних стена констатоване су лампрофирске жице у јужном ободном појасу гранитског масива Равног Бучја, затим аплитске и ређе пегматитске жице по ободним деловима гранитског масива и кварцне жице у стенама омотача, а ређе у ободном делу масива. Корнити су констатовани дуж контакта гранитског масива са зеленим шкриљцима у ширини 30 до 300 m. У зависности од природе контактано-метаморфисаних стена образовани су различити типови корнита.

Карбонске вулканогено-седиментне творевине констатоване су у узаној зони правца СЗ-ЈИ дугачкој око 5,5, а широкој од 0,5 до 2,5 km. Леже дискордантно преко иновске серије, јањских гранитоида или се налазе укљештени дуж дислокације. Преко њих дискордантно леже седиментни перма. У њен састав улазе кристалокластични псефитски и псамитски туфови, туфити, изливи андезита, затим туфозни конгломерати, пешчари и чисти теригени седименти. Палеоандезити се јављају у виду излива дебelih до неколико метара у вестфалским вулканогено-седиментним творевинама или као пробој кроз седименте старијег палеозоика.

Формација црвених пешчара на Старој планини лежи дискордантно преко старијих стена. Преко ове формације трансгресивно леже седименти доњег тријаса и доње јуре. Формацију изграђују континентални седименти, аркозни базални конгломерати, пешчари алевролити и глинци. Базални конгломерати су променљиве дебљине, преко 200 m. Изграђени су од валутака и крупних зрна кварца, фелдспата, гранитоидних стена, кристалстих шкриљаца, дијабаза. Поступно прелазе у крупнозрне и средњозрне пешчаре. У вишим деловима стуба пешчари потпуно изостају, а смењују их танкослојевити и трошни алевролити и глинци. Дебљина ових седимената достиже и 600 m.

Алувијум има мало распрострањење на подручју Старе планине због рељефа и карактера површинских токова. Алувијални седименти су мале дебљине и изграђују их шљункови, пескови и глине. Делувијум је констатован источно од Калне и израђују га пешчари и аргилошисти старијег палеозоика и пермски црвени пешчари. Сипари су констатовани на подручју Равног Бучја, испод планинских врхова. Изграђени су од незаобљених и несортираних стена старијег палеозоика, односно углавном од пироксенских габрова и зелених шкриљаца. Материјал који изграђује сипаре има милиметарске до метарске димензије. У већини случајева димензије сипара су више стотина метара дужине и више десетина метара ширине.

У глацијалном периоду предели Старе планине су били под вечним снегом и ледом. Утврђено је постојање ледника изнад снежне границе од 1.700-

1.800 m, а глацијални облици рељефа који су се задржали су циркови и моренски материјал. Стара планина представља ризницу седимената различите старости, фаунистички и флористички документоване због чега су издвојени профили или читаве зоне које репрезентују геолошко наслеђе.

Значајнији објекти геолошког наслеђа су:

- потез Рсовци-Јеловица, на коме се у дужини од око осам km, смеђују изузетно фосилизовани катови тријаса, јуре и доње креде;
- профил јурских седимената у Росомачи, састављен од сивих кречњака са омонитском фауном, створен у најдубљим деловима мора;
- пећина Бараница код Књажевца са богатом асоцијацијом фосилних остатака кичмењака квартарне старости (плеистоцен).
- геолошка грађа Старе планине указује да су се дејством ендегених и егзогених сила збивали различити морфолошки процеси, првенствено флувијалне и крашке ерозије који су довели до формирања генетски разноврсних рељефних обележја. Као објекти геоморфолошког наслеђа издвајају се:
 - долина потока Бигар, која је у целини испуњена бигром и из које поток истиче преко водопада од 35 m обрушавајући се у главну долину Стањинске реке, једне од изворишних кракова Трговишког Тимока;
 - локалитет Бабин зуб, где се налази највећа група зуба и остењака у крупнозрним кварцевитим пешчарима;
 - укљештени меандри Темштице у клисури дубокој 160-260 m, са бројним скулптурама остењака у црвеним пешчарима;
 - клисура Владикине плоче реке Височице, између Рсовца и Паклештице, са истоименим пећинским системом.

2.4.1.2 Карактеристике рељефа

Рељеф Старе планине представља природну вредност која се среће код малог броја планина у нашој земљи. Према територијалном обухвату ово је велика планина са значајним просторима и врховима изнад 1.400 метара надморске висине. Благи и оштри успони, простране ливаде, речни усечи и долине, комплекси обрасли четинарском шумом, разноврсност биљног и животињског света само су нека од обележја ове планине. Главне одлике рељефа Старе планине су морфолошка целовитост главног планинског венца и висока вертикална рашчлањеност. Планина на северном делу почиње нископланинским венцем од Вршке чуке (672 m.n.v.) до превоја Кадрибогаз (651 m.n.v.), затим се постепено издиже и шири до превоја Св. Никола (1.380 m.n.v.), одакле се нагло издиже преко коте 1978 до највише тачке на Миџору (2.169 m.n.v.). Главни планински венац, у дужини од око 50 km се затим протеже у правцу југоистока до Сребрне главе.

У пределу Миџора планинска маса је проширена према југозападу и прелази у нижи планински лук Тупанар (1.964 m.n.v.), Бабин Зуб (1.758

m.n.v.), Болван (1.434 m.n.v.), Брезовачка чука (1.282 m.n.v.). То је предео заобљених масива, извијених повијараца и заравњених коса, претежно стрмих и уравњених страна, погодних за зимске спортове. Други планински лук, широких заравњених темена, преко 15 km дужине одваја се према југу, од

Вражје главе (1.938 m.n.v.), преко масива Три чуке (1.945 m.n.v.), Браткове стране и Стражишта (1.588 m.n.v.). Виши од 2000 m.n.v. је врх Дупљак, а десетак врхова (Сребрна глава, Копрен, Три чуке, Вражја глава, Голема глава, Големи камен и др.) су у висинској зони од 1.900 до 2.000 m.n.v.

Високи део планине дубоко је дисециран изворишним краковима Трговишког Тимока, који извире испод западних огранака Бабиног Зуба, дубоким клисурастим долинама Темштице, Топлодолске и Дојкиначке реке. Испресецаност рељефа са сплетом долина и јаруга је јако изражена. Вертикално усецање долина износи и до 1.000 метара у односу на темена њихових развођа. Такав динамичан рељеф одликује се веома стрмим нагибима, местимично и стеновитим литицама на одсечима планинских страна, или усецима речних долина (Бабин зуб, клисура Владикина плоча, клисура Темске, клисура Росомачке реке, Росомачки врх, одсек Копрена, кречњачки екскарпмани Видлича) и израженом варијабилношћу и разноврсношћу експозиција.

Речна корита су са стрмим уздужним профилима, преломима и стеновитим каскадама и изразитим меандарским кривинама. На кречњачким теренима присутни су облици крашког и флувиокрашког рељефа (увале, вртаче, понорске долине, пећине и др.). На средишњем делу (Миџор-Бабин зуб) планинско подручје са надморским висинама од 500 до преко 1.700 m.n.v., се одликује јако разуђеним рељефом, што је последица природних фактора и геоморфолошких процеса који владају на овом простору.

Природни чиниоци који утичу на формирање савременог рељефа су:

- геолошко-тектонске карактеристике подручја,
- климатске карактеристике подручја,
- нагиб терена и
- пошумљеност.

Главни процеси који обликују рељеф на овом подручју су крионивациони процеси на надморским висинама изнад 1.500 m.n.v. и овако обликован рељеф се издваја као периглацијални рељеф. Испод 1.500 m.n.v. рељеф је обликован деловањем делувилно-пролувијалних процеса а главне одлике терена су интензивно спирање и јаружање. Терен изнад 1.500 m.n.v. изграђен је од шкриљавих стена горњопротерозојске и палеозојске старости које су слабо отпорне на деловање егзодинамичких процеса. Услед дневних, сезонских и годишњих колебања температуре ваздуха, потпомогнутих деловањем снега, воде и ветра долази до механичког разарања стена. Дробина настала на овај начин, услед великих нагиба терена и слабе вегетације (појас жбунасте вегетације и појас кривуља), клизи и ствара сипаре значајних димензија.

Јован Цвијић је ове акумулационе облике назвао плазевима, а материјал плазева који се скупља у удолинама сров. Као типичан пример плазева и сровова насталих у кристалистим шкриљцима на Балканском полуострву, Ј.

Цвијић (1926) је издвојио подручје испод Орловог Камена на Старој планини: „Од 1500 m.n.v. на више до преко 1800 m.n.v. најаче распадање модрога шкриљца, и једноставне стране покривене многим плазевима. Плаз се не креће кроз точила, већ млазевима почиње од остењака, који је најчешће сочивастог облика, али и разноврсно разгранати, најчешће због жбуња, око кога се рачвају и опет састају. Најкрупнији материјал је у средини сочива. Плазеви се скупљају у плитким, по свој прилици снежним улегнућима, и чине сровове или лепезе чији је раширени део на више окренут; непрекидно се мичу и засипају не само вегетацију, већ и шуму, која се због кретања сровова ретко где одржала. /.../ Сровови Орловог Крша су при врху 80 до 250 m широки, састављени од измешаних ситних и крупних парчади и блокова а површина срова нагнута за 20-30⁰, по правилу 26-27⁰. Испод старих, учвршћених сровова има извора”.

Велики нагиб терена, високе средње годишње падавине, шкриљаве стене и гранити слабо отпорни на егзодинамичке процесе дају добру основу за развој ерозионог процеса на надморским висинама испод 1.500 m.n.v., па се део Старе планине, на подручју Миџор–Бабин Зуб издваја као подручје интензивног спирања и јаружања. Вегетација на овом подручју је једини фактор који ублажава овај процес. Извори и изворишне челенке површинских водотокова углавном се налази под вегетационим покривачем. Најзаступљенија култура је букова шума, док је на појединим деловима извршено пошумљавање садницама смрче да би се ерозиони процеси ублажили.

Међутим, развијеност речне мреже указује на развијен ерозиони процес. Због тога је на теренима изграђеним од гранита и груса, који је последица распадања гранита, честа појава вододерина и јаруга, а и појава клизишта на стрмим падинама и косама које нису обрасле вегетацијом. Често се из ових вододерина и јаруга који су настали пре свега вертикалним разарачким дејством сталних и повремених токова, а у тектонски предиспонираним деловима, формирају долине потока које имају облик слова "V".

Највећи део површине Старе планине, преко 50% припада висинским појасевима између 600 -1.200 m.n.v. У висинском појасу од 1.500-2.169 m.n.v. налази се око 110 km² или око 7% површине (од тога око 15 km² у појасу изнад 1.800 m.n.v.). Крашки облици рељефа на Старој планини су: увале, вртаче, понорске долине, једно крашко поље – Одоровско крашко поље и пећине међу којима се истичу Велика пећина и пећина Владикине плоче. Остале пећине су: Мишја пећина дуга 83 m, Водена пећина дуга 63 m, пећина код Липе дуга 60 m, пећина Топлица дуга 35 m, пећина Ветрена дуга 22 m, Ладна пећина дуга 17 m, Трифунова пећина дуга 15 m и пећина Потпећ чија дужина износи 14 m. У појединим пећинама се пронађени остаци људског живљена из прошлости, па су ове пећине и са те стране значајне. Одоровско крашко поље се налази у Видличу, југоисточно од Пирота, површина износи свега 8,2 km², дужине је 4,2 km и широко је 3,5 km и налази се на висини од 695 m, а по дну поља тече краћа понорница. Велика пећина се налази на 7 km од Пирота у близини села Држине, дуга је 1.440 m, висине и до 30 m и има четири дворане. Нарочито се истиче по богатству пећинског накита и спада у ред најлепших пећина источне Србије. Пећина Владикине плоче се налази у истоименој клисури између села Паклештице и Рсовача, дуга је 660 m.

Пријем Сунчевог зрачења зависи од нагиба терена и стране света према којој је одређена површина нагнута. На Старој планини доминирају неутралне експозиције на око 45%, док су топле експозиције заступљене на око 30%, а хладне на око 25%. На око 42% површине планине налазе се нагиби терена већи од 10 степени. На око 29% су стрми нагиби терена већи од 20 степени, док су на око 6% екстремно стрми нагиби терена већи од 31. степена.

2.4.2 Клима

Према регионалној климатологији Србије (Дуцић, Радовановић, 2005) подручју Старе планине припада климатској подобласти А-2-в, која обухвата Сврљишке планине и Стару планину. Клима на подручју Старе планине припада умерено-континенталном типу у нижим деловима, док се у котлинама осећа утицај жупне, а на већим висинама планинске климе. Средње годишње температуре ваздуха у подгорини, односно у долинама Нишаве и Тимока, крећу се у распону од 10,1-10,5°C. У зони 1.200-1.800 m.n.v. је појас хладне и снежне бореалне планинске климе са средњим годишњим температурама 4-7°C и 950-1.100 mm падавина.

Изнад горње шумске границе простире се прелазни субалпски појас (1.700-2.000 m.n.v.), најчешће секундарног карактера, са проширеним површинама под пашњацима на рачун шума. То је појас субалпске климе, са годишним температурама 2,5-4 °C и 1.100-1.150 mm падавина, дуготрајним снежним покривачем, великим бројем дана са мразом и скраћеним вегетационим периодом. „Велике крашке увале Вртибог и Понор одувек су биле јака мразишта, тако да су по њиховом дну и ободу присутни бројни облици периглацијалних процеса, посебно травне хумке, мразно вреће тла и солифлукциони језици”(Белиј, Дуцић, Радовановић, 2002).

Просечне годишње суме падавина у подножју планине крећу се од 600-650 mm. Максимум падавина је у јуну, минимум у октобру и септембру, док се секундарни максимум јавља у новембру, а ређе у децембру. Средње трајање снежног покривача у појасу изнад 1400 m.n.v. креће се од три до пет месеци, у зависности од висине и експозиције, а на Миџору и до шест месеци. Просечно трајање снега веће дебљине од 50 cm износи око 70 дана (на Миџору и до 100 дана), а средња максимална висина снежног покривача износи од 110 до 150 cm.

Расположиви подаци указују на изражено смањење падавина од Дрине до границе са Бугарском. У Пироту и Димитровграду, у подножју Старе планине, јесен је топлија од пролећа. Средња годишња сума падавина за највише гребене ових планина износи око 1200 mm. По Ракићевићу (1980) „просечно трајање снежног покривача у високим деловима овог рејона износи преко 200 дана”.

У оквиру планинских климатских региона на Старој планини се могу издвојити:

- прелазни или субпланински климатски регион између 600 и 1.250 m.n.v.;
- прави планински климатски регион између 1.250 и 1.900 m.n.v.;
- високопланински климатски регион изнад 1.900 m.n.v..

Снежна граница на Старој планини се налази на висини од око 1.700 m.n.v.

Ради прецизнијег сагледавања климатских карактеристика подручја обрађени су поједини метеоролошки елементи, као што су падавине и температура ваздуха. Подаци Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије, односе се на метеоролошке станице Књажевац и Топли До, које се могу сматрати најближима туристички атрактивном подручју Старе планине, али које се налазе на нижим висинским тачкама у односу на потенцијално подручје за развој скијалишта и зимских спортова. Метеоролошка станица Топли до налази се у самом подножју потенцијалног скијашког система, тако да је један већи део смештајних капацитета планиран на овој локацији. Ради потпунијег сагледавања климатских карактеристика дати су и упоредни подаци са метеоролошких станица Копаоник и Црни врх у Србији и Ботев у Бугарској.

2.4.2.1 Падавине

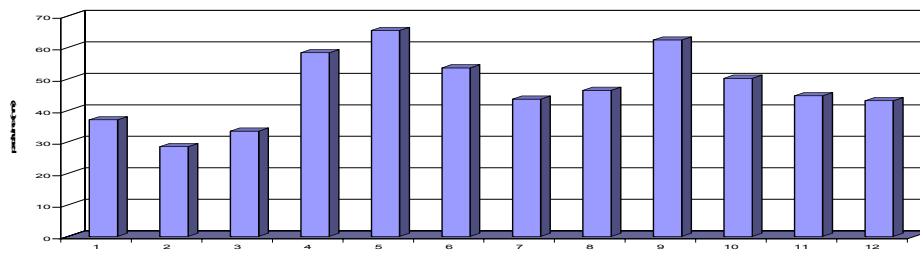
У табели 5. дате су месечне и годишње суме падавина за метеоролошку станицу Књажевац за период 1991-2007. година, а на графикону 1. дат је годишњи ход просечних падавина за исти период. Из приказаних података се види да је мај, просечно 65,43 mm, са највише падавина, а да затим следи септембар са просечно 62,35 mm воденог стуба. Гледано према кварталима, период април-јун има просечно највише, а период јануар-март има најниже просечне падавине. Месец са најмање падавина је фебруар (28,5 mm).

Година	Месечне падавине (mm)												Σ
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1991.	8.4	50.8	26.6	50.6	71.9	15.8	115.2	53.5	27.6	30	57	34.2	541.6
1992.	11.8	17.9	29.9	82.3	76.6	65.1	52	4.5	12.2	52.4	46.6	17.8	469.1
1993.	19.6	21.8	60.2	37.1	71.1	44.3	8.6	20.9	49.2	15.7	69.1	58.8	476.4
1994.	42	6.3	20.5	56.1	49.3	53.4	69.9	28.5	23	34.8	7.8	44.7	436.3
1995.	70.7	31.5	42.2	85.3	69.6	37.3	49	66.7	89	8.2	29.9	98.1	677.5
1996.	43.2	71.4	66.7	30.9	77.8	12.5	5.9	29.9	179.7	14.8	82.6	96.7	712.1
1997.	18.5	14.5	52.8	55.1	64.6	110.3	45.4	83.4	9.3	103.4	21	33.8	612.1
1998.	39.2	9.2	12.8	20.9	63.6	36.1	37.9	62.1	107	79.1	43	28	538.9
1999.	46.6	41.6	4.4	101	61.2	113.7	70.3	18.6	56.7	57.8	58.9	71.3	702.1
2000.	43.7	24.6	14.7	52.5	29.7	32.5	47.6	5.4	62.6	10.3	20.7	10.9	355.2
2001.	18.6	35.1	57.8	121.7	76.3	61.3	30.9	25.8	78.5	13.5	20.7	18.9	559.1
2002.	14.9	11.5	31.4	67.5	62.9	35.4	46.8	72.8	55.4	*	*	36.3	*
2003.	67.6	18.1	6.3	53	72.1	46.9	42.1	21	62	135.2	36	19.8	580.1
2004.	95.1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
2005.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
2006.	19.2	39.5	56	55.4	30	128.3	21.2	129.2	58.2	32.2	16.4	42.2	627.8
2007.	33	33.7	19.2	5.4	104.8	10	11.4	73.5	64.9	115.5	115.6	34.8	621.8
Sred.	37.01	28.5	33.43	58.32	65.43	53.53	43.61	46.39	62.35	50.21	44.66	43.09	565
Min.	8.4	6.3	4.4	5.4	29.7	10	5.9	4.5	9.3	8.2	7.8	10.9	355.2
Max.	95.1	71.4	66.7	121.7	104.8	128.3	115.2	129.2	179.7	135.2	115.6	98.1	712.1

Табела 5. Приказ месечних и годишњих сума падавина (mm) за метеоролошку станицу Књажевац за период 1991-2007. Година (Извор РХМЗ)

Средња вредност суме годишњих падавина за посматрани период је 565 mm. Година са највише падавина била је 1996. година, док је најсушнија била 2000. година са 355 mm. На основу доступних и приказаних података може се константовати да на метеоролошкој станици Књажевац немамо типичну континенталну расподелу падавина.

На подручју Старе планине данас не постоји метеоролошка станица на којој се врши стално осматрање метеоролошких елемената, тако да су једини расположиви подаци, који се односе на туристички најатрактивнији простор, подаци са метеоролошке станице Топли До, на којој су мерења вршена у периоду од 1965 до 1988. године.

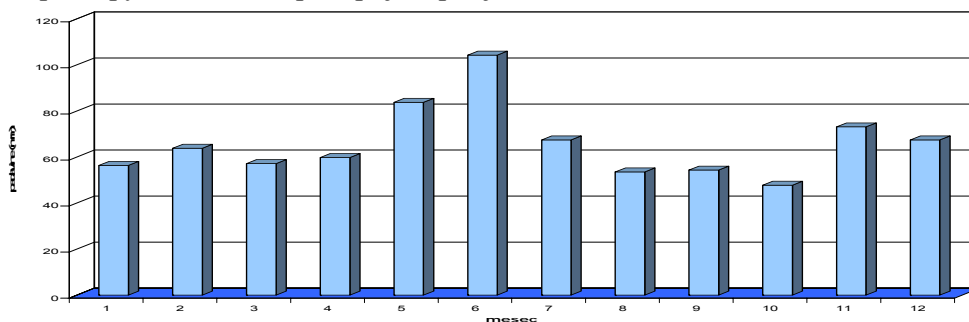
Графикон 1. Годишњи ход просечних падавина (Извор: РХМЗ)

У табели 6. и на графикону 2. дати су подаци осматрања на метеоролошкој станици Топли До за период 1965-1988. година. Из табеле и хистограма се види да је јун са највишом просечном количином падавина (104,3 mm) у осматраном периоду, а затим новембар са 73,12 mm. Октобар је са најнижим просечним падавинама (47,75 mm) у осматраном периоду.

Година	Месечне падавине (mm)												Σ
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1965.	71.5	61.9	34.2	107.6	63.9	119.5	20.9	42.4	35.3	3.7	111.9	124.3	797.1
1966.	0	0	26	0	130.3	162.8	85	57.6	41	55.1	92.6	126.5	776.9
1967.	50.3	31	48.4	77.5	72.9	84.7	83	59	78.3	48.4	41.8	84.6	760.3
1968.	89.7	69.7	66.8	18.5	29.4	122.6	21.7	171.6	45.7	15.7	87.3	91.5	830.2
1969.	41.6	142.8	64.6	55	26.8	294.1	71	37.9	41.9	0.2	31.8	114.2	921.9
1970.	61.7	160.4	89	80.4	136.9	99.2	127.4	41.4	16.6	83.2	61.9	45.8	1003.9
1971.	66.1	91.3	76.4	28	129	130.5	44.6	24	96.2	12.4	43.6	18.6	760.7
1972.	31	38.5	9.2	54.8	47.4	45.1	84.7	61.7	177.7	147.9	48.5	1.5	748
1973.	37.4	63.6	51.4	106.8	69.8	101.1	117.3	31.7	47	64.9	42.1	73.9	807
1974.	48.4	34.7	27.1	126.2	139	121.2	74.5	34.8	73.3	90.1	81.8	58.2	909.3
1975.	31.5	29.7	45.9	26.1	119.6	149.9	80	50.1	31.9	123.9	84.4	15.9	788.9
1976.	68.1	20	34.8	76.9	94.3	100.9	96.5	67	103.1	36.7	113.9	75.3	887.5
1977.	52.8	100.6	58.9	87.9	87.3	101	105.4	41	28.8	7.2	82.8	106.6	905.3
1978.	37	79.5	107.5	56.7	104.7	169.8	37.5	17.3	143.3	13.8	34.1	105.5	906.7
1979.	106.1	80.1	57	49	46.2	109.6	38.6	109.2	27	47.1	48.8	59.1	777.8
1980.	116.4	34.6	99.1	49.9	153	81	52.4	70.7	15	101.1	103.3	81.4	957.9
1981.	45.2	40.4	87.7	55.2	92.7	81.2	79.5	77	56.3	90.6	102.5	118.7	927
1982.	38.2	46.6	39.8	54	62.8	29.8	98.4	50.5	48	48.4	65	106.1	687.6
1983.	32.7	65.1	24.8	35.1	32	111.7	79	40.2	92.6	13.6	46.3	29	602.1
1984.	67.8	76.9	65.4	44.1	48.9	30.5	20.8	38.1	34.9	8.6	51.5	28.7	516.2
1985.	63.4	59.3	40	50.3	92.5	49.3	23.2	52.1	8.8	0.7	219.1	18.2	676.9
1986.	60.5	93	43.3	56.2	39.1	79.3	120.1	33.8	11.8	18	1.5	34.1	590.7
1987.	109.8	22.1	74.5	91.3	151.3	15.7	29.7	52	19.9	69.6	88.4	100.3	824.6
1988.	25.9	89.7	98	47.7	41.4	112.7	26	24.2	29.2	45.2	69.9	0	609.9
SRED.	56.38	63.8	57.09	59.8	83.8	104.3	67.4	53.55	54.32	47.75	73.12	67.42	790.6
MIN.	0	0	26	0	26.8	15.7	20.8	17.3	8.8	0.2	1.5	0	516.2
MAX.	116.4	160.4	107.5	126.2	153	294.1	127.4	171.6	177.7	147.9	219.1	126.5	1003.9

Табела 6. Приказ месечних и годишњих сума падавина (mm) за метеоролошку станицу Топли До за период 1965-1988. Година (Извор: РХМЗ)

Топлији део године, односно, период мај-јул је са највишим количинама падавина, док је током јесени или у периоду август-октобар најниже падавина. Расподела падавина на метеоролошкој станици Топли До показује континентални режим падавина. Средња сума годишњих падавина за осматрани период на подручју Топлог Дола је око 790 mm, а максималне падавине су ишле и до 1.004 mm што одговара континентално-планинском карактеру климе на територији Србије.

Графикон 2. Годишњи ход просечних количина падавина (mm) за период осматрања 1965-1988. година на метеоролошкој станици Топли До (Извор: РХМЗ)

2.4.2.2 Температура ваздуха

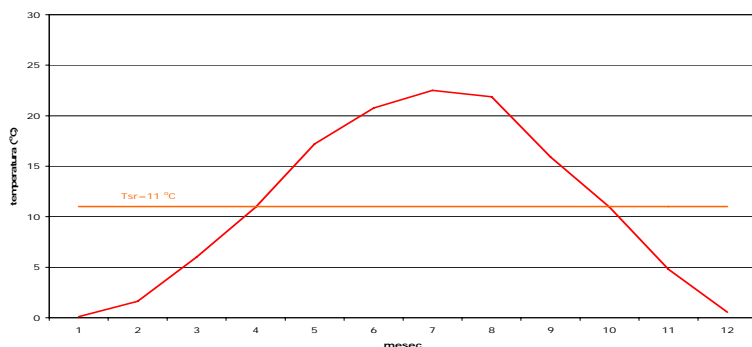
Преглед средње месечних и годишњих вредности температуре ваздуха, као и средње минималне и максималне месечне температуре ваздуха са метеоролошке станице Књажевац дате су у табели 7. и на графикону 3. У периоду 1991-2007. година најхладнији је јануар са средњом месечном температуром од 0,11 °C, а затим децембар (0,55 °C) и фебруар (1,63 °C).

Година	Средње месечне температуре ваздуха (°C)												Sr _{год}
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1991.	-0.3	-2.1	6	10	12.9	20.1	20.7	18.6	15.7	10.1	4.6	-2	9.6
1992.	-0.7	1.4	5.5.	11	14.7	18.9	20.4	23.3	15	12.5	6.1	-0.5	10.7
1993.	-0.7	-2	3.9	10.6	17	19.9	21.4	21.4	16.1	12.3	-0.4	2.7	10.3
1994.	2.5	1.2	8.5	11.7	17.1	19.6	22	21.7	19.6	10.3	5.2	0.7	11.7
1995.	-0.9	5.6	5.6	10.6	15	20	21.9	19.5	15	9.8	2.4	0.1	10.4
1996.	-2.4	-2.8	0.3	9.9	18.1	21	21.7	21.2	13.3	10.7	6.1	0.9	9.9
1997.	-0.5	2.9	4.4	6.3	16.7	20.2	20.5	18.7	13.8	7.5	5.2	1.8	9.8
1998.	2.2	4.3	3.6	13.2	15.7	21.3	22.3	21.7	15.3	11.7	3.3	-3.5	11
1999.	0	1	7.1	11.7	16.3	19.8	21.5	21.6	17.5	10.8	4.2	2.5	11.2
2000.	-2.7	2.5	6.3	13.8	17.9	20.5	22.1	22.3	15.9	11.1	7.5	3.2	11.7
2001.	2	3.3	10.6	10.6	17	18.5	22.7	22.4	16.1	12.5	4.3	-2.3	11.5
2002.	-0.6	5.8	8.5	10.1	17.1	20.9	23.1	20.6	15.8	*	*	-1.3	*
2003.	0.3	-3.1	4.7	10.7	20	23.2	22.9	25.3	16.2	9.9	7.8	1.7	11.7
2004.	-1.3	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
2005.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
2006.	-1.8	0.9	6.2	12.4	17.1	19.9	22.6	21.3	17.7	13.5	7	3.6	11.8
2007.	6.6	5.6	8.7	12.4	18.2	22.5	25.4	23.8	15.9	10.8	4	0.6	12.9
SRED.	0.11	1.63	6.03	11	16.72	20.42	22.08	21.56	15.93	10.96	4.81	0.55	11.01
MIN.	-2.7	-3.1	0.3	6.3	12.9	18.5	20.4	18.6	13.3	7.5	-0.4	-3.5	9.6
MAX.	6.6	5.8	10.6	13.8	20	23.2	25.4	25.3	19.6	13.5	7.8	3.6	12.9

Табела 7. Приказ средњих месечних и годишњих температура ваздуха са метеоролошке станице Књажевац за период 1991-2007. година (Извор: РХМЗ)

Најтоплији је јули са средњом месечном температуром од 22,08 °C, а затим август са 21,56 °C. Температура на подручју Књажевца стално расте од јануара до јула а затим пада до децембра. За дати период пролеће је топлије од јесени. Средња годишња температура ваздуха на метеоролошкој станици Књажевац за период 1991-2007. година износи 11,1 °C. Најхладнија година у

датом периоду била је 1991. година са средњом годишњом температуром 9,6 °С, док је најтоплија била 2007. година са средњом годишњом температуром 12,9 °С.

Графикон 3. Преглед просечних месечних температура ваздуха (°C) за период осматрања 1991-2007. година на метеоролошкој станици Књажевац (Извор: РХМЗ)

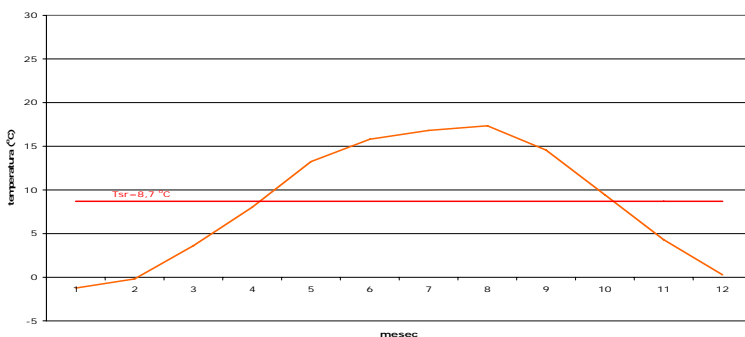
Преглед средње месечних и годишњих вредности температуре ваздуха, као и средње минималне и максималне месечне температуре ваздуха са метеоролошке станице Топли До дате су у табели 8. и на графикону 4.

Година	Средње месечне температуре ваздуха (°C)												Sr _{год}
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1965.	-0.6	-5.5	4	6.9	12.7	16.7	20	16.9	16.6	9	5.7	2.4	8.8
1966.	0	0	3.3	0	12.6	15.6	0	18.9	14.7	13.5	5.9	0.6	10.6
1967.	-3.1	-0.2	4.7	8.3	13.5	15.1	18.1	19.2	15.3	11.8	5.6	-0.5	9
1968.	-3.5	1.8	2.8	11.2	16.9	16.8	18	16.5	14.3	9.2	6.7	-0.7	9.2
1969.	-4.1	0.9	2	7.4	16	15.2	16.3	17.9	15.5	8.5	7.9	-0.7	8.6
1970.	0.2	0	4	9.4	10.7	16	17.5	17.8	14.1	8.3	5.7	0.8	8.7
1971.	2.9	0.1	1.8	9.6	14.6	16.3	17.2	19	12.5	7.9	5	1.9	9.1
1972.	-0.3	2	6	11	13.5	18.5	18.7	17.5	12.3	6.7	5.5	-0.5	9.2
1973.	-1.7	1.1	1.4	8.1	13.9	16.1	17.5	17	15.9	10	1.4	-0.1	8.4
1974.	-1	2.5	4.7	6.6	10.9	14.8	16.8	18.7	15.1	9.8	4.4	0.3	8.7
1975.	-0.5	-2.2	6.4	9.5	13.8	15.5	17.1	16.7	15.8	9	2.8	0.1	8.7
1976.	-1.5	-1.6	1.4	8.4	12.1	13.8	16.2	13.6	12.3	10.2	4.9	0	7.5
1977.	0.1	4.7	6.5	7.6	13.4	14.7	17.5	17.1	12.3	9	6.4	-3.3	8.9
1978.	-1.4	0.8	4.4	7.6	11.3	15	16.6	16	12	8.4	0.4	1.5	7.8
1979.	-2	1	6	7.2	12.8	16.9	15.7	15.7	13.9	8	5.5	2.3	8.6
1980.	-3.8	-0.3	3.1	6.4	11.4	15.2	16.6	16.2	12.8	10.3	5.9	-1.2	7.7
1981.	-4.1	-1.6	6	7.7	11.5	17.1	16.4	16.2	14.9	11.4	2.1	1.4	8.3
1982.	-1.1	-2.3	2.7	6	13.6	16.7	16.8	17.6	16.8	10.5	3.2	2.7	8.7
1983.	0.6	-1.3	5	10.9	13.7	14.2	17.3	16.5	13.7	8.7	1	0.9	8.5
1984.	0.6	-0.4	2.1	6.3	14.8	15	16.2	16.3	15.4	11.9	5.2	-1.4	8.5
1985.	-4.4	-5.2	2.9	9.6	14.8	14.6	18	18.6	14.7	8.1	4.7	3.8	8.4
1986.	0.1	-2	4.4	11.4	14.4	16.3	16.9	19.4	15.6	8.8	3.6	-2.6	8.9
1987.	-2.3	1.5	-1.6	8.2	11.9	17.3	21.9	18.1	19.1	9.9	5.4	0.6	9.2
1988.	1.3	1.6	2.8	7.2	12.9	16.1	20.4	19.3	13.9	8.1	-1.9	-1.2	8.4
SRED.	-1.23	-0.19	3.62	8.02	13.24	15.81	16.82	17.36	14.56	9.46	4.29	0.3	8.7
MIN.	-4.4	-5.5	-1.6	0	10.7	13.8	0	13.6	12	6.7	-1.9	-3.3	7.5
MAX.	2.9	4.7	6.5	11.4	16	18.5	21.9	19.4	19.1	13.5	7.9	3.8	10.6

Табела 8. Приказ средњих месечних и годишњих температура ваздуха са метеоролошке станице Топли До за период 1965-1988. година (Извор: РХМЗ)

У периоду 1965-1988. година најхладнији је јануар са средњом месечном температуром од -1,23 °С, а затим фебруар (-0,19 °С) и децембар (0,3 °С). Најтоплији месец је август са средњом месечном температуром од 17,36 °С, а затим јул са 16,82 °С. Температура је на подручју Топлог Дола у осматраном периоду стално расла од јануара до августа, а затим континуирано падала до децембра.

На подручју Топлог Дола јесен је била топлија од пролећа за период осматрања. Средња годишња температура ваздуха на метеоролошкој станици Топли До за период 1965-1988. година износила је 8,7 °С. Најхладнија година у датом периоду била је 1976. година са средњом годишњом температуром 7,5 °С, док је најтоплија била 1966. година са средњом годишњом температуром 10,6 С.

Графикон 4. Презлед просечних месечних температура ваздуха °С за период осматрања 1965-1988. година на метеоролошкој станици Топли До (Извор: РХМЗ)

2.4.2.3 Климатске карактеристике Копаоника, Црног Врха и Ботева (Бугарска)

Како расположиви подаци о клими подручја нису потпуни, поређењем података о количини падавина и температури, на метеоролошким станицама Црни Врх, Копаоник и Ботев у Бугарској сматрамо да се могу извести прецизнији, посредни ставови о утицају климатског фактора, пре свега на снежне прилике у овом планинском масиву. Добијени резултати потврђују уводне ставове изнете у анализи климе са потврђивањем закључка, да Стара планина има нешто нижу температуру од Копаоника али и мање падавина. Перспективни простори са снежним покривачем, без обзира на експозицију, се свакако налазе изнад 1.700 m.n.v. Пажљивим одабирањем терена, изградњом система за оснежавање стаза и константним мерењима и даљим истраживањима климе, могуће је одредити подручје за скијалиште и изградити квалитетне стазе. Иако су подаци о клими подручја непотпуни, може се закључити да подручје Старе планине има релативно велике површине терена на којима се снег дуже задржава, и који су погодни са климатског аспекта, за изградњу скијалишта.

У периоду јануар-март, Копаоник и Црни Врх имају приближно исти број дана са снежним падавинама (око 45), док је на станици Ботев овај број нешто нижи (око 40). У јануару и фебруару, Копаоник и Црни Врх имају приближно исти број дана са задржавањем снежног покривача. У марту на Копаонику 30, а на Црном Врху 20 дана. Средња месечна сума падавина на Копаонику је већа него на Црном Врху, али мања него на станици Ботев. Иако се Ботев налази источније од српских планина, већа количина падавина може се приписати већој надморској висини станице. Може се претпоставити да би количина падавина мерена на Старој Планини на надморској висини од око 1.700 m била већа него она која је мерена на станици Црни Врх.

Просечна температура на Црном Врху је нешто виша него на Копаонику, али треба имати у виду да је висина метеоролошке станице мања за око 650 m. Када би ове две станице биле на истој надморској висини, просечна

температура на Црном Врху би била нижа него на Копаонику због географског положаја који је дубље у копну и има хладнију климу у зимском периоду. На Црном Врху у сва три месеца двоструко је већи број дана са маглом него на Копаонику.

	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
Температура													
Средња максимална	-2,2	-2,0	0,4	5,0	10,6	13,1	15,5	15,9	12,8	8,3	3,0	-0,7	6,6
Средња минимална	-8,7	-8,4	-6,2	-2,0	3,0	5,5	7,5	7,5	4,7	0,8	-3,8	-6,9	-0,6
Просек	-5,6	-5,5	-3,2	1,2	6,4	9,0	11,3	11,4	8,2	4,1	-0,7	-3,9	2,7
Апсолутни максимум	12,0	10,8	14,2	17,3	23,2	24,8	27,6	25,6	24,2	20,5	16,6	13,4	27,6
Апсолутни минимум	-24,8	-21,6	-23,7	-12,8	-8,6	-4,5	-3,3	-1,3	-7,6	-11,9	-17,5	-24,6	-24,8
Ср. број мразних дана	30,5	27,6	27,8	20,6	5,0	1,1	0,4	0,1	3,2	12,1	21,4	28,9	178,7
Ср. број тропских дана	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Релативна влага (%)													
Просек	81,8	84,1	83,2	79,4	80,1	81,6	77,7	77,6	78,9	78,4	82,5	82,3	80,6
Трајање сијања Сунца													
Просек	102,6	102,6	134,5	160,2	186,8	205,8	274,6	269,2	218,1	182,6	122,8	84,7	2044,5
Број ведрих дана	5,9	3,3	4,1	3,0	2,1	2,3	6,2	8,1	7,0	8,6	7,1	5,0	62,7
Број облачних дана	14,2	14,9	15,0	13,3	10,5	8,8	7,5	5,3	8,1	9,4	12,8	14,7	134,5
Падавине (mm)													
Ср. месечна сума	62,0	58,7	64,8	74,7	108,8	124,7	92,1	94,3	66,7	46,2	68,9	58,9	920,8
Макс. дневна сума	30,8	32,5	47,0	37,8	76,5	70,9	55,5	64,2	35,5	39,5	37,7	34,2	76,5
Ср. број дана 0.1 mm	14,0	14,5	15,8	14,4	15,6	15,6	10,9	9,7	10,0	9,2	11,5	13,6	154,8
Ср. број дана 10.0 mm	1,5	1,2	1,4	2,1	3,2	4,3	3,4	3,4	2,3	1,1	2,6	1,4	27,9
Појаве (број дана са)													
Снегом	15,4	15,5	15,1	11,1	2,6	0,5	0,1	0,1	1,1	3,0	9,0	13,2	86,7
Снежним покривачем	31,0	28,1	30,1	22,6	4,4	0,3	0,1	0,0	0,2	2,4	15,2	27,9	162,3
Маглом	11,4	10,3	9,8	8,7	8,0	8,7	7,2	5,6	6,1	8,7	9,9	12,3	106,7
Градом	0,0	0,1	0,2	0,3	1,7	1,2	0,5	0,7	0,1	0,0	0,1	0,0	4,9

Табела 9. Средње месечне, годишње и екстремне вредности на метеоролошкој станици Копаоник (1710 т. н. в.) 1961 – 1990. (Извор: РХМЗ)

Подаци за Ботев нису на располагању тако да се није могло извршити поређење. Утицај орографије на количину падавина је такав да при наиласку на планинску препреку ваздух се присилно диже, снижава му се температура и стимулише појава облачности и падавина. Положај планинског гребена Старе Планине кроз територију Србије је такав да се она налази углавном на наветреној страни у односу на продоре влажног ваздуха који су изнад нашег подручја (као на целој северној хемисфери) углавном са запада.

	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
ТЕМПЕРАТУРА													
Средња максимална	-1,0	0,0	4,4	10,7	15,9	18,5	20,7	20,6	17,1	11,4	5,0	0,6	10,3
Средња минимална	-7,0	-5,6	-2,0	2,7	7,6	10,2	12,1	12,0	9,1	4,0	-0,9	-4,8	3,1
Просек	-4,2	-3,0	1,0	6,4	11,5	14,1	16,0	15,8	12,6	7,3	1,8	-2,3	6,4
Апсолутни максимум	14,4	18,3	22,6	23,8	28,7	28,8	33,8	30,3	31,1	24,7	21,1	18,3	33,8
Апсолутни минимум	-20,6	-22,2	-18,6	-7,3	-2,8	2,0	4,4	4,7	-3,6	-8,2	-13,2	-16,0	-22,2
Ср. број мразних дана	28,8	25,0	20,3	8,3	0,6	0,0	0,0	0,0	0,2	5,5	17,6	27,0	133,3
Ср. број тропских дана	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
РЕЛАТИВНА ВЛАГА (%)													
Просек	87,0	87,3	81,7	75,8	77,6	80,0	77,4	77,0	79,6	82,4	86,8	88,7	81,8
ТРАЈАЊЕ СИЈАЊА СУНЦА													
Просек	70,4	72,0	133,8	179,2	224,4	243,6	290,0	271,4	207,5	164,5	97,2	62,1	2016,1
Број ведрих дана	2,4	2,1	3,8	3,0	2,6	4,1	8,2	9,7	7,7	7,1	3,5	1,5	55,7
Број облачних дана	17,9	16,9	15,2	11,6	10,8	8,0	5,3	5,2	7,0	10,1	15,0	18,5	141,5
ПАДАВИНЕ (мм)													
Ср. месечна сума	42,6	46,3	52,2	63,5	104,6	121,9	90,2	64,3	63,0	53,3	58,4	49,8	810,1
Мах. дневна сума	21,3	31,4	46,2	54,7	66,7	100,7	71,9	61,5	78,5	40,6	33,6	29,1	100,7
Ср. број дана 0.1 mm	21,1	18,0	17,6	15,6	16,0	14,8	12,0	10,9	10,5	11,9	16,4	19,2	184,0
Ср. број дана 10.0 mm	0,6	0,9	1,3	1,7	3,7	4,1	2,8	1,8	2,1	1,8	2,0	1,0	23,8
ПОЈАВЕ (број дана са)													
Снегом	18,3	16,3	13,4	5,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	7,6	14,0	77,1
Снежним покривачем	30,1	26,0	21,3	6,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	11,4	26,9	123,7
Маглом	22,4	20,9	19,0	15,5	13,3	13,5	11,6	11,3	12,8	16,9	20,5	23,8	201,5
Градом	0,0	0,0	0,1	0,4	0,9	1,2	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	3,0

Табела 10. Средње месечне, годишње и екстремне вредности на метеоролошкој станици Црни Врх 1037 m. n. v. 1961 – 1990. (Извор: РХМЗ)

Подаци за Копаоник и Црни Врх су преузети са сајта www.hidmet.sr.gov.yu (РХМЗ), док су подаци за Ботев преузети са метеоролошког сајта www.weatheronline.co.uk, и компаративни су једино у смислу температуре, броја дана са падавинама и количине падавина.

Клима и туризам

1. Погодности

- Клима на подручју Старе планине припада умерено-континенталном типу у нижим деловима, док се у котлинама осећа утицај жупне, а на већим висинама планинске климе. Овакав распоред климатских фактора омогућава развој различитих туристичких активности, које би се догађале током целе године. У речним долинама и на језерима могу се планирати садржаји купалишне активности, а на проветреним и освежавајућим планинским падинама и пространим шумским заклонима шетња и други видови рекреације. На овај начин туристичка дестинација би константно била присутна на тржишту.

- У зони 1.200-1.800 m.n.v. је појас хладне и снежне бореалне планинске климе са средњим годишњим температурама -4°C и 950-1.100 mm падавина. Велика површина појаса хладне и снежне бореалне планинске климе омогућава развој активности које су својствене облицима планинског туризма,

посебно скијашке активности, планинарење и друге рекреативне активности.

- Изнад горње шумске границе простире се прелазни субалпски појас (1.700-2.000 m.n.v.), најчешће секундарног карактера, са проширеним површинама под пашњацима на рачун шума. То је појас субалпске климе, са годишним температурама 2,5-4 °C и 1.100-1.150 mm падавина, дуготрајним снежним покривачем, великим бројем дана са мразом и скраћеним вегетационим периодом. У овом појасу са сигурношћу се може градити скијашки систем који ће имати довољно снега за све време трајања зимске сезоне.

- Добра осунчаност, односно релативно мала облачност, и релативно мала појава магли у планинском и долинском појасу.

- Појава летњих непогода и снежних падавина (мећава) лети представљају изванредан доживљај за туристе уз одговарајуће мере обезбеђења.

2. Ограничења

- Смањен ниво падавина у односу на конкурентна скијашка подручја у окружењу.

- Снежне падавине и ледене кише као проблем одржавања путева и одвијања саобраћаја.

- Варијације у погледу снеговитости зима, односно времена формирања снежног покривача

- Кратке али обилне падавине у летњим месецима представљају проблем због изазивања бујица, које оштећују путеве и другу инфраструктуру.

□

2.4.3 Воде

2.4.3.1 Хидрогеолошке карактеристике

Подручје Старе планине, одликује сложена геолошка грађа, литолошка хетерогеност на релативно малом простору и сложеност тектонских односа, које се директно манифестује на хидрогеолошку разноврсност. Као пространа област Стара планина је одувек била предмет интересовања великог броја истраживача. У том смислу изведен је и већи број наменских хидрогеолошких истраживања ширег подручја за различите намене, а најчешће у склопу пратећих истраживања минералних сировина. У периоду од 1965. до 1969. године изведена су хидрогеолошка истраживања већег обима из којих је произашла и „Хидрогеолошка студија слива Белог и Црног Тимока”, Геозавод-Београд. У оквиру предметне Студије дати су основни хидрогеолошки услови анализираниог терена, а аутор овог рада су Николић Ј. и др.

За дефинисање хидрогеолошких услова неогеног басена, између Књажевца и Зајечара изведено је неколико плитких бунара и пратећих пијезометара у алувијону Белог Тимока, док је за потпуније сазнање о параметрима дубљих издани под притиском (формирани у оквиру књажевачког неогеног басена) од стране Геозавода из Београда, у току 1967. године, изведена једна бушотина ДБ-2 дубине од 320 m у околини насеља Минићево. Поменутом бушотином је

констатовано да у профилу од 320 m потпуно недостају “чисти” пескови и шљункови. Пробним црпењем је за депресију од 12,25 m добијено свега 1 l/s са температуром воде од 12,0°C. Друга бушотина у Минићеву захвата воде слабе артерске издани са самоизливом од око 0,03 l/s.

У Књажевцу хидрогеолошка истраживања изведена су у циљу захватања термалних вода из карстне издани ободних кредних кречњака. Код стакленика ПК „Цервин” пробушен је средњи миоцен дебљине 340 m, са водонепропусним пешчарима, глинама и лапорцима (Томић В. и Крешћић Н. 1986.). Извориште–разбијено карстно врело, Сињи Вир је детаљно обрађено у предметном хидрогеолошком Елаборату од стране Геозавода из Београда 1975/1977. године. Овај извор је каптиран за потребе водоснабдевања становништва и индустрије општине Књажевац, путем израде хоризонталне каптажне галерије.

Изучавањем хидрогеолошких карактеристика шире околине Књажевца изведен је и одређени обим геофизичких испитивања, која су се састојала од геоелектричног сондирања и геоелектричног картирања. Истраживањем је требало да се одреди дубина до кредних кречњака као и да се на основу добијених резултата потпуније дефинише распрострањење карстне издани, са могућношћу акумулирања термалних вода. На основу ових основних геоелектричних и основних хидрогеолошких истраживања, појаве термалних вода у зони Ргошке Бањице анализира више истраживача и то: Ж. Капетановић, 1960., М. Карамарковић, 1960., Н. Милојевић, 1964., Н. Димитријевић, 1974., и други. Конкретна истраживања, у циљу бољег упознавања хидрогеолошких карактеристика стена по дубини врши П. Павловић 1977/78. године. Том приликом изведена су бушења осам бушотина са дубинама од 20–76 m (једна је дубине и 150 m).

Најстарије и најзаступљеније стене на испитиваном подручју су горњепротерозојске старости (представљене кристалистим шкриљцима-амфиболитима и амфиболитским шкриљцима, гнајсевима и реперним нивоом мермерисаних кречњака и мермера) и старопалеозојске старости (представљени серицитским и зеленим шкриљцима, гнајс-гранитима, мигматитима, серпентинисаним перидотитима, габроидним стенама, гранитима, пешчарима, аргилошистима, конгломератима и кречњацима, дијабазима и пироксеним габровима који су подређено испуцали). Мање пукотине у њима су запуњене продуктима распадања стена, тако да су области изграђене од ових стена „релативно” сиромашне подземним водама. На основу структуре порозности у стенама горњепротерозојске и старопалеозојске старости формирана је издан пукотинског типа (локалног карактера) у приповршинској зони док је у дубљим деловима испуцалост везана за зоне раседања и контакта.

Исто правило важи и за стене карбонске старости (представљене конгломератима, пешчарима и алевролитима из вулканогено-седиментне серије, палеоандезитима, гранитима Равног Бучја, гранодиоритпорфиритима, кварцпорфиритима и корнитима) које такође имају развијену приповршинску пукотинску порозност у горњој зони, док се дубином та порозност смањује, а понекад и потпуно нестаје (осим у зонама контакта и раседања).

Гранодиоритпорфирити Алдинца и формација “црвених пешчара” перма као и тријаски конгломерати “шарени пешчари”, лискуновити пешчари,

глинци и кречњаци са јурским конгломератима, пешчарима и глинцима имају подређено развијену приповршинску порозност у локалним размерама.

У оквиру квартарних седимената, представљена седиментима изграђеним од шљункова, пескова, глина и песковитих глина алувијалног наноса Јањске и Црновршке реке као и у зони од Балте Берировца ка Инову у оквиру Трговишког Тимока, формирана је издан збијеног типа ограничених могућности и дебљине.

За сипаре горње висинске зоне у оквиру зелених стена и зелених шкриљаца старопалеозојске старости (испод Орловог крша, 1.698 m.n.v.) може се рећи да постоји изразита површинска, пукотинска порозност. Поменути порозност је последица постојања великих блокова матичне стене неправилног облика наталожених испод стрмих падина у више стотина метара дугачком сипару као у зони изворишта "Голаш-Шопур" (слив Голашке реке) и изворишта "Љути дол" и "Говедарник". Највероватније да у подини сипара постоји и прслинско-пукотинска порозност (формирана у зони распадања матичне стене) значајна за акумулирање подземних вода и њихову природну филтрацију на путу од зоне прихрањивања до зоне истицања.

Подручје Старе планине карактеришу следећи типови издани:

- збијени тип издани (подређено у оквиру већих површинских дренажа) и
- пукотински тип издани (преовлађујући на целом испитиваном терену).

Збијени тип издани формиран је у оквиру квартарних седимената, који су изграђени од шљункова, пескова и песковитих глина, везаних за алувијон и терасе Трговишког Тимока у зони од Балте Берировца па низводно до Инове, као и подређено у зони Јањске и Црновршке реке. Поменути седименти се одликују интергрануларним типом порозности и имају релативно ограничено распрострањење, углавном везано за наведене речне токове, и то у југозападном-граничном делу истражног подручја. Просечна ширина квартарних седимената износи око 100-150 метара у зони Јањске и Црновршке реке, док је нешто већа у подручју од Балте Берировца, и низводно до Инове (од 500-750 m) са незнатном дебљином од једног до три метра (подаци добијени на основу више копаних бунара уз ток поменутих река).

На основу резултата ранијих истражних радова (црпење воде из копаних бунара) види се да су поменути квартарни седименти у вишим деловима изграђени од ситнозрних, делимично заглињених пескова са слабијим филтрационим карактеристикама (K_f до 10-5 cm/s). Испод њих до дубине од два до три метра наилазимо најчешће на грубље седименте, средњезрне пескове и крупнозрне шљункове, са облутцима који имају значајније филтрационе карактеристике (K_f до 10-2 cm/s), тачније одражава директну хидрауличку повезаност са површинским водама. Поменути збијени тип издани се храни директном инфилтрацијом површинских вода и вода које дотичу са долинских страна у слив, док се дренажање врши путем већег броја копаних бунара и површинским отицањем. Резерве подземних вода, акумулираних у овом типу издани, су ограниченог карактера и могу послужити за локално, индивидуално водоснабдевање, али је аспект заштите у

сваком конкретном случају проблематичан због отворености издани и директне комуникације са површинским водама.

Пукотински тип издани захвата практично комплетно распрострањење на истражном подручју, а заступљен је у свим раније поменутих формацијама, како горњепротерозојске, старопалеозојске старости, стенама карбонске и пермске старости тако и у тријаским и јурским седиментима са развијеном приповршинском порозношћу у локалним размерама. По структури, издан припада отвореном типу док је режим издани у директној зависности од атмосферских падавина, тачније режим издани је у директној вези са сливним подручјем непосредно изнад самог изворишта, његовом величином и количином падавина током године. Ефективна порозност у оквиру пукотинске издани је различита али очито да са дубином опада, што значи да је у плићим деловима (где је израженији утицај егзогених фактора) знатно већа док са дубином порозност–водопропустљивост опада. Пукотинска издан се прихрањује на рачун атмосферских падавина и дотицајем са површинских токова док се дренарање врши двојачко: природним путем, истицањем преко великог броја мањих и већих изворишта и вештачким путем преко мањег броја копаних бунара за индивидуално снабдевање.

2.4.3.2 Хидрографске карактеристике

Стара планина има густу хидрографску мрежу, коју чине брзе и бистре планинске реке великог пада, дубоких и стешњених клисурастих долина. Западну страну планине уоквирују и дренарају сливови Белог и Трговишког Тимока (чије су највеће притоке Црновршка, Стањанска, Алдиначка, Радичевска и Коритска река). Са пространог јужног, по површини већег дела подручја Старе планине ка Нишави, воде одводи Височица. Ова река се у доњем делу тока назива и Темштица, или Темска, а њене највеће притоке су Дојкиначка и Топлодолска река. Темштица је образовала у средњем току стешњену клисуру са укљештеним меандрима у кречњачким стенама изнад села Темска. У главном меандру је пре Другог светског рата, река преграђена ниском браном и кроз врат меандра пробијен тунел (око 50 m), а на другој страни инсталирана мања хидроелектрана која је и сада у функцији. Због атрактивности и вештине грађевинске технике, овај део клисуре је заштићен као природно и културно добро. На овим рекама је планирано подизање више мањих хидроакумулација за вишенаменско коришћење.

Најзначајнија језера на простору старе планине су Завојско језеро, језеро Совинац, Грлишко језеро, Рготско језеро и језеро „Сават 2”. Завојско језеро се налази на 612 m надморске висине има површину од 5,53 km². Језеро је дугачко 17 km, широко 300 m, а дубина му износи и до 70 m. Настало је тако, што се услед наглог отапања снега у сливу Височице, активирало клизиште. Око 1.7 милиона m³ земље и стенског материјала, сручио се 26. фебруара 1963. године у клисуру ове реке и преградио долину код села Завој, по коме је језеро и добило име. Образовано је језеро дуго 7.2 km и максималне дубине 33 m, а потопљено је 170 ha земљишта. Да је дошло до пробоја бране, формирао би се поплазни талас висине 10 m, а најугроженији би били село Темска и Бела Паланка, као и железничка пруга. Касније је брана хидроинжењерским радовима ојачана и осигурана. Воде из ове акумулације се преводе тунелом дугим 9 km у правцу Нишаве, на постројење ХЕ „Пирот”. Језеро Совинац се налази у близини Салаша, поред магистралног пута Зајечар – Неготин. Као и

Завојско језеро, Совинац је по постанку вештачко језеро настало за потребе наводњавања овог краја. Језеро је богато рибом, па је погодно за спортски риболов, а служи и као купалиште. На обали језера се налази мотел са рестораном, ауто-камп и спортски терени.

Грлишко језеро је површине 100 ha и дубине 28 m, по постанку је вештачко и богато је рибом. Настало је услед потребе снабдевања водом града Зајечара и околних насеља. Рготско језеро је дубине до 40 m, налази се на 11 km од Зајечара у близини села Рготина, а воду добија из подземних извора. Језеро "Сават 2" је створено ради наводњавања и за спортски риболов.

2.4.3.3 Карактеристика површинских вода

Просечни отицај површинских вода износи око 18,6 m³/s (од чега Нишаве 12,6 m³/s и Белог Тимока око 6,0 m³/s). Карактеристика водотока у зони Старе планине је велика временска неравномерност протока, која се огледа у великим разликама између просечних, малих и великих вода. Неповољне водне режиме већине водотока употпуњује и бујични карактер, са израженим краткотрајним поводњима током којих протекне преко 60% укупног годишњег протока. Након силовитог налета наступе дуги периоди маловођа, са изразито малим протоцима, који нису довољни за водопривредно коришћење и основне еколошке функције водотока. Рекордери су Топлодолска и Дојкиначка река, код којих се екстремне вредности протицаја крећу у односу и до 1:900. Највећи протоци су у марту и априлу (топљење снега на Старој планини), док су маловођа најизраженија у августу, септембру, а често и у октобру. Ове чињенице значајно умањују водно богатство подручја, зато што вода недостаје управо у вегетационом периоду, када је најпотребнија. Решење за поправљање неповољних водних режима је изградња водоакумулација.

Доста оскудне подземне воде, истичу у виду извора различитог положаја, издашности, режима рада, температуре и хемијског састава. Преовлађују стални извори чији се број процењује на око 500, издашности веће од 0,1 l/s. Најјачи извор на Старој планини је Јеловачко врело, са леве стране Јеловачке реке. Врело има изглед „ока” формираног у малом, према западу отвореном базену. Јеловачко врело има карактеристике интермитентног извора, односно потајнице. Пре потпуног пресушивања, на извору се запажа виšekратно колебање издашности до 30 %, након чега долази до брзог повећања издашности праћеног пенушањем и клобучањем. Извори на Старој планини су познати по хладној води (посебно они у вишим деловима подручја преко 1600 m.n.v.) чија се температура у летњем периоду креће у распону 4,5-6,0 °C.

Укупна издашност извора се процењује на око 350 l/s. Око двадесет извора је веће издашности од 1 до 10 l/s, а десетак извора представљају јака крашка врела (Јеловичко, Дојкиначко, Суво, Бигар, Топлик, Суводолско и др.).

У крашким увалама јављају се кратки понорски водотоци, углавном периодичног карактера. Понирањем речних вода Трговишког Тимока и Темштице формирају се подземне воде са смером течења, делом према северу и југу, односно према Белом Тимоку и Нишави и низводним карстним врелима и изворима, а делом према западу ван подручја.

2.4.3.4 Термоминералне воде

Од термоминералних извора најзначајнији су :

1. Гамзиградска бања - У бањи постоји пет извора укупне издашности 5-8 l/s. са температуром воде од 37–42 °С.

2. Николичевска бања - На овом локалитету налази се укупно осам термоминералних извора са температуром 19-28 °С и укупне издашности 0.45 l/s. Након израде две бушотине добијено је укупно 20 l/s. термоминералних вода са температуром 35 °С.

3. Термални извор Бањица (Ргошка бања) - температуре воде од 28,6°С, налази се на обали Сврљишког Тимока, 1 km од пута Ниш-Књажевац-Зајечар.

4. Звоначка бања се налази 50 km од Пирота, на 670 m надморске висине. У Звоначкој бањи постоје извори минералне воде који се користе за пиће и купање, температуре 28°С и протока 9 l/s.

2.4.3.5 Потенцијал и квалитет водотока

Стање квалитета вода планинских река је већим делом добро, због релативно малог ефлуентног оптерећења из доста разуђених и ретко насељених села, као и због велике способности самопречишћавања водотока. Водни ресурси Старе планине су највећим делом очувани и представљају значајни развојни потенцијал. Планински део подручја садржи изворишта вода, националног и регионалног значаја. У планинским зонама водотоци су најчешће у I и II класи квалитет. Низводно од већих села у II а, а у неким случајевима и II б класи.

Специфични просечни протоци на рекама Старе планине су знатно већи од просечних за Србију. Водоакумулација „Завој”, је најзначајнији водни објекат на подручју, који представља стратешку резерву воде највишег квалитета. Спада у врло ретке вишенаменске акумулације у Србији које омогућавају вишегодишње регулисање протока, што јој даје изванредан значај у водoprивредном систему. По мишљенима стручњака из области хидрологије²¹ побољшавање ефеката водоакумулације „Завој” у свим доменима коришћења, уређења и заштите вода, условљено је превођењем дела "великих" вода Топлодолске реке, то јест завршетком реализације тунелске деривације за њихово превођење. Овим би се, поред остваривања гарантоване проточности на низводном потезу Топлодолске реке, обезбедило и континуално испуштање гарантованог еколошког протока из Завојског језера у Височицу, односно поправили би се водни режими, на читавом току реке Темштице, низводно од ушћа Височице.

Воде и туризам

1. Погодности

- сложена геолошка грађа, литолошка хетерогеност на релативно малом простору као и сложеност тектонских односа, директно се манифестује на хидрогеолошку разноврсност;

²¹ Просторни план

- густа хидрографска мрежа, коју чине брзе и бистре планинске реке великог пада, дубоких и стешњених клисурастих долина;

- стални извори чији се број процењује на око 500, издашности веће од 0,1 l/s;

- водни ресурси су највећим делом очувани и представљају значајни развојни потенцијал;

-планински део подручја садржи изворишта вода, националног и регионалног значаја;

-специфични просечни протоци на рекама су знатно већи од просечних за Србију;

-водоакumulација "Завој" је најзначајнији водни објект на подручју, који представља стратешку резерву воде најбољег квалитета;

- хидрогеолошку особеност подручја употпуњују термоминералне воде.

2. Ограничења

- велика временска неравномерност протока, која се огледа у великим разликама између просечних, малих и великих вода;

-неповољни водни режими и бујични карактер већина водотока;

- оскудне подземне воде;

- кратке али обилне падавине у летњим месецима представљају проблем због изазивања бујица, које оштећују путеве и другу инфраструктуру.

2.4.4 Биљни свет

Стара планина се одликује значајном специјском и екосистемском разноврсношћу и спада у флористички богатија подручја Србије²². Диверзитет флоре Старе планине чини 1.200 врста и подврста виших биљака, међу којима је 115 ендемичних врста, 40 врста које представљају природне реткости Србије, 50 врста које се налазе на списку угрожене европске флоре (међу којима су неке које су сврстане у категорију критично угрожених, као што су мужица, пречица, бор кривуљ, росуља и друге), 52 шумске, жбунасте и зељасте биљне заједнице. У овој групи 116 су локални или регионални ендеми, и чине 9,7 % од свих забележених врста. Између осталих то су: кантарион, боровница, хајдучка трава, подубица, боквица, клека, бор кривуљ, вирак, мајчина душица, линцура итд.

На Старој планини расте девет врста са Светске црвене листе угрожених биљних врста међу којима су и банатски каранфил – *Dianthus banaticus*, алпска тоџија – *Tozzia alpina*, планински јавор – *Acer heldreichii*, јармена – *Cotula macrantha*, удовичица или громољика – *Scabiosa fumaroides*, ушљивац или ушник – *Pedicularis heterodonta*, гарашчица или зеленика – *Delphinium fissum* и љубичица – *Viola dacica*. Са Европске црвене листе угрожених биљних популација налазе се 42. врсте од којих су четири критично угрожене: спљоштена пречица – *Lycopodium complanatum*, бор кривуљ – *Pinus mugo*, балканска ружа – *Rosa balcanica* и мужица – *Androsace elongata*. Три су

²² Уредба о заштити Парка природе „Стара Планина“ („Службени гласник РС”, број 23/09)

заштићене Хабитат директивом, међу њима и линцура – *Gentiana lutea*. Овом списку треба додати, 45 врста са CITES листе, 41. врсту орхидеја, 179 врста које су по IUCN-у регионално угрожене, 14 врста са националне црвене листе, као и 153 врсте заштићене законима и уредбама Републике Србије. Локално је критично угрожена 21. биљна врста: панчићев грахор – *Lathyrus pancici*, зелена јова – *Alnus viridis*, жути звончић – *Campanula thyrsoidea*, алпска павит *Clematis alpina*, кукурек – *Eranthis hyemalis*, панчићева жабља трава – *Senecio pancicii*, карпатска тоџија – *Swertia punctata*, свињска губица – *Knautia amblyua*, трбуља – *Oenanthe stenoloba*, ангелика – *Angelica brachyradia*, мечја шапа – *Heracleum verticillatum*, зечије уво – *Bupleurum pachnospermum*, балканска ружа, пречица, линцура, мужица, алпска тоџија, бор кривуљ, *Peucedanum minutifolium* и *Trifolium badium* var. *pseudobachium*. Уредбом о природним реткостима (Службени гласник РС: бр. 50/93) заштићено је 40 врста. Бернска конвенција штити две врсте: јанкин љиљан – *Lilium jankae* и звончић – *Campanula abietina*.

На тресетиштима Старе планине, која представљају станишта за бројне ендемске биљне врсте, расте између 50 и 70 ендемских врста. Најзначајније ендемске врсте су: тресавски кађун – *Dactylorhiza cordygera*, пламаида – *Ciscium heterotrichum*, балкански дичак или ћурећа трава – *Barbarea balcana*, блаженак – *Geum coccinum*, балканско пољско цвеће – *Rumex balcanicus*, звездасти пуцавац – *Silene asterias* и панчићева жабља трава. Поред њих једна од најзначајнијих врста која насељава Стару планину је и мухоловка – *Drosera rotundifolia*, ретка и веома угрожена биљна врста која је већ нестала из других подручја Србије. Планинска тресетишта данас представљају један од најређих и најугроженијих светских екосистема. Према IUCN категоризацији ово су веома осетљиви екосистеми где и најмање промене абиотичких и биотичких фактора могу да доведу до њиховог нестанка. Поред тога тресетишта су центри биодиверзитета и за њихову заштиту је одговорна држава и по одредбама Директиве о стаништима потписане у Rio De Žaneiru 1992. године. Према Рамсарској конвенцији, коју је Србија потписала и ратификовала, на VIII конференцији 2003. године, тресетишта са шумама мангрове и коралним гребенима успостављена и идентификована као најосетљивија и најугроженија станишта на планети. Угрожене врсте су: тројански звончић – *Campanula trojanensis*, чуваркућа – *Jovibarba heuffelii*, бугарска мишљакиња – *Minuartia bulgarica*, пуцавац – *Silene lerchenfoldiana*, супрашница – *Symphyandra wanneri*, жуменица или жутеница – *Alyssium wierzbickii*, лукомача – *Alium melanantherum* и *Saxifraga paniculata* из рода каменика.

По квалитету и структури диверзитета шумске вегетације Старе планине, посебно се истичу шуме букве, јеле и смрче, *Picetum excelsae serbicum* – српске шуме смрче, као и мешовите шуме јеле и букве и смрче и букве. Због присуства ендемичних, реликтних и угрожених врста, поред заједница високопланинских пашњака, тресавских и камењарских станишта, значајне су заједнице храстовог и буковог појаса, *Fagetum subalpinum serbicum* – српске букове шуме субалпијског појаса, *Fagetum submontanum mixtum silicicolum* – мешовите субалпијске шуме на силикатном земљишту, заједнице шлеске, врбе и зелене јове као и састојине субалпске жбунасте вегетације са бором кривуљем, клеком и смрчом.

На Старој планини је забележено 344 врсте маховина, међу којима су многе под заштитом. Најугроженије врсте живе на стаблима која су у процесу

распадања и на тресетиштима. *Buxbaumia viridis* је врста заштићена Бернском конвенцијом и Хабибат директивом у читавој Европи. Микро-станишта, ове врсте су трула дебла, на којима успева врло ретко. Слична ситуација је и са врстом *Dicranum viride*, која је такође заштићена Бернском конвенцијом заједно са тресавским белим маховинама *Sphagnum capillifolium*, *Sphagnum cuspidatum*, *Sphagnum palustre*, *Sphagnum rubellum*, *Sphagnum squarrosum* и *Sphagnum subsecundum* које су заштићене и Хабитат директивом. На Старој планини налазе се и врсте из Европске црвене књиге бриофита: *Brachythecium geheebii*, *Bryum neodamense*, *Encalyptra microstoma*, *Grimmia caespiticia*, *Lophozia descendens*, *Paraleucobryum sauteri* и *Pseudoleskea saviana*. Угрожене су следеће врсте маховина: *Anastrophyllum minutum*, *Barbilophozia floerkei*, *Barbilophozia hatcheri*, *Bazzania trilobata*, *Azzania tricrenata*, *Lophozia adscendens*, *Leiocolea badensis*, *Leiocolea collaris*, *Leiocolea heterocolpos*, *Scapania aequiloba*, *Amphidium mougeotii*, *Anomodon rugelii*, *Buxbaumia viridis*, *Cynodontium brutonii*, *Dichodontium palustre*, *Dicranum fuscescens*, *Dicranum viride*, *Diphyscium foliosum*, *Encalypta ciliata*, *Grimmia caespiticia*, *Physcomitrium piriforme*, *Pohlia longicolla*, *Orthotrichum obtusifolium*, *Paraleucobryum sauteri*, *Pseudoleskea saviana*, *Sphagnum capillifolium*, *Sphagnum cuspidatum*, *Sphagnum palustre*, *Sphagnum rubellum*, *Sphagnum squarrosum*, *Sphagnum subsecundum*, *Tetraphis pellucida* и *Timmia bavarica*.

2.4.5 Животињски свет

2.4.5.1 Лептири – lepidoptera

Стару планину насељава 136 врста лептира, од којих су три врсте заштићене Бернском конвенцијом: црнооки парнасовац – *Parnassius mnemosinae*, аполон – *Parnassius apollo* и велики пегавац – *Maculinea arion*, а четири врсте су заштићене као природна реткост по Уредби о природним реткостима : ластин репак – *Papilio machaon*, ускршњи лептир – *Zerynthia pollyxena*, аполон и црнооки парнасовац. Према IUCN категоризацији Стару планину настањује шест угрожених врста: *Erebia alberganus*, *Erebia orientalis*, *Apatura iris*, *Limentis populi*, *Plebeius pylaon*, *Papilio machaon*, 37 осетљивих и 21. ретка врста. Од европског значаја за заштиту забележено је 14 врста. Врсте *E. orientalis*, *E. Alberganus*, *Proclossiana eunomia* и *Muschampia cribrellum* у Србији живе само на Старој планини. Врста *E. orientalis* је глацијални реликт, *E. Alberganus* је терцијарни реликт док врста *P. Eunomia* насељава искључиво тресаве. Од укупног броја, 64 врсте су сврстане у три најугроженије категорије.

2.4.5.2 Рибе – pisces

Ихтиофауна је заступљена са 27 врста, а најважније врсте су: поточна пастрмка – *Salmo trutta*, која има другачију ДНК структуру од осталих популација у Србији и сличнија је популацијама пастрмке са Кавказа и балкански вијун – *Sabanejewia aurata*, врста која је под заштитом Уредбе о природним реткостима. Бернском конвенцијом је заштићено шест планинских врста на Старој планини: укљева – *Alburnoides bipunctatus*, мрена – *Barbus peleponensis*, вијун – *Cobitis teania*, велики вијун – *Cobitis elongata*, банатска кркуша – *Gobio kessleri*, бадељ и балкански вијун.

2.4.5.3 Сисари – mamalia

Стару планину насељава 30 врста сисара, међу којима су неке веома ретке, попут снежне волухарице – *Chionomys nivalis*, веома ретког ”живог фосила” терцијарног порекла, која живи само на највишим деловима планине. Осим снежне волухарице, Уредбом о природним реткостима је заштићено још 19 врста сисара и њихова станишта. У непосредној опасности од унишења су станишта: риса – *Lynx lynx*, слепог кучета – *Spalax leucodon*, текунице – *Spermophilus citellus*, шареног твора – *Vormela peregusna*, водене ровчице – *Neomys fodiens* и јужне водене ровчице – *Neomys anomalus*. Бернском конвенцијом заштићено је 17 врста, између осталих, мрки медвед – *Ursus arctos*, вулк – *Canis lupus*, дивља мачка – *Felis silvestris*, видра – *Lutra lutra*, текуница и шарени твор. Ту су и лисица – *Vulpes vulpes* и зек – *Lepus europaeus*.

2.4.5.4 Птице – aves

Стару планину настањују **203 врсте птица**, од којих су 154 гнездарнице. Због разноврсности орнитофауне и присуства ретких и угрожених врста, део подручја Старе планине, делови крајева Висока и Видлича површине од око 440 km² уврштени су на Листу међународних значајних подручја за птице – ИВА подручје.

Као посебно значајне врсте птица истичу се: **сури орао** – *Aquila chrysaetos*, **риђи мишар** – *Buteo rufinus*, **сиви соко** – *Falco cherrug*, **велики тетреб** – *Tetrao urogallus*, **црна рода** – *Ciconia nigra*, **јаребица камењарка** – *Alectoris graeca*, **прусавац** – *Crex crex*, **шумска шљука** – *Scolopax rusticola*, **планински жалар** – *Charadrius morinellus*, **буљина** – *Bubo bubo*, **ушата шева** – *Eremophila alpestris balcanica*, **степска трептаљка** – *Anthus campestris*, **планински попић** – *Prunella collaris*, **вртна црвенрепка** – *Phoenicurus phoenicurus*, **дрозд камењар** – *Monticola saxatilis*, **мала мухарица** – *Ficudela parva*, **жутокљуна галица** – *Pyrhacorax graculus*, **чижак** – *Carduelis spinus* и **планинска страдица** – *Emberiza cia*.

Бернском конвенцијом су заштићене 104 врсте, али неке од њих нису виђене на Старој планини годинама уназад, као последица активности човека: орао брадан – *Gypaetus barbatus*, црни лешинар – *Aegipius monachus*, белоглави суп – *Gyps fulvus*, ветрушка – *Falco naumanni* и црквица – *Neophron percnopterus*.

Живи свет и туризам

1. Погодности

- Стара планина спада у флористички богатија подручја Србије и одликује се значајном специјском и екосистемском разноврсношћу.

- По квалитету и структури диверзитета шумске вегетације, посебно се истичу шуме букве, јеле и смрче, *Picetum excelsae serbicum* – српске шуме смрче, као и мешовите шуме јеле и букве и смрче и букве;

- Стару планину насељава 136 врста лептира;

- Стару планину настањују **203 врсте птица**, од којих су 154 гнездарнице.

2. Ограничења

- Потенцијално вредна подручја за рекреацију представљају станишта угрожених врста;
- Организација туристичких активности мора бити строго контролисана како се неби угрозила станишта ретких биљних и животињских врста
- Развој инфраструктуре није могућ у складу са техничким нормативима планирања, због заштите станишта појединих угрожених биљних и животињских врста.

2.4.6 Заштићена природна баштина

Пре усвајања Просторног плана и Уредбе о заштити Парка природе, заштита природних вредности је реализована кроз доношење и спровођење аката о установљењу посебних мањих заштићених природних добара од стране територијално надлежних скупштина општина Књажевац и Пирот. На овај начин заштићена је површина од око 318 ha на следећим локалитетима:

-строги природни резерват „Драганиште”, површине 112,03 ha, територија општине Књажевац, заштићен 1981. године као репрезент високопланинске заједнице смрче и субалпијске смрче;

-строги природни резерват „Голема река”, површине 34,60 ha, територија општине Књажевац, заштићен 1981. године као типичан пример добро очуваних шума планинске букве;

-природни споменик „Бабин зуб”, површине 44,00 ha, територија општине Књажевац, заштићен 1981. године као атрактивни репрезент деловања денудационих процеса у црвеним конгломератима;

-природни споменик „Водопад Бигреног потока”, површине 1,67 ha, територија општине Књажевац, заштићен 1981. године као један од најрепрезентативнијих бигрених водопада у источној Србији;

-СПР „Смрче-Арбиње”, површине 8,70 ha, територија општине Пирот, установљен 1985. године као пример најбоље очуваних и најквалитетнијих смрчевих састојина Старе планине;

-СПР „Браткова страна”, површине 63,14 ha, територија општине Пирот, заштићен 1985. године као станиште (и једино певалиште) великог тетреба на Старој планини;

-СПР „Вражија глава”, површине 17,40 ha, територија општине Пирот, заштићен 1985. године као станиште планинског јавора и других ретких биљака;

-СПР „Три чуке”, површине 26,31 ha, територија општине Пирот, заштићен 1985. године као станиште заједнице бора кривуља;

-СПР „Копрен”, површине 10 ha, територија општине Пирот, заштићен 1985. године као тресавско станиште на коме живе биљка месождерка - росуља и друге значајне биљне врсте;

-природни споменик „Стабло црног бора-Рсовци”, територија општине Пирот, заштићен 1984. године.

Доношењем Уредбе о заштити Парка природе, којом је ово подручје установљено за заштићено природно добро од изузетног значаја, утврђене су

заштитно-развојне мера и старалац природног добра. Управљање је поверено ЈП „Србијашуме”, са обавезом тог предузећа да чува и обележава заштићено природно добро, обезбеђује спровођење прописаних мера заштите, доноси програме заштите и развоја као и друга документа.

На заштиту и развој подручја позитиван утицај је имала Уредба о заштити природних реткости и контроли сакупљања и промета дивљих биљних и животињских врста, Закон о лову, Закон о рибарству, међународне конвенције о трговини угроженим биљним и животињским врстама и о биолошкој разноврсности, као и активности на међународној афирмацији природних вредности, регистрацијом на Листи европских орнитолошки значајних подручја (ИВА) и ботанички значајних подручја (IPA-Important Plant Areas). Доношењем министарске декларације са Републиком Бугарском о проглашењу билатералног парка мира „Стара планина” 1996. године и утврђивањем Старе планине за једно од неколико подручја из Србије, које ће се предложити за европску мрежу резервата биосфере по UNESCO-вом програму МАВ, активности на заштити су добиле међународни значај.

2.4.6.1 Зоне заштите природних вредности

Највећу просторну јединицу са површином од 1.143.3 km² и основну зону заштите природе и природних вредности представља Парк природе „Стара планина”. У складу са националним законодавством и препорукама IUCN-а које се односе на управљање заштићеним подручјима, Просторним планом и Уредбом о заштити парка природе, утврђен је просторни обухват зона тростепеног режима заштите.

Зона са режимом заштите I степена установљена је за четири (4) засебне целине, највреднијих и најочуванијих делова Парка природе, распоређених претежно у средишњем делу главног планинског гребена, и у деловима изворишних челенки водотока, укупне површине од 41,60 km². Засебне целине су: „Сињина – Мирица”, „Голема река”, „Бабин зуб” и „Орлов камик – Копрен”.

„Сињина-Мирица”, се налази у општини Књажевац. Са површином од 3,06 km² обухвата теме и узан појас стрмих падина главног планинског гребена који уоквирује изворишну челенку Големе реке. Подручјем доминирају врхови Дупљак и Големи камен, са шумском и жбунастом вегетацијом смрче, субалпске смрче, клеке и боровнице и пространим површинама природних и секундарних планинских пашњака специфичног флористичког састава. Овај простор укључује и површину раније заштићеног строгог природног резервата „Драганиште”;

„Голема река”, се налази у општини Књажевац. Са површином од 0,34 km², обухвата стрму, према северу експонирану падину у изворишту Големе реке, испод Прилепског врха. Простор располаже добро очуваном, тзв. „прашумском”, репрезентативном састојином аутохтоне планинске букве са лузулом. Овај простор је раније заштићен, на истој површини као СПР „Голема река”;

„Бабин Зуб”, се налази у општини Књажевац. Са површином од 0,22 km², обухвата назупчени стеновити одсек, изграђен од црвених кварцних конгломерата, познат и значајан као један од најупечатљивијих морфолошких и предеоних/сценских симбола Старе планине. Бабин Зуб је станиште

ендемичне хазмофитске вегетације (у којој се налази и криласти звончић „*Sampanula calucialata*”, на овом месту новооткривена биљка флоре Србије) и субалпијске букве. Овај простор укључује део површине раније заштићеног природног споменика „Бабин зуб”;

„Орлов камик-Копрен”, се налази у општини Пирот. Са површином од 37,98 km², обухвата главни планински гребен, од источне стране Миџора, преко Орловог камика, Големе чуке, Три чуке, Вражје главе и Копрена до Кала камена, као и делове изворишних чепенки Топлодолске, Дојкиначке и Јеловичке реке. Располаже специјским и екосистемским диверзитетом у коме се истичу очуване састојине смрчевих и букових шума, жбунасте формације бора кривуља, састојине шлеске врбе и зелене јове. Простор оплемењује вегетација високих зелени и планинских пашњака, камењара и изворских тресава где су своје станиште нашле многе ретке врсте биљака (росуља, линцура и пегава линцура, чемерика, медвеђе грождје, планински јавор и др.) и животиња (слепо куче, снежна волухарица, велики тетреб, риђи мишар, шумска шљука, ушата шева и др). Овај простор укључује у потпуности површине раније заштићених СПР „Браткова страна”, „Вражија глава”, „Три чуке”, „Копрен” и „Смрче-Арбиње”.

I степен заштите	Ознака	Површина у km ²
Сињина-Мирица	I-1	3,06
Голема Река	I-2	0,34
Бабин Зуб	I-3	0,22
Орлов Камик-Копрен	I-4	37,98
Укупно		41,60

Табела 11. Биланс површина у I степену заштите (Извор: Просторни план)

Поред наведених целина режим заштите I степена укључује и већи број места, појединачне површине 0,1-5,0 ha, као станишта, налазишта или боравишта ретких и у другом погледу значајних врста биљака и животиња. У I степену заштите биће и површине под строгим заштитом тла (јако стрми терени и терени угрожени ексцесивним степеном ерозије), као и простори око извора.

Зона са режимом заштите II степена, установљена је за десет (10) засебних целина, у категорији осталих природних вредности Парка природе. Ове целине обухватају делове главног и бочних гребена планине, изворишне чепенке/амфитеатре главних планинских водотока, клисурасте долине, стеновите одсеке, крашке увале, истакнута узвишења у окружењу зона I степена заштите, као и друге делове подручја од значаја за заштиту живог света, геодиверзитета, лепоте предела и традиционалних облика живота и градитељства. Укупна површина ове зоне је 196.79 km² (Табела 11).

Засебне целине су: „Суводол”, „Ново Корито”, „Папратска река”, „Свети Никола –Јабучко равниште – Сребрна глава”, „Темштица”, „Вртибог”, „Владикина плоча”, „Јеловица”, „Росомач” и „Видлич”.

„Суводол”, површине 2,31 km², у општини Зајечар, обухвата простор у долини Селачке реке, у окружењу манастира Суводол. Одликује се јаким крашким врелом (каптираним у облику чесме у кругу манастирске порте), моћном акумулацијом бигрених наслага, водопадом и спелеолошким објектима.

„Ново Корито” се простире у општинама Зајечар и Књажевац. Са

површином од 20,42 km², обухвата главни планински гребен од локалитета Три кладенца на северу до тригометра у близини превоја Кадибогаз на југу, као и широк појас планинских падина на десној долинској страни Коритске реке. Одликује се репрезентативним облицима геотектонских структура (новокоритска синклинала и зона "глама"), изузетном разноврсношћу и богатством животињског света (посебно орнитофауне и ретких птица грабљивица као што је сури орао на Јаношици), као и добро очуваним и негованим шумским састојинама.

„Папратска река” се налази у општини Књажевац. Са површином од 14,47 km², обухвата простор у клисури Папратске реке узводно од села Горња Каменица и леву страну Причевске реке. Располаже богатим спектром реликтних полидоминантних шумских и жбунастих заједница (неколико врста хрстова, јоргован, грабић, црни јасен и др.), специфичном флором кречњачких камењарских станишта и изузетним богатством фауне птица, гмизаваца и сисара.

„Свети Никола-Јабучко равниште-Сребрна глава” се простире у општинама Књажевац, Пирот и Димитровград. Са површином од 117,55 km², обухвата појас на темену и падинама главног планинског гребена од превоја Св. Никола на североистоку, до врха Сребрна Глава на северозападу, као и делове појединих бочних гребена и речних долина. Одликује се пространим површинама секундарних планинских ливада и пашњака, изузетног флористичког богатства, буковим и смрчевим шумама, разноврсношћу фауне птица, сисара, гмизавца и водоземаца и динамичном лепотом предела.

„Темштица” се налази у општини Пирот. Са површином од 7,35 km², обухвата долину реке Темштице од саставака Височице и Топлодолске реке, до Мртвачког моста, код села Темска. Одликује се веома атрактивном морфоскулптуром клисурасто-кањонске долине усечене у црвеним пешчарима и конгломератима, са изразитим укљештеним меандром. Лепоту предела употпуњују развалине средњовековног утврђења Темац, манастир Темска, објекти старе хидроцентрале и атрактивни периодски водопад. Богатство флористичког састава чини око 500 врста биљака.

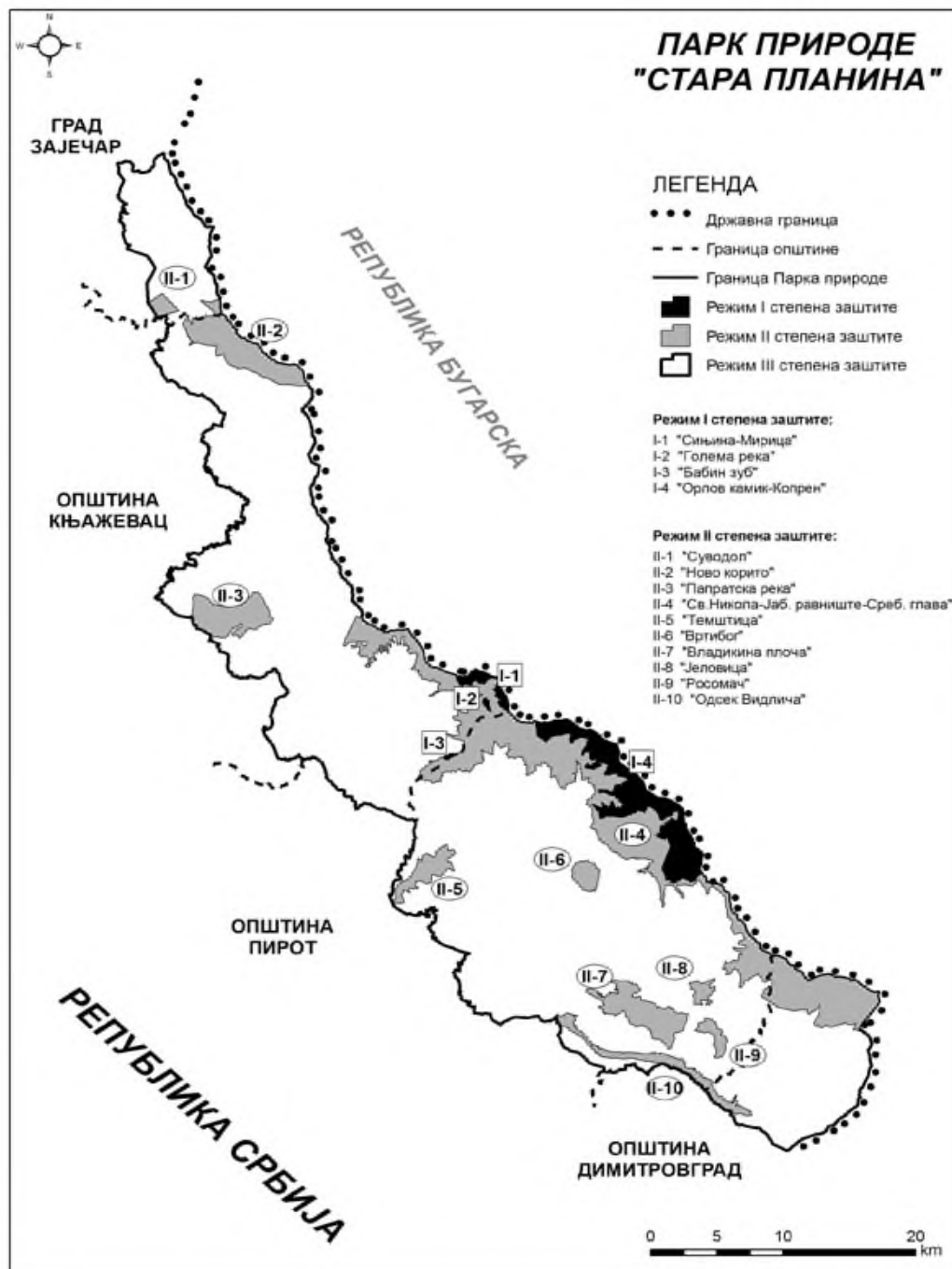
„Вртибог” се налази у општини Пирот. Са површином од 3,88 km², обухвата плитку флувио-крашку увалу са малом периодском понорницом и више крашких извора. Представља станиште текунице, са бројном популацијом ове ретке сисарске врсте.

„Владикина плоча” се налази у општини Пирот. Са површином од 15,55 km², обухвата кречњачку клисуру Височице звану Владикина плоча, између села Рсовци и Паклештица, као и десну страну ове реке узводно до Дојкиначке реке. Одликује се укљештеним меандрима и познатом, палеонтолошки, археолошки и биоспелеолошки веома значајном пећином Владикина плоча. Бројна места богата фосилима документују стратиграфски развој овог подручја у мезозојском периоду. Споменичко наслеђе репрезентује манастир Св. Богородице и објекти народног градитељства.

„Јеловица” се налази у општини Пирот. Са површином од 2,45 km², обухвата простор на левој страни Јеловичке реке. Одликује се мозаиком смрчевих и букових шума и травних површина, као и са богатом фауном птица.

„Росомач” се налази у општини Пирот. Са површином од 3,01 km², обу-

хвата Росомачки врх, његове падине и клисуру Росомачке реке. Росомачки врх, са стрмо одсеченим литицама на северној страни, представља најпогоднији видиковац и најилустративнији пример тектонике у унутрашњем делу подручја Старе планине. Клисура Росомачке реке представља минијатурни и веома атрактивни кањонски процеп са интересантном геолошком грађом.

Карта 4. Парк природе Стара планина (Извор: Уредба о заштити Парка природе „Стара планина“)

„Видлич” се простире у општинама Пирот и Димитровград. Са површином од 9,80 km², обухвата издужени кречњачки екскарпман са леве стране Височице. Његова репрезентативна морфолшка обележја значајан су пример интензивне тектонике у геолошкој прошлости. Одликује се специфичном вегетацијом реликтних шумских и жбунастих заједница (у којима доминирају храстови, маклен и мечја леска) и камењарским травним формацијама, укључујући и богату фауну птица, сисара и гмизаваца.

II степен заштите	Ознака	Површина у km ²
Суводол	II-1	2,31
Ново Корито	II-2	20,42
Папратска Река	II-3	14,47
Св.Никола-Ј.Рав.- С.глава	II-4	117,55
Темштица	II-5	7,35
Вртибог	II-6	3,88
Владикина плоча	II-7	15,55
Јеловица	II-8	2,45
Росомач	II-9	3,01
Одсек Видлича	II-10	9,80
Укупно		196.79

Табела 12. Биланс површина у II степену заштите (Извор: Просторни план)

Просторним планом је, ван подручја Парка природе (у оквиру КО Стањинац, територија општине Књажевац, у непосредној близини пута Пирот-Кална-Књажевац) у режиму заштите II степена, резервисана просторна целина "Бигар". Са површином од 0.15 km², обухвата долину потока Бигар, са терасастим дном испуњеним бигреним наслагама. Између врела тог потока и његовог ушћа у Стањанску реку, на челу моћне бигрене акумулације формиран је атрактиван каскадни водопад. У ову целину укључен је део површине раније заштићеног Природног споменика „Водопад Бигреног потока”, површине 0.0167 km² (1.67 ha) и заштићена природна околина водопада.

Под режимом II степена заштите налази се и већи број геолошких места значајних у стратиграфском, палеонтолошком и структурном погледу, специфични облици и елементи рељефа (остењаци и стеновити одсеци, видиковци, пећине и јаме и други облици крашке морфологије, водопади и слаповита корита водотока и др.), занимљиве хидрографске појаве (извори, врела, минипонорнице, баре и др.), стара, велика и у другом погледу репрезентативна стабла и значајни педолошки профили.

Зоне заштите	%	Површина у km ²
I- степен	3.65	41.60
II- степен	17.21	196.79
III- степен	79.15	904.93
Укупно	100	1143.32

Табела 13. Биланс површина према зонама заштите Парка природе (Извор: Просторни план)

Зона са режимом заштите III степена, обухвата преостали део Парка природе (који није обухваћен зонама I и II степена заштите), укупне површине 904,93 km². Овај простор такође, располаже вредностима биолошког,

предеоног и гео диверзитета. Његова основна функција је првенствено усмерана на обезбеђења целовитости подручја Старе планине као заштићеног природног добра, на коме се, осим чувања и унапређења природе, природних вредности и обележја, стварају услови за заштиту животне средине, културно-историјских вредности и одржив развој подручја.

2.4.6.2 Стање животне средине

На подручју Старе планине преовлађују природни - изворни и секундарни екосистеми лоцирани у пограничним деловима општина Зајечар, Књажевац, Пирот и Димитровград. У потпланинском појасу преовлађују природно-антропогени екосистеми, а у зони Књажевца и Пирота антропогеноприродни екосистеми, са антропогенизованим екосистемима у самим градовима. Значајнији развој економских и производних објеката остварен је само у оквиру града Пирота са обухваћеним делом саобраћајног коридора магистралног пута М-1.12 Ниш-Пирот-Димитровград и магистралне пруге Е-70 у оквиру града. У оквиру Књажевца развојна зона је лоцирана правцем Белог Тимока поред магистралног пута М-25 Зајечар-Књажевац-Ниш и пруге на деоници од Књажевца у правцу Зајечар. Испољени притисак на животну средину на овим правцима је у дозвољеним границама. Иако Пирот не спада у градове са већом угроженошћу животне средине, као регионални и средњи индустријски центар има највиши степен угрожености животне средине, посебно у погледу загађења ваздуха од саобраћаја, индустрије и грејања. Знатно мање је угрожена животна средина Књажевца, који припада групи мањих градских и индустријских центара.

Главни проблеми животне средине везани су за: непостојање постројења за пречишћавање отпадних (комуналних и индустријских) вода Пирота и Књажевца и испуштање отпадних вода сеоских домаћинстава директно у водотоке или земљиште, употреба чврстих горива (угаљ, дрво) за грејање, неадекватан третман чврстог отпада у градовима, непотпуна организација прикупљања и одвожења смећа из сеоских центара и појава расутих дивљих депонија смећа.

Стање основних елемената и показатеља квалитета животне средине (вода, ваздух, земљиште, бука, зрачење) није предмет мерења и осматрања (изузев квалитета воде у системима за водоснабдевање и спорадичних мерења степена природне радиоактивности на појединим локацијама), тако да се закључци о том стању изводе посредно, на основу постојања објеката, радова и активности које су извор дејства на животну средину (путеви и саобраћај, индустријски објекти, начин евакуације искоришћених комуналних вода и чврстог отпада, начин обраде земљишта и степен примене хемијских средстава у пољопривреди, густина становања и начин грејања и др). Нису констатоване или индиковане појаве угрожавања живота и здравља људи услед прекомерног загађења животне средине нити неприхватљиви поремећаји у функционисању водених и копнених екосистема под утицајем погоршања квалитета вода, ваздуха и земљишта.

Природни екосистеми у Парку природе изложени су занемарљивим антропогеним утицајима, услед малог броја становника и неразвијених економских активности. Најмање је антропогено угрожена природна средина високопланинског појаса Парка природе без насеља. На овом простору угрожава-вање доминантно потиче од природних појава и процеса, који могу

бити поспешени антропогеном деструкцијом (ерозија, клизишта, урниси, лавине, бујице, штеточине и др.).

Истицање природно радиоактивне воде из затворених рудника уранијума у Кални и Мездреји (а могуће и на другим локалитетима ван ових рудника) може угрозити низводна насеља по ивици Парка природе, али су за коначан став о овом питању неопходна детаљна истраживања. Из ширег окружења, подручје може бити угрожено старом нуклеарном електраном Козлодуј на Дунаву у Бугарској. Ово подручје је изложено опасности од земљотреса јачине изнад 5° МКС на територији општине Књажевац и Зајечар, односно до 7° МКС на територији општина Пирот и Димитровград.

Слика 3. Ромулијана

У непосредној близини Старе планине, између села Гамзиграда и Црног Тимока, 7,5 km југозападно од Зајечара, налазе се остаци Ромулијане, места у којем је рођен и сахрањен Гај Валерије Максимилијан, цезар и поглавар Римске империје између 305. и 311. године. Археолошка ископавања која се ту обављају почев од 1953. године, показала су да је Ромулијана велелепна царска палата, изграђена за кратко време са циљем да буде трајан спомен на Галеријеву мајку Ромулу и да овековечи Галеријеву владавину светом. Смештен на путу „римских царева” овај веома важан споменик културе је туристичка атракција од значаја и за употпуњавање укупне туристичке понуде Старе планине.

На месту данашњег насеља Кална, постојало је античко утврђење које је у периоду од 530-552. године обновио римски цар Јустинијан. Сврха тог утврђења била је да затвори улаз у долину Трговишког Тимока и да брани „пут метала” (античког рударења) на Старој планини. На узвишењу изнад пролаза познатог као Ђокина чука, на путу Кална – Пирот, било је озидано утврђење Callis (callis – узани пролаз, зидови утврђења који прате усек, путања). Трагови античке културе налазе се и унутар масива Старе планине у Буцаку, где постоје остаци утврђења код данашњег села Јања у засеку Мездреја (мездреја – напуштено село, место). Данас се распознају зидови грађени ломљеним каменом и малтером. У атарима села Алдина река, Татрашница и Габровница у то време радили су рудници у којима је експлоатисано злато, сребро, бакар и гвожђе (Велојић М; Радовановић О. 2003.).

2.4.7 Заштићена

културно-историјска баштина

Археолошки налази станишта у Бараници, Шкодрином пољу, Дубрави, затим пећински цртежи коњаника у Габровници, сведоче о насељености овог краја још у праисторији. У II веку антички хроничар Плиније пише о овом простору као делу римске провинције Мезије, а у IV веку на римским путним картама Књажевац се назива Timaso Maiori.

У непосредној близини Старе планине, између села Гамзиграда и Црног Тимока, 7,5 km југозападно од Зајечара, налазе се остаци Ромулијане,

места у којем је рођен и сахрањен Гај Валерије Максимилијан, цезар и поглавар Римске империје између 305. и 311. године. Археолошка ископавања која се ту обављају почев од 1953. године, показала су да је Ромулијана велелепна царска палата, изграђена за кратко време са циљем да буде трајан спомен на Галеријеву мајку Ромулу и да овековечи Галеријеву владавину светом. Смештен на путу „римских царева” овај веома важан споменик културе је туристичка атракција од значаја и за употпуњавање укупне туристичке понуде Старе планине.

На месту данашњег насеља Кална, постојало је античко утврђење које је у периоду од 530-552. године обновио римски цар Јустинијан. Сврха тог утврђења била је да затвори улаз у долину Трговишког Тимока и да брани „пут метала” (античког рударења) на Старој планини. На узвишењу изнад пролаза познатог као Ђокина чука, на путу Кална – Пирот, било је озидано утврђење Callis (callis – узани пролаз, зидови утврђења који прате усек, путања). Трагови античке културе налазе се и унутар масива Старе планине у Буцаку, где постоје остаци утврђења код данашњег села Јања у засеку Мездреја (мездреја – напуштено село, место). Данас се распознају зидови грађени ломљеним каменом и малтером. У атарима села Алдина река, Татрашница и Габровница у то време радили су рудници у којима је експлоатисано злато, сребро, бакар и гвожђе (Велојић М; Радовановић О. 2003.).

На десној обали Трговишког Тимока, у близини пута Књажевац – Пирот, налази се излетиште Бараница, које представља и својеврстан археолошки локалитет. Бараница је насеље које се везује за римског императора Барона, мада га неки аутори сврставају у средњевековне грађевине. Народна легенда каже да је овде моћни цар Барон преграђивао Трговишки Тимок и да су лађе пловиле десетак километара узводно. Друга легенда каже да је овде била велика ризница драгоцености израђиваних у многобројним радионицама Заглавка и околине. Зато данас многи златољупци претражују терен брда Бараница где је пре око четрдесет година подигнут мотел. Тачно је ипак да се и данас на овом терену могу наћи новчићи византијских царева: Анастасија, Јустина и Јустинијана, али ће тек неко будуће организовано археолошко истраживање дати суд о овом локалитету.

На средњи век подсећају градови Равна и Кожељ, црква Свете Богородице у Горњој Каменици и манастир Свете Тројице у Доњој Каменици. Овај крај Турци су освојили 1396. године и припојили га Видинском пашалуку. Под турском влашћу остао је до ослобођења 1833. године. Касни средњи век препознаје се по манастирским целинама, чија су архитектура, сликарство и непосредно окружење, јединствени за шире подручје. Национални полет и узлет нове државе одразили су се и на народ овог краја. Крајем XIX и почетком XX века, подижу се многобројни, појединачни сакрални објекти, на темељима старијих светилишта, који припадају типу мирског сеоског храма, скромније уметничке обраде.

У културно-историјско наслеђе не спадају само споменици под заштитом државе, већ и старе куће и грађевине етнокултуре, воденице, бунари, старе подрумске просторије, магазе, вајати, мостови и сл. Ту спадају и стара насеља, црквишта, остаци рударења и других привредних активности, као и очуване градске и сеоске целине. Ту спада све оно што указује на развој културе овог краја, сведочанство историје, међусобних људских односа и њихове интеракције са природом.

Највредније сачувано етно-наслеђе сконцентрисано је у забаченим планинским селима. Композиција предела, архаичне архитектуре и народног градитељства чини непоновљиву амбијенталну целину саткану од природних материјала. Стамбеним зградама и привредним објектима - плевњама, воденицама, стругарама, ваљавицама, печењарама, млекарама и другим објектима, дах времена, уметничког и градитељског умећа пренели су самоуки мајстори, градитељи XIX и XX века. У вишим пределима планине још увек се могу наћи објекти који сведоче о дOMETИМА локалне градитељске културе. У нижим пределима села су претрпела знатне трансформације. Оне су веће што су насеља нижа, саобраћајно приступачнија и ближа граду. Аутентичну културну баштину заменили су разноврсни нови објекти и амбијенти мањих естетских вредности, по узору на мешовита и градска насеља.

У споменике културе од изузетног значаја рангиран је "Конак малог Ристе" (конак породице Христић) у Пироту. У категорији "од великог значаја" су кућа "Бела мачка" и тврђава "Кале" у Пироту, манастир Св. Ђорђа из XVI века у близини Темске, манастир Св. Тројице из XV века, код Горње Каменице и црква Св. Богородице из XIV века у Доњој Каменици. Од значајнијих објеката, поред ових, рангирано је или евидентирано још око

десет споменика културе и две културно-историјске целине на територији општине Пирот, око десет споменика културе, једна културно-историјска целина и два локалитета археолошких налазишта на територији општине Књажевац, један споменик културе у Зајечару и неколико неевидентираних културних добара и појединачних објектата народног градитељства у селима општине Димитровград.

Слику предела употпуњују бројни локалитети са стаблима-записима, „литијским крстовима” или саборишта са сакралним обележјима која се традиционално обилазе и активно негују. Сем сеоских цркава, целина и објеката народног градитељства, остала непокретна културна добра су доста добро истражена, заштићена и уређена, али су недовољно валоризована и коришћена, иако представљају значајне туристичке атракције. По уређености се истичу највреднији споменици културе у Пироту - „Конак малог Ристе”, кућа „Бела мачка”, тврђава „Кале” и манастир Темска (најуређенији стари сакрални објект на овом подручју). Међутим, запостављени су пећинска црквица код Рсовца, манастир код Врела, као и сеоске цркве, а нарочито сеоске амбијенталне целине и народна архитектура у Топлом Долу, Дојкинцима, Росомачу, Гостуши, Сенокосу и др. У општини Књажевац, непокретна културна добра у граду су уређена, али без адекватне валоризације. Уређеност ванградских добара је незадовољавајућа, нарочито праисторијских налазишта, црква и сеоског етно-наслеђа. Слична ситуација је са добрима на територијама општина Димитровград и Зајечар.

2.4.8 Култура живота и рада

Локална култура, историја и језик, организација простора, кухиња, обичаји, мишљење и понашање, где су становници као познаваоци, чувари и активни ствараоци локалног простора и његових догађаја, предања и митова представља значајну туристичку атракцију. Ово нарочито добија на значају у условима када се аутентичност туристичких атракција намеће као једно од кључних питања теорије и праксе појединих туристичких стремљења, нарочито оних која се назначавају као рурални туризам, туризам на селу, еко туризам, туризам посебних интересовања, итд.

2.4.8.1 Организација села и градитељско наслеђе

Села су збијена, подељена на махале или крајеве, а у ређим случајевима – зависно од брдскопланинског рељефа, са издвојеним груписаним махалама. Поједина села су смештена дуж Тимока или његових мањих притока, у побрђе на линији додира поља и планине, као средокраћи пољопривредних зона: земљорадње, воћарства и сточарства. Мање је села у самој равници - како због чувања плодне земље за обраду - тако и због опасности од плављења. У близини већих градских центара села су, или утопљена у њих, или добро насељена, док су удаљенија села без добрих путева и саобраћајних веза слабо насељена. Фонд народног градитељског наслеђа је претежно из друге половине XIX и прве половине XX века, са ретким изузецима из прве половине XIX века, што указује на градитељски замах настао након српско-турског рата и ослобођења ових крајева од турске власти. Основну одлику градитељског фонда у посматраној области чине куће са тремовима у различитим варијантама. Старије су без засведених лукова између стубова трема и са ниском дрвеном оградом, док су млађе са малтерисаним оградама и луковима. Куће су правоугаоних основа просторно лоциране на два начина:

ужом или дужом страном према стрмини искоришћеној за подрум. Дрвени скелетни систем градње са различитим врстама испуна, зависно од времена градње, је основна градитељска одлика овог простора. Старији начин је био чатма (пруће или цепка), коју замењује ћерпич или тугла. Новији начин грађења је кованица са летвама закованим за спољну и унутрашњу страну дрвене конструкције између којих је испуна од блата, због чега их називају и пуњеница. Материјал за грађење је, што је и уобичајено за народно градитељство, природан и из околине: камен, дрво и земља. Преовлађује земља, што се огледа у њеној употреби у различитој форми, ћерпич, тугла и кровни покривач од ћерамиде, а утиску да је земља основни материјал посебно доприноси блатни малтер, којим су малтерисане, било да су од дрвене конструкције и испуне или зиданице.

2.4.8.2 Локална кухиња

Стара планина има специфичну локалну кухињу. Специфичност се огледа у посебном припремању хране од млечних производа и меса. Локални гастрономски специјалитети су много пре значајнијих развојних активности у области туризма били понати ван овог подручја. Традиционална јела: качамак, проја, сир, гибаница, кравај, белмуж, чалама, цицвара, трканица, љутеница, хајдучки ћевапи итд. су маркетиншки првенци, који су посетиоцима ових простора били изазован мотив за поновни долазак.

2.4.8.3 Ћилимарство

Ћилимарства спада у изразито ткачко ликовно стваралаштво. Пирот је био најзначајнији ћилимарски центар, који је утицао на друге ћилимарске области. У орнаментици и композицији украса старијег пиротског ћилимарства много шта је пореклом са Истока, истина често модификовано па и потпуно преиначено. Постоје мишљења да су неки мотиви, у ствари, наследство давних балканско-кавказких, уметничких и културних тековина, који проистичу из заједничке праисторичке основе и вековних веза различитих врста.

2.4.8.4 Грнчарство

Мајстори из Пирота, Беле Паланке и околних села прави су представници грнчарства моравске културне зоне. Од краја XIX века отварају своје радионице у многим местима Србије. Правили су, поред различитих посуда за свакодневну употребу и свечаности, и предмете антропоморфних и зооморфних облика, а понекад и читаве фигуралне композиције. Фигуре лончара су укочене, ликови слични маскама, импресивни у свом неспретном и наивном реализму а експресивни у истицању одређених својстава. Производи могу бити неглеђосани, али су најчешће оцакљени мрком, жутом и зеленом бојом, ређе другим бојама глеђи. Пиротска керамика показује несумњиву повезаност са византијским и српским средњовековним традицијама. Међутим, ма колико се на производима пиротских и других мајстора огледала занатска вештина и утицаји са истока, њихова грнчарија има готово сва обележја аутентичности народног стваралаштва.

2.4.9 Манифестације

Туристичко-привредна манифестација „Ђурђевдански сусрети - Молитва под Миџором” одржава се у селима Вртовац и Балта Бериловац (37 km од Књажевца). Први део Манифестације одржава се на Ђурђевдан (6. маја) у селу

Вртовац. Ђурђевдан је слава и сеоска заветина позната код сточара као једна од највеселијих обредних светковина којом се слави снага пролећа и природе. Обредним ритуалом, снага природе „преноси” се на људе, стоку и усеве. Ђурђевдан почиње бербом цвећа и биља на Биљарни петак и ритуалним плетењем венаца на реци. Празновање се наставља првом мужем оваца, а на сам дан Славе око ћелије у Вртовцу иде обредна поворка - литија, врши се освећење сира, кити се простор око ћелије цвећем и биљем планинке, жене која представља дух природе. Процесија се завршава клањем јагњета у свакој кући. Најзначајнији чин обреда је клање црног мушког јагњета украшеног венцем и упаљеном свећом на рогу, кога народ Буцака зове „Молитва”. Други део манифестације одиграва се у селу Балта Бериловац и почиње благословом и позивом ћаје - заповедника ђурђевданских свечаности, чобанима и народу. Затим следи културно-уметнички програм, спортске и забавне чобанске игрице, избор најлепше чобанице из Буцака, такмичење у припреми старих јела. На манифестацији се такође могу видети и стари занати, али и приказати лековито биље као и његова примена.

У подножју Старе планине у селу Јаловик Извор (35 километара од Књажевца) сваке године на Велику Госпојину (28. августа) одржава се Сабор народне изворне музике, популарно назван „Панаџур”, који окупља: певаче, хармоникаше, фрулаше, гајдаше, трубаче, блех-оркестре. Најбољи добијају признања названа именима наших славних радио-извођача народне музике. Сабор на Кадибогазу одржава се викендом око 19. јула. У селу Ново Корито у Србији и Салаш у Бугарској организује се вашар (сабор) који је привредна и културна манифестација на којој се приказује народно културно стваралаштво и привредна понуда насеља са обе стране државне границе. Сваком посетиоцу омогућено је да неометано прелази границу до места сабора.

2.4.10 Културне и верске установе

Мрежу културних установа на подручју Пирота сачињавају: Народна библиотека, Дом културе, Галерија „Чедомир Крстић”, Народно позориште, Музеј Понишавља и Историјски архив. Музеј Понишавља се налази у некадашњој кући познате пиротске породице Христић. У приземљу су предмети пиротске грнчарије и предмети металног и дрвеног покућства. Спрат је опремљен намештајем који је припадао угледној породици Христић као и другим пиротским трговачким породицама XIX века, када је Пирот напуштао изглед оријенталне вароши и полако добијао одлике патријархалне градске средине. У витринама су изложени делови одеће и накита Пирота и околине. Простором на спрату доминирају пиротски ћилими у свој лепоти боја, шара и орнамената. Овим установама треба придодати и организације које делују у области културе, које не припадају јавном сектору, посебно један број организација које негују етнографске вредности и особености подручја.

На подручју Димитровграда делују: Народна библиотека „Детко Петров“, Позориште „Христо Ботев”, Градска галерија у Димитровграду и Културно-информативни центар „Цариброд“ бугарске националне мањине у Србији.

У Књажевцу постоји Завичајни музеј који у свом саставу има Музеј града у кући Аце Станојевића, Архео-етно парк у Равни и антички локалитет *Timacum Minus*. Музејска стална поставка састоји се из археолошког, етнолошког, историјског, уметничког и геолошко-природњачког дела.

Хронолошки и тематски изложени су музејски експонати из књажевачког краја од најстаријих праисторијских времена до данас. Посебно се истиче по значају етнографска збирка двопрећних вунених чарапа, јединствена у свету, која је изложена као засебна целина – Музеј чарапа у оквиру сталне поставке. У оквиру археолошке поставке издвајају се по важности и значају предмети са античког локалитета Timacum Minus. Поред ове установе у Књажевцу постоји и Дом културе „Књажевац” и Народна библиотека „Његош”.

Зајечар располаже развијеном мрежом установа културе које чине Музеј, Архив, Библиотека, Дом културе, Позориште, галерије. Народни музеј у Зајечару основан је 27. марта 1951. године, као завичајна збирка. Временом је прерастао у музеј комплексног типа, са одељењима: археологије, историје, историје уметности и етнологије, која имају сталне изложбене поставке у згради музеја, Радул-беговом конаку и Музеју Тимочке крајине у Бољевцу. Народни музеј је један од главних носилаца културног живота града. Организатор је великог броја изложби, књижевних вечери, концерата, пројекција етнолошких и археолошких филмова, предавања, представљања књига и др. За свој досадашњи рад музеј је награђен многобројним признањима. Музеј годишње посети око 50.000 људи. Лепота и културно-историјски значај експоната сврставају Народни музеј у Зајечару у ред најзначајнијих музеја у Србији. Поједини експонати заузимају истакнуто место у светској културној баштини (мозаици, скулптура, архитектонска декорација царске палате Ромулиана).

У саставу Народног музеја Зајечар налазе се следећи објекти:

- * Царска палата „Ромулиана” - Гамзиград
- * Радул-бегов конак
- * Турска воденица

Посебне вредности на овом простору имају верски објекти Српске православне цркве. Двадесетак километара југозападно од Пирота, према југословенско-бугарској граници, улази се у кањон Јерме, ремек дело природе, ненарушено људском руком и савременом цивилизацијом. Дуж кањона је неколико питомих пропланака погодних за излете и риболов. На једном од њих смештен је један од најзначајнијих споменика српске средњовековне културе у Понишављу, Манастир Свети Јован Богослов у народу познатији као Погановски манастир. Саграђен је последњих година XIV века, вероватно у последњим годинама српске самосталности, у време када су услед турског надирања, једна за другом, нестајале земље српских обласних владара.

Манастир Свети Јован Богослов грађен је у моравском стилу, од ломљеног камена пешчара и кречњака. Ктитори су били госпођа Јелена и Јован Теолог - како је исписано на задњој фасади манастира. Предпоставља се да је реч о Константину Дејановићу (сестрићу цара Душана) и његовој ћерки Јелени - јединој Српкињи на византијском престолу (била је удата за Манојла II Палеолога).

На осамнаестом километру источно од Пирота, на десној обали Јерме, у близини села Суково, у подножју брда Царев камен, смештен је Манастир Свете Богородице или Суковски Манастир, како се у народу одомаћило. Градња манастира трајала је од 1857 -1858. године, како је записано на западној фасади изнад прозора. Има, међутим, мишљења да је манастир

постојао још у доба Римљана. Спомиње се, наиме, у грчким документима од пре хиљаду година, када је у Сукову било седиште епископа тзв. Суковске епископије. Сигурнијих доказа још увек нема. Додуше у турском катастарском попису после 1595. године пише да је Суковски манастир са црквом Успења Богородице живописан 1606. године, што је само прилог више тврдњи да је садашња црква саграђена на темељима старијег храма.

На осамнаест километара од Пирота, на левој обали Темштице, два километара изнад села Темске, пут Топлог дола, смештен је Манастир Свети Ђорђе, још једна задужбина породице Дејановић из XVI века. Црква је триконхосне основе упрошћеног моравског типа. Просторно решење - сажети уписани крст са надвишеном куполом споља осмостране а унутра кружне основе. Црква је релативно малих димензија. Њена дужина је 19,5 а ширина 6 метара, висине са кубетом заједно девет метара. Грађевина и купола прекривени су каменим плочама од шкриљаца. Градња манастира у Темској завршена је пре 1576. године што се може видети из натписа изнад западних црквених врата у наосу. На источном зиду припрате изнад царских врата је натпис о зидању припрате 1654. године. Наос је живописан одмах након завршетка градње 1576. године за 72 дана, у време игумана Захарија. Припрата је декорисана одмах након градње 1654. године за само 40 дана, у време игумана Симеона. Посебно се истичу сцене Успења Богородице, полагање Христа, затим Страшни суд и легенде из живота Светог Ђорђа. У олтару су литургијски циклуси; у наосу - земаљски живот Христа, у горњим деловима наоса - Христово мучење и личности из Старог завета, а у доњим зонама - појединачне ратничке, монашке, пустињачке и светитељске фигуре. У кубету - медаљони пророка; у сводовима припрата - сцене из циклуса Старог завета. Фреско сликарство Темске је симболичан приказ Неба на земаљски начин.

Манастир Свете Тројице налази се између сеоских насеља Доња Каменица и Горња Каменица, са десне стране Трговишког Тимока, на удаљености око 17 километара од Књажевца. Народно предање каже да је овде првобитно била изграђена црква чатмара, а да је по њеном паљењу нову цркву подигао деспот Лазар, син деспота Ђурђа Бранковића. Према обновљеном запису из 1848. године манастир је изграђен 1457. године. Фрескопис је сада само фрагментирано дат после рестаурације, обзиром да је у ранијем периоду ово здање више пута рушено и обнављано (Стојадиновић Б. 1985).

Манастир Суводол се налази на крајњем југоисточном делу општине Зајечар, у атару села Селачка. Манастир је саграђен на заравни усеченој у планини Манастирска Глама и посвећен је Рођењу Пресвете Богородице. Убраја се у најстарије задужбине у Србији и везује за кнеза Лазара (према сведочењу епископа Мелентија, који наводи овај податак као старо предање). Време постанка цркве није познато, јер је стара манастирска архива спаљена у току српско-турских ратова 1876-1878. године, а новија је уништена за време српско-бугарског рата. Прве податке о манастиру налазимо код Феликса Каница, који је овде боравио 1860. године и оставио писано сведочење о бестијалном уништавању манастира и фресака у њему од стране Турака после једне битке са Србима. План цркве, након тога обновљене, подсећа на Жичу, јер се и овде на уски нартекс наслањају две куполе, а главни простор без купола завршава се са три апсиде у облику листа детелине и оскудно је

осветљен малим бројем прозора. Према опису географа Јосифа Панчића, који је 1863. године посетио манастир, цела унутрашњост цркве живописана је фрескама из живота Исуса Христа и светитеља.

2.4.11 Природна лечилишта

2.4.11.1 Гамзиградска Бања

Гамзиградска Бања се налази у источној Србији, 220 km од Београда и 11 km од Зајечара. Лежи у долини доњег тока Црног Тимока, недалеко од магистралног пута Зајечар-Параћин, на надморској висини од 160 m. Гамзиградска Бања је под утицајем континенталне климе, с тим да микроклима има и одлике подпланинског поднебља. Окружена шумовитим брежуљцима, са чистим ваздухом и недирнутом природом, Гамзиградска Бања представља пријатно место за лечење и одмор. Бања има више извора термоминералних вода, температуре од 38-43°C, које се убрајају у земно-алкалне хипертерме, односно акротерме. Није случајно што је још у III веку наше ере римски цар Гај Галерије Валерије Максимилијан, кога историчари описују као човека који патио од реуме, баш на овом месту подигао своју луксузну палату.

Завод за рехабилитацију је специјализован за рехабилитацију обољења периферних крвних судова (органични поремећаји артеријских крвних судова, функционални поремећаји артеријских крвних судова, обољења периферних венских крвних судова, обољења лимфног система) и вибрациону болест. Такође врши општу рехабилитацију (болести везивног ткива, зглобни облици реуматизма, ортопедске болести и посттрауматска стања, анормалије дечјег узраста, неуролошка обољења, гинеколошка обољења).

У Заводу постоје два затворена базена са термалном водом (велики за одрасле и мали за децу) који су окружени зидним мозаицима и импресионарају својим уметничким изразом и својом величином (рад академика проф. Србиновића). Термоминерална вода се користи и у минералним и у галванским кадама, локалним купкама (четвороћелијске купке, хауфеве купке, наизменичне купке), затим за подводну масажу и за гинеколошко орошавање. Завод примењује и електро терапију најсавременијим апаратима (галванске, дијадинамичне, интерферентне, експоненцијалне и високофреквентне струје, микроталасна и кратко-таласна диатермија, ултразвук и др.) Код обољења периферних крвних судова примењују се специјални апарати на принципу примене притиска „Васкулатор” и „Вакусак”. Фототерапија се обавља ултравиолетним и инфрацрвеним лампама. Кинези терапија и радна терапија спроводе се у модерно и разноврсно опремљеним салама. Термо-терапија је заступљена парафино терапијом. Посебно је заступљена дијагностика и испитивање функције периферног крвотока, срца, плућа и периферних нерава и мишића.

2.4.11.2 Звоначка Бања

Звоначка Бања се налази у југоисточној Србији, 50 km од Пирота. Лежи на шумовитим обронцима Влашке планине, на надморској висини од 670 m, па се убраја у бање са највећом надморском висином у нашој земљи. Бања има обележје и климатског места, због специфичне руже ветрова и великог броја

негативних јона у ваздуху. До Звоначке Бање се долази регионалним путевима из правца Пирота и Бабушнице, долином реке Јерме.

Римски базен и други археолошки налази говоре да је Звоначка Бања била позната у античко доба и у време средњовековне Србије. Добила је назив добила по оближњем селу Звонце, а као лечилиште је обновљена 1912. године.

У Звоначкој Бањи постоје извори минералне воде температуре 28°C и протока девет литара у секунди, који се користе за пиће и купање. Природни лековити чиниоци користе се за превенцију и лечење, са применом модерних терапијских техника (хидротерапија, електротерапија, кинезитерапија, парафинотерапија, ласеротерапија), уз пешачење стазама здравља. У Звоначкој Бањи се лече: болести локомоторног апарата, нервне болести (неуралгије, неурастеније, психонеурозе, вегетативне неурозе), повишени крвни притисак, поремећаји периферне циркулације, реуматизам, менаџерске болести, климактеричне тегобе, упалне промене на очима. У Бањи постоје два затворена и један отворени олимпијски базен са минералном водом, терени за кошарку, мали фудбал, одбојку и тенис. Нетакнута природа која окружује бању пријатна је за шетње и излете. У непосредној близини бање налази се живописна клисура реке Јерме. Гребен Асеново Кале, на надморској висини од 1.032 m, једино је место у Србији где се могу видети гнезда сурих орлова. У близини је и атрактивна пећина Ветрена дупка, са каналима дужине 4 km.

2.4.12 Спортско рекреативни објекти

Спортисти општина Старе планине постижу значајне резултате на такмичењима широм Србије. Базу спора на овом подручју чини разграната мрежа спотских објеката и спортских терена, који могу бити значајан подстицај за развој рекреативних тристичких и спортских активности. У Књажевцу терени центра «Стадион» обухватају главни, помоћни стадион, два травната помоћна терена, атлетске стазе. Објекат је доступан свим спортским организацијама – чланицама Спортског савеза и другим корисницима. Градски стадион испуњава све услове такмичарских комисија за одржавање утакмица вишег ранга фудбалерских екипа. Због близине Хотела «Тимок» и локације стадиона, погодан је за припреме фудбалских клубова. Спортска хала се налази у саставу основне школе „Димитрије Тодоровић Каплар”. У свом саставу има игралишта за рукомет, кошарку, одбојку, борилачке спортове, гимнастику и друге спортове. Хала има четири свлачионице са купатилима, канцеларије, оставе и трибине за 400 гледалаца. Спортска хала испуњава све услове за одигравање утакмица свих рангова такмичења у дворанама.

На подручју општине Зајечар је изграђено 110 разних отворених и затворених спортских објеката (16 одбојкашких , 15 рукометних , 6 кошаркашких, 35 фудбалских, 2 атлетске „рубкор” стазе, олимпијски базен, спортска хала за 3.000 гледалаца, дом Спортског друштва "Партизан", четири школске сале, Хиподром, тениски терени „Еуро клуба” и др.). Спортско-рекреациони центар „Краљевица” основан је 1976. године као установа која у свом саставу обједињује комплекс спортских терена и објеката различите намене, активне површине 55.000 m² , који су на располагању спортским организацијама, као и свим грађанима за бављење рекреативним спортовима по свом избору. Спортски комплекс овог Центра подељен је на пет целина, које представљају посебне спортске објекте. То су: спортска хала, базен, фудбалски стадион, отворени терени са тврдом подлогом и парк-шума

„Краљевица”. Спортска хала је површине 5.500 m², са салом за мали фудбал, рукомет, одбојку и кошарку, трибинама капацитета 2306 седишта, теретаном и простором за борилачке вештине. Сваке године у Спортској хали се одржава традиционални турнир у малом фудбалу, прихваћен од Фудбалског савеза. Овај 15-одневни турнир посећује у просеку 15.000-20.000 гледалалаца, а на самом турниру учествује 700-800 такмичара. У оквиру Спортске хале ради диспанзер медицине спорта, који пружа услуге свим такмичарима из спортских клубова, спортских организација и екипа. У саставу диспанзера је отворен и трим кабинет са посебном сауном.

Базен је олимпијских димензија (50x25 m), са трибинама, површине 4.500 m² и капацитета 2.000 купача дневно. У оквиру олимпијског базена ради дечји базен, као и два ресторана. Фудбалски стадион је капацитета 5.000 гледалаца, са атлетским борилиштима и атлетском стазом. Поред главног стадиона постоји и фудбалско игралиште. У оквиру стадиона ради ресторан, који може да прими 80 гостију. Отворени терени са тврдом подлогом за мале спортове су: рукометни терен са трибином (осветљен), одбојкашки терен, тениски терен и кошаркашки терен (осветљен).

Парк шума „Краљевица” је површине 327 ha, на надморској висини 127-237m. У оквиру Парк-шуме постоји трим стаза дужине 1.360 m, као и скијашка стаза са ски лифтом и расветом дуж целе стазе. Хиподром у Зајечару располаже са: - четири штале за узгој и држање коња, укупног капацитета 75 грла; - комплетну инфраструктуру за узгој, тренинге, јахање и такмичење; - стазу за галопске трке, израђену по важећим стандардима, дужине 1270 m и ширине 20 m, са подлогом од комбинације трине и песка; - отворени испуст за 10 грла; - ресторан са баштом, капацитета 90 + 100 места. Хиподромом газдује Клуб за коњички спорт и развој коњарства „Тимок” из Зајечара, који се наставља традицију Тимочког обласног кола јахача „Кнез Михаило” (основаног далеке 1890. године). Клуб, у оквиру хиподрома, организује туристичко-рекреативна путовања на коњима ифијакером, уз обилашење атрактивних туристичких дестинација зајечарског краја; парк-шуме Краљевица, касноантичког локалитета „Фелих Ромулиана”, водене акумулације „Грелишко језеро” и манастира „Свети Петар и Павле” у Грлишту - једног од најстаријих манастира у овом крају, „Рајачких пивница” (уз дегустацију чувених рајачких вина и хране из овог краја) и др. Тениски комплекс „Еуро клуб” је такође на Краљевици, недалеко од Спортско-рекреационог центра „Краљевица”, а у оквиру угоститељског објекта „Еуро клуб”. Он обухвата четири шљакаста терена са пратећим објектима. На овим теренима, поред рекреативног спорта и тренинга, одржавају се и републичка и међународна такмичења у тенису.

По резултатима које пиротски спортисти постижу, овај град са пуним правом носи епитет спортског центра Југоисточне Србије. Одлични клубски и појединачни резултати, традиција успешних спортиста из свих дисциплина говоре да је Пирот био и остао спортски град. Спортска инфраструктура омогућава развој преко 20 олимпијских дисциплина које се негују од најранијег периода, а са новом спортском двораном Кеј, и новим затвореним базеном Пирот ће постати спортска „мека” и расадник будућих државних првака и рекордера.

Спортску инфраструктуру Димитровграда, поред изванредне спотске дворане употпуњује и један отворени олимпијски базен са минералном водом, затим два затворена базена, као и терени за кошарку, мали фудбал, одбојку и тенис у Звоначкој Бањи.

2.4.13 Туристичке стазе и путеви

Богатство римског наслеђа на тлу Србије и чињеница да је на овом простору рођено или живело, претпоставља се, чак 17 римских императора, основа су културноисторијске туристичке руте „Пут римских царева”. Овај развојни пројекат повезује сва места богатог античког наслеђа, од Сремске Митровице (Sirmijum) до Лебана (Justinijana Prima), у један атрактиван туристички пакет и истовремено подстиче свест о важности очувања наслеђа, могућностима одрживог развоја и просперитета локалних заједница на том путу. Пројекат се базира на бренду који гласи – 17 римских императора са данашње територије Србије! А затим и на чињеници да су ти императори оставили лепе грађевине које ова туристичка рута повезује: Sirmium (Сремска Митровица), Singidunum (Београд), Viminacium (Костолац), Трајанову таблу (Бердап), Dijanu (Кладово), Feliks Romuljanu (Зајечар), Medijanu (Ниш) и Justinijana Primu (Лебане). На путу дугом 600 km налази се део Старе планине, која може да понуди сасвим другачији угођај.

Поред ове руте, са много мање посетиоца, постоји недовољно разрађена и осмишљена мрежа путева по Старој планини, који представљају мање туристичке стазе и путеве, који воде у само средиште очуваних и атрактивних природних феномена. Ове руте, су сада предмет интересовања једног малог броја туристичких агенција и еколошких покрета, али представљају путоказ у правцу развоја екотуристичких активности на овом простору.

2.4.14 Пејзажне карактеристике

Пејзаж је онај први и општи утисак о неком крају, па према томе је битан за његово рекогносцирање, намену, коришћење и евентуалну трансформацију. Потребно га је добро познавати да би се могао осавременити и функционално користити. Поједини елементи природног пејзажа врло су осетљиви на измену изворне намене и потребно је много умешности, знања и искуства да би се могли савремено искоришћавати. Овде су могућности заблуда и фаталних грешака највеће. Одређена утилитаристичка схватања, посебно на локалним нивоима, која су нажалост и најпогубнија, наносе велике штете.

Сасвим је нормално и разумљиво да природни пејзаж у насељеним крајевима мора доживљавати одређене промене и поступно постајати култивисан (међутим сама реч култивисан указује у којем смеру те промене морају ићи). Немаром, незнањем и аутократским ставовима појединаца и општина дошло је до опште појаве деградације простора и природног пејзажа, који се почиње штитити тек када је физички видљиво да је дошло до фаталних последица, а тада је већ обично касно.

Дакле, пејзаж мора оставити поруку будућим генерацијама, али мора бити и савремено валоризован. То нарочито важи за планину, као место додира природно контрастних елемената која је већ сама по себи величанствена и атрактивна, мисаона и дубока, а комплексни и временски промењиви утицаји човека чине је необично привлачном и изазовном, посебно данас, у доба превласти отуђеног урбаног живљења. Међутим

савремени цивилизацијски и техничко-технолошки утицаји омогућили су валоризацију и мање вредних простора, чиме је очување природних пејзажа озбиљно угрожено. Последице су групације безличних полутуристичких објеката - „викендица”, које драматично мењају пејзажне карактеристике планинских пространа и чине неконкурентним потенцијално значајне дестинације.

Простор Старе планине је својеврсна амбијентална и пејзажна целина, са изванредним потенцијалима за развој туризма. Бројни планински врхови представљају моћне видиковце, са којих се пружа импресиван поглед на околне планинске венце и испресецане речне долине. Пејзаж Старе планине оставља утисак надмоћности природе, коју употпуњује готово наднаравна композиција шума, ливада, водених површина (потоци, реке, језера). Суровост и лепоту природе смењују призори врхунских домета народног градитељства, на кућама, вајатима, помоћним просторијама, остављених у тишини малих планинских села, готово заборављених од цивилизације.

Слика 4. Поглед према Миџору (Извор: Wikipedia)

Духовност предела оличавају манастири, бисери духовне и културне баштине, који су кроз векове готово срасли са окружењем. Биљни покривач са својом еколошком компонентом је у чаробној игри природе са бојама на посебан начин придонео лепоти ове планине. Комплексност простора употпуњавају језера и клисуре које представљају позорницу на којој се може видети геолошка историја земље.

На крају, треба поновити мисао да пејзаж увек има функцију да формира континуалну подлогу слике наше животне средине (као и наше видно поље).

Ако се тај услов не испуњава, онда не вреди ни говорити о пејзажу (Норберг-Шулц, 2006).

2.4.15 Туристичка инфраструктура

Генерална дефиниција инфраструктуре подразумева да је то мрежа ресурса „где је систем као целина намењен да буде неограничено одржаван специфичним стандардом услуге континуираном изменом и променом својих делова” (Association of Local Government Engineers New Zealand: „Infrastructure Asset Management Manual”, June 1998 - Edition 1.1)

Полазећи од ове начелне дефиниције појма инфраструктуре, под туристичком инфраструктуром се подразумевају туристички објекти у којима се примарно не пружају услуге исхране и смештаја, али који учествују у вредносном ланцу туристичког производа, где управо специфични стандарди услуга на којима се базира туристички производ, ове објекте одржавају као системску целину. Објекти туристичке инфраструктуре могу бити објекти за информисање, одмор, снабдевање, рекреацију, едукацију и забаву туриста (скијалишта, купалишта и плаже, тематски и забавни паркови, туристички информативни центри, центри за прихват туриста и посетилаца, одморишта поред путева, објекти наутичког туризма, терени за голф, тенис терени, отворени и затворени објекти спортске рекреације, мале вештачке акумулације са купалиштем, базени за купање, велнес објекти, забавно – рекреативне стазе и путеви (трим стазе, стазе здравља, видиковци, панорамски путеви, бицикличке стазе, пешачке стазе, стазе за моторне санке и сл.), уређене обале река и језера, објекти за посматрање природних реткости, објекти за предах и краће задржавање туриста, објекти за авантуристичке активности и др. Постојећу туристичку инфраструктуру представљају у Књажевцу градски спортски терени и спортска хала, олимпијски базен са термоминералном водом и спортским теренима у Ргошкој Бањи и купалиште Бараница на Трговишком Тимоку.

Најзначајнији туристички инфраструктурни објекат на овим просторима је скијалиште са једном четвореседежницом, једним ски-лифтом и једним беби-лифтом на Бабином Зубу. Од оснивања Јавног Предузећа Скијалишта Србије је почела су већа улагања у зимски туризам на Бабином Зубу. Ангажована је водећа светска компанија за производњу жичара „Doppelmayr”, која је пројектовала и поставила жичару (четворосед) на локацији Коњарник, дужине 1.155 m и ски лифт (сидро) на локацији Сунчана долина дужине 637 m. Пројектоване су четири стазе на потезу Бабин Зуб-Коњарник, које носе ознаке 1, 2, 3 и 3а (стаза 3 се улива у стазу 3а, а стаза 3а у стазу 2) и две стазе на локалитету Сунчана долина, које носе ознаке 4 и 5, и налазе се са обе стране ски лифта. Стазе 1 и 2 полазе са локалитета Маркова ливада, на надморској висини од 1.540 m (где се до сада налазио беби ски лифт и ноћна стаза од 250 m) и спојене су са стазом 4, која се налази изнад њих. Стазе 3 и 3а полазе са надморске висине од преко 1.700 m, поред самог врха Бабин Зуб. Ове стазе се завршавају на надморској висини од 1.235 m, одакле полази четвороседа жичара.

Жичара и ски-лифт припадају последњој генерацији техничких система који се монтирају на скијалиштима. Стазе су после изузетно грубих грешака у почетној фази изградње, доведене на високи скијашки ниво. Ово скијалиште

је опремљено и системом за оснежавање, за чије потребе је изграђено мање акумулационо језеро. Због лоших приступних саобраћајница и недостатка смештајних капацитета скијалиште није искоришћено у довољној мери.

На подручју Пирота, категорији туристичке инфраструктуре припадају два ски лифта, ски-стазе и трим-стазе на „Басарском камену”. Скромну туристичку инфраструктуру користи претежно локално становништво, а потенцијали за нову туристичку инфраструктуру нису искоришћени.

Туристички нису довољно вреднована и културолошки коришћена културна баштина и природне вредности подручја. Скроман је и број манифестација у функцији туризма, док су објекти народног градитељства и традиционалних заната углавном напуштени и у стадијуму пропадања. Ван општинских центара, нису довољно развијени садржаји угоститељства, трговине и сервиса релевантних за туризам.

2.4.16 Смештајни капацитети

Смештајни капацитети припадају категорији туристичких супраструктурних објеката. Под туристичким супраструктурним објектима подразумевају се угоститељски објекти укључујући галерије, изложбене, конгресне и забавне објекте, који су у непосредној вези са угоститељским објектима и објектима спортско- рекреативног садржаја или са њима чине јединствену целину.

На подручју Старе планине постоје различите врсте смештаја, као на пример хотел, мотел, аутокамп, конак, планинарски дом, здравствене установе, одмаралишта, гарни хотел, ловачки дом и смештај у домаћинствима. У основним смештајним капацитетима категорисано је укупно 664 соба са 1.343 лежаја. Категорисано је 12 хотела. Пет хотела, који располажу са 794 лежаја и 408 соба имају три звездице. Четири хотела су категорисана са две звездице а на располагању гостима су 371 лежај у 162 собе. У најнижој категорији са једном звездицом разврстана су три хотела, који располажу са 135 лежаја у 67 соба. Смештајну понуду употпуњује и један мотел који је разврстан у групу са две звездице а располаже са 27 соба и 43 лежаја.

Мали број смештајних капацитета изузетно лоше квантитативне структуре указује на озбиљно ограничење за развој туризма. Постојећа смештајна основа је недовољна за спровођење планова побољшавања конкурентских перформанси дестинације. Поред тога смештајни капацитети су просторно и временски удаљени, тако да не постоји могућност формирања заједничког производа, маркетинга, размене кадрова и других активности у туризму које су својствене организованој дестинацији. Иако изграђена инфраструктура скијалишта на Бабином Зубу представља почетак озбиљнијег развоја скијашког центра расположиви смештајни капацитети у непосредној близини скијалишта ни издалека не могу да задовоље постојећу тражњу. Постојећи смештајни капацитети целог региона - и када би испуњавали услове саобраћајне повезаности - нису довољни да задовоље смештајне потребе у односу на капацитет скијалишта.

Општина	Назив	Тип објекта	Соба	Лежаји	Локација
Зајечар	Србија ТИС	хотел	48	100	центар града
	Коњ	хотел	15	30	центар града
	Совинац	мотел	4	8	Совинац
	Совинац	ауто камп			Совинац
	Ресторан „Беба“		8	16	2 km од центра
	Каструм	некатегорисан објекат	52	100	Гамзиградска бања
	Завод за спец. рехабилитацију	здравствена установа		212	Гамзиградска бања
	Одмаралиште ЕПС			36	Гамзиградска бања
	Укупно-хотели и сл.		201	502	
Општина	Назив	Тип објекта	Соба	Лежаји	Локација
Књажевац	Бабин зуб	Пл. дом		80	Ст. планина
	Бабин зуб	хотел		60	Ст. планина
	Барка	конач		120	Књажевац
	Ана	конач		29	Књажевац
	Катарина	вила		16	Књажевац
	Мали предах	конач		38	Књажевац
	Талисман	конач		25	Кална
	Кана	Етно кућа		4	Градиште
	Укупно			372	
Општина	Назив	Тип објекта	Соба	Лежаји	Локација
Пирот	Планинарски дом	хотел	14	29	Ст. планина
	Пирот	хотел	86	172	Центар града
	Мир	хотел	50	120	Зв. бања
	Ловац	Гарни хотел	6	14	Пирот
	Стадион	Нема кат.	18	36	Пирот
	Пл. дом	Пл.дом	1	20	Дојкинци
	Темац ЕПС	одмаралиште	9	162	Кањон Темшт.
	Лов-домови, одм.	Некатег.	17	51	Завојско јез.
	Укупно		201	589	
Општина	Назив	Тип објекта	Соба	Лежаји	Локација
Димитров град	Балкан	хотел	48	103	Центар
	Балкан	мотел	31	50	Центар
	Амфора	хотел	24	59	Центар
	Укупно-хотели и сл.		201	589	

Табела 15. Преглед смештајних капацитета

2.4.17 Класификација туристичких атракција

Узимајући у обзир бројност, разноврсност и комплементарност и у појединим сегментима, непоновљивост и пирамидалност туристичких атракција, јавила се потреба класификовања и квантификације њиховог туристичког значаја. За потребе вредновања најзначајнијих туристичких мотива урађена је њихова прегледна инвентаризација и класификација према доминантним обележјима, типовима и бројности туристичких атракција, као и њихово типолошко одређивање (лоцирање и зонирање). Полазиште за издвајање атрактивних мотива је њихова бројност, разноврсност, аутентичност и препознатљивост, нарочито у националном међународном амбијенту (историјском, културном, традиционалном и др.). Разноликост, мозаичност и вредност природе, догађаја, предања, традиције и градитељске баштине, у простору и времену, даје реалну шансу анимирању различитих циљних група туристичке клијентеле и интеграције простора Старе планине у националну и светску туристичку понуду. Да би се приказао потенцијал постојећих атракција, оне су класификоване на примарне и секундарне. Уз примарне атракције су наведене постојеће и потенцијалне активности, у сврху тачније идентификације туристичког потенцијала овог подручја.

ПРИРОДНА БАШТИНА		КЛАСИФИКАЦИЈА	АКТИВНОСТИ ПОСТОЈЕЋЕ	АКТИВНОСТИ МОГУЋЕ
Планине	Ст. планина, Тупијница, Тресибаба, Сува планина, Сврљишке планине, Влашка планина	Примарни	Алп. скијање, ходање по снегу, планинарење и пешачење, брдски бициклизам	Нор. скијање, ски- бике, тубинг, клизање, јахање, лов, риболов, голф, тенис итд.
Реке	Тимок, Нишава, Височица, Темштица, Топлодолска река, Јерма	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа
Језера	Завојско језеро, Совинац Глоговичко, Грлишко, Рготско, Смиловска језера	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа
Термоминерални извори	Гамзиградска бања, Николичевска бања, Ргошка бањица, Даг-бањица, Звоначка бања	Примарни	Купање, медицински третмани	Wellness и spa третмани, хидротерапије, сауна, итд.

Клисуре	реке Јерме, Височице, кањон Рсомачке реке, кањон Градашничке реке, Темачка клисура	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа
Пећине	Леновачка, Велика, Владикине плоче, Петрлашка, Ветрена дупка	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа

КУЛТУРНА БАШТИНА		КЛАСИФИКАЦИЈА	АКТИВНОСТИ ПОСТОЈЕЋЕ	АКТИВНОСТИ МОГУЋЕ
Археолошка налазишта	Феликс Ромулијана, Етно парк Равна, Виа Милитарис, Тврђава Кале,	Примарни	Стручна вођења и разгледања	Инфо центар Феликс Ромулијана, туринг, излети, школе у природи, итд.
Музеји	Народни музеј Зајечар, Радул Бегов конак, Завичајни музеј Књажевац, Музеј винарства Равна Музеј Понишавља Пирот	Секундарни	Пасивне	Развијање интерактивних елемената у функцији секундарних производа
Цркве и манастири	Манастир Свете Тројице, Манастир Суводол, Манастир Светог Петра и Павла, Црква Пресвете Богородице, Црква Светог Георгија, Манастир Свети Јован Богослов Погановски (под заштитом UNESCO-а), Манастир Свете Богородице, Суково, Свети Ђорђе-Темска	Секундарни	Могуће разгледање појединих манастира	Развијање активности у функцији секундарних производа

Села	Црни Врх, Ново Корито, Равана, Градиште, Мали Извор	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа
Остало	Пиротски ћилими, грнчарија, накит	Секундарни	Мали број или не постоје	Развијање активности у функцији секундарних производа

ДОГАЂАЈИ И ГАСТРОНОМИЈА		КЛАСИФИКАЦИЈА	АКТИВНОСТИ ПОСТОЈЕЋЕ	АКТИВНОСТИ МОГУЋЕ
Догађаји	Гитаријада-Зажечар, Молитва под Миџаром, Сабор на Панађур, Вражогрначки точак фолклорне групе Тимочке крајине, Сајам вина, Међународни сајам качкаваља-Пирот, Дани пчеларства-Пирот, Ђурђевдански сабор-Село Темска, Риболовачки бал-Пирот	Секундарни	Претежно локалног карактера	Развијање додатних програма у функцију секундарних производа

Гастрономија	Традиционална јела: качамак, проја, сир, гибаница, кравај, белмуж, чалама, ци- цвара, трка- ница, љутеница, хајдучки ћевапи итд. Вино: Вранац, Розе, Шардоне, Мускат хамбург, Тимочко црно, Рајнски ризлинг Бургундунац, Тамјаника	Секундарни	Путеви вина локалног карактера	Путеви сира, посета винским подрумим, агротуризми са традиционал ном гастрономско м понудом у функцији секундарних производа
--------------	---	------------	--------------------------------------	--

Табела 16. Класификација туристичких атракција

Из горе наведеног се може закључити како Стара планина поседује врло широки спектар постојећих ресурса и атракција, који би се на средњи и дужи рок могли туристички комерцијализовати. Брзина и начини «туристификације» овог ширег подручја богатог природним и културним садржајима, пре свега ће зависити од успешности реализације пројекта Стара планина.

2.5 Демографски и насебински ресурси

Насеобинско-популациона својства (развој, размештај и структуре) административно-управних или физиогномичних територијалних јединица у функцији конципирања одрживог развоја туризма, као сложеног просторног и друштвено-економског феномена, у нашим условима имају посебно место и значај, те зато и представљају једно од тежишта интересовања ове студије.

Код туристичких подручја код којих је туризам тек у развоју, важно је пажљиво разматрати подстицајну или депресивну страну демографског фактора, који се може окарактерисати, односно термилошки означити као субјективни фактор развоја туризма. Њему треба посветити потребну пажњу, нарочито са становишта имиграционих кретања, старосне, образовне, професионалне и квалификационе структуре, а у случајевима постојања услова за развој сеоског туризма, пажњу треба посветити и стандарду сеоског становништва. Према томе, становништво представља предмет интересовања у оним сегментима кретања и основних структура које су релевантне за развој туризма или код којих туризам, својом афирмацијом, може довести до евентуалног кориговања или обустављања негативних тенденција.

Ова друга страна проблема је посебно карактеристична за неафирмисане планинске пределе где се убрзано одвијају миграције становништва ка градским центрима, што као директна и индиректна последица доводи до

погоршавање старосне структуре становништва, делимичног или потпуног пражњење простора, опадања привредних активности, погоршања социјалне ситуације итд.

2.5.1 Становништво

Негативни миграциони салдо већ пола деценије одлучујуће утиче на општу слику становништа Старе планине. Дуготрајни неповољни демографски развојни процеси резултирали су наглашеном променом у старосној структури становништва, које према основним карактеристикама представља демографски стару групацију. Промене у старосној структури одразиле су се и на функционалне контингенте, тако да стање становништва представља ограничавајући фактор за развој туризма и комплементарних привредних делатности.

Према попису из 2002. године, на подручју општина Зајечар, Књажевац, Пирот и Димитровград укупно живи 174.643 становника, што чини 2,34% од укупног броја становника Србије. Просечна густина становништва у ове четири општине износи 47,2 становника по km^2 . У Србији просечна густина становништва износи 84 становника по km^2 . Половина становништва све четири општине заједно спада у скупове од 45 до 64 и преко 65 година. Основни подаци о становништу овог подручја указују на присуство негативних демографских трендова карактеристичних за планинска и рурална подручја Србије.

На подручју обухваћеном Просторним планом, у време првог пописа 1948. године на подручју Старе планине, живело је 66.864 становника. Према попису 2002. године забележено је 73.679 становника, што је у односу на 1948. годину повећање за око 10%. Овај раст нема континуирани ток, јер у периоду од 1991. до 2002. године статистички подаци указују на смањење броја становника за 4,6%. У највећем делу насеља смањење становништа је константна појава. Раст броја становника забележен је једино у Књажевцу са приградским насељем Трговиште (око 3,5 пута), и Пироту са приградским насељима Нови Завој, Бериловац и Извор (око 3,3 пута). У периоду константног смањења становништа, од 1991. до 2002. године број становника стагнира у Књажевцу и Трговишту, незнатно расте у Пироту, док значајније расте само у Берилловцу. На руралном делу подручја (сеоска насеља) негативне промене су радикалног карактера, јер је број становника од 48.144 у 1948. смањен на 8.589 у 2002. години, односно сведен је на мање од једне петине.

СТАНОВНИШТВО 2004.				
ОПШТИНА	УКУПНО	СТАНОВНИШТВО (број стан. на km^2)	ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ	ПРОСЕЧНА СТАРОСТ (година)
Зајечар	64.809	61	-718	43,5
Књажевац	35.744	30	-508	47,3
Пирот	62.735	51	-405	41,8
Димитровград	11.355	24	-118	44,1
УКУПНО	174.643	44	-1.749	44,2

Табела 17. Становништво 2004. године (Извор: Општине у Србији 2005)

Према попису из 2002. старосна структура становништа је таква да половина становништва све четири општине заједно спада у групе од 45 до 64

и преко 65 година. Просек старости је 44,2 године, а предњачи општина Књажевац са 47,3 године просечне старости становништва. Природни прираштај је негативан. Број умрлих у 2004. години у односу на 2003. годину је већи од броја живорођених за 1.749. Око 90% становништва у четири општине има завршено ниже или средње образовање. Недовољно природно обнављање, јака миграција и поодмакли процеси старења становништва условили су значајне негативне промене у структури и потенцијалу домаћинства. Према подацима из 2002. године, преко 45% од укупног броја домаћинстава чине једночлана и дво-члана домаћинства. Контингент младог становништва (до 19 година старости) чини око 20% укупне популације. Удео жена у фертилном периоду је мањи од 25% становништва, што је један од најзначајнијих фактора ниске стопе наталитета и смањења броја становништа. Потенцијал за демографску обнову Старе планине налази се првенствено у градским центрима, Пироту и Књажевцу, такође и Зајечару и Димитровграду, али и у урбаним центрима ширег окружења. Основ за повратак и досељавање становништва на планинско подручје представља обезбеђење бољих услова живљења и привређивања, пре свега у оквиру туризма са пољопривредом и другим комплементарним активностима.

2.5.2 Насеља

На подручју које посматрамо као потенцијалну туристичку регију, налази се 78 насеља. На територији општине Зајечар обухваћена су три сеоска насеља са 1.299 становника. На подручју општине Књажевац обухваћено је 38 сеоских и једно градско насеље, са 25.714 становника. На подручју општине Пирот обухваћено је 27 сеоских и једно градско насеље са 46.488 становника и на подручју општине Димитровград осам насеља са 178 становника. Узимајући у обзир број становника, насеља се могу разврстати у следеће групе: прва група - насеља до 100 становника; друга група – насеља од 100 до 500 становника; трећа група - насеља од од 500 до 1.000 становника; четврта група - насеља од 1.000 до 2.500 становника; пета група - насеља од 2.500 до 10.000 становника; шеста група – насеља преко 10.000 становника. У првој групи до 100 становника има 42 насеља. У другој групи од 100 до 500 становника има 25 насеља. У трећој групи од 500 до 1.000 становника има четири насеља. У четвртој групи од 1.000 до 2.500 становника има два насеља. У групи од 2.500 до 10.000 становника нема ни једног насеља. У групи са преко 10.000 становника сврставају се два насеља, која су и једини градски центри на овом подручју, Књажевац са 19.351 становника и Пирот са 40.678 становника.

Број становника	Број насеља
до 100	42
100 – 500	25
500 – 1000	4
1000 – 2500	2
2500 – 10 000	/
preko 10 000	2

Табела 18. Број становника по величини насеља (Извор: Просторни план)

Као и целокупни простор источне Србије, тако и ово подручје има релативно хетерогену насељску структуру. У подпланинском делу развијен је тимочки тип, спонтано насталих збијених и полузбијених сеоских насеља са релативно хомогеном насељском територијом и грађевинским рејоном. На планинском простору насеља су раздвојена на мање и веће засеокe формиране

на принципима родбинских веза, са дисперзивним грађевинским рејонима. Овом типу припадају и подпланинска насеља нишавског подручја. Услед лошег стања локалних путева приступачност сеоског подручја је на изузетно ниском нивоу. Ширења општинских центара, концентрација становништва у њиховим приградским подручјима, дуж државних путева I и II реда и других путних праваца претворила је ове комуникације у улице.

На основу структуре становништва по делатностима, насеља се могу сврстати у три групе: аграрна, која доминирају са око 62%; индустријска, са око 25% (уз значајно учешће аграрног и терцијарног сектора); и терцијарна, са око 5% (уз учешће услужне односно, услужно-аграрне делатности). За око 8% насеља није могуће утврдити функцијску типологију јер су, без становништва/ненасељена, без запослених, или са сувише малим бројем активног становништва да би се анализом добили валидни резултати.

Полазећи од функције и значаја, положаја и утицаја демографских и развојних процеса, према Просторном плану парка природе и туристичке регије Стара планина, насеља се могу сврстати у три групе. Општински центри (Пирот је и регионални центар), одликују се стагнацијом становништва и привредних токова, концентрацијом јавних служби и услуга, које прати слабљење и гашење одређених градских функција, механичком миграцијом радне снаге као једином позитивном компонентом прираштаја становништва, али и истрошеношћу демографског потенцијала руралног залеђа. Приградска насеља, као и котлинска и долинска насеља дуж главних саобраћајних праваца, одликују се релативно slabим демографским потенцијалом, као и недовољним значајем у мрежи насеља услед изразито великог утицаја општинских центара. Рурална брдско-планинска насеља одликују се врло ограниченим демографским потенцијалом за интензивирање социо-економских активности, поодмаклом фазом депопулације, врло израженим процесом демографског старења, тешко доступним положајем, доминантно пољопривредном функцијом екстензивног карактера, ниским нивоом опремљености инфраструктуром и неразвијеном и неадекватном организацијом јавних служби у области здравствене и социјалне заштите, културе и др.

Сеоска насеља на простору Старе планине имају јединствен архитектонски идентитет који може да послужи као образац за савремена архитектонска остварења пројеката туристичке супраструктуре. На развој и трансформацију мреже насеља утичу формиран и потенцијални центри на сеоском подручју, као и насеља са појединим функцијама у широј зони општинских центара и у периферним деловима општина, дисперзија малих и средњих предузећа, односно микро-бизниса у индустријском и услужном сектору у појединим насељима, као и повољан положај у односу на расположиве туристичке ресурсе. На бази развоја функција производно-услужног и јавно-комуналног карактера формирала се мрежа секундарних општинских центара - Кална на подручју општине Књажевац и Темска на подручју општине Пирот. Најуједначеније функционалне везе остварују села у периферном делу општине Зајечар, која гравитирају општинским центрима Зајечар и Књажевац. У мрежи објеката јавних служби најповољнији је однос између објеката основног образовања и размештаја школообавезног континента становништва, као и месних канцеларија и гравитирајућег становништва.

2.6 Инфраструктурни ресурси

2.6.1 Саобраћај

Положај и карактеристике подручја условили су специфичан развој путне мреже и саобраћајне инфраструктуре. Међусобна повезаност у унутрашњости подручја највећим делом је одређена правцем пружања планинског масива Старе планине. Приступачност по ободу је добра захваљујући мрежи магистралних саобраћајница, које дотичу подручје планине, за разлику од унутрашњих веза сеоских насеља и потенцијалних туристичких локација. Постојеће саобраћајнице у унутрашњости подручја лошег су капацитета и слабог интензитета а формиране су углавном у долинама водотокова.

Најзначајнији путни правци на овом подручју су: Ниш-Пирот-Димитровград (М-1.12) и Зајечар-Књажевац-Ниш (М-25). Паралелно са овим путним правцима пружа се и железнички инфраструктурни систем.

ДУЖИНА ПУТЕВА У ОПШТИНАМА (2004)							
ОПШТИНА	УКУПНО ПУТЕВА	САВ. ПУТЕВИ	МАГИСТ.	РЕГ. УКУПНО	РЕГ. САВР.	ЛОК.	ЛОК.САВР.
Књажевац	477	413	33	178	160	266	220
Зајечар	495	380	89	212	182	194	109
Пирот	231	202	45	83	82	103	75
Димитровград	210	71	11	81	48	118	12
УКУПНО	1413	1066	178	554	472	681	416

Табела 19. Преглед путне мреже (Извор: Општине у Србији 2005)

Окосницу мреже друмског саобраћаја, која углавном има долински правац пружања, чине магистрални путеви: М-25, Зајечар-Књажевац-Ниш, М-1.12 Ниш- Пирот-Димитровград, као и пут Пирот-Лесковац, који представља потенцијалну везу према туристичком подручју Власина- Крајиште.

Регионални путеви на подручју све четири општине су укупне дужине око 167,3 km. Њих чине следеће саобраћајнице: Минићево-Ново Корито-Кадибогаз, гранични прелаз са Бугарском (Р-247-а), Јелашница (М-25)-РавнаШтипина-Књажевац (Р-247-б), Књажевац-Кална-Пирот-Височка Ржана-Доњи Криводол-Димитровград (Р-121) и регионални пут, Р-243 Сврљиг-Периш-Јаловик-Кална-Балта Бериловац-Свети Никола (граница Бугарске).

Локални путеви су укупне дужине око 220,9 km. На територији Књажевца 120,6 km, од чега је око 68% са асфалтним застором, око 4% са туцаником или шљунком и око 28% са земљаном подлогом. На територији Пирота 89,3 km, од чега је око 62% са асфалтним застором и око 38% са туцаником или шљунком. На територији општине Димитровград 11 km, од чега је око 82% са асфалтним застором и око 18% са туцаником или шљунком и на територији Зајечара, само део локалног пута у функцији везе насеља са државним путем I реда М-25 Зајечар-Књажевац.

Стање путева I реда (магистралних путева) је задовољавајуће, док је путеве II реда (регионалне путеве) потребно реконструисати. Локални путеви су у лошем стању и неопходна је њихова реконструкција. Подручје Старе планине има повољан положај у односу на аеродроме у Нишу и Софији у Бугарској, као и на коридор Ниш-Димитровград-Софија.

Околност да су највиши врхови ове планине скоро два века граничне

међе између Србије и Бугарске, пресудно је утицала на карактеристике и развој путне мреже на подручју Старе планине. Систем путне мреже је тако постављен да се пружао од висинских делова планине долинским правцима према општинским центрима Књажевцу и Пироту. Циљ је био повезати што више насеља, која су имала већи значај а тиме и боље путеве ако су била ближа општинским центрима. Путна мрежа која би повезивала насеља у висинском делу планине међусобно, не постоји. Такође не постоје путеви који би у висинском делу повезали села између две општине. У општини Књажевац, локални путеви по свом положају, паралелно прате најзначајније магистралне саобраћајнице, без изгледа да се изврши њихово прикључивање мањим интервенцијама. Стање је сложено јер је присутна депопулација у селима, тако да опада мобилност (саобраћајна потражња). Такође, нису валоризовани потенцијали који ће оправдати функционисање и развијање мреже и објеката (пољопривреда, туризам, прерађивачки капацитети).

Две најзначајније локације на подручју Старе планине са потенцијалима за развој ризорта, су Јабучко равниште и Сенокос. Непосредна веза између ове две локације не постоји и тешко да је у догледно време изводљива, без обзира на расположива финансијска средства. Управо стање инфраструктуре упућује на закључак да подручје Старе планине у ближој будућности неће моћи на тржишту да се појави као јединствена тржишна и маркентишка целина. Иако је у основи формирања туристичког производа јединствени туристички ресурс (високопланинско подручје погодно за алпско скијање), удаљеност кључних локација и одсутност техничких могућности да се брзо инфраструктурно повежу, одлучујуће утиче на планове да се туристичко уређење простора реализује независно, на овим двома потенцијалним туристичким дестинацијама. То наравно не искључује могућност да се поједини системи инфраструктуре (енергетика, телекомуникације) планирају и реализују јединствено узимајући у обзир потребе целог подручја.

Планирана саобраћајница која Јабучко равниште код села Церова, спаја са магистралним путем Књажевац-Кална-Пирот најзначајнији је туристички саобраћајни правац у унутрашњем делу Старе планине. Планови којима би се овај путни правац оспособио за саобраћај у нивоу европских магистралних путева, су у складу са савременим техникама планирања саобраћајних система у планинским туристичким ризортима. Вредност овог путног правца је значајна и због постојања техничких могућности да се од Церове пут усмери према Белој Паланци, где би се спојио са трасом планираног аутопута Ниш-Димитровград. Укупна дужина овог путног правца од Јабучког равништа до аутопута износила би око 35 km.

2.6.2 Водоснабдевање и третман отпадних вода

Водоводи, која имају карактер мањих регионалних система у Пироту и Књажевацу подмирују и потребе ова два града, као и једног броја приградских и долинских насеља. Водоводну инфраструктуру подручја употпуњују 54 сеоска водовода, од којих се 30 налазе на територији општине Пирот, 15 у општини Књажевац, пет на делу општине Димитровград и четири на делу општине Зајечар. Села у долинским зонама, углавном располажу већим водоводима (са више групних система и каптираних извора и водозавата), док су у планинским селима чешћи појединачни (породични) водоводи. Иако подручје спада у водом боље подмирене крајеве Србије, стање снабдевања

водом насеља није у потпуности задовољавајуће. Велики број извора и водозавата отежава одржавање водовода и санитарну заштиту изворишта. Проблем представља и појава знатног броја нерегистрованих прикључака на водоводну мрежу. Сеоски водоводи су малих капацитета и неодговарајуће техничке опремљености, што утиче на поузданост система у условима кварова и маловодним ситуацијама. Губици у дистрибутивној мрежи су знатни, што захтева ревитализацију и хидрауличко осматрање већине система.

Канализационе системе имају само Пирот и Књажевац, и то са обухватом само у централним деловима градских подручја. Канализација за отпадне воде се уводи у реке без постројења за пречишћавање отпадних вода, што доводи до ударних загађења деоница Нишаве, низводно од Пирота и Белог Токока, низводно од Књажевца. Развој канализације за атмосферске воде је у повоју у Пироту, док у Књажевцу није ни започео. Сеоска насеља су, без канализационих система и санитарно безбедних септичких јама. Отпадне воде из домаћинстава и стаја усмеравају се преко провизорних септичких јама према најближим водотоцима, који се врло често користе и за одлагање чврстог отпада, што погоршава стање квалитета вода у свим долинским рекама. У насељима на планинском подручју ситуација је нешто боља због малог броја становника и мале специфичне потрошње воде, тако да је ефлуентни притисак на околину мали и не прекорачује потенцијал аутопурификације водотока. Привредна предузећа највећим делом се снабдевају из водоводних система насеља, јер за сада нема већих потрошача који захтевају технолошку воду из речног система.

2.6.3 Електроенергетска инфраструктура

2.6.3.1 Постојеће стање електро мреже и објеката

Мрежа електроенергетске инфраструктуре састоји се из објеката далеководна (у даљем тексту ДВ) и трафостаница (у даљем тексту ТС), различите снаге и техничких могућности, које обезбеђују снабдевање потрошача на простору Старе планине. Кључне тачке електроснабдевања су Књажевац, Сврљиг и Пирот, са трафостаницама чији капацитети могу да задовоље потребе интензивног туристичког развоја овог подручја. Инвентар електроенергетских објеката евидентираних 2007. године састоји се из:

(1) *деоница ДВ* на подручју општина Зајечар и Књажевац 400 kV на правцу
ТС 400/110 kV Ђердап - ТС 400/110 kV Бор 2 - ТС 400/110 kV Ниш 2);

(2) *шест деоница ДВ* 110 kV (укупне дужине око 208 km) на правцу:

- ТС 400/110/35 kV Ниш 2 - ТС 110/35 kV Пирот 2 (ДВ дужине око 57,5 km),
- ТС 110/35 kV Зајечар - ТС 110/35 kV Књажевац - ТС 110/35 kV Сврљиг (ДВ дужине око 72 km),
- ХЕ Пирот - ТС 110/35 kV Пирот 2 (ДВ дужине око 0,9 km),
- ТС 110/35 kV Пирот 2 - ТС 110/35 kV Пирот 1 (ДВ дужине око 9,5 km),

- ТС 110/35 kV Пирот 1 - ТС 110/35 kV Сврљиг (ДВ дужине око 46,9 km)
- и ТС 110/35 kV Пирот 2 - ТС 110/35 kV Димитровград (ДВ дужине око 21,5 km);

(3) *нет ТС 110/35 kV* и то:

- ТС 110/35 kV Књажевац, која има двострано напајање из правца ТС 110/35 kV Зајечар и ТС 110/35 kV Сврљиг, и из које се напаја већи део конзумног подручја општине Књажевац и мали део општине Зајечар;
- ТС 110/35 kV Сврљиг, која има тространо напајање из правца ТС 400/110/35 kV Ниш 2, ТС 110/35 kV Пирот 1 и ТС 110/35 kV Књажевац из које се напаја источни, погранични део конзумног подручја општине Књажевац;
- ТС 110/35 kV Пирот 2 која има двострано напајање из правца ХЕ Пирот и правца ТС 400/110/35 kV Ниш 2
- и ТС 110/35 kV Пирот 1 која такође има двострано напајање из правца ТС 110/35 kV Пирот 2 и ТС 110/35 kV Сврљиг, из којих се напаја подручје општине Пирот;
- ТС 110/35 kV Димитровград која се напаја из правца ТС 110/35 kV Пирот 2 и из које се напаја део конзумног подручја општине Димитровград;

(4) *деветнаест деоница ДВ 35 kV* (укупне дужине око 103,7 km) од чега на подручју општине:

(а) Књажевац - шест, дужине око 46,6 km, на правцима:

- ТС 110/35 kV Књажевац - ТС 35/10 kV Књажевац 1,
- ТС 110/35 kV Књажевац - ТС 35/10 kV Књажевац 2,
- ТС 110/35 kV Књажевац - ТС 35/10 kV Књажевац 3 (ДВ дужине око 6,5 km), којима се напајају Књажевац и приградска насеља,
- ТС 110/35 kV Књажевац - ТС 35/10 kV Минићево (ДВ дужине око 10,2 km) којима се напајају ванградска насеља северно и североисточно од Књажевца (укључујући и пет села која припадају ЕД "Зајечар"),
- ТС 110/35 kV Сврљиг-ТС 35/10 kV Кална (ДВ дужине око 20,65 km) којим се напајају сеоска насеља јужно од Књажевца у пределу Старе планине у граничном појасу према Бугарској,
- ТС 35/10 kV Кална - Мездреја (дужине око 9,3 km) који тренутно ради под напоном 10 kV;

(б) Пирот – десет, дужине око 50 km, на правцима:

- ТС 110/35 kV Пирот 1 и Пирот 2 ка ТС 35/10 Пирот 1, Пирот 2, Пирот 3, Пирот 4, Пирот 5, Пирот 7 и Пирот 9 (ДВ дужине око 14 km) којима се напајају Пирот и приградска насеља;
- ТС 35/10 kV Пирот 4 - ТС 35/10 kV Темска (ДВ дужине око 9,5 km),
- ТС 110/35 kV Пирот 2 - ТС 35/10 kV Височка Ржана (ДВ дужине

око 17,5 km) и

- ТС 110/35 kV Пирот 2 - ТС35/10 kV Нишор (дужине око 8,95 km) којим се напајају сеоска насеља на подручју општине Пирот и делом на подручју општине Димитровград;

(в) Димитровград - три дужине око 7,1 km, на правцима:

- ТС 110/35 kV Димитровград - ТС 35/10 kV Димитровград 1 (ДВ дужине око 1,4 km),

- ТС 110/35 kV Димитровград - ТС35/10 kV Димитровград 2 (ДВ дужине око 2,3 km) и

- ТС35 /10 kV Димитровград 1 - ТС 35 /10 kV Димитровград 2 (ДВ дужине 3,4 km), којима се напаја Димитровград и сеоска насеља.

(5) *седамнаест (17) ТС 35/10 kV*, од чега на подручју општине:

(а) Књажевац - пет (5)

- ТС 35/10 kV Књажевац 1,
- ТС 35/10 kV Књажевац 2,
- ТС 35/10 kV Књажевац 3 (све три на подручју града) и
- ТС 35/10 kV Минићево (чије се напајање врши из ТС 110/35 kV Књажевац) као и

- ТС 35/10 kV Кална (чије се напајање врши из ТС 110/35 kV Сврљиг);

(б) Пирот - десет (10)

- ТС 35/10 kV Пирот 1,
- ТС 35/10/6 kV Пирот 2,
- ТС 35/10 kV Пирот 3,
- ТС 35/6 kV Пирот 4,
- ТС 35/10 kV Пирот 5,
- ТС 35/10 kV Пирот 7 и
- ТС 35/10 kV Пирот 9 (свих седам на подручју града) и три ванградске –

- ТС 35/10 kV Темска,
- ТС 35/10 kV Височка Ржана и
- ТС 35/10 kV Нишор (чије се напајање врши из ТС 110/35 kV Пирот 1 и Пирот 2);

(в) Димитровград - две (2)

ТС 35/10 kV Димитровград 1 и ТС 35/10 kV Димитровград 2 (чије се напајање врши из ТС 110/35 kV Димитровград);

(6) *више деоница ДВ 10 kV* укупне дужине око 552,5 km, од чега:

- у општини Књажевац око 322,5 km (од тога кабловске мреже око 59 km у градском подручју и на правцу Јабучко равниште-Бабин зуб око 3,5 km и надземне мреже око 260 km);
- у општини Пирот око 192 km (од тога кабловске мреже око 45 km у градском подручју и надземне мреже око 147 km);
- у општини Димитровград око 23 km, и у општини Зајечар око 15 km.

(7) *двеста седамдесет (270) ТС 10/0,4 kV*, од чега на делу подручја општине:

- Књажевац 116 ТС10/0,4 kV,
- Пирот 143 ТС10/0,4 kV,
- Димитровград 8 ТС 10/0,4 kV и
- Зајечар 3 ТС 10/0,4 kV.

2.6.3.2 Услови за одржавање и развој електро мреже

Може се константовати да су сва домаћинства и привредни објекти електрифицирани. На мрежу нису прикључени само објекти у фази изградње, као и напуштени и руинирани објекти. Проблема у елетроснабдевању има у приградским насељима као последица ширење потреба корисника и наслеђене мреже. За већину сеоских подручја је карактеристично да су све ТС мало оптерећене, са малим теретима, који су знатно испод термички дозвољених. Међутим, сама мрежа је у лошем стању, са мало бетонских цевастих стубова, slabим напоном и проводницима малог капацитета. Квалитет надземне 10 kV мреже је најбољи на подручју општине Пирот. На централном делу Старе планине мрежа не задовољава потребе постојећих а посебно планираних туристичких објеката.

Електроенергетске потенцијале подручја употпуњује деривациона хидроелектрана "Пирот" инсталисане снаге 2×40 MW за коју се вода из водоакумулација „Завој” транспортује тунелом дужине 9.093 m. Комплекс са машинском зградом и компензационим басеном смештен је на рубном делу града Пирота крај Нишаве. ХЕ "Пирот" ради просечно око 1.400 сати годишње и производи око 130 GWh годишње најквалитетније вршне енергије. Веома је значајна њена улога у кризним ситуацијама у електроенергетском систему, те се користи као хаваријска резерва енергетског система. Такође, на подручју Старе планине налази се више малих хидроелектрана (у даљем тексту: МХЕ) и то: „Темац” на Темштици (инсталисане снаге 625 kW и годишњом производњом око 2,8 GWh); „Завој” низводно од бране на водоакумулацији „Завој” (инсталисане снаге од 350 kW и годишњом производњом око 2,5 GWh -у фази припреме за пуштање у погон); као и око 11 приватних МХЕ на територији општине Књажевац (инсталисане снаге од од 2 kW до 44 kW, укупно 214 kW, и годишњом производњом око 600.000 kWh), углавном на неадекватном техничком нивоу и без пројектне и планске документације.

2.6.4 Телекомуникациона инфраструктура

Окосницу телекомуникационе инфраструктуре чини 21. телефонска централа (11 аналогних и 10 дигиталних) са 28.738 телефонских прикључака у 82 насеља. На делу подручја општине Књажевац инсталирано је 10 телефонских централа (седам аналогних и три дигиталне) са 8.691 прикључком, а у општини Пирот девет телефонских централа (две аналогне и седам дигиталних), са 19.520 прикључака. Већи број прикључака од српског просека (37,6 телефона на 100 становника), не прате и добре техничке карактеристике мреже. У основи то је технички застарео систем са великим бројем двојних веза, ниским степеном дигитализације мреже (65%), слабе изграђености мреже оптичких каблова и непостојања руралног радио-телефонског система за ретко насељена брдско-планинско подручје, због чега је непокривено 32 насеља²³.

На овом подручју налазе се три деонице магистралних оптичких каблова, са кратким приводима до насеља у њиховој непосредној близини, и то:

(1) Ниш-Књажевац-Зајечар (деоница Ргоште-Доње Зуниће кроз грађевинско подручје Књажевца на територији општине Књажевац и Селачка-Вратарница на територији општине Зајечар) са приводима до Вратарнице, Малог Извора, Дубраве и Минићева;

(2) Ниш- Пирот-граница Бугарске (деоница кроз грађевинско подручје Пирота) са приводом до Димитровграда; и

(3) Пирот-Бабушница-Лесковац (деоница кроз грађевинско подручје Пирота).

Подручје Просторног плана покривају два оператера мобилне телефоније, „Теленор” са шест базних станица и „Телеком Србија” са 10 базних станица. Покривеност сигнаlima није уједначена, али је развој мобилне телефоније у сталној експанзији и ситуација се брзо поправља. Стање у мрежи за пренос података и „Интернет” може се оценити као задовољавајуће, јер су седишта мрежних група Зајечар и Пирот укључена у посебну мрежу за пренос података и интернет (SMIN) Телекома Србија, што представља услов прикључења и осталих комутационих елемената, након њихове дигитализације. На подручју је у функцији је 11 поштанских јединица (или једна поштанска јединица на око 6.700 становника) и то на територији општине: Пирот шест (три у граду и по једна у Височкој Ржани, Каменици и Темској), Књажевац три (у граду, Доњој Каменици и Кални) и Зајечар две (у Вратарници и Малом Извору). Постојеће стање поштанске мреже није задовољавајуће, ни по броју ни по просторном распореду, нарочито у планинском делу, где су поштанске јединица доста удаљене од појединих села.

2.6.5 Комунална инфраструктура

Опремљењошћу насеља комуналном инфраструктуром обезбеђују се углавном основне комуналне потребе становништва. Организована елиминација смећа постоји само у општинским центрима Књажевцу и Пироту. Рурална подручја су, изостављена из циклуса сакупљања отпада, са

²³ Просторни план

последницом постојање локалних сметлишта, често смештених на најнеприхватљивијим локацијама (крај путева, на прилазима водотоковима). Проблеми система управљања отпадом односе се на импровизован начин прикупљања и депоновања отпада, који није у складу са санитарним условима и мерама заштите животне средине и неефикасним и еколошки неприхватљивим начином поступања са отпадом, без било какве селекције и предтретмана.

Пијаце су изграђене и уређене у Књажевцу и Пироту. Уређеност гробаља и јавних зелених површина је на ниском нивоу, сем донекле у општинским центрима. Од јавних сервиса, формиране су противпожарне службе и путне базе за одржавање путева у Књажевцу и Пироту.

Централизовано снабдевање топлотном енергијом остварено је само у градовима Пирот (око 14%) и Књажевац (око 11% становништва). У осталим насељима грејање се реализује коришћењем локалних котларница и индивидуалних пећи на електричну енергију, угаљ и најчешће, дрва. Укупна инсталисана снага топлана износи 38,6 MW (у Пироту 34 MW и Књажевцу 4,6 MW). Топлотни извори се налазе на седам локација, од тога пет у Пироту, са капацитетом од 49,70 MW и две у Књажевцу са капацитетом од 6,4 MW. Као гориво се користи мазут са просечном годишњом потрошњом од 3.480 t (2.700 t у Пироту и 780 t у Књажевцу) и угаљ са просечном годишњом потрошњом од око 650 t у Књажевцу. Транспорт топлотне енергије остварује се двоцевном мрежом укупне дужине од око 15.100 m (око 12.000 m у Пироту и око 3.100 m у Књажевцу). У систему постоји 77 топлотних подстанци (63 у Пироту и 14 у Књажевцу). Мрежа је стара преко 20 година и налази се већим делом у бетонским каналима.

2.7 Економски ресурси

2.7.1 Привреда

У укупном друштвеном производу Републике Србије подручје Старе планине у 2006. години учествовало је са око 1,6%. Све четири општине имају мањи друштвени производ по становнику у поређењу са просечним друштвеним производом по становнику Републике Србије (USD 4.189). Привредне гране које послују у општинама су у највећем броју наслеђене и у врло лошем стању, и већина је пред или у стечајном поступку.

Укупан број запослених на подручју четири општине у 2006. је 44.026, од чега у општини Пирот ради 19.323 запослена и општини Зајечар 15.418 запослена. Укупан број незапослених у ове четири општине износи 23.122, а највише је незапослених у Пироту (9.021). Просек зарада на нивоу четири општине је 15.041 динара а просек на нивоу Републике Србије исте године износио је 21.707 динара. Произлази да је реч о изразито неразвијеном подручју у Републици Србији.

Према просечној заради по општини у 2004. Пирот остварује највишу бројку од 11.803, а следи га Зајечар са 11.297. Просек зарада на нивоу четири општине је 8.525, а просек на нивоу Републике Србије исте године износи 14.108 динара. Пирот је општина која у 2004. предњачи и са бројем запослених у хотелима и ресторанима са 257 од укупно 692 запослена. Просечна зарада у хотелима и ресторанима у 2004. била је највиша у Пироту са 8.872 динара, а следи га Зајечар са двоструко мање, 4.584 динара.

Општина	Друштвени производ/дин	Друштвени производ постановнику/дин
Зајечар	5.781.341.000	89.206
Књажевац	2.563.320.000	71.713
Пирот	7.524.222.000	119.937
Димитровград	790.209.000	69.591
Укупно	16.659.092.000	95.389

Табела 20. Економски показатељи (Извор: Општине у Србији 2005)

Криза која је започела почетком 80-их година прошлог века и настављена до данас, на овом подручју није се зауставила процесом реструктурирања и власничке трансформације, која је једним делом спроведена или је у току. Продајом предузећа није дошло до прилива новог и свежег капитала, већ је створена неизвесност за раднике, а њихов број је смањен услед новог и модернијег начина привређивања, док су нека предузећа и угашена. Носиоци привредних активности су неколико већих предузећа која су извршила приватизацију као што су: „Тигар” из Пирота, Фабрика каблова, фабрика млечних производа „Импаз”, пивара у Зајечару, „Стокоимпекс”, „Леда-Фалц”, текстилно предузеће „Азаро” у Књажевцу. Најзаступљеније гране индустрије по општинама су: индустрија гуме и текстила у Пироту, прехранбена индустрија, индустрија обуће, текстила, намештаја и машинска индустрија у општинама Књажевац и Зајечар и индустрија гуме и текстила у општини Димитровград. Сектор малих и средњих предузећа је у фази развоја и очекује се његов значајан допринос као једног од ослонаца привреде у регији и генератора запослености становништва. Сектор услуга у целини није развијен, са напоменом да је нешто повољнија ситуација у банкарском сектору; у Књажевцу и Пироту постоји више филијала и експозитура банака. Међутим, ограничен приступ кредитима и неповољни услови финансирања отежавајуће утичу на развој привреде. По степену организованости и успешности издваја се слободна зона у Пироту.

2.7.2 Пољопривреда и шумарство

2.7.2.1 Земљиште

Генеза земљишта зависи од више различитих фактора, међусобно повезаних и условљених, као што су стенска подлога, матични супстрат, клима са својим елементима (падавине, инсолација, испаравање и др.), микро-организи, доступни кисеоник итд. У зависности од комбинације ових фактора, развијају се различити типови и врсте земљишта. Педолошки покривач подручја Старе планине је разноврстан. Преовлађују кисела смеђа земљишта (дистрични камбисол) везана за све типове стена, али су највише заступљена на геолошкој подлози изграђеној од метаморфних и магматских стена. Други по распрострањењу су ранкери, са неколико варијетета, претежно на црвеним пешчарима, а нешто мање на стенама метаморфно-магматског комплекса. На кречњацима и доломитима главни типови педолошког супстрата су рендзине и смеђа земљишта. Доминантно су заступљена земљишта ниског бонитета (од шесте до осме бонитетне класе), са потпуном неподесношћу или веома озбиљним ограничењима коришћења за друге намене осим ливада, пашњака и шума. Ерозивни процеси јачег интензитета присутни су на западним падинама Старе планине у виду

ерозионих жаришта I и II категорије. Средња ерозија III категорије распрострањена је посебно на падинама речних долина. На већем делу подручја, доминантно је заступљена слаба ерозија.

2.7.2.2 Пољопривреда

На подручју које је обухваћено Просторним планом (потенцијална туристичка регија), око 55% површине припада пољопривредном земљишту. Пољопривредно земљиште, које се простире на 841 km² одликује се високом заступљеношћу пашњака (45,2%), односно ниском заступљеношћу појединих категорија обрадивих површина (њиве и вртови 27,8%, воћњаци 2%, виногради 1,5%, и ливаде 23,5%). Највредније пољопривредне ресурсе чине виногорја и воћњаци, који су доминантно заступљени у градским и другим котлинским атарима. Мање површине плодних њива и вртова, такође су лоциране у нижим пределима.²⁴

Пространи природни травњаци, формираны факторима планинске климе и антропогеним утицајима простиру се у хомогеном појасу планинске степе, од Орловог Камена до краја Видлича, у дужини од око 70 km и ширини од око 8,5-19 km. Пашњачка зона Старе планине је пространа а у прошлости је примала на летњу испашу и локална и номадска стада стоке. Иако је повремено прекомерно експлоатисање пашњака, брсничком испашом и сечењем лисника, доводило до местимичног уништавања травног биљног покривача и шума, ипак су пространи планински пашњаци били важан чинилац у очувању терена од ерозије. Данас процеси супротног карактера (скромно сточарство) утичу на то да су природни травњаци изложени биолошкој деградацији, услед изостављања редовне испаше, односно косидбе. Природне ливаде су претежно врло слабог квалитета, што је један од узрока несташице сточне хране за зимску исхрану стоке, па стога и структурно ограничење за одрживо коришћење капацитета пространих пашњака.

Око 44% укупних пољопривредних површина налази се у неприватној, углавном, државној својини (75% пашњака, 22% ливада, 15% ораница и 16% воћњака и винограда). Нарочито високом заступљеношћу неприватне својине одликују се планински пашњаци нишавско-пиротске гравитације, на којима је у прошлости преовлађивало крупно номадско сточарство. На теренима тимочко-књажевачке гравитације, на којима се вековима махом развијало ситно сточарство локалних села, удео државне својине је осетно мањи. Високим степеном концентрације неприватног земљишта одликују се, такође, оранице, виногради и воћњаци у рубној зони градских и приградских насеља. Преовлађујући део пољопривредног земљишта има слаб економско-производни потенцијал. Око половине укупних површина њива је у VII и VIII катастарској класи. Воћњаци су претежним делом осредњег квалитета, са местимичним појављивањима површина бољег квалитета. Најбољу катастарску структуру имају виногради, који због вишевековне традиције у гајењу винове лозе и производње квалитетних вина, чине посебно вредно агроеколошко добро подгорине Старе планине. Пољопривредно земљиште износи око 841 km² или 55% територије потенцијалне туристичке регије. Најзаступљенији су пашњаци 45,2%, затим њиве и вртови 27,8%, ливаде 23,5%, воћњаци 2%, док виногради заузимају 1,5% укупне пољопривредне

²⁴ Просторни план

територије. Највреднији ресурси су виногради и воћњаци, затим плодне њиве, вртови и травњаци лоцирани у нижим пределима. Пашњачка зона Старе планине простире се од Орловог Камена до Видлича дужином од око 70 km и ширином 8,5 – 19 km. На огољеним странама падина доминантни су ерозивни процеси. У власништву државе, односно државној својини налази се око 44% укупних пољопривредних површина и то 75% пашњака, 22% ливада, 15% ораница и 16% воћњака и винограда.

Опште својство ораница овога краја јесте да имају слаб економско-производни потенцијал, а око половине укупних површина њива је у VII и VIII катастарској класи. Воћњаци су средњег квалитета, а местимично се јављају и површине под воћњацима високог квалитета. Најбоља је ситуација са виноградима, који уз традицију гајења винове лозе и производњу квалитетних вина чине главно богатство, велику развојну шансу и вредно агроеколошко добро регије Старе планине. Ливаде су лошег квалитета услед чега долази до недостатка хране за стоку у зимском периоду године. Два дијаметрално супротна разлога могу да доведу до нестајања пољопривредне производње. То су демографска пресија на оскудна котлинска земљишта високе плодности и депопулација планинског подручја.

Супституција људског рада машинским је ограничена из више разлога, а та ограничења су пре свега материјална, демографска и економска. Слабе демографске, економске и техничке перформансе газдинстава још више отежава неразвијеност тржишних и производних услуга нарочито у селима која су и саобраћајно тешко доступна, а садржаји савременог друштвеног стандарда су удаљени некад и по 20 km.

Потенцијали за усмеравање пољопривреде и села садржани су у хетерогеним природним условима, који пружају могућност обезбеђења широког асортимана понуде квалитетних пољопривредно-прехранбених производа за потребе локалне туристичке и шире тржишне тражње. Педолошке, климатске и хидролошке погодности пружају основ за интензивирање повртарске производње у плодним котлинским пределима. Биолошка разноврсност долињских и котлинских мезофилних ливада, као и брдских и планинских ксерофилних пашњака, пружа основ за интензивирање сточарства и производњу прерађевина од меса и млека. Вековна традиција у производњи квалитетног грожђа и вина на теренима који захватају тимочка и пиротска виногорја, може се комерцијализовати добијањем ознаке заштићеног географског имена порекла, посебно у оквиру обогаћивања садржаја локалне туристичке понуде. Постојање значајних капацитета за индустријску прераду и складиштење - готово свих локалних пољопривредних сировина - дају могућност за примену интегралних стратегија одрживог развоја пољопривреде и села на подручју Старе планине, као начину за развој ове привредне гране.

2.7.2.3 Шумарство

Укупна шумом обраста површина Старе планине износи око 612,5 km², од чега шуме у државном власништву покривају 57,4% територије, а у приватном власништву 42,6% територије. Садашња шумовитост износи 39,7% док процењена оптимална шумовитост износи око 50%. Шумама на површини од 328,9 km на 14 газдинских јединица, газдује ЈП „Србијашуме”. Нишавско шумско подручје простире се од Бабиног Зуба до Сребрне главе, док се Тимочко шумско подручје простире од Вршке чуке до Бабиног Зуба.

За Стару планину је карактеристична разноврсност и реликтност шумских, травних и тресавских заједница. Може се издвојити пет појасева шума и шумских заједница. Поред храстових, букових и смрчевих шума, постоји и појас субалпске вегетације жбунасте ниске клеке, боровнице и субалпске смрче, и појас кривуља, у оквиру којих се садржи неколико ценоеколошких група типова шума и шумских заједница. У овим шумама расту различите врсте дрвећа, и то: граб, цер, китњак, буква, јасика, јела, смрча, а има и унетих врста као: црни бор, ариш, багрем. По површини, структури састојина и квалитету дрвне масе истичу се високе букове шуме, мешовите пребирне састојине јеле и букве и јеле, смрче и букве и чисте састојине смрче. Због присуства ендемских, ретких и угрожених врста, или богатог флористичко-дендролошког састава посебно су поред заједнице високопланинских (алпских) пашњака, тресавских, влажних и камењарских станишта, значајне реликтне полидоминантне заједнице храстовог и буковог појаса, заједница шлеске врбе и зелене јове и заједнице субалпске жбунасте вегетације са бором кривуљем, ниском клеком и субалпском смрчом.

Потенцијал шума је различит у зависности од власништва. У приватним шумама доминирају изданачке шуме храстова, граба и букве. Високе једнодобне састојине су делимично очуване у општини Пирот, док су на осталим деловима разређене и деградиране. У државним шумама доминирају шуме изданачког порекла (37,2%), високе шуме су нешто скромније заступљене (31,6%), вештачки подигнуте састојине покривају 12,8%, шикаре 9,6%, и шибљаци 8,8%. Евидентирано је 27 врста дрвећа, различитог степена очуваности (очуваних састојина има око 45%, разређених око 25% и деградираних око 30%, углавном у Тимочком шумском подручју). Учешће лишћарских врста у шумском фонду је око 90 % (од чега буква око 75 %), а зимзелених врста око 11%. У државним шумама доминирају чисте састојине у односу на мешовите. По квалитету се издвајају високе очуване шуме букве, чији је производни потенцијал искоришћен 83%, као и изданачке шуме букве.

На овом подручју се у целости или деловима, налази осам ловишта, укупне површине око 2.390 km² чији су корисници ЈП "Србијашуме" и Ловачки савез Србије. Организациону базу ловних активности сачињава осам ловачких удружења. Стање дивљачи одликује недовољна бројност и ситне и крупне дивљачи, неповољна полна и старосна структура и недовољна брига о заштити и очувању свих, а посебно ретких и угрожених врста.

2.7.3 Туристичка привреда

2.7.3.1 Туристички промет

Подручје Старе планине у 2006. години посетио је 23.801 туриста, који су остварили 93.352 ноћења. Од тога 94% остварују домаћи туристи. Највећи просечан број ноћења остварен је у Зајечару (6,9 дана) и већи је од просека броја ноћења на нивоу Републике Србије, док је у осталим општинама остварен мањи број ноћења у односу на републички просек.

Податак о туристичком промету у Зајечару објашњава се привлачношћу туристичких атракција као што је археолошко налазиште Felix Romuliana и Гамзиградска бања. Felix Romuliana је атракција међународног значаја и има

велики значај у објашњењу броја посетилаца (нису евидентирани у изнетим подацима) а мањи утицај на број длошака и ноћења туриста. Прегледом података, поготово оних који се односе на број ноћења може се закључити да највећи утицај на обим туристичког промета има Гамзиградска бања. За Пирот и Књажевац уочавамо да је број долазака и ноћења везан за краће боравке у овим местима, што се може приписати путовањима пословног карактера а мање класичним туристичким активностима које су последица организованих путавања у дестинацију.

Како постоје запажања са терена о организованом боравку на Старој планини који је мотивисан активностима везаним за заштићену природу(екотуризам и сл.) на основу анализе расположивих података може се закључити да се ова врста активности не евидентира као туристички промет. Из табеле и горе наведеног туристичког промета можемо закључити да је низак број туристичких долазака (23.801) и ноћења (93.352) повезан са неразвијеним и недовољним бројем смештајних капацитета, као и ниским коришћењем капацитета.

Туристички промет по општинама								
Општина	Туристи			Ноћења			Просечан број ноћења	
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
Зајечар	10.707	9.759	948	69.039	67.289	1.750	1,8	8,7
Књажевац	3.271	3.150	121	8.967	8.686	281	2,3	5,1
Пирот	7.315	5.537	1.778	10.835	8.247	2.588	1,5	3
Димитровград	2.508	1.294	1.214	4.511	3.226	1.285	1,1	3,6
Укупно	23.801	19.740	4.061	93.352	87.448	5.904	6.7	20.4

Табела 21. Туристички промет по општинама (Извор: РЗС)

2.7.3.2 Организације за промоцију и развој туризма

Промоцијом и организацијом туристичких активности на подручју Старе планине баве се туристичке организације општина. Основна активност туристичких организација усмерена је на:

-израду програма развоја туризма и одговарајућих планских аката за туристичка места на територији општине;

- унапређење општих услова боравка у општини, као и унапређење туристичке привреде, а све у циљу стварања атрактивног туристичког амбијента;

- усмеравање и координацију активности носилаца туристичке понуде као и подстицаје изградње и развоја туристичке инфраструктуре, спортско-рекреативних и других садржаја;

- организовање туристичко-информативне пропагандне делатности на територији општине, а све у циљу презентације и промоције туристичких вредности;

- валоризацију, очување и заштиту туристичких вредности, тј. природних и антропогених мотива.

Активност туристичких организација општина Старе планине нема карактер и обележја јединственог и координираног наступа на тржишту у циљу промовисања туристичких вредности подручја. Лимитиране оскудним средствима из локалних буџета, зависне од промена локалне политике, туристичке организације сву активност своде на промоцију туристичких вредности локалне средине, односно своје општине, без јасне визије о значају туристичке целине, односно подручја туристичке регије или дестинације Стара планина. У самим туристичким организацијама формиран је нуклеус компетентних познавалаца проблематке туристичког развоја, међутим ограничења у њиховом раду и активностима су производ системских ограничења ових организација проистеклих из везаности за локалне прилике које су условљене статусом и политичким односима.

Сложеност развојног пројекта Стара планина условила је формирање привредног субјекта под директном ингеренцијом Владе Републике Србије који је преузео пословни део активности од државне администрације у министарствима, која је до сада управљала пројектима развоја туризма на овој планини. Циљ оснивања развојног предузећа је стварање институције која је професионално оспособљена да води инвестиционе пројекте, да се задужује на финансијском тржишту, да уговара реализацију подпројеката са инвеститорима или да самостално инвестира у подпројекте, да спроводи надзор над реализацијом инвестиција, да предлаже влади услове и моделе вођења пословних активности у зони пројекта, да уговара или надзире уговарање са будућим операторима и да управља или спроведе избор професионалне управе будућег планинског ризорта.

Пословна мисија развојног предузећа за управљање Програмом развоја планинског туризма на подручју Старе планине усмерена је на оперативно спровођење Мастер плана. Ово развојно предузеће треба да обезбеди најквалитетније инвестиције, како по критеријуму нивоа инвестиција, тако и по основу репутације инвеститора и оператора и услова инвестирања, односно да створи максималну додату вредност током реализације.

Предузеће треба прво да обезбеди промоцију пројекта развоја планинског туризма Старе планине на тржишта капитала, тј. Да заинтересује односно обезбеди дивелопере, инвеститоре и операторе за поједине планиране бизнисе (скијашки центар, хотеле, апартмане, виле, wellness центар, планинску летњу инфраструктуру, голф и друге спортске садржаје). С друге стране ово предузеће треба да пропише и касније контролише правила која сви партнери у пројекту морају да поштују. Пословна активност подразумева обезбеђење заједничког маркетинга, решавање односа са локалном заједницом

ка и друге послове које обављају професионалне дестинацијске менаџмент компаније.

Увидом у најбоља светска искуства у развоју и управљању планинским туристичким ризортима, сасвим је извесно да без оваквог предузећа није могуће остварити успешан и дугорочно одржив развој ове врсте туризма. Међутим оно што се запажа у досадашњим активностима предузећа оставља утисак да је компанија преваходно опредељена према активностима које су усмерене на развој нраструктурних пројеката и делимично (као услужни сервис) на тражење потенцијалних инвеститора на тржишту капитала. Сложена активност на обкловању комплексног туристичког производа планинског туризма али и туризма руралног простора, није за сада активност ове компаније.

3. ПОГЛАВЉЕ

ТРЕНДОВИ У ТУРИЗМУ И АНАЛИЗА КОНКУРЕНТСКИХ ДЕСТИНАЦИЈА

3.1 Туризам као начин живота и потрошни модел данашњице

Савремени туризам као интегрални део друштва утиче на друштвене промене али и трпи промене друштвеног система. Друштвене норме, било то економске, социјалне итд., константно се мењају, као и трендови њиховог развоја, што непосредно утиче на туристичку делатност. За туристички сектор јако је важно да се прилагођава променама у раним фазама. Постојеће активности везане за обликовање производа или услуга, маркетинга или инвестиција у туризму захтевају потребну адаптацију или адаптације када се преференце и понашање развијају другачије од начина забележеног у прошлости. Наиме, раније је понуда диктирала потражњу. Овај концепт данас више не вреди, посебно не у туризму. Повећана zasiћеност тржишта, образовани и савесни потрошачи, са вишим приходима и више слободног времена, детерминишу профитабилност оних који нуде услуге у туристичком сектору.

Демографски трендови показују да се повећава број старијих туриста (расте просечна старост) у укупној структури туриста. Наиме, очекује се да ће у будућности број година радног стажа, због постојеће пензионе политике, расти и да ће се овај тренд у дугом року зауставити. Поред тога, демографски трендови у Европи показују и смањење домаћинстава (пад броја становника).

Консеквенце наведених демографских трендова на туризам биће следеће:

- повећање потражње квалитета, удобности и сигурности;
- повећање потражње луксуза;
- повећање потражње удобног и доступног транспорта;
- повећање потражње релаксирајућих забавних програма;
- повећање потражње специјалних туристичких производа;
- повећана потражња туристичких производа за једну особу;
- повећана потражња ван сезоне;
- повећање интересовања за зимске одморе.

Поред наведеног, све више се потенцира здравље и очекује се да ће брига за здравље расти и у будућности, што производи следеће утицаје на туристичку делатност:

- смањиће се потражња за дестинацијама које се перципирају као «мање здраве»;
- потражња за активним одморима ће порастати, као и потражња за инфраструктуром која омогућује спорт и рекреацију;

- порашће потражња за производима из програма wellness, укључујући бање, центре здравља, лепоте и фитнес центре;
- опадаће потражња за летњим одморима.

Још један тренд је пораст нивоа образовања популације, посебно у Европи. Резултат тога је да на значају добијају уметност, култура, историја, који одморима дају образовну и спиритуалну нит, што утиче на туристички потражњу тако да се:

- повећава потражња за специјалним туристичким производима;
- укључују елементи уметности, културе и историје у туристичку понуду;
- повећава потражња за дестинацијама у Централној и Источној Европи.

На одлуку о путовању и на тражњу путовања утиче и животни стил, који се у Западној Европи у последње време значајно мења. Резултати промене животног стила су следећи:

- смањује се интересовање за понуду Bed & Breakfast (ноћење & доручак), јер се доживљава као јефтин туристички производ;
- «статус» није више тако важан као што је био, одмор постаје све персонализованiji, што води повећању тражње за мањим смештајним капацитетима;
- смањује се потражња за вођеним турама;
- повећава се понуда специјализованих туристичких услуга и производа;
- тренд се враћа основној понуди, преференце на једноставније одморе (из хотела у бунгалове, из аутодома у шаторе);
- повећава се потражња за некретнинама, тај тренд се јавља јер становништво има више генерисаних прихода него у прошлости.

Следећи фактор је напредак у информационој технологији, посебно пенетрација интернета, који у великој мери утиче на доступност информација, што за туристички сектор значи:

- већу расположивост туристичких информација и постојање софистицираних програма за добијање информација (данас туристи имају све мање времена и желе брзо доћи до информација на једном месту);
- могућност «on-line bookinga» (односи се пре свега на туристе који имају искуства);
- смањење улоге тоур-оператора и туристичких агенција, јер постоји могућност да се цели туристички аранжман купи преко интернета;
- делимично трансформисање улоге националних туристичких организација, које се морају преусмерити на све већу употребу е-маркетинга.

Још једна јако важна категорија која обликује туристичку понуду јесте транспорт. Доступност дестинације зависна је од саобраћајне инфраструктуре, која има следеће последице на туристички сектор:

- дестинације које имају развијену саобраћајну инфраструктуру туристима су лако доступне (што означава брзу и лаку доступност и руралних регија) и на тај начин су привлачније;

- смањење аутобуског превоза, док се очекује да ће друмско саобраћајне гужве негативно утицати (посебно у току сезоне) на друмски саобраћај;

- повећаће се промет у ваздушном саобраћају, посебно на дестинацијама у којима већ постоје јефтине авио линије;

- очекује се и повећање крстарења, и то не само луксузних него и јефтинијих (budget class), чија ће популарност расти посебно код становника у старосној доби од 50 и више година.

Одржив развој туризма има своје место и у концепту туризма као начина живота и потрошног модела данашњице. Питања заштите човекове околине ће и у будућности добијати на значају. За туризам то значи повећану потражњу дестинација у којима природа и становништво играју јако значајну улогу, а последице су следеће:

- регионалне компоненте дестинације добијају на значају;

- привлачније су оне дестинације које су повезане са подршком локалне популације развоју краја као туристичке дестинације и односом те популације према туристима;

- региони који су превише изграђени (велики хотели, много бетона итд.) постајаће мање атрактивне дестинације.

Поред наведених фактора, на обликовање туризма као потрошног модела данашњице у великој мери утиче и стабилност, пре свега политичка.

3.2 Анализа конкуренције

Југоисточна Европа и њене планинске туристичке дестинације још увек су процесу транзиције и ревитализације туристичког тржишта. Стара планина, као део ове регије конкурише сличним дестинацијама у Србији, Хрватској, Црној Гори, Румунији, Бугарској, па и Словенији. Дестинације које смо изабрали у овој регији, су спровеле различите планове реструктурирања и инвестирања или ће то извршити у скорој будућности. На основу међународних трендова у погледу производа планинског туризма извесно је, да се ова област брже развија, и да регионална популација улази у фазу у којој су приходи појединаца довољни како би се издвојила средства за овај начин коришћења слободног времена.

Најближи конкурент је Копаоник, који са капацитетом стаза од 19.000 једновремених скијаша и изграђеним реномеом елитне планинске дестинације, има могућности да се укључи на међународно туристичко тржиште. Копаоник је на истој удаљености од кључних емитивних центара, као Стара планина, али потенцијално удаљенији од аутопутева. Ова планина има изузетно и атрактивно окружење, али за разлику од Старе планине носи терет претходне наслеђене лоше праксе. Оба подручја су заштићене природне целине са предностима и ограничењима које доноси овај статус. На Копаонику се убрзано обнавља скијашка инфраструктура, врши се обимна реконструкција ски-стаза, планира изградња значајних смештајних капацитета

и проширење скијалишта са повећањем капацитета за једну трећину у односу на постојеће капацитете.

Скијашко подручје, Банско се налази на југозападу Бугарске, у подножју једне од најлепших бугарских планина - Пирин, која је под националном заштитом и на листи светског природног наслеђа. Удаљеност од Софије до Банског износи 160 km. Понуда на овој планини је изузетно атрактивна и усмерена је на проиводе планинског туризма лети и зими. Смештајни капацитет броји 7.000 лежајева у објектима високог стандарда. Укупна дужина ски стаза у Банском износи 65 km, са добрим билансом у односу на потенцијалну скијашку клијентелу: плаве: 22,75 km, црвене: 26,00 km, црне: 16,25 km. Укупна дужина ски лифтова: 21,24 km (једна гондола, пет ски лифтова са четвороседом, један ски лифт са троседом и пет ски лифтова). Капацитет ски лифтова је приближно 16.800 корисника на сат.

Јужно до Банског налази се Национални парк Пирин који је уврштен на листу UNESCO-а. Парк обилује језерима, водопадима, пећинама и вредним културно-историјским споменицима.

Појана Брашов лежи у подножју планине Поставарул која чини део Карпата, на 12 km од града Брашова. Због положаја и изузетне лепоте, Појана Брашов је позната као мирна оаза, са понудом за све категорије туриста и у свим сезонама. Ова планина има мањи капацитет скијалишта и мање смештајних капацитета од Копаника и бугарског скијалишта Банско. Међутим и ово подручје се интензивно развија, а с обзиром да се скијалиште ослања на четири велике планине, може се очекивати да ће Појана Брашов бити значајна туристичка дестинација овог дела Европе.

На основу скраћене анализе конкурената можемо закључити да:

а) Банско већ има изграђен ланац вредности и структуре производа са њиховом позицијом на међународном туристичком тржишту;

б) Копаоник и Појана Брашов представљају дестинације које имају искуство у развоју и тренутно се налазе у процесу убрзаног развоја и репозиционирања;

в) све анализиране дестинације су у фазама, како процеса реконструкције, тако и развоја са плановима стварања нових производа и изградње нових смештајних капацитета.

4. ПОГЛАВЉЕ

SWOT АНАЛИЗА

4.1 Полазне основе SWOT анализе

Преглед тренутних интерних снага (Strenghts) и недостатака (Weaknesses), екстерних могућности (Opportunities) и претњи (Threats) туризма ширег подручја Старе планине изведен је на основу анализе природних и створених потенцијала и спроведених истраживања на овом подручју. Реч је о стандардној анализи која пружа основу за објективну процену реалних развојних потенцијала подручја посматрања. У том смислу, због што детаљнијег обухвата и идентификације јаких и слабих страна, SWOT смо поделили на различите тематске целине.

Према интерним снагама и недостацима SWOT је подељен на: ресурсе и туристичке атракције, социјални и економски профил, инфраструктуру, туристички сектор, организација и управљање туризмом и развојне иницијативе и маркетинг.

Екстерне могућности и претње поделили смо на: трендове у туристичкој индустрији, економско окружење, правно и политичко окружење и конкуренцију.

РЕСУРСИ И ТУРИСТИЧКЕ АТРАКЦИЈЕ

Снаге	Недостаци
Територијално широк обухват пројекта Подручје са ниским степеном загађења (ваздух, вода, нема буке) Подручје богато водом Климатски услови допуштају развој целогодишњег туризма Очувана природа и заштићене природне реткости Лепота природе и сликовитост пејзажа Античка археолошка налазишта Аутохтоне културне вредности Минерални и термални извори	Недовољна заштита и одржавање природних атракција и ресурса Одсуство ефикасних мера заштите културно-историјских споменика Неадекватна валоризација природних ресурса у туристичке сврхе Неадекватна валоризација културних ресурса у туристичке сврхе Незадовољавајуће спровођење регулативних мера заштите простора («дивља градња»)

СОЦИЈАЛНИ И ЕКОНОМСКИ ПРОФИЛ

Снаге	Недостаци
Свест локалног становништва о перспективама развоја туризма Локалне власти препознају туризам као битан фактор економског развоја читавог подручја Гостољубивост и љубазност локалног становништва	Лоша економска ситуација региона Низак ниво локалне туристичке потрошње Велики број незапослених Недостатак туристичког искуства локалног становништва

ИНФРАСТРУКТУРА (САОБРАЋАЈНА, ОПШТА И ТУРИСТИЧКА)

Снаге	Недостаци
<p>Близина аутопута Шид-Београд-Ниш, и високофреквентне магистрале Ниш-Димтровград</p> <p>Близина нишког аеродрома</p> <p>Израђени значајни капацитети за производњу и дистрибуцију електричне енергије у региону</p> <p>Богатство природних ресурса искористивих за производњу електричне енергије</p> <p>Планови развоја саобраћајних мрежа</p> <p>Пројекти за развој туристичких саобраћајница</p> <p>Стара планина идентификована као један од приоритета за улагања у развој туристичке инфраструктуре</p>	<p>Стара и немодернизована железничка инфраструктура</p> <p>Недовољна инфраструктура аеродрома Ниш</p> <p>Недовољна развијеност и лоше стање магистралних и регионалних путева</p> <p>Недовољан број ауто путева</p> <p>Слаба саобраћајна повезаност општинских центара и планинског подручја Старе планине</p> <p>Недостатак и девастација туристичке и саобраћајне сигнализације</p> <p>Услуге локалних јавних превозника недовољно фреквентне и квалитетне</p> <p>Недостатак комуналне инфраструктуре</p>

ТУРИСТИЧКИ СЕКТОР

Снаге	Недостаци
<p>Израђена почетна инфраструктура за развој скијалишта</p> <p>Постојање иницијатива приватних предузетника за развој појединих туристичких производа (сеоски туризам, путеви вина итд.)</p> <p>Близина међународног тржишта</p> <p>Туристичка делатност током целе године</p> <p>Власници хотела планирају инвестиције у реконструкцију хотела и нове садржаје у регији источне Србије</p> <p>Постојање здравственог и бањског туризма у региону</p> <p>Постојање туристичких организација и државних ентитета за развој инфраструктуре</p>	<p>Туристичка понуда није прилагођена свестким трендовима и стандардима квалитета</p> <p>Недовољан број смештајних објеката</p> <p>Смештајни објекти су стари и запуштени</p> <p>Категоризација смештајних објеката није у складу са светским критеријумима</p> <p>Недостатак међународних менаџмент и оперативних процедура у хотелском управљању</p> <p>Непостојање међународних хотелских ланаца</p> <p>Недостатак диверзификације у услугама хране и пића</p> <p>Недостатак услужног садржаја на локацијама туристичких атракција</p>

ОРГАНИЗАЦИЈА И УПРАВЉАЊЕ ТУРИЗМОМ И РАЗВОЈНЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

Снаге	Недостаци
<p>Пројекат Стара планина идентификован као један од приоритета у Стратегији развоја туризма Републике Србије</p> <p>Иницијатива и финансијска подршка Владе Републике Србије развоју туризма на Старој планини – основана предузећа у власништву државе са циљем развоја инфраструктуре и управљања туризмом у дестинацији</p> <p>Локалне власти су директно укључене у развој туризма – постојање локалних туристичких организација у оквиру сваке општине</p> <p>Заинтересованост локалног становништва за пројекат развоја Старе планине</p> <p>Иницијативе у развоју агротуризма у селима око Старе планине</p>	<p>Централизован систем управљања – локалне власти немају довољно моћи и финансијских средстава</p> <p>Недостатак сарадње јавног и приватног сектора у циљу формирања ланца вредности</p> <p>Непостојање јасне и општеприхваћене визије туристичког развоја регије</p> <p>Неразвијеност система управљања туризмом у дестинацији - дестинацијски менаџмент</p> <p>Недостатак међународно квалификованих хотелских и туристичких менаџера</p> <p>Недостатак већег броја покретача новог туристичког развоја</p>

МАРКЕТИНГ

Снаге	Недостаци
<p>Име Стара планина већ је препознатљиво на регионалном туристичком тржишту</p> <p>Иницијативе за интегрално промовисање кластера Источна Србија</p>	<p>Низак буџет локалних туристичких организација</p> <p>Одсуство јасног маркетинг плана</p> <p>Неквалитетни промотивни материјали</p> <p>Недостатак иновативности у маркетингу и продаји</p> <p>Оријентисаност понуде ка домаћем тржишту</p>

ТРЕНДОВИ У ТУРИСТИЧКОЈ ИНДУСТРИЈИ

Могућности	Претње
<p>Промена кључних фактора успеха у туристичкој индустрији</p> <p>Утицај Интернета и електронске трговине на дистрибуцију</p> <p>Уобичајена позитивна реакција тржишта према новим дестинацијама</p> <p>Чешћи и краћи одмори</p> <p>Савремени туриста – независтан, у потрази за аутентичним искуством,</p> <p>Тренд ка здравственом туризму и активном одмору</p> <p>Будућност Источне Европе као брзо растуће скијашког тржишта</p>	<p>Већа очекивања квалитета производа и услуга</p> <p>Даља диференцијација дестинација и производа</p> <p>Стална иновација туристичких производа и њихове промоције</p>

ЕКОНОМСКО ОКРУЖЕЊЕ

Могућности	Претње
<p>Стабилизација макроекономског окружења</p> <p>Неискоришћени ресурси и високо-вредни простор – шанса за примену модерних концепата у развоју туризма</p> <p>Расположивост јавних фондова за инвестирање у туристичку инфраструктуру</p> <p>Промене у пословном окружењу</p> <p>Реструктурирање привредне структуре</p> <p>Приватизација туристичко-угоститељских предузећа</p>	<p>Велики број незапослених</p> <p>Велики удео сиве економије</p> <p>Протребне су велике инвестиције у основну и туристичку инфраструктуру</p> <p>Спора и неефикасна приватизација</p>

ПРАВНО И ПОЛИТИЧКО ОКРУЖЕЊЕ

Могућности	Претње
<p>Туризам као стратешко опредељење у развојној стратегији Србије</p> <p>Усвојена Стратегија развоја туризма Републике Србије</p> <p>Јачање и модернизација институционалног система управе</p> <p>Раст политичке стабилности</p> <p>Јачање правног система и законодавног оквира</p> <p>Усвојен Закон о јавним скијалиштима</p> <p>Усвојен Закон о туризму</p>	<p>Политичке несагласности на подручју Балкана</p> <p>Вишегодишња изолација од међународне заједнице</p> <p>Недовољна интегрисаност у међународне институције и међународне туристичке организације</p> <p>Наслеђени туристички концепти</p>

КОНКУРЕНЦИЈА

Могућности	Претње
<p>Сарадња са конкурентима из Бугарске на формирање интернационалног ризорта</p> <p>Учење из позитивних искустава и грешака од земаља у окружењу</p> <p>Ефикасна примена хотелских и туристичких развојних стандарда као и савремених технолошких решења</p>	<p>Земље у окружењу се све више стратешки опредељују за развој туризма</p> <p>Иновације у развоју производа и маркетинга земаља у окружењу</p> <p>Јача конкуренција услед већег приступа новим д три дистрибутивним каналима</p> <p>Глобална конкуренција све више намеће</p> <p>диверзификацију производа и дестинација</p>

4.2 Образложење и закључци SWOT анализе

Идентификовани елементи према одабраним подручјима SWOT анализе упућују на неколико типичних закључака када је реч о евалуацији подручја чије су интерне снаге концентрисане на вредност природних ресурса, а слабости проистичу из неизграђености туристичког ланца вредности. С друге стране реч је о дестинацији (Србији, а онда Старој планини) која са аспекта екстерних могућности и претњи има врло позитиван биланс, а с обзиром да се општа неизвесност у вези с доминантним процесима у Србији све више смањује.

У припремама развојних докумената (Просторни план, Мастер план) уз учешће најразличитијих профила интересних субјеката, постигнута је општа сагласност, да су природна добра којима располаже овај простор, главна категорија размене око које ће се догађати надолазећи развојни и инвестициони процеси. Та природна добра до сада нису туристички вреднована, ни значајније експлоатисана. То се није догодило у мањој мери због тржишних, а више због општих политичких ограничења у којима се наша Србија у последњих двадесетак година. Не треба сметнути с ума и чињеницу да се у последњих пет до шест година, када су се у Србији отворили озбиљнији инвестициони процеси, на пољу туризма није појавио, тј. нису појавили јаки субјекти с претензијама ширења и развоја значајније туристичке и/или хотелске структуре. Само је на пољу интереса за некретнинама, а с обзиром да су земљишта и некретнине још увек јефтине, дошло до одређених мањих активности, које међутим не могу бити пореметити стабилност тржишта. Према томе, на овом подручју, као уосталом у Србији у целини, нема значајнијих играча у туризму, који би могли покренути развој овог подручја, док с друге стране постоје јаки и евидентирани интереси према куповини некретнина, што је и прави тржишни барометар почетка раста вредности простора.

Узимајући у обзир изабрана подручја и елементе SWOT анализе, на примеру ширег подручја Старе планине, дошли смо до коначне оцене стратешких предности и стратешких недостака пројекта Стара планина. Дефинисане стратешке предности у случају професионалног извођења овог пројекта могу постати стратешке конкурентске предности као оквир за диференцирање и дугорочну одрживост пројекта у односу према конкуренцији. Тренутно постоји велики број пројеката у ужем и ширем окружењу пројекта Стара планина, који се или планирају, или пак изграђују. Сваки од њих има своја стратешка упоришта с обзиром на миље у којем се изводи, као и с обзиром на софистикацију и ниво иновација које се примењују. Кључ успешности сваког пројекта није само у успешности креативног копирања стандардне праксе у датој индустрији, него пре свега одлучност да се пројекат изведе у сагласности са стратешким конкурентским предностима локације на којој се пројекат изводи.

С друге стране, стратешки недостаци и баријере су оријентир за брзе и ефикасне активности промена конкурентског дијаманта локације/дестинације у циљу смањења ризика инвестирања. У случају пројекта Стара планина уочене баријере на локалном нивоу су мање (green field карактер дестинације, величина пројекта и др.) него оне на националном српском нивоу. Наиме, за

овај пројект биће лакше уклонити баријере које се тичу саме локације (инфраструктура, кадрови и др.) него кад је реч о уклањању општих конкурентских недостака Србије. Као пример се могу узети ограничења авио саобраћаја, квалитета националног маркетинга, система туристичких услуга и друго, што ће директно и снажније деловати на конкурентност пројекта, него затечена интерна ограничења и слабости пројекта.

Узимајући то у обзир у наставку образлажемо кључне конкурентске предности и ограничења пројекта Стара планина:

4.2.1 Стратешке предности

- пространство нетакнуте планине формиране у форми платоа и с различитим елевацијама погодним за скијање;
- атрактиван пејзаж са огромним могућностима за изградњу туристичке инфраструктуре;
- богатство воде и биљног света;
- диверзификована структура атракција и добра конфигурација ширег простора планине;
- име Стара планина је интернационално препознати бренд планине који деле Србија и Бугарска;
- величина пројекта и његов приоритетни статус у Стратегији развоја туризма.

Стратешке предности – образложење

а) Пространство нетакнуте планине

Стара планина је једна од највећих планина у Европи, која досад није значајно туристички валоризована („туристификована“). Разлог за то је чињеница да је управо овај гранични део Старе планине између Србије и Бугарске, као изразито погодан простор за изградњу интегралног међуграничног пројекта у виду зимске и летње планинске дестинације, до сада био изван и српских и бугарских инвестиционих интереса (други приоритети).

Међутим, док Бугарска има неколико великих наслеђених скијашких центара (Пампорово, Боровец, Витоша а од недавно Банско и Рила), Србија осим Копаоника нема значајних планинских скијашких одредишта. Додуше постоје планови за проширење Копаоника као и планови развоја мањих скијалишта на неким другим просторима у Србији. Пројектом Стара планина, Србија може озбиљно закорачити у свет планинског туризма и тиме прихватити изазове глобалне конкуренције. У том смислу се стратешка предност просторства нетакнуте планине која отвара могућност стварања првог српског туристичког мега пројекта изведеног према интернационалним конкурентским стандардима, поставља као капитални аргумент не само за привлачења капитала него и за интернационалну и локалну промоцију овог пројекта. У данашњим условима глобализације располагати с таквом количином атрактивног простора који је близак регионалном и ширем европском тржишту на неколико сати путовања авионом или аутомобилом, по себи представља високу разменску вредност и основу за развој благостања у овом делу Европе.

б) Атрактиван пејзаж

Као на ретко којој планинској дестинацији у Европи, на Старој планини због њене морфолошке конфигурације постоје маестралне визуре. Те визуре нису егзотичне као визуре неких већих планинских система типа Хималаја, Анда и сл. Плато Старе планине и из њега изведене визуре су смештене у добро доступан и питом простор који има културу и традицију и који може обезбедити одмор и опуштање на дохват руке. С тим у вези квалитет и доживљај простора, који располаже тако маестралним визурама, постаје не само погодан простор за развој туристичке инфраструктуре, скијашке пре свега, него и за развој целогодишњег програма боравка и рекреације, па се тиме вредност овог простора посебно чини важним за развој некретнина. Стога ће ова привлачност бити кључ брзе туристичке валоризације („туристификације”), али ће на исти начин ова стратешка предност бити и најосетљивији елемент стварања будућег ланца вредности овог пројекта.

в) Богатство воде и биљног света

Овде мислимо на шири простор Старе планине, а као стратешко упориште и предност повезану с изградњом туристичког ланца вредности (производи и активности специјалних интереса) то јест обезбеђења воде за производњу вештачког снега (потенцијал водотока и извора планине) с обзиром да се вода Завојског језера, као регионални извор питке воде, вероватно неће користити за ту намену.

г) Диверзификована структура атракција

Све велике планинске дестинације у правилу имају развијен ланац туристичких вредности унутар свог ширег просторног ареала. Стара планина има ту срећу да у распону од сат времена возње аутомобилом, почев од Ниша на југозападу, па до Зајечара на северу, има бројне културне и природне атракције, а тиме и могућност проширења туристичке понуде у односу на сам планински ризорт/дестинацију. Иако су ти потенцијали већ на путу тржишног оживљавања, њихов ће прави пословни успон уследити тек после активирања овог туристичког мега пројекта. У том смислу Стара планина са својим окружењем има све претпоставке да развије потребан шири дестинацијски туристички ланац вредности по узору на друге планинске дестинације.

д) Име Стара планина (бренд)

Након Алпа и Карпата, Стара планина је највећа планинска област у Европи. Та је чињеница позната само локално, али не и у ширем европском контексту. Пројекат посебно треба да рачуна на ту чињеницу, из разлога што ће се улагања у брендинг Старе планине као дестинације морати извести у сарадњи са Бугарском. Бугарска нажалост до сада није дала развојни приоритет Старој планини, јер не може развити ову област без сарадње са Србијом. У том смислу даљи комуникациони кораци у вези с европском промоцијом Старе планине, морају бити део јединственог интереса две државе.

ђ) Величина пројекта

Слични пројекти у свету увек се стављају у општи развојни контекст на регионалном или државном нивоу. У случају Старе планине, и регионални

(инвестиције, развој и запошљавање) и централни ниво (интернационализација туристичког сектора) имају разлоге за највишу приоритизацију овог пројекта, јер у Србији у целини нема туристичког пројекта који на дуги рок има такве (мега) привредне потенцијале. У том контексту се ова чињеница за сам пројекат поставља као стратешка предност, будући да ће и национална и регионална политика на пољу инвестиција, развоја инфраструктуре и других развојних подстицаја бити с посебном пажњом имплементирана кроз овај пројекат.

4.2.2 Стратешки недостаци

- Србија није препознатљива као туристичка дестинација и нема изграђене стандарде квалитета у туристичкој индустрији;
- лоша економска ситуација региона и претежно старо становништво;
- недовољан број и ограничена стручност локалног кадра у туризму и хотелијерству;
- недовољна заштита и одржавање природних и културних атракција и ресурса;
- недостатак могућих покретача новог туристичког развоја.

Стратешки недостаци – образложење

а) (Не) Препознатљивост Србије у туризму и недостатак светских туристичких стандарда

Ова је баријера висока и за сам пројекат имплицира потребу интернационализације, то јест увођења глобалне експертизе, не само у планирању и вођењу инвестиција, него и у самом управљању након изградње. С обзиром на величину пројекта, постоје сви услови да се с реномираним светским фирмама договори партнерски однос у развоју и управљању овим пројектом.

б) Лоша економска ситуација региона и старо становништво

Ова баријера има два негативна аспекта. Прво је питање раста регионалне скијашке и летње одморишне тражње, а друга је питање тржишта запошљавања. С тим у вези ова баријера има посебан утицај на временски хоризонт развоја пројекта. Овај пројекат нужно мора пратити органски привредни раст регије, а не физичке потенцијале развоја, који су заправо неограничени. У складу с тим се посебно поставља питање исправно одабраних фаза развоја пројекта.

в) Недовољно стручних кадрова

То је уобичајена баријера у транзиционим земљама, па тако и у Србији. Ефикасан одговор на ову баријеру у случају пројекта Стара планина могућ је једино ако начин извођења овог пројекта буде преферирао једног или мањи број јаких „девелопера” који ће с обзиром на економију обима пројекта моћи поднети и трошак стварања адекватних кадрова.

г) Недовољна заштита природних и културних атракција

И ово је типична баријера у земљама у транзицији због материјалних, културних и других ограничења. Решење ове баријере у случају пројекта Стара планина једино је могуће уз стриктну контролу и надзор над ужим и ширим простором захвата пројекта. Величина и економска важност овог пројекта као и транспарентност његовог извођења стварају потребу директне интервенције Владе у том правцу, то јест обезбеђење националног интереса на целом ширем простору обухвата пројекта, а због онемогућавања девастације простора и спекулација некретнинама.

д) Недостатак локалних покретача туристичког развоја

Србија нема великих играча у туристичкој индустрији који би могли бити генератори новог развоја. Тако и пројекат Стара планина, који је планерски покренула Влада Републике Србије, нема тржиште јаким локалних инвеститора или „девелопера“. Према томе, као одговор на ову баријеру постоји могућност да се међународним конкурсом дође до јаког интернационалног девелопера/инвеститора или да се читав пројекат повери локалној (српској) развојној Агенцији и да се путем интернационалне девелоперске експертизе пројекат доведе до тржишта локалних и међународних инвеститора.

Претходно дефинисане стратешке предности и недостаци нужно представљају полазни оквир за даљу елаборацију пројекта туристичког уређења простора.

5. ПОГЛАВЉЕ

ПОТЕНЦИЈАЛИ ТРЖИШТА

5.1 Туризам у Европи

Планирање развоја туризма у туристичким дестинацијама у Србији подразумева детаљну анализу развојних процеса на европском тржишту. Са тог тржишта се генерише највећа потражња са једне стране и то је простор на коме се креирају водећи трендови у свету туризма. Према подацима Светске туристичке организације, туристичка делатност у Европи запошљава приближно осам милиона људи. Већина је запослена у сектору малих и средњих предузећа. Наиме, у туристичкој индустрији послује преко 99% предузећа која запошљавају мање од 250 радника. У сектору европских малих и средњих предузећа приближно 7,4% туристичких предузећа остварују 6,5% укупног промета.

Европа има важну улогу у светском туризму. Промет у туристичкој делатности у 2003. години износио је 467 милијарди USD. По свету је путовало 697 милиона људи, од чега је у Европи било 403 милиона путника, што представља 58% свих путника у свету. Промет из туризма неравномерно је распоређен у појединим регионима Европе (Табела 20). Наиме, 87% прихода концентрисано је у 12 земаља, док остале 34 државе остварују свега 13% европских прихода од туризма. Највећу стопу раста туристичке делатности у Европи су, према подацима WTO у последњим годинама, имале регије јужне Европе и Средоземља. Прва због смирења кризе на Косову и Метохији, друга - због високог туристичког раста Турске.

Западна Европа састоји се у ствари од неколико тржишта која збирно представљају једно од најважнијих светских тржишта. То су Немачка, Велика Британија и Француска. Њих посећује око 70% међународних туриста. Европа је такође место у коме се налази 10 топ светских туристичких дестинација, као што су Француска, Шпанија и Италија. Иако су европске земље уједињење у ЕУ, ипак њихова тржишта задржавају карактеристична национална обележја. Западно европско тржиште показује које све потешкоће може да има Србија на путу значајног уласка на европско тржиште. Стандарди постављени на овом тржишту и трендови који се на њему формирају условљавају правце развоја туристичких активности у остатку Европе. Туризам Западне Европе познат је не само у конкуренцији по интензивности, већ и стога што ово тржиште захтева високо софистициране производе.

Иако западноевропско тржиште има национална обележја, ипак се могу наћи и многе заједничке карактеристике. Путовање копом је најчешће, са већом употребом аутомобила него аутобуса или воза. Самоорганизовано путовање аутомобилом је још увек доминантна форма превоза за највећи део Европљана. У Немачкој, 88% путовања реализује се на копну. Путовање ваздухом везано је за пакет аранжмане и са туроператерима. Најчешће се користи кратка или средња линија лета, сат-два са севера Европе на југ или до Медитерана. Ако су летови дуги, подразумевају се Кариби, Азија, Океанија или посета Сједињеним Америчким Државама и Јужној Америци. Зимска сезона се везује за боравак на Алпима и Пиринејима, у дестинацијама које

имају дугу традицију и позната зимовалишта. Променљиви пакет аранжмани – modular packages су новијег датума и нови су тренд у Европи. Туриста може да у оквиру пакета користи оно што му одговара, да сам кроји свој одмор. Такође је у тренду коришћење јефтинијих летова у организацији нискобуџетних авио компанија. Више од 25 милиона путника годишње користи овај нови начин јефтинијег летења које се резервише Интернетом.

	Међународни туристички приходи (у милионима)					Удео у светском тржишту (%)		Стопа раста (%)		
	1990	1995	2000	2001	2002	1995	2002	00/99	01/00	02/01
Европа	282,7	324,7	392,7	390,8	399,8	58,8	56,9	5,8	-0,5	2,3
Северна Европа	29,1	37,6	46,5	44,6	46,4	6,8	6,6	1,2	-4,7	-4,7
Западна Европа	113,8	116,7	142,8	139,2	141,1	21,1	20,1	4	-2,6	1,4
Ср. и Ист. Европа	43,8	67,1	62,3	63,4	65,2	12,2	9,3	4	1,8	2,9
Јужна Европа	88,6	91,8	126,1	129,0	131	16,6	18,6	8,8	2,3	1,5
И. Средоземље	7,4	11,4	14,7	14,7	16,1	2,1	2,3	26,2	-0,1	9,4

Табела 22. Број туриста у Европи по регијама од 1990. до 2002. године (Извор: WTO, 2003)

У оквиру Европе очекује се да ће тржишта централне и источне Европе брже расти од тржишта западне Европе. Према студији "ЕТС (*European Travel Commission*)", многа тржишта централне и источне Европе расту много снажније у поређењу са укупним предвиђеним туристичким развојем Европе. Бржи раст подстиче ове земље да се развијају у значајне изворе туризма у Европи. Иако постоји релативно мали број научно припремљених података, информација и извештаја везаних за детаљно разматрање ове теме, на основу кратког извештаја Министарства економије Аустрије 2006. године везано за будући развој туристичке тражње предвиђа се развојни „boom” тржишта у југоисточној Европи у годинама односно декади која долази.

За илустративни пример, у горе наведеном извештају коришћени су као референтни подаци - индикатори остварени резултати у оквиру зимске сезоне 2005-2006. године:

- током последње декаде, укупно учешће туриста југоисточне Европе (у односу на укупан број страних туриста) се више него удвостручило са 2,0% на 5,3%;
- то у апсолутном износу представља повећање од 1,06 милиона на 3,07 милиона ноћења генерисаних са тржишта југоисточне Европе;
- на примеру аустријске провинције Штајерске, туристи југоисточне Европе тренутно (2006.) остварују учешће од 8,6% у укупном броју ноћења страних туриста.

Иако ови подаци не морају бити репрезентативни на нивоу Европе, ипак доводе до одређених “промењених” закључака:

- постоји снажна постојећа туристичка тражња тржишта југоисточне Европе;
- туристичка тражња југоисточне Европе више сразмерно расте када се упореди са општим просеком Европе;

- разлози/мотиви због којих туристи југоисточне Европе све више путују у дестинације западне Европе су (поред осталих):
 - становништво има већи слободни расположиви доходак (који је у складу са општим позитивним/повољним стопама раста домаћег БДП-а;
 - као последица, веће је учешће туристичких путовања и одмора у укупном слободном расположивом доходу;
 - с обзиром на „недостатак” адекватне понуде/унутар регије југоисточне Европе, ови туристи су у суштини „приморани” да се оријентишу према постојећим дестинацијама западне Европе како би задовољили своје потребе.

Као последица, може се извести закључак да би туристи југоисточне Европе такође могли потрошити значајан део свог расположивог дохода унутар регије у случају да постоји довољна и адекватна понуда која би била у стању да задовољи већ постојећу тражњу те регије.

Налазећи се између традиционалног и високоразвијеног западноевропског тржишта и амбициозног и агресивног пандана у централној и источној Европи, српске дестинације се налазе пред озбиљним задатком да одговоре на изазове конкурентности и постану доступне потрошачима са ових тржишта. Једна од највећих препрека за успех Србије на европским тржиштима је то, што је прати «стара комунистичко-социјалистичка прошлост» и што је њен пут до запада дуг. Баријера успеху су лош квалитет капацитета, лоше услуге, лош имиџ дестинације. Уопштено говорећи, приступ међународном тржишту подразумева једноставан визни режим, једноставан процес преласка границе, квалитетан и препознатљив туристички производ, организовану дестинацију.

5.2 Потенцијали планинског туризма у Европи

У туристичком промету, летњи туризам у 2003. години, чини 87,5% укупних међународних долазака на европском туристичком тржишту (350 милиона долазака). Зимски туризам (сезона 2003-2004.) представља отприлике 12,5% (50 милиона долазака), од чега, према проценама прави скијашки производ ствара 85% укупне тражње (или око 42 милиона долазака). У истом овом периоду (2003-2004.), стопа раста летњег туризма износила је око 30%, док се стопа раста зимског туризма кретала на висини од 19%. Највећи део тржишта зимског одмора апсорбују Шпанија (15,5%), Француска (15,3%), Немачка (14,9%), Италија (14,5%), Велика Британија (13,5%) и Аустрија (7,5%). Аустрија је једина земља код које у зимском туризму доминира страна потражња (77%), док у Француској, Немачкој и Италији доминира домаћа потражња. Заузетост хотелских и сличних смештајних капацитета у највећим зимским центрима Европе кретала се у сезони 2003-2004. у просеку на нивоу 37,3%, при чему су шпигели заузетости бележени у фебруару (52,1%) и априлу (54,0%).

Дугорочно гледајући, зимски туризам је под претњом глобалног загревања и потенцијалног мањка снега као главног мотива доласка на одмор (број скијашких дана изузетно флукуира током последње декаде). На средњи рок овај производ представља једну од најконкурентнијих тржишних ниша, првенствено због развоја све већег броја планинских дестинација, повезано са проширењем Европске уније и растом животног стандарда популације у

новопримљеним земљама. На краћи рок, тржиштем ће доминирати земље око Алпа (Аустрија, Немачка, Француска, и Швајцарска), затим Шпанија и Андора (Пиринеји), услед чега ће улазак на тржишну утакмицу са тим земљама бити отежан.

На Zermatt симпозијуму почетком 2002. године елаборирана је визија о будућности планинског туризма у Европи. Процена о брзо растућем тржишту планинског туризма у Европи заснована је на оцени да многе земље развијају нове пројекте у туризму, као и то, да услед промењених привредних и политичких околности животни стандард становништва расте.

Potencijalna skijaška industrija u 2030. godini

Zemlja	Populacija	Broj skijališta	Broj ski liftova	Skijaški dani 0.50 mil. SV/capita
Poljska	38,635,144	96	653	19.6
Češka	10,250,000	25	173	5.2
Hrvatska	4,495,904	11	77	2.3
Bugarska	7,450,349	19	127	3.8
Rumunija	22,329,977	55	377	11.3
Srbija	7,430,191	18	124	3.7
Crna Gora	623,189	1	10	0.3
Bosna	4,207,300	10	70	2.1
Ukrajina	47,425,336	118	803	24.1
Rusija	145,200,000	361	2,460	73.8
Slovenija	2,011,070	5	33	1
Ukupno istočne zemlje	290,058,460	719	4,907	147.2

Табела 23. Потенцијална скијашка индустрија у 2030. Години (Извор: Zermatt Simpozijum, 2006)

Број скијашких дана у Европи могао би се релативно брзо удвостручити, с обзиром да источна Европа има око 290 милиона становника и пуно планина са добрим снежним условима. Становништво источне Европе има релативно низак, али веома брзо растући расположиви доходак, а све земље имају од 4% до 9% годишњи раст БДП-а. Под претпоставком да ће становници источне Европе скијати у истој мери као и становници западне Европе, 2030. године у европским оквирима створило би се изузетно јако тржиште планинског туризма. Ово тржиште би превасходно задовољило растућу домаћу тражњу, али би у исто време генерисало компетентну скијашку клијентелу која би задовољење својих скијашких потреба врло брзо потражила и на другим скијалиштима. Изнета процена односи се и на Србију, код које се уочава да са постојећим нивоом скијашких капацитета (15% од предвиђеног нивоа) неће моћи да одговори на нарастајуће захтеве тржишта за услугама зимског планинског туризма.

5.3 Потенцијали туристичког тржишта у Србији

5.3.1 Туристички промет у планинским дестинацијама у Републици Србији

Планинска места, учествују са 20% у укупним туристичким доласцима и 26% у укупним туристичким ноћењима у Републици Србији. Највећу посету имају Копаоник, Златибор, Дивчибаре и Тара. Ова места су у 2005. години остварила 401.000 туристичких долазака, што представља раст од 2,6% у

односу на 2004. годину и 1.766 хиљада туристичких ноћења што представља пад од 2,3% у односу на претходну годину. Највеће учешће у структури ноћења остварује Копаоник са 21% од укупних ноћења у планинским местима а следи Златибор (са 20% учешћа), Тара (са 11% учешћа) и Дивчибаре (са 7% учешћа).

Од укупног броја ноћења (1.766.000) у планинским местима у 2005. години, страни туристи остварили су 70.000, што представља учешће од приближно 4% у укупном броју ноћења. У односу на претходну годину број страних туриста повећао се за 16,7%. Највећи удео остварили су туристи из следећих земаља: Босна и Херцеговина (приближно 25,7%), Македонија (приближно 7,1%), Русија (приближно 5,7%), Хрватска (приближно 4,3%), Бугарска, Мађарска, Немачка, Словенија, Велика Британија, Француска, итд. Дакле, највећи број ноћења у планинским местима остварили су туристи из бивших југословенских република. Највећи број ноћења у планинским местима остварен је у месецу фебруару док је најмањи број ноћења остварен у новембру. Највећи број лежачева у планинским местима налази се на Копаонику (22%), Златибору (17%) и Дивчибарима (11%).

На Копаонику је у 2005. години регистровано 85.200 туристичких долазака и 375.700 туристичких ноћења. Регистровано је 5.300 страних туристичких долазака (6% од укупног броја долазака) и 25.000 страних туристичких ноћења (7% од укупног броја ноћења). Просечна дужина боравка гостију износи четири дана. Учешће Копаоника у целокупном туристичком промету Републике Србије износи 4,3% у укупном броју долазака и 5,8% у укупном броју ноћења.

На Златибору је регистровано 81.000 укупних туристичких долазака и 346.000 укупних туристичких ноћења. Број регистрованих долазака страних туриста износи 7.200 што чини 9% од укупног броја долазака а број ноћења страних туриста износи 21.000 што чини 6% од укупног броја ноћења. Просечно задржавање туриста је четири дана. У целокупном туристичком промету Републике Србије Златибор учествује са 4% од укупног броја долазака и 5,3% од укупног броја ноћења.

На Тари је регистровано 51.000 туристичких долазака и 193.000 туристичких ноћења. Страни туристи учествовали су са 3,9% у укупном броју туристичких долазака и са 3,6% у укупним туристичким ноћењима.

На Дивчибарима је у 2005. години регистровано 21.000 туристичких долазака од чега је 0,9% страних туристичких долазака и 121.000 туристичких ноћења од чега је 0,8% страних туристичких ноћења. Страни туристи учествовали су са 0,9% у укупним туристичким доласцима и са 0,8% у укупним туристичким ноћењима.

Туристичка тражња планинских места Србије генерише се са домаћег тржишта, док је удео страних туриста скроман (приближно 4% и то углавном из бивших југословенских република). При томе, уколико се искључе Копаоник и Златибор, учешће страних туриста у броју ноћења у планинским местима Републике Србије је занемарљиво (1,3%).

5.3.1.1 Ставови потенцијалних корисника услуга планинског туризма

У октобру 2006. године истраживачки тим Strategic Marketing Research²⁵ је на адекватном узорку испитао становништво Србије, навике одласка на одмор, мишљење о одмору на планини односно посебно ставове становништва о одмору на планини за време лета и за време зиме.

У наставку дајемо главне закључке везане на одмор на планини:

- За разлику од опште популације где 93% особа иде на путовање на одмор најмање једном годишње, особе које имају децу старости до 18 година знатно ређе иду на одмор. Тек нешто мање од половине популације која има децу старости до 18 година путује на годишњи одмор једном годишње. Приближно четвртина путује на одмор више пута у току године, а такође приближно четвртина не иде на годишња путовања за одмор. Што је већа категорија примања, то се чешће путује на одмор.

- О одмору се убедљиво најчешће информише од пријатеља, и тим путем највише се информишу они који имају децу до 18 година старости. Известан мањи проценат људи сазнаје оно што им је потребно од туристичких агенција и из новина (из новина претежно мушкарци), док остали извори информација нису значајно заступљени.

- Резервације се најчешће врше самостално, једна од три особе директно обавља резервисање, а тек нешто мањи проценат тврди да нема обичај да резервише унапред. Преко агенције резервације врши 15% становништва, они којима су примања по члану домаћинства већа од 150 EVR у највећој мери од свих користе овај начин резервисања.

- Одлазак на планину на одмор практикује само 22% становништва, и то најмање само у току зиме. На планини се у просеку проводи пет или мање дана лети, а у току зиме Београђани проводе по недељу до десет дана, а становници централне Србије знатно мање, један до пет дана на планини.

- На одмор ове врсте убедљиво се најчешће иде са породицом, од тога одступају особе старе од 18 до 29 година које чешће иду са пријатељима, они који немају децу до 18 година који чешће иду са пријатељима или партнером, и особе са приходом до 50 EVR по члану домаћинства који најчешће на овакав одмор иду сами.

- У просеку се потроши на одмор на планини 22 EVR, с тим да особе старије од 45 година и Војвођани потроше знатно мање новца од просека.

- Током летњег боравка на планини, углавном се одмара и опушта без икаквих активности. Једна од три особе које летују на планини бави се пливањем у току свог одмора. Остале летње популарне активности немају везе са здрављем и спортовима, већ се практикују одласци у ресторане, барове, диско клубове, и слично (што је изразито занимљиво особама старим од 18 до 29 година). Посебне активности које се практикују у највећој мери су шетња и планинарење док се млађе особе додатно баве и бициклизмом.

- Одмор на планини лети је обично у стану/кући код пријатеља или рођака. Мање од петине становника летује у пансиону/приватном смештају

²⁵ План развоја туризма

или хотелу, а они са примањима по члану домаћинства 51-100 EVR чешће од просека бирају кампинг или караван кад летују на планини.

- Најпожељнији је смештај са три звездице, за скоро половину популације, мада они са примањима преко 150 EVR по члану домаћинства преферирају смештај из категорије четири звездице.

- Најпожељнији тип услуге је пансион, потом само смештај, па ноћење с доручком, сви поменути од стране сличног броја испитаника. Само смештај је омиљена опција особа старости од 18 до 29 година, док особама преко 45 година овакав смештај скоро уопште не одговара. Особама са једним дететом до 18 година старости је all-inclusive најпривлачнији тип услуге.

- Током зимског боравка на планини, такође се претежно опушта и препушта одмору без активности (половина популације као посебну активност током зимског одмора на планини практикује породични одмор). Активност која се највише упражњава је скијање (скијањем се бави трећина оних који зимују на планини, углавном су на средњем нивоу док преко половине оних који не скијају ни не намеравају да почну), а као и код летовања на планини, остале популарне активности су одлазак у ноћни живот, диско-клубове и излазак у ресторане и барове (што практикују углавном само особе са преко 150 EVR прихода по члану домаћинства, не и они са мањим примањима).

- Смештај по избору за зимски одмор на планини је обично хотел (од стране једне од три особе), потом приватни смештај (од стране једне од пет особа), па код пријатеља/рођака у њиховој кући/стану (у већој мери особе старе од 30 до 44 године и особе са примањима по члану домаћинства 101-150 EVR). Они са примањима по члану домаћинства од 51-100 EVR у већем проценту од осталих поседују сопствену кућу/стан на планини. Смештај који особе са основним или нижим образовањем у највећој мери бирају је апартман/апартхотел, за који се одлучује више од половине њих.

- Најпожељнија категорија смештаја је са три звездице, коју преферира једна од три особе која током зимског боравка на планини одседа у апартманима, хотелима, пансионима.

- Тип услуге за коју највећи проценат тврди да им највише одговара је пансион. Следи само смештај, па ноћење с доручком. Највећем проценту оних који имају двоје или више деце одговара пансионски тип услуге док млађе особе од 18 до 29 година у већем проценту тврде да им одговара all-inclusive услуга.

5.4 Процена тржишног потенцијала планинских дестинација у Србији

Према статистичким подацима, у 2006. години планинске дестинације учествовале су са 20% у укупним туристичким доласцима и 26% учешћа у укупним туристичким ноћењима Републике Србије. Истовремено је у њима смештено 25% туристичких капацитета, мерено у броју кревета. Ови подаци упућују на закључак да је планински туризам један од главних туристичких производа Србије. Најзначајније планинске дестинације су Копаоник, Златибор, Дивчибаре и Тара, који заједно остварују око 60% туристичких ноћења.

Уколико се као референтна посматра 2005. година могу се издвојити следећи кључни трендови планинског туризма у Србији:

- Стагнација раста тражње и скраћење дана боравка - остварено је 401.000 туристичких долазака што представља раст од 2,6% у односу на 2004. годину и 1.766.000 туристичких ноћења што представља пад од 2,3% у односу на претходну годину.

- Водећа позиција Копаоника и Златибора - највеће учешће у структури ноћења има Копаоник остварујући 21% од укупних ноћења у планинским местима а следи га Златибор (са 20% учешћа), Тара (са 11% учешћа) и Дивчибаре (са 7% учешћа).

- Мало учешће страних туриста, али са знатним растом - од 1.766.000 укупног броја ноћења у планинским местима у 2005. години, страни туристи остварили су 70.000, што представља учешће од приближно 4% у укупном броју ноћења. У односу на претходну годину број страних туриста повећао се за 16,7%. Највећи број страних ноћења остварују посетиоци из бивших југословенских република.

- Две трећине посетилаца планине посећују зими или лети и зими, а само трећина искључиво лети.

- Само трећина домаћих посетилаца скија током зимских боравака на планини.

Процењује се да Србија данас остварује око 350.000 скијашких дана. Наиме од око 400.000 долазака у планинске дестинације, две трећине долази зими или и зими и лети, што чини око 266.000 долазака. Како само трећина од зимских посетилаца скија, значи да нешто више од 88.000 долазака укључује и скијање. Ако се узме у обзир просечно трајање одмора од четири дана, добија се око 350.000 ски дана у 2005. години. На основу анализа налаза Zermatt симпозијума, пропорција броја скијашких дана у односу на број становника би у источној Европи и Србији требала доћи до оне у западној Европи, што значи да би Србија 2030. године на тржишту генерисала 3,7 милиона скијашких дана. Обзиром да Србија данас генерише око 350.000 скијашких дана, то значи да би просечна стопа раста у следеће 24 године требало да износи око 10%.

Две су основне претпоставке нужне за остварење овог сценарија:

- раст српске привреде, БДП-а, плата и туристичке потрошње, чиме ће се омогућити довољан волумен потрошача који могу да омогуће себи зимски одмор и скијање, и;

- изградња нових скијашких дестинација са атрактивном понудом и конкурентним туристичким производима за постојеће и нове скијаше.

На тај начин се у исто време повећава база потенцијалних скијаша јер је могуће очекивати да ће више људи научити да скија ако има атрактивно скијалиште на неколико сати вожње, а тиме би више туристичког прихода од садашњих скијаша остајало у Србији. Према подацима Републичког завода за статистику плате су у Србији у првих девет месеци 2007. године расле за око 23,6% у односу на исти период 2006. године. Обзиром да се ради о врло високој стопи раста тешко је узети као референтну на дужи период. Уколико се претпостави да ће плате у следећим годинама до 2011. расти у просеку 10% годишње, у Србији ће просечна плата 2011. године износити 528 EVR. Са друге стране просечно издвајање за туристичке услуге у Србији је у првих

девет месеци 2007. године износило 1,8% плате, што у односу на 1,4% у 2006. години износи пораст од 28,6%. Аналогно прорачуну раста плата (дакле уз претпоставку да ће се стопа раста издвајања за туристичке услуге у осталим годинама до 2011. године повећавати за 10 %), у Србији ће се 2011. године просечно издвајати 2,6% примања на туристичке услуге. На пример, у суседној Хрватској тај проценат је већ у 2006. износио 3,6%, док је 2001. износио 2,8%.

На основу горњих прорачуна, издвајање просечног запосленог за туристичке услуге би у Србији требало да порасте са 78 EVR на око 167 EVR годишње што је пораст од више од 100%. У овој рачуници нису узети у обзир очекивани ефекти развоја српске привреде у смислу повећања запослености, а тиме и базе потенцијалних посетилаца.

Осим горе наведених квантитативних утицаја на пораст, треба узети у обзир и развој пројеката Старе Планине и Голије како је предвиђено у мастер плановима развоја туризма и Стратегији развоја туризма Србије, који би као нови планински центри према најмодернијим светским стандардима требало да повећају тражњу за зимским одморима и скијањем. Обзиром на ове чињенице, реално је очекивати да би 2011. Србија могла генерисати око 750.000 домаћих туристичких долазака у сегменту планинског туризма. Са друге стране, Србија данас остварује само 4% страних ноћења у укупном броју ноћења, што је међу осталим последица и ниске конкурентности српске понуде планинског туризма у светским размерима. Изградња модерних скијашких центара требало би да утиче и на пораст страних туристичких долазака, примарно због скијања, при чему се може очекивати 200.000 страних долазака 2011. године што износи око 20%. Примарна тржишта би требало да буду Грчка, Мађарска, Босна и Херцеговина као и Хрватска.

Обзиром да део садашњих планинских дестинација, првенствено Копаоник, има високу засићеност и мали простор за раст волумена ноћења, претпоставимо да ће у периоду до 2011. у планинским дестинацијама у Србији, осим Голије и Старе Планине, промет расти 5% годишње. Према постојећој расподели долазака и ноћења по планинским дестинацијама у Србији, као и на основу планова изградње нових, модернијих дестинација можемо претпоставити кретање расподеле промета у периоду до 2011. године. Уколико уз горе наведене податке претпоставимо да ће у 2011. години просечан боравак у планинским дестинацијама бити четири дана (у 2005. је износио 4,42 дана), Србија би 2011. године могла остваривати око 4.000.000 ноћења од планинског туризма. Са претпостављеном просечном годишњом заузетом смештајних капацитета од 55%, овај број ноћења отвара потенцијал од нешто мање од 11.000 нових кревета у различитим врстама смештајних капацитета.

Под претпоставком да Голија преузима око 40-50% од поменутих 2,3 милиона ноћења које ће у 2011. године генерисати нова скијалишта у Србији, то отвара простор да се на њој направи 4.500-5.500 нових кревета уз просечну заузетост од 55%, а на Старој планини 5.500 - 6.500 нових кревета уз просечну заузетост од 55%.

5.4.1 Процена капацитета скијалишта Старе планине

Како би се дошло до потенцијалних нових капацитета скијалишта у Србији, размотрићемо следеће претпоставке:

- Србија данас остварује око 350.000 ски дана годишње;
- према проценама светских стручњака за подручје источне и југоисточне Европе, број скијашких дана у Србији ће се до 2030. године повећати 10 пута, што значи 10% годишње у просеку;
- пораст се неће догађати линеарно, треба очекивати је да ће у годинама непосредне изградње нових скијалишта пораст бити већи, а касније се смањивати;
- пораст БДП-а и плата условиће већу туристичку потрошњу, а развој модерних планинских центара у Србији са пратећом маркетиншком кампањом условиће и релативно већи број посета планинских дестинација и скијаша;
- због конкурентности нових скијалишта, број страних ноћења у планинским центрима порашће са 4% на 20% у 2011. години;
- обзиром на лимитираност капацитета садашњих скијалишта, 2011. године ће се отворити простор за 2,3 милиона ноћења које би требало да прихвате нова скијалишта;
- од наведеног броја ноћења, Стара планина би требала преузети око 1,3 милиона ноћења;
- две трећине долазака у новим планинским центрима одвијаће се зими, као што је и тренутно случај за планинске дестинације у Србији.

Уз последњу претпоставку, око 858.000 од 1,3 милиона ноћења на Старој планини догађало би се зими. Од ноћења остварених зими, учешће страних ноћења од 20% износило би нешто мање од 172.000 ноћења годишње, док би на домаће госте отпадало око 686.000 ноћења. Како је претпоставка да ће главни мотив доласка страних гостију бити скијање, може се очекивати да ће их скијати око 75%, односно да ће страни гости остварити око 129.000 ски дана. Уз изградњу нових скијалишта и адекватну маркетиншку кампању број домаћих посетилаца планинских дестинација који скијају, требало би да се повећа с једне трећине на једну половину, што би износило даљих 343.000 ски дана (односно око половине ноћења које ће остварити домаћи гости). Део ски дана ће се генерисати и од дневних посетиоца. На сат времена вожње од локалитета Старе планине живи око 300.000 људи. Уколико претпоставимо да ће један од 10 становника из наведеног подручја скијати и да ће остварити пет скијашких дана у 120 дана колико траје скијашка сезона, долазимо до 150.000 ски дана.

Уколико се развије квалитетна саобраћајна инфраструктура, која подразумева изградњу саобраћајнице која би везивала скијалиште на Старој планини са аутопутем, унутар три сата вожње, не рачунајући горе наведену групу корисника, само на подручју Србије живи око три милиона становника. Под претпоставком да ће један од 20 становника тог подручја остварити две дневне посете током сезоне и скијати, долазимо до бројке од даљих 300.000 ски дана. Дакле, процењени потенцијал износи нешто мање од 922.000 скијашких дана, што уколико се подели са 120 дана (колико траје скијашка

сезона) даје број скијаша на Старој планини од нешто мање од 8.700 скијаша дневно. Како број скијаша неће бити равномерно распоређен по данима (нпр. веће посете викендима) и како је тешко очекивати да ће скијалишта увек бити 100% пуна, потребан је капацитет скијалишта које би задовољило потребе од 9.000 до 10.000 скијаша дневно.

6. ПОГЛАВЉЕ

РАЗВОЈ ПЛАНИНСКОГ ТУРИЗМА

6.1 Традиционални концепт

Почетак скијања се, према недавно пронађеним цртежима у пећинама откривеним након повлачења ледењака, вежу уз ловце које историчари смештају у доба египатских фараона. Технике скијања у то доба су највероватније личиле на скијање које данас називамо скијашким трчањем или нордијском скијашком дисциплином. Оцем модерног скијања сматра се Норвежанин Sondre Norheim. Он је у XIX веку конструисао скијашки вез који је омогућио управљање скијом, и то техником која се данас назива „телемарк”. Каснија усавршавања скијашког веза и скијашке ципеле односно панцирице довела су до даљњег усавршавања скијања и појаву тзв. алпских скијашких дисциплина. Раних година XX века, Аустријанац Hannes Schneider представио је технику управљања скијом ротацијом горњег дела тела, која се под именом „Arlberg техника” (названа према крају у којем је настала) врло брзо раширила као популарна скијашка техника.

Планински туризам, односно планинарење на Алпима започели су Британци, и тај назив се користи још од краја XIX века. Међутим, прави развој планинског, односно зимског скијашког туризма почиње између два светска рата, када су од 1933. до 1938. године настале прве жичаре за превоз скијаша у Француској, Швајцарској и Аустрији. Жичаре, као превозно средство имају дугу предисторију. Уже као средство превоза давно је употребљено у Кини, Индији и Јапану. Жичаре какве данас знамо потичу с почетка XX века, када је, 1907. године у Шпанији почела са радом прва жичара. У Алпима је развој започео изградњом прве жичаре у Болзану у јужном Тиролу. Прави развој је започео 50-тих година прошлог века и достигао је свој највећи замах у периоду 1955-1965. у Европи и 1965-1975. у САД, када је грађено и по 250 жичара годишње. У том периоду настали су сви велики планински туристички ризорти (туристички центри), који се нису развијали органски, у већ насељеним подручјима.

Више од једног века текао је процес обликовања туристичких дестинација планинских подручја алпских земаља²⁶, и процес формирања једног од најсложенијих производа у области туризма. Динамичне економске промене у европском друштву, технолошки напредак у развоју инфраструктуре, раст животног стандарда, повећање обима слободног времена и друге промене у сфери друштва и економије, непрестано су утицале на развој скијашке и спортско-рекреативне инфраструктуре планинског туризма и све веће интересовање туриста за планине. Паралелно са технолошким развојем и тржишним позиционирањем, текао је и процес

²⁶ Алпско подручје се простире на деловима територије осам земаља и представља један од примера најбоље повезаних европских региона у ком је изграђено преко 400 планинских дестинација. Специфично по разноврсној природи, културама и историји, представља одличну локацију за становање, обављање туристичких и других привредних делатности. Међутим, Алпско подручје се током реализације развојних пројеката суочавало и са специфичним регионалним и локалним проблемима у оквиру: привредног развоја, приоритетно пољопривреде и туризма уз потребу очувања животне средине и интензивирања културне сарадње; технолошког развоја, пре свега инфраструктуре као најважнијег услова за иницирање и континуитет развоја; демографског развоја као кључног услова развоја и заштите; и институционалног организовања за потребу интегралног развоја и др. (Просторни план Парка природе и туристичке регије Стара планина)

организационог развоја, што све заједно чини једно вишедеценијско искуство, које је утицало на развој планинских дестинација и ван алпског подручја. Континуитет развоја планинског туризма у алпским земљама се може поделити у неколико фаза, које француски теоретичари туризма називају „генерацијама планинских туристичких центара”. Историјат туристичке тражње показује да је обимније интересовање за планински туризам започело крајем XIX века летњим одмором европске аристократије у подпланинским селима и бањама (нпр. Baden-Baden, Marienbad, Vichy, Bath, Saint-Moritz и др.) или климатским местима за лечење туберкулозе (нпр. Menton и Leysin у Алпима и др.), одакле се померало навише, ка мотивима дивље природе.

Омасовљењем туризма, традиционална насеља се из лечилишних трансформишу, уз постепени развој зимских спортова, у планинске скијашке центре (нпр. Chamonі, Zermatt, Garmisch и др.). Локације планинских центара су у почетку углавном биле одређене могућностима приступа, што је утицало да буду на нижим и средњим висинама. Смештај у оваквим центрима у почетку је скоро у потпуности био обезбеђен у хотелима и собама за изнајмљивање, док је развој више био ствар приватне пропаганде локалних пословних људи и власника земље, а ређе предмет планирања и јавне контроле.

Преу генерацију туристичких дестинација карактерише лагани прелаз планинског села у подножју Алпа у туристичко насеље, које поприма облик бањског или климатског, туристичког места. У економији насеља, мења се начин привређивања и приходе од пасторалне, руралне и шумарске економије све више замењују приходи од туризма. Ове промене настају крајем XIX и почетком XX века, као последица индустријског развоја и развоја инфраструктуре. Развојем железнице, жичара и ски опреме, између два светска рата, ова туристичка места се развијају у прве зимске туристичке центре. Иако се уређење планинских подручја одвијало неплански, ипак је изградња вила, санаторијума, планинарских склоништа, домова, шалеа и сличних објеката поставила темеље изградње туристичке супраструктуре у планинама. Познатије дестинације прве генерације су: Courmayeur у Италији, Chamonіx, La Clusaz, и Megeve у Француској.

Послератна обнова туристичких капацитета у западноевропским земаљама, које су учествовале у II светском рату, није мимоишла алпско подручје. Захваљујући обимним средствима из државних фондова, смештајни капацитети су брзо обновљени и створен је основ за интензивнији развој туризма. Убрзани индустријски развој, а пре свега развој инфраструктуре, условио је појаву *друге генерације* планинских туристичких дестинација. У периоду до седамдесетих година XX века изградња на подручјима која су испуњавала услове за развој скијалишта, концентрисана је, углавном на ненасељеном планинском терену, на локацијама од 1.200 до 1.500 m.n.v. Реализација пројеката се углавном одвијала у две фазе. У првој, најдужој и најкомплекснијој фази инвеститор, који је у већини случајева развојна институција формирана од стране државе, откупљује земљиште, пројектује и урбанистички уређује планирано подручје. Затим, гради приступне саобраћајнице, опрема простор неопходном комуналном, саобраћајном, енергетском, спортском и другом инфраструктуром, односно уређује комплекс грађевинског земљишта, припремајући локацију за следећу развојну фазу. У наредној фази уређено земљиште се продаје приватним инвеститорима, који преузимају ризик даљег развоја, изградњом

комерцијалних садржаја туристичке супраструктуре, објеката трговине, и других објеката. Примери оваквих дестинација су Sestriere у Италији, Courcheval у Француској и др.

Искуство у развоју друге генерације планинских туристичких дестинација, али више промене у свету туристичке тражње, које седамдесетих и осамдесетих година XX века у зимском туризму, диктира стационарна клијентела више платежне моћи, помериле су тежиште градње и начин реализације и управљања кључним пројектима у области планинског туризма. Смештајни и остали објекти планинских туристичких дестинација *треће генерације* граде се на ненастањеним подручјима планина од 1.500 до 2.000 m.n.v. испод високих скијалишта, на којима снег траје најмање четири месеца. У економском смислу планирано је да објекти рентабилно послују, иако су ефективно радили само у четири месеца зимске сезоне. „Са урбанистичко-архитектонског становишта уређење је претежно било конципирано решењима која су одражавала урбане трендове у градњи који нису била у складу са традицијом локалне архитектуре нити су се уклапала у локални амбијент” (Митровић С.1985). За разлику од друге генерације центара, уређено грађевинско земљиште се не продаје на тржишту, већ иницијални инвеститор изграђује све објекте и управља дестинацијом као целином, или управљање поверава специјализованој институцији. Овакве дестинације због начина реализације и функционисања припадају „интегралним” дестинацијама. Примери оваквог типа су: Flaine, Les Ares, La Plagne, Avoriz, Izola, и постоје углавном у Француској.

Искуство у развоју алпских планинских туристичких дестинација указује на чињеницу да се планински туризам, сем у почетку, континуирано развијао у духу елитистичког концепта, тржишно усмерен, према клијентели вишег финансијског стандарда. Позитивно искуство оваквог начина развоја огледало се у томе, што су високо постављени критеријуми утицали на бржи и софистициранији развој, који без обзира на радикалне интервенције у веома осетљивом природном окружењу није оставио дубље негативне последице, и што је елитистички концепт у маркетиншком смислу створио имиџ зимског планинског туризма као веома пожељне активности, која није доступна сваком појединцу. Негативне последице оваквог начина развоја огледале су се у томе што се туристички промет ефективно остваривао у четири месеца зимске сезоне, са свим последицама оваквог начина рада. У почетним фазама развоја, док су се још увек осећали ефекти промета некретнинама, последице четворомесечног пословања током године нису остављале већи утисак на инвеститоре и власнике. Међутим, са првим променама у сфери финансија или променама на тржишту радне снаге, уочавало се колико су дестинације оваквог типа рањиве на економском плану. Планери су убрзо схватили да раст броја дестинација друге и треће генерације и капацитета у њима не иде укорак са растом клијентеле на коју су оријентисани.

Убрзани економски развој западноевропских земаља, развој саобраћајне инфраструктуре, побољшање животног стандарда становништва, повећање слободног времена и појава појма другог и трећег одмора, условљавају драматичне промене у свету туризма. На сцени је веома популаран покрет ка „топлим морима”, али све је веће интересовање за организовање путовања и према планинским подручјима. Нови талас путовања и туристичке потражње за услугама планинског туризма сударио се са леденом структуром и

организацијом постојећих планинских дестинација, које нису биле доступне веома широким, нарастајућим сегментима потрошача. У првом реду, то су породице са децом, које све више траже уживање у сунчању, панорами и дружењу у природном окружењу. Одлазак у планину је донекле ствар престижа, али за овај сегмент потрошача и неопходност, због побољшања укупних здравствених прилика.

Захваљујући све већој активности разних организација, али и променама образовног система, повећавао се број корисника дечјег и омладинског узраста, који могу боравити једну или више недеља у центру, захваљујући друштвеном организовању типа „снежна школа”, школа у природи, феријална колонија, спортски клубови, итд. Скијашки комплекси у близини великих градова изнедрили су клијентелу „снежних стадиона” која је претежно млада, спортски оријентисана, која упражњава интензивно скијање, и заинтересована је више за добро уређене скијашке терене него за сам центар. У интелектуалним слојевима друштва формирала се „компетитивна клијентела” за коју је планина начин интелектуалног доживљаја, која жели природу „неоптерећену човеком”. Овим сегментима потрошача треба додати и тзв. „шетачку” клијентелу, која скијање или шетње остварује без помоћи жичара и која се креће ван уређених путева и стаза, кроз „слободну” природу.

Да би одговорили на изазове рентабилности, недостатке целогодишње туристичке понуде, задовољили све категорије клијентеле и потребе све већег броја нових потрошача, »европски туристички стручњаци који се баве програмирањем планинских туристичких дестинација, осмислили су нови тип „поливалентне” планинске туристичке дестинације *четврте генерације*, која настаје од половине осме деценије XX века» (Митровић С.1985.).

Слика 5. Pila (Извор:Google Earth)

Планери су се суочили са новим циљевима. На сцени је обнављање тренда изградње већег дела смештајних капацитета на релативно малим висинама, углавном око 1.000 m.n.v. Дестинација се пројектује и организује, тако да раде лети и зими од девет до 11 месеци, како би се избегао погубан ефекат сезоналности. Економске структуре које управљају схватају да након производа, добара или роба, односно услуга, економија евалуира у фазу развоја у којој

доминира искуство, па су у складу са тиме и нуди „доживљај” који има већу разменску вредност него „услуга”. У оваквим односима простор и објекти се планирају, тако да посетиоци са собом носе доживљај планине а не доживљај архитектуре. Највећа дозвољена висина изградње је 12 m (четири етаже) и нижа је од просечне висине шуме (15-20 m). Паркирање аутомобила се у највећој могућој мери решава помоћу подземних гаража. Фасаде објеката се облажу дрветом, а бетонске плоче хоризонталних кровова покривају се земљом, чиме се добијају хоризонтале које се уклапају у терен (зими бело, лети зелено).

Туристички садржаји су повезани комуникацијама која омогућава брзу и laku дисперзију корисника у одговарајуће зоне, припремљене и уређене за конкретне активности. Обавезно се за излетнике или викенд скијаше планирају пунктови преко којих се системима вертикалног транспорта (кабинске жичаре, успињаче, железница) остварује веза са скијалиштем. Грејање се решава изградњом система са централном топланом са филтерским уређајем, која се лоцира по могућству ван уже зоне где се налазе смештајни објекти, чиме се у обезбеђује чист ваздух. Поред објеката туристичке супраструктуре и трговине, граде се и објекти за широку понуду туристичко-рекреативних програма за широк круг корисника (Митровић С.1985.).

Примери оваквих дестинација су Pila, San Sicaire, Bielmonte u Италији и др.

Пета генерација планинских дестинација јавља се као резултат техничког прогреса, климатских промена и одлука о начину усмеравања инвестиционих средстава у развој нових пројеката у планинским подручјима. Развој зимског туризма покривају сенке претњи глобалног загревања и потенцијалног мањка снега, због чега у многим зимским скијашким подручјима број скијашких дана изразито флукутира. У новим околностим конзервативни банкарски сектор је условљавајући одобравање кредита, градњом туристичких и спортско-рекреативних капацитета на висинама изнад 1.600 m.n.v. поново померио локације планинских дестинација према снежним врховима планина.

Заједничко за све генерације планинских туристичких дестинација је њихово лоцирање у или у непосредној близини снежне зоне планине са коришћењем скијашких терена на којима се снег задржава најмање 90 дана у току зимске сезоне. Овај услов је одређивао да се смештајни објекти планирају и граде у вишим зонама планине на граници шумских и пашњачких површина, с тим што је према новијим трендовима развоја избор локације деликатнији и треба да задовољи, како што све строжије еколошке услове, тако и све категорије посетилаца, уз обезбеђење целогодишњег рада (Милијић, 2005.).

Као конкретан пример генезе развоја у планинским подручјима Француске ближе је анализиран Tignes (Тињ), за чија се искуства може рећи да имају сличности али и неке специфичности у односу на остале планинске центре у овој земљи. У периоду савременог развоја центра од 1954–2003. године извршена је постепена изградња центра и пратеће инфраструктуре, односно у просеку је сваке године пројектована и грађена или замењивана савременијом по једна жичара. Развој смештајних капацитета је карактерисало подизање понуде у висинску зону за око 600 m.n.v. (са 1.550 m.n.v. из села Tignes у нови центар на 1.850 m.n.v., односно на 2.100 m.n.v.), што је било у складу са трендовима и захтевима тржишта.

Процес развоја обележиле су четири фазе и то:

1) почетна фаза развоја (од 1934. до 1953. године), коју одликује самостално организовање локалне заједнице насеља Тињ (1550 m.n.v.) на стварању услова за развој туризма (1936. године отворен први ски-лифт), стагнација развоја за време другог светског рата и природна катастрофа плављења и страдања села;

2) фаза иницијалног развоја и државне помоћи (од 1953. до 1960. године) коју одликује израда плана, изградња пута, основне инфраструктуре и система жичара, којима се повезује село Тињ са новом зоном градње у висинској зони (Tignes-Les Boises на 1.850 m.n.v.), изградња прве гондолске жичаре и повезивање центара Tignes и Val d Izer (1957/58. година), оснивање компаније за развој скијалишта, као и прелаз управљања скијалиштем на локалну заједницу;

3) фаза сарадње регионалних и локалних власти, као и других субјеката на развоју планинског центра од (1961. до 1966. године) чији је резултат давање концесије на даљи развој система

скијалишта, што је делом била и последица неспремности локалне заједнице да самостално управља скијалиштем, односно да задржи капитал за даљи развој система;

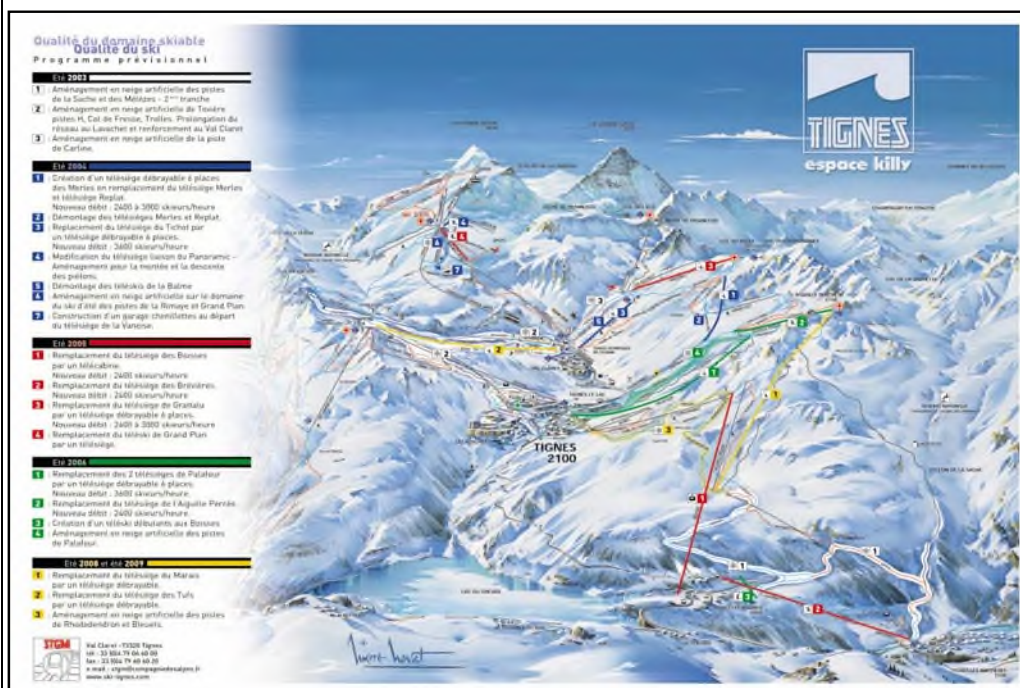
4) фаза интензивног развоја центра (од 1967. до 1993. године) коју одликује даља изградња система жичара, нових туристичких насеља (Tignes –Le Lak и Val Klaret на 2.100 m.n.v.), оријентација на целогодишњу туристичку понуду у простору као и добијање организације зимских олимпијских игра;

5) фаза интегралне заштите и развоја (од 1993. до 1999. године), коју одликује изградња зупчасте железнице, паркинга на улазу у скијалиште, комплетирање система жичара и др.;

6) фаза репланирања центра (од 1999. до 2003. године) коју одликује подизања стандарда и нивоа услуге, што је обухватило корекцију и даљи развој система рекреативне инфраструктуре, фазну изградњу опреме за вештачки снег којом је до 2003. године покривен већи део скијалишта, изградњу скијашких пасарела и пролаза као и нових видова летње и зимске понуде у простору (Groupe Compagnie des Alps, 2003).

Развој система жичара и ски стаза показује пример најдинамичније промене и прилагођавања новим технологијама. Важан аспект овог вида развоја представљао је добар начин управљања за шта је одговорна национална компанија STGM која од 1967. године има концесију на управљање скијалиштем у овом планинском подручју. Такође може се закључити да правилно управљање овим системима представља најпрофитабилнији сегмент планинског центра, уз услов да се део те инфраструктуре стави и у функцију летње понуде. Као доказ тога може послужити податак да је око 300 сталних и сезонских радника у сезони 2001/2002. година остварило укупан обрт од око 35 милиона еура (који је остварен кроз 18 милиона возњи на разним врстама жичара и 1,65 милион продатих ски-карти).

План развоја планинског центра Tignes садржи и приоритете развоја који су сагледани за период од шест година (2004-2009.) и обухвата наставак радова на подизању стандарда инфраструктуре и услуге. Сви планирани радови реализују се током летњег дела сезоне и обухватају наставак изградње система за вештачки снег, ремонте и замену жичара савременијим системима вертикалног транспорта, као и увођење новог система за контролу и праћење кретања скијаша ради бржег уласка у скијалиште и повећање њихове безбедности на простору планине и др.

Искусство у имплементацији стратегије развоја планинског центра Tignes показује да постоје основне фазе планирања, континуалног развоја и репланирања које прате приоритетне активности. Од стварања услова за почетак планског развоја, 1953. године, постојала је таква динамика реализације инвестиција која се манифестовала, перманентном годишњом реализацијом планираних етапа. Овакав приступ развоју био је заснован на средствима државе, посебно у почетку, и сопственим

фондовима акумулираним из дела прихода свих корисника планинског центра Tignes, која су циљно усмеравана у инвестиције од заједничког значаја за подизање квалитета и целогодишње туристичке понуде.

Преузето из: Стратегија развоја планинских подручја Србије, Милијић, 2005.

6.1.1 Опште карактеристике развоја

Развој планинских дестинација има заједничке карактеристике које указују на специфично искуство које се стицало у Алпима. Хармоничан развој је упућивао на поштовање одређених принципа који имају капитално значење за туристичку валоризацију одређене регије.

То је пре свега борба да се обезбеди одговарајући рентабилитет жичара. Иако је овај принцип очигледан, искуство показује да га није једноставно испоштовати. У почетним фазама развоја градиле су се лаке жичаре, које изискују скромна средства и лако се одржавају. Важан корак било је континуирано праћење и усаглашавање капацитета жичара и броја постеља у центру, са циљем да се постигне што равномернија попуњеност смештајних објеката. Изградњом квалитетне инфраструктуре олакшаван је приступ скијалиштима. „Тешка опрема”, гондолске и кабинске жичаре градиле су се само када рељеф и карактер терена нису дозвољавали инсталацију друге опреме или градњу пута, или и када је било потребно да тешке жичаре опслужују велике скијашке терене и друге жичаре, чији рентабилитет побољшава општи биланс центра.

Константни напори да се изађе у сусрет потребама и захтевима клијентеле био је принцип, али и танка нит од које се градио успех планинских дестинација у Алпима. Пројекти и инсталације су се мењали и преправљале стазе, како би се испоштовали захтеви скијаша, без обзира да ли су они пројектантима изгледали сврсисходни.

Вишедеценијски развој вођен интересима капитала и динамичним променама на туристичком тржишту, није се свуда кретао константном узлазном линијом. У већини планинских подручја појављивали су се проблеми који проистичу из специфичних интереса власника хотела, власника жичара, становника, локалне заједнице, итд., као и чињенице да одређени број проблема није у надлежности једног или другог типа кадрова, а који су ипак заинтересовани за развој. Да би се избегли ти проблеми и омогућио развој, приступало се креирању организације за руковођење дестинацијом или подручјем (регијом), која је независна од једне или друге интересне групе, а чији је једини циљ одржавање равнотеже између захтева тих група.

Задаци такве организације били су:

- доношење плана развоја унутар кога се виде све фазе реализације;
- координација напора хотелијера и власника жичара, са циљем обезбеђивања равнотеже постигнутих капацитета у свим фазама развоја;
- одржавање скијашких стаза, нарочито стаза на малим висинама или са слабом оријентацијом;
- организовање одржавања путева и уклањања снега са саобраћајница које воде у центар;

- организација и омогућавање рада скијашким школама у циљу масовног школовања будућих скијаша;
- организација промоције подручја;
- организовање изнајмљивања планинских кућа;
- редовна размена искустава са другим дестинацијама.

Улога оваквих организација била је одлучујућа у развоју планинских туристичких дестинација, поготову дестинација друге и треће генерације.

Поред константне државне помоћи у финансијском и организационом смислу, начин развоја планинских подручја у Алпским земљама примерен је условима формиране и веома ефикасне регионалне развојне основе. Развојне активности се потврђују и усавршавају на конкретним пилот пројектима, који су лишени обимнијих истраживања и процедура бесконачних расправа, већ су засновани на сажетим техно-економским елаборатима за ближу будућност и извесну реализацију.

6.2 Концепт ризорта

У Америци и Канади планински туризам у основи је имао другачији развојни пут. Планери су са једне стране били лишени искуства постојања традиционалних насеља и њихове организација а са друге стране на

располагању су им биле знатно веће расположиве површине планинских подручја за реализацију пројеката. То је омогућило условно раздвајање планинских подручја у којима потпуно доминира концепт строге заштите природе и делова планинских подручја на којима је изводљив интензивнији развој. Заштита природе је важна димензија и код развоја ових подручја, али не и пресудна за одлуку о иницирању развоја, а нарочито за имплементацију која је у начелу више вођена економским ефектима инвестиције. Заштити се већа пажња поклањала након видну трансформацију реализације, при

Слика 6. Whistler Извор: Google Earth

чему је природа доживљавала и то нарочито у погледу пројектовања урбаних структура планинских дестинација и дизајнирања ски-стаза.

Недостатак аутентичности урбане и организационе структуре традиционалних алпских насеља решен је пројектовањем посебног облика туристичких дестинација - туристичких ризорта. У основи структура ризорта подсећа на планинско насеље, са готово свим спољним амбијенталним обележјима. Дестинацијски хотел, главна улица, трговине, здравствена служба, верски објекти, употпуњују слику једног добро организованог насеља, које у случају ризорта углавном нема сталне становнике. Независно од тога да

ли су туристички ризорти планирани на државном или приватном земљишту, примењују се закони и планови, којима се обавезно регулише градња и зонирање активности.

У САД систем управљања је строжији кад је у питању државно земљиште због посебних ингеренција шумског сервиса (US Forestry Service–USFS), Бироа за управљањем земљиштем (US Bureau of Land Management–USBLM), Федералне агенције за НП, као и неких других агенција.

У Канади развој планинских подручја се регулише стратегијом интегралног управљања ресурсима (Integrated Resource Management -IRM) на основу које се раде планови интегралног развоја и заштите (Integrated Resource Plan–IRP)²⁷.

Модел планинских скијашких ризорта у правилу се реализовао применом опсежног централног дестинацијског плана развоја туризма у потпуно нетакнутом планинском простору. Такав су план развијали и по правилу изводили велики девелопери (развојне компаније) уз снажну подршку локалних или регионалних власти. Основно је обележје овог развојног модела да се он концепцијски формулише као на пример један велики „shopping” центар. На чистој локацији планира се простор и волумен изградње са јасним профилем и потребним тржишним и пословним функцијама. Развојна компанија одређују кључне кориснике простора водећи рачуна о кредибилитету и имиџу целог пројекта. Кад су тако дефинисани и у пројект привучени кључни корисници, полагамо се на тржишту скупљају мањи и онда најмањи корисници, док се до краја не попуни структура корисника једне такве дестинације.

На делу је обухватни пројектни приступ који се од почетка до краја планира и изводи уз јединствену контролу свих компоненти једног сложеног корисничког система. У овај систем су укључени инфраструктурни и супраструктурни објекти као и елементи других инфраструктурних система који су од утицаја за развој туризма на подручју на коме се ризорт налази. У планинским подручјима Северне Америке доминирају средњи и мали центри (пример Sun Valley са 6.000 лежајева и 1.654 сталних становника у САД, Sun Peaks са 2.500 лежајева и 250 сталних становника у Канади и др), док је великих центара само неколико (пример ризорта Whistler у Канади (10.000 сталних становника), где је у оквиру три насеља смештено 40.000 лежајева. Капацитет скијалишта у већини центара није пропорционалан стационарном

²⁷ На примеру Британске Колумбије (Канада) развој туризма се остварује у оквиру пројекта „Развој дестинације за све сезоне“ који спроводи Огранак за политику и економски развој Министарства за земљиште, паркове и становање.

Кључна су два инструмента политике развоја дестинација.

Регулисано подручје за рекреацију означава подручје које обухвата инфраструктуру за рекреацију и туристичке активности, подручје обухваћено развојем некретнина и умерену зону која је важна за сигуран и регулисан развој дестинације. Регулисаним подручјем као и целом дестинацијом, управља институција која је одговорна за развој дестинације (девелопер) на основу уговора о додели земљишта.

Тим за преглед пројекта означава тим састављен од представника агенција на нивоу државе, покрајине, или општине. У овај тим се такође може укључити локално становништво, и/или невладине организације. Тим се користи као помоћ приликом прегледа и процене пројекта алпске ски дестинације под надзором Министарства.

капацитету, односно много је већи од њега, због великог броја дневних излетника из урбаних подручја која се налазе у непосредној близини скијашких области (нпр. више десетина центара око Ванкувера, Торонта, Калгарија и др.).

Већина ризорта послује по моделу кондоминијума у који могу бити укључени сви, па и најважнији дестинцијски објекти, попут хотела познатих светских ланаца. Модел кондоминијума подразумева да држава целокупно земљиште предвиђено за базно подручје, продаје или даје на коришћење путем концесије развојној компанији, која преузима улогу тзв. „генералног девелопера”. Генерални девелопер, у складу са одредбама мастер плана подручја, преузима одговорност да испланира и реализује изградњу већег броја типских смештајних објеката (хотели, кондотели, куће за одмор неколико породица, *shalet-i*), при чему се унапред зна да ће највећи део изграђених објеката, у виду кондоминијума, апартманских јединица, односно самостојећих кућа (*shalet-i*) различите величине, типова и нивоа опремљености, бити продато коначним власницима посредством тржишта некретнина.

Након израде потребне техничке документације и добијања локационих, грађевинских и других дозвола, пре изградње, на бази извршене парцелације терена и етажирања сваке поједине власничке честице (у правном смислу власничке честице имају статус стамбене јединице), „генерални девелопер” продаје, још увек виртуелне, кондоминијуме, апартманске јединице и/или издвојене куће (*chalet-e*), укључујући и идеални део припадајућег земљишта, купцима који су, не само власници некретнине на атрактивној локацији, већ у таквом улагању виде и могућност додатне зараде.

Продајом сваког кондоминијума, апартманске јединице и/или „*chalet-a*” „генерални девелопер” смањује своје дуговање према пословној банци за аликвотни део који се аутоматизмом преноси на новог власника „стамбене јединице”. Нови власници кондоминијума, апартманских јединица и/или „*chalet-a*”, приликом склапања купопродајног уговора, преузимају обавезу да ће стамбене јединице користити за властите потребе само током фиксно утврђеног и прецизно одређеног броја дана у години, док ће се у свим осталим данима у години стамбене јединице изнајмљивати на тржишту као класичне комерцијалне смештајне јединице (тј. хотелске собе). У том смислу, сви крајњи власници стамбених јединица имају обавезу да изаберу оперативну менаџмент компанију која ће у њихово име, а под одређеним стандардним условима, изнајмљивати кондоминијуме, апартманске јединице и „*chalet-e*” туристима на истим принципима као што се изнајмљују хотелске собе.

Укупно реализована примања од изнајмљивања кондоминијума, апартманских јединица и „*chalet-a*” у периоду кад их њихови власници не користе, умањени за оперативне трошкове, деле се између њихових власника и менаџмент компаније, у складу с одредбама уговора о менаџменту. Власници кондоминијума, апартманских јединица и „*chalet-a*” имају обавезу да, након сваког властитог коришћења, менаџмент компанији предају стамбене јединице у исправном стању, односно намештене и опремљене инвентаром и опремом на начин како су их купили од „генералног девелопера”. Коначно, а услед неминовног хабања, власници су дужни да из

свог дела реализованог прихода, повремено обнављају инвентар и намештај како би стамбене јединице биле у добром оперативном стању све време.

6.3 Ски–стадиони

Као посебну категорију у планинском зимском туризму, неопходно је поменути и *ски–стадионе* који у основи представљају спортско-рекреативне објекте на планинским подручјима, са добрим саобраћајним приступом, паркинзима и основним прихватним садржајима, и услугама из области угоститељства, најма и сервиса ски-опreme, обуке скијаша, спортских активности на снегу, догађаја и др. Постоје различите форме ски- стадиона. Најпознатије су свакако скакаонице, због атрактивних скијашких скокова. Најзаступљенија је форма комплексних рекреативних комплекса са мноштвом садржаја који су намењени свим генерацијама корисника. Ски-стадиони су углавном лоцирани у непосредној близини урбаних подручја, при чему су корисници претежно дневни посетиоци и излетници. Ови објекти се планирају и реализују у флексибилнијој форми и не захтевају сложену инфраструктуру и супраструктуру планинског центра. Познати примери ски-стадиона се налазе у областима око Ванкувера у Канади и Инсбрука у Аустрији.

6.4 Планински скијашки ризорти у заштићеним природним добрима

Стара планина се међу планинским просторствима Србије издваја као природна и предеоно целина са изразитим природним и значајним културним вредностима. Проглашењем за парк природе и усвајањем просторног плана на већем делу ове планине утврђени су одређени режими заштите природних вредности. У свету постоје успешни примери развоја планинских дестинација у заштићеним природним целинама.

Примењујући принципе одрживог развоја у планинским подручјима у многим земљама издвајају се:

- развојне области, које одговарају урбанизованом подручју, у којима се врши рестаурација, оживљавање и комунално уређење планинских насеља, уз изградњу туристичко-рекреативне инфраструктуре и формирање туристичке понуде на тим просторима;
- зоне резервата, коју чине зоне недирнуте природе или зоне традиционалних активности; и
- заштићене и развојно стимулисане руралне зоне, која укључује традиционална села, са производњом здраве хране.

Пример развијеног модела одрживог развоја представља Национални парк Abruzzo, У Италији, који обухвата подручја 22 планинске општине у три региона, и који привлачи годишње око два милиона посетилаца уз ангажовање 1.600 малих предузећа у оквиру локалних планинских економија. Програм одрживог развоја туризма базиран на сарадњи са локалним заједницама, у почетним фазама развоја, око 1970. године, није наилазио на разумевање регионалних и локалних власти.

Слика 7. Ски стаза у Националном парку Abruzzo Izvor: Google Earth

животне средине, локално становништво, невладине институције као и остале заинтересоване субјекте. Планинске дестинације у националним парковима, које су по обиму изграђених капацитета сличне потенцијалним условима развоја туризма на Старој планини су: Banff (Канада), Jasper (Канада и) Kosciuszko (Аустралија).

Наведени Национални паркови су врло посећене дестинације, а током године сва три парка заједно посети око осам милиона посетилаца. Национални парк Banff посети годишње до четири милиона посетиоца, након чега следи Kosciuszko са три милиона, и Jasper са око један милион посетилаца годишње. Улаз у националне паркове се наплаћује, а цене се крећу у распону од 2,7 до 13,6 EVR по посетиоцу (извор: www.nationalparks.nsw.gov.au). Управљање скијашким ризортима у националним парковима који су предмет ове анализе усмерено је на креирање висококвалитетних туристичких производа, на начин да се не угрожавају природне одлике простора.

У Националном парку Banff послује дестинацијска менаџмент организација (ДМО) под називом Banff Lake Louise. Под окриљем ове менаџмент организације обједињено је отприлике око 800 чланова, углавном компаније из града Banff, Националног парка Banff и предела око језера Lake Louise.

Marmot Basin је скијашко подручје у Националном парку Jasper, а кључни субјекти који су укључени у управљање дестинацијом и њеним развојем су Национални парк и компаније чије деловање је повезано са туризмом. Главни задатак ових ДМО-а је да омогуће целогодишње пословање дестинација и на тај начин побољшају пословање, уз непрекидно унапређење квалитета туристичког производа, и сталну изградњу свести о значају туризма унутар заједнице.

Парк Kosciuszko је организован и подељен на три зоне: зона дивљине, зона залеђа (back country zone) и коридори стаза (minor roads corridors zone). Све ове зоне имају различите режиме заштите, а туристичке активности дозвољене су само у зони коридора стаза. Унутар самог парка функционишу

Међутим, резултати примене програма развоја током наредне две деценије су декларисали предметне планинске општине као општине са највећим приходом по глави становника у Италији. Планинска подручја Италије позната су такође по примерима одличне организованости кроз институције планинских заједница које укључују носиоце туристичке понуде, представнике сектора за заштиту

четири планинска ризорта у подручјима која су издвојена као посебно погодна за рекреацију и туристички развој. Charlotte pass, Thredbo, Selwun и Perisher Range су претежито планински ризорти који се користе у зимским месецима. Тако је, на пример, Perisher Blue Pty Limited оператор скијашког ризорта Perisher Blue, у који су укључени објекти Perisher Valley Hotel, Skitube и The Station Resort. Оператор скијашког ризорта има одговорност према заједници и задатак да кроз очување и развој природног и културног наслеђа, на том простору изгради и понуди тржишту висококвалитетан туристички производ.

Смештај у склопу одабраних Националних паркова нуди се у објектима који послују током целе године. Поред једноставних хотела са три звездице и хотела, затим ризорт хотела и хотела са пет звездица у понуди су још колибе/chaleei и кампови. Величине соба у хотелским објектима се крећу од 23 до 55 m², зависно од типа собе и категорије смештајног објекта. Цене у хотелима крећу се од 82 до 450 EVR и више по соби и ноћењу.

Национални паркови у Канади у смештајној понуди нуде још и колибе/chaleei или апартмане који су најчешће смештени у склопу скијашких ризорта, са лаким приступом свим садржајима ризорта, укључујући и приступ ски-стазама. Цене по којима се наплаћује смештај у таквим објектима крећу се од 93 до 194 EVR, што највише зависи од уређења објекта и додатних услуга које се пружају.

Национални парк Kosciuszko у Аустралији у оквиру своја четири ризорта нуди смештај у апартманима и chaleima, који су углавном смештени у близини центара скијашких ризорта, односно у оквиру тих ризорта.

Поменуте дестинације, осим зимских активности, велику пажњу поклањају организацији понуде туристичких активности у летњем периоду, па тако уз скијање, и остале активности на снегу посетиоцима се нуде вожње колима са запрегом, ходање по пећинама, голф, пешачење, планинарење, јахање, бициклизам, рафтинг, вожња кануом и кајаком, као и многе друге активности.

С обзиром да су све анализирани дестинације планинске, скијашке дестинације навешћемо њихове заједничке карактеристике и кључне елементе везане за скијање. Скијашки капацитет обрађених дестинација је у просеку око 11.000 једновремених скијаша. Скијалишта се налазе на висинама између 1.365 - 2.943 m^{n.v.}, у просеку имају 21 жичару, које опслужују 92 скијашке стазе, и просечно заузимају површину од 1.030 ha. Скијалишта су отворена од новембра до априла а цене скијашких карата у просеку износе 44 EUR по дану за одрасле кориснике и 25 EVR за најмлађе, односно децу. Највеће скијалиште поменутих дестинација је Канадски Lake Louise са 1.700 ha површине и 139 стаза, следи Sunshine Village са 1.360 ha и 107 стаза. Најмање скијалиште је у Аустралији, Selwun Snowfields са површином свега 45 ha.

Скијашки ризорти у националним парковима су један од мотива доласка посетиоца, чиме утичу на повећање квалитета и атрактивности ових подручја. Сви ризорти у националним парковима развијени су по принципима и стандардима интернационалног планирања и развоја овакве врсте дестинација, како би се повећали економски ефекти, а смањили негативни утицаји на

природно и културно наслеђе подручја. Обзиром да се налазе у заштићеним подручјима, поменуте дестинације/ризорти сарађују са управљачким телима националних паркова, како би се осигурало очување еколошког интегритета, и допринело креирању понуда садржајних туристичких производа за посетиоце, уз могућност едукације о вредностима подручја. С тим у вези, даљњи развој, односно ширење ових подручја подложно је стриктној контроли како би се заштитиле вредности простора. Нпр. у канадском Националном парку Jasper, осим квалитетне и интелигентне надоградње постојећих, није дозвољен развој нових скијашких ризорта. Оператори скијашких ризорта/дестинација, развој и пословање базирају следећи јасне параметре планирања пословања.

Скијашки ризорти предметних националних паркова усредсређени су на развој различитих туристичких и рекреационих активности и понуде у летњим месецима, што значи да су то дестинације које послују током целе године. Све анализирани дестинације у дизајну, инфраструктури, материјалима коришћеним код изградње, и свакодневном пословању пажљиво следе принципе одрживости и тиме максимално доприносе очувању простора.

6.5 Развој тржишта планинског туризма

Одржање и развој туризма покреће затворени туристички састав (круг), кога чине тржиште (емитивно подручје из којег стижу туристи), путовање (савладавање удаљености између емитивног и рецептивног подручја), туристичка дестинација (рецептивно подручје у које стижу туристи) и маркетинг (смишљени утицај туристичке дестинације на емитивно подручје у погледу избора циља путовања). Туристички састав чини и окружење (физичко, технолошко, социјално, културно, економско, политичко и еколошко) у којем се туризам развија.

У економском смислу развој планинских дестинација покрећу две врсте тржишта. У првој половини XX века то је само, тржиште тражње за услугама планинског зимског и летњег туризма, да би се у другој половини века, овом тржишту прикључило и тржиште тражње за некретнинама у планинским центрима.

На почетку развоја традиционални ризорти су већину свог туристичког прихода остваривали у зимском периоду. Са развојем туристичке индустрије понуда планинских туристичких ризорта почела се развијати и програмима изван зимске сезоне. Данас је ситуација таква да традиционални планинско-туристички ризорти остварују 60 или чак и више процената свог туристичког прилива у летњем периоду, те су тако постали практично целогодишње дестинације. Пионери у стварања профита у туризму трговањем некретнинама, били су инвеститори који су отварајући француске Алпе за локално и међународно туристичко тржиште, схватили да кључна инвестицијска полуга, осим туристичке инфраструктуре, може бити и улагање у некретнине, апартмане и планинске куће. Тржиште некретнина је имало велики утицај на развој структуре традиционалних планинских ризорта мењајући односе основне и комплементарне структуре смештајних капацитета.

Дугорочне последице оваквих тенденција су утицале да атрактивне туристичке локације, које су и најпрофитабилније буду од стране локалних власти, изнете на тржиште, односно заузете од стране приватних инвеститора, без могућности да се управља даљим токовима развоја дестинације. Иако је у

западноевропским земљама изграђен искуствени, а понегде и институционални модел управљања дестинацијом, због различитих интереса капитала у сфери некретнина, или у сфери туристичког промета долазило је до наметања решења којима се негативно утицало на развој туризма у дестинацији. Последице могу бити и неадекватна решавања питања инфраструктуре, што је доводило до негативног еколошког утицаја.

У неким од традиционалних ски-центра, као резултат развоја тржишта некретнина, дошло је до трансформисања укупне понуде смештајних капацитета у хотелима са 50% на 30-40% и повећања понуде приватних апартмана и пансиона. У планинским центрима четврте генерације, хотелски лежајеви често чине око 10% укупних смештајних капацитета, а приватни око 75% (Милијић, 2005).

Други можда значајнији утицај односио се на ефективност инвестирања у најскупљи део ризорта-смештајне капацитете. Продајом капацитета остваривао се поврат уложеног капитала, што је привлачно за инвеститоре. Међутим овакав концепт је носио и опасност некомерцијалног коришћења капацитета од стране купаца. Сама промена структуре капацитета а посебно смањење броја смештајних капацитета у хотелима може да поремети тргажену структуру од стране тржишта.

У структури доминантних канадско-америчких планинских ризорта, од укупних смештајних капацитета, најмање око 70% је повезано са одређеним типовима улагања у некретнине. Унутар овог модела укупан је комплекс некретнина под контролом на начин да се исте продају уз постављање захтева купцима које они морају испунити. Разлика између тзв. „хладног“ од „топлог“ кревета јесте у томе што су хладни кревети заправо слободне приватне некретнине (free hold) а топли они лежачи који су део пословних модела са ограниченим власништвом, то јест у употреби туристичких корисника кад их директни власници не користе.

Модел планинских скијашких ризорта у правилу се реализовао применом комплексног и опсежног дестинацијског плана развоја туризма у потпуно нетакнутом планинском простору, какав је данас и Стара Планина. Такав су план развијали и у правилу изводили велики девелопери уз снажну подршку локалних, односно регионалних власти²⁸.

²⁸ 1. Les Orres у Француској је реализован у складу са мастер планом. Овај ски ризорт, скијалиште и подручје за окупљање скијаша у подножју стаза (Grenouillere) окружени су апартманима и комерцијалним зградама, које су повезани са путевима и паркинзима. Посебно је добро развијен систем за паркирање: изграђене су подземне гараже (испод зграда) и оближњи паркинг на отвореном за викенд посетиоце. Грађен од 1973 до 1976, ризорт је достигао укупно 9520 лежачева у 1996.

2. Изградња Avorijaz- ski rizort, Француска, протеже се од 1967 /780 кревета, до 1975. године/ 6040 , планираних капацитета до 16000 кревета у 1997. Смештен на јужним падинама платоа са зградама испод падина стеновитих литица, јединствени дизајн одражава стеновит карактер околине. Посетиоци могу стићи успињачом из долине или путевима колима до улаза. Стазе кроз ризорт, заједно са седишницама, омогућавају скијашима да се крећу свуда по ризорту на својим скијама. На путевима у ризорту и у околини користе се и коњске запреге зими и кочије лети. Затворене улице, повезане лифтовима, користе пешаци. Смештен међу дрвећем на висини од 1600м (5200 фита) планирано је да овај ски ризорт буде изграђен у две фазе, почетно за 4300 лежачева око форума , а касније да се саграде на северним литицама капацитети за укупно 9500 лежачева (1997), од тога пола у хотелима или апартманима за рентирање. Изграђени су од бетонских блокова који су мотивирани на лицу места, а дизајнирани тако да се искористе контрасти сунца и сенки. Опрема (капацитети, погодности) које пружа овај ризорт омогућавају подједнако активности и у зимској и у летњој сезони. У ризорту постоје сале за састанке, хале за конвенције, простори за уметничка и културна дешавања. Техничке услуге су смештене у подземним просторијама. Викенд посетиоци остављају своје аутомобиле изван ризорта, користе успињачу (затворене кабине које иду у горе - доле) на скијама и седишницу за повратак на паркинг. Уређаји и опрема скијалишта су на веома високом нивоу, укључујући и могућност прављења вештачког снега. За бављење спортовима у летњој сезони, посетиоцима је омогућено коришћење 26

И данашње нове зимске дестинације у југоисточној и источној Европи, такође се развијају применом дестинацијског плана развоја туризма, и оријентисане су на развој некретнина као главни фактор уклањања ризика повезаних са целокупним улагањима у планинске ризорте. Тренутно најилустративнији пример је Банско у Бугарској, које од укупног капацитета од око 40 хиљада лежаја, 80% базира на смештајним капацитетима у различитим типовима некретнина. Огласи у светским часописима упућују да су главни купци са тржиште Енглеске и Ирске, али све више и Немачке као и транзицијских земаља.

Тржиште планинског зимског туризма Аустрије и Швајцарске, које је органски расло задњих стотинак године, у својим првим фазама развоја није се базирало на бизнису некретнинама. Међутим улазећи у модерну фазу развоја почетком 90-тих година прошлог века, и ове земље су у својим планинским ризортима отворене за развој некретнина, али у нешто мањој мери и са знатно већом екстерном контролом градње.

У данашњој глобалној туристичкој индустрији на планинама, бизнис некретнинама је постао доминантан бизнис. Постоје различите форме управљања тим бизнисом које су усмерене на регулацију коришћења капацитета у различитим деловима године с циљем оживљавања планинских дестинација и њиховог пословања током целе године. На основу изведене упоредне анализе учавамо да у зависности од начина структурирања планинских дестинација/ризорта и управљања развојем некретнина, имамо различите степене економског коришћења имовине, а вредност продаје некретнина варира од 1,5 до шест или седам хиљада EVR по m^2 . Успешни и конкурентски планински ризорти данас по правилу имају цену некретнина не нижу од три до 3,5 хиљаде EVR по m^2 . Они ексклузивнији, као на пр. St. Moritz или Stans Montana имају просечну цену некретнина по m^2 изнад 10.000 EVR. Са друге стране, они мање успешни и који не могу пронаћи одржив раст капацитета некретнина у складу с органским развојем дестинацијског ланца вредности, бележе ниске цене квалитетног m^2 апартмана од око 1,0 до 1,2 хиљаде EVR.

Познати српски модел некретнина на Копаонику и Златибору, који је сличан моделу Банског у Бугарској, базиран је на слободном концепту развоја некретнина и уз врло ограничену могућност контроле изградње. Другим речима, држава ствара услове кроз развој опште или скијашке инфраструктуре, на коју се вежу често неконтролисани интереси приватних лица, због чега често долази до неконтролисане пролиферације изградње, инфраструктурних проблема, и уопште сукоба корисника у простору. Дестинације које на тај начин развијају туристичку понуду углавном субоптимално продају своје услуге и кад-тад улазе у проблеме губљења конкурентске позиције.

Притисак тражње за услугама планинског туризма покренуће интересовање инвеститора за пројектима развоја туризма у планинским

тениских терена, школа јахања, базен и биоскоп. У почетним фазама већина смештајних капацитета је обезбеђена изградњом пространих апартмана у сувласништву, са великим процентом дуплекс јединица. У каснијим фазама је површина јединица је смањивана, а повећан је број изграђених студија и апартмана за рентирање са већим бројем власника (timesharing).

масивима Србије. Кратак осврт на тржиште планинског туризма указује на потребу да се у планским активностима предвиди одговарајући концепт за управљање тржиштем некретнина а не само тржиштима понуде и тражње. У том контексту се за Стару планину поставља изазов хармонизованог развоја између смештајних капацитета и/или некретнина, наспрам изградње целовитог и квалитетног ланца туристичких вредности. Реч је дакле о питању успостављања квалитета развоја сагласно добрим узорима у свету. У том смислу Стара планина, а с обзиром да је реч о *green field* пројекту, не може у потпуности следити органски модел Аустрије или Швајцарске који се развијао готово стотину година и за који би било потребно много времена. За Стару планину примењив је модел развоја који се базира на изградњи и управљању компактним скијашким ризортима, који су основ изградње конкурентних туристичких производа и дестинацијског ланца вредности.

6.6 Фактори успеха планинских дестинација

Туризам је без сумње најјача „индустрија” света, за многе земље значајан извозни производ и генератор запошљавања. Обухвата широки спектар појава и односа који настају за време туристичког путовања, а у својој реализацији задире не само у економски, већ и у еколошки, социјални и културни аспект живота. У структурним анализама и дугорочним пројекцијама туризам се оцењује као једна од најдинамичнијих појава с готово непроцењивом важношћу за развој светске привреде. Развој и успех планинских туристичких дестинација на туристичком тржишту зависи од низа фактора интерног и екстерног карактера. Кључни су, укупан имиџ централне дестинације, квалитет туристичке понуде у зимској и летњој сезони, осећај сигурности као и укупан утисак о квалитету управљања дестинацијом.

За планинске дестинације незаобилазан услов је расположивост снега за скијање најмање 100 дана. Системи за оснежавање ски стаза су саставни део инвентара скијалишта. Капацитет скијалишта зависи од природних услова и ограничења простора, али за минимум због економске исплативости се узима капацитет од шест до осам хиљада једновремених скијаша. Иако су висинске разлика и денивелације стаза различите, сва скијалишта настоје да разноврсношћу стаза задовоље све категорије скијаша.

Саобраћајна повезаност је од кључне важности и често пута пресудан критеријум због ограничења планинског простора. У основи доступност аутомобилом треба да је максимум четири а највише до пет сати вожње, док је за доступност авионом толерантно време до два сата лета.

Квалитет и разноврсност хотелског и апартманског смештаја је незаобилазна чињеница сваке озбиљније туристичке понуде. Готово све планинске дестинације располажу са хотелима категорија најмање три звезде до хотела са четири, пет па и више звезда, који припадају самом врху хотелског смештаја у свету. Поред хотела у понуди су кондотели, апартмани, вишефункционалне јединице, самосталне куће па и кампови. Смештајна понуда окружења, без обзира да ли је реч о градском или сеоском окружењу, по стандардима је на истом нивоу, као и понуда централних дестинација.

Летња понуда је разноврсна и по ефектима промета превазилази потенцијале зимске понуде. Унутрашњи саобраћај у већини ризорта сведен је,

углавном, на пешачке комуникације. Паркинзи на прилазима ризортима и улазима у скијалишта организовани су већином у подземним гаражама. Капацитети смештајне понуде али и осталих садржаја су у непосредној вези са капацитетом скијалишта и ограничењима у развоју саобраћајне и комуналне инфраструктуре, као и ограничењима носећег капацитета простора.

Код носећег капацитета простора користе се типови, које дефинише WTO и то: а) физички носећи капацитет који представља ниво изнад којег расположиви простор не може бити коришћен за туристичке посете без значајнијег смањивања туристичког доживљаја; б) еколошки носећи капацитет је ниво туристичке посете изнад којег ће се догодити штетне еколошке промене; в) културни носећи капацитет је ниво туристичке посете, изнад којег ће културни, историјски или археолошки ресурси бити угрожени, и г) туристичко-друштвени носећи капацитет је ниво изнад којег, услед великих гужви долази до опадања задовољства туриста.

По величини дестинације могу бити мањег обима од 2.000 до 4.000 лежајева. Дестинација средње величине имају од 4.000 до 8.000 лежајева, док се дестинације од 10.000 до 15.000, па и више лежајева, сматрају већим планинским туристичким дестинацијама. Зависно од броја смештајних капацитета у ризортима или другим облицима организованости дестинације, обезбеђују се одговарајући садржаји трговачких и услужних делатности, који у потпуности могу да задовоље потребе туриста.

За све успешне планинске дестинације важи правило да представљају права уметничка дела у области урбанистичког уређења простора и дизајнирања ризорта. Потребне интервенције у простору изводе се уз консензус са свим заинтересованим странама и са максималним осећајем за уређење простора. На примеру успешних планинских дестинација потврђује се правило да само лепо уређен простор може бити тржишни елемент који задовољава потребе већине савремених туриста.

За Стару планину, која у суштини представља нову дестинацију и пионирски покушај комплексног планирања развоја планинског туризма, важна су искуства развоја интегрисаних планинских центара (четврта и пета генерација туристичких центара) и планинских ризорта, који се као модел све више појављује у планирању развоја планинских дестинација. Три фактора се понављају код интегрисаних планинских центара и ризорта, по којима се препознаје предео ових области:

- по свом уређењу инспирисаног градом (улице, блокови зграда, продајна места, паркинзи;
- по техничкој опремљености (централни хол у коме се налазе жичаре и скијашке успињаче равномерно распоређење до највиших врхова на 3.000-4.000 метара надморске висине;
- по својој клијентели, по својој јединствености и по својој изолованости у односу на планинску пријемну област (Кицошев, Дунчић, 2007).

Предност Старе планине је у потенцијалној могућности да новом саобраћајницом буде изузетно приступачна (у односу на остале планинске области у Србији) центрима туристичке тражње у региону.

Zemlja	Naziv planinskog centra -m.n.v.	Broj ležaja	Broj stanovnika	Br. žičara/staza km	Maks.altituda staza-m	Nivo staza u %
						poč-sred-teš
SAD	Sun Valley- 1753	6 000	1654	19/150	1036	36-42-22
CAN	Whistler (3 nas.)- 680	40 000	10000	31/200	1609	20-55-25
CAN	Sun Peaks- 1255	2 500	250	6/61	900	15-60-25
CH	Crans-Montana- 1500	37 317	7000	28/140	1500	38-50-12
CH	Davos-1560	23 824	13000	57/305	2034	20-44-39
CH	Verbier-1500	15 200	2500	36/190	1830	33-42-25
CH	St. Moritz- 1856	13 200	5589	56/350	1553	20-70-10
CH	Zermatt- 1620	12 653	5634	63/313	2260	22-60-18
CH	Saas Fee- 1800	7 090	1672	22/145	1800	25-50-25
CH	Wengen-1274	5 278	1405	44/110	1125	20-60-20
CH	Gstaad-1050	3 190	7199	21/90	1100	20-50-30
CH	Arolla-2000	1 864	50	6/47	1000	25-50-25
CH	Evelone-1380	983	950	8/42	1273	60-30-10
BUG	Bansko- 925	15 000	9000	11/65	1675	35-40-25
BUG	Borovec- 1300-1600	10 000	1500	9/40	1210	30-60-10
F	Tignes-1600-2100	9 000	2000	43/150	1810	10-65-25
F	Chamonix- 1042	6 100	5900	46/157	2800	20-67-13
A	Saalbach- 1095	17 500	3000	55/200	1003	46-49-5
A	Kitzbuehl- 800	8700	8600	56/168	1200	30-40-30
A	Schladming -749	3500	4800	81/175	1243	28-61-11
A	Bad Kleinkirchheim-1100	7200	2000	26/100	1364	11-78-11

Табела 24. Примери референтних планинских туристичких дестинација

Извори: City of Sun Valleu, 2005 Comprehensive Plan, Citu Council, www.sunvalley.govoffice.com,
www.bulgariaski.com/borovets, www.ski-i.com, www.totalski.com/totalski/Whistler,
www.gobc.ca/sun-peaks travel/travelinfo, www.myswitzerland.com/en/infra,
www.bluebookski.com/Austria-Ski-Resorts, www.escapetobulgaria.com/Town8/Bansko.htm
Презумето из Просторног плана

7. ПОГЛАВЉЕ

КОНЦЕПТ ТУРИСТИЧКОГ УРЕЂЕЊА СТАРЕ ПЛАНИНЕ

7.1 Стратегијско мастер планирање

Простор је са својим природним особеностима један од најбитнијих и истовремено ограничавајући чинилац туристичког развоја. Планирање и уређење простора претпоставка је за постизање бољег размештаја развојних функција у простору, заштиту и унапређење природних и ствараних вредности, и оптималан размештај објеката.

Туристичко уређење простора јесте континуирани процес који поред економске, социјалне, културне и временске има и своје техничке и управљачке димензије, које условљавају успех планираних активности. Уређење туристичких простора, које у основи обухвата *планирање, реализацију, евалуацију и управљање туристичким пројектима*, заснива се на постављеним стратегијским циљевима развоја туризма туристичких дестинација.

Основа за развој одрживог туризма у туристичким дестинацијама треба да буде стратегијски мастер план као документ којим се планира и организује будући развој. У многим дестинацијама широм света туризам је развијан без дугорочног планирања. То може водити ка нерешивим проблемима (нпр. најбоља места за туризам користе се на неповољан начин, дестинација нема чисто позиционирање и брендинг итд.). Мастер план за туризам помаже да се избегну овакви проблеми. Додатно, постојање мастер плана је добар аргумент за привлачење инвеститора.

У мастер плану требало би да буде креирана будућа визија за дестинацију и дефинисане стратегије и циљеви које би требало достићи. То би требало учинити у блиској сарадњи са свим релевантним учесницима (стејкхолдерима) у дестинацији. Дефинисање стратегијских развојних циљева је само иницијална фаза утврђивања стратегије дугорочног развоја туристичких дестинација.

У литератури се могу срести и сасвим децидирани ставови о четири основна циља развоја туризма релевантна за подручје туристичке дестинације (Mcintosh, Goeldner, 1984.).

Први циљ развоја туризма је да допринесе остваривању услова за повећање животног стандарда људи кроз економске користи од туризма;

Други циљ је развој инфраструктуре и понуда услова за боравак и рекреацију туриста и резидената подједнако;

Трећи циљ односи се на обезбеђење развоја путем капацитета који су пригодни/примерени конкретном подручју;

Четврти циљ је установљење развојног програма који је козистентан са економском и друштвеном филозофијом развоја нације, али и људи на конкретном подручју.

Теорија стратегијског планирања инкорпорира механизме који нуде флексибилан и логичан приступ фундаменталним питањима која се тичу будућности развоја, установљавајући дугогодишњи оквир за детаљно планирање усмерено на остваривање циљева развоја (Stoner, Collins, Yetton, 1985)

Одређивање приоритета у складу са циљевима развоја условљено је обимом и расположивошћу ресурса, као и економским, социјалним и еколошким ефектима. Потенцијали којима дестинације располажу у домену ресурса и комуникативних фактора основа су за диференцирање на туристичком тржишту. Ови потенцијали су основа и за диференцирање у просторно-планском систему. Стратегијски план развоја туризма треба да „буде донет уз учешће релевантних стејкхолдера, а посебно представника локалних резидената”(Хаџић, 2006).

Законом о туризму утврђен је систем интегралног планирања развоја туризма, чију окосницу чини Стратегија развоја туризма, којом се одређују дугорочни циљеви планирања и развоја туризма у складу са укупним економским, социјалним, еколошким и културно-историјским развојем. Реализација Стратегије у односу на туристичко уређење простора спроводи се путем стратегијских мастер планова, који се доносе за приоритетне туристичке дестинације.

Како је циљ овог поглавља да се сагледају основни елементи просторног уређења туризма, разрадом основних елемената стратегијског мастер плана, из Закона о туризму, указаћемо само на начин како је могуће спровести поступак стратегијског планирања планинске туристичке дестинације и створити основе за туристичко уређење простора. Сложеност стратегијског плана развоја туризма планинске туристичке дестинације огледа се у потреби да се овим документом обухвати и планирање скијалишта, које у основи представља комплексан технички систем, као и других објеката рекреације и смештајних објеката.

Стратегијски мастер план развоја туризма треба да буде документ који ће садржати потребне идејне планове и економске пројекције неопходне за привођење туристичкој експлоатацији подручја у домену зимских спортова. Овај сложени плански документ се израђује и усваја фазно са анализом сваке фазе појединачно.

У првој фази треба идентификовати и валоризовати постојеће туристичке ресурсе, утврдити могућност подручја са становишта развоја појединих туристичких производа и израдити студију изводљивости лоцирања објеката за зимске спортове (скијање и бординг) уз процену укупног капацитета локације за ове намене.

У наредним фазама плана утврђује се концепт развоја подручја у погледу размештаја и тачне локације, као и процене потребних капацитета: жичара, стаза, саобраћајних капацитета, смештајних капацитета, угоститељских капацитета, осталих пратећих садржаја, услужних и пословних објеката.

Пословни план, као део стратегијског плана садржи економску евалуацију рекреативних садржаја, угоститељско-туристичке понуде и процену економске оправданости појединачних и укупних инвестиција.

Овај план треба да буде основа за доношење одлука о планирању и уређењу земљишта за различите намене, основа за развој скијалишта и свих других пратећих туристичких садржаја. Планом треба да се утврде финансијске пројекције развоја (улагања и повраћај) као и фазе реализације пројекта. Приступ у реализацији плана треба да буде „корак по корак“ како би се након сваке фазе израде пројекта, оцене физичких карактеристика терена, израде концепта, израде физичког мастер плана и напоскон израде пословног плана, оценили резултати.

Поред техничких и економских пројекција, стратегијским мастер планом неопходно је утврдити концепт управљања развојем туризма у дестинацији, и предвидети развојне институције које ће бити носиоци ове врсте послова. На слици 8. дати су модели планирања, један из праксе који се често среће и по коме читав плански поступак полази од идеја потенцијалних инвеститора, и други који има јасно утврђен редослед планирања, применљив на примеру успешних планинских туристичких дестинација.

а) пракса

б) планирање туристичких дестинација

Слика 8. Модели планирања

Целисходан редослед у планирању развоја туризма тражи да се прво приступи разради студија, које могу бити стратегијски мастер планови, планови развоја туристичких производа или планови развоја туризма, на којима би се базирала разрада одговарајућих просторних и урбанистичких планова. Овакав однос није заснован на надметању урбанистичке и економске струке, већ је пре ствар потребе да се успоставе полуге развоја у једном сложеном систему развоја туризма у оквиру дестинације, како би се координацијом свих актера пратиле промене и динамичност туристичког система. Стратегијски мастер план, мора да обезбеди јасне параметре за просторни план и урбанистичке планове, којима се даље разрађују просторни планови, када је у питању туристичко уређење простора. То мора да буде реалан документ како би се у процесу просторног и урбанистичког планирања извршила интеграција планираних туристичких пројеката са другим секторским интервенцијама у простору.

Стратегијски мастер план не садржи у себи нормативну компоненту, попут просторних планова, већ представља стручно-аналитички документ, који у себи обједињује све најважније економске, финансијске, техничке, технолошке, правне, еколошке и друштвене аспекте развоја туризма, и подручја на коме је ова делатност кључна привредна грана или знатно утиче на развој одређене просторне целине.

У процесу израде планова туристичког развоја неопходно је усклађивање различитих интереса, како оних у оквиру туристичког система, тако и интереса других привредних сектора, социјалних група и управљачких структура. Развој туризма, и када се дешава у просторима у којима није било, или је било мало развојних интервенција, као што је Стара планина не може да се реализује без укључивања других сектора, пре свега институција које управљају заштићеним природним добрима, институција из области комплементарних делатности и пре свих локалне заједнице, од чијег учешћа је развој туризма је изузетно завистан. Планирање развоја туризма је сложен процес у којем бројни истраживачи ове активности важну улогу придају инволвираности локалне заједнице у планске активности. За планинске туристичке дестинације попут Старе планине укљученост локалне заједнице, без обзира на ниво њене развијености, је од пресудне важности за успех процеса развоја туризма.

7.2 Циљеви развоја туризма на Старој планини

Примарни циљ овог поглавља је утврђивање концепта туристичког уређења простора Старе планине. Изведени циљеви су далековидији и комплекснији и теже да дају допринос свеукупном одрживом развоју овог подручја, а тиме и нов (повратни) ефекат економске и еколошке оптимизације саме туристичке привреде. Управо зато и треба потенцирати развој туризма на овим територијама. У прилог изнетом ставу говори и чињеница да само развојни процеси и ефекти изражени кроз њихове агрегате (запосленост, производња и доходак) обезбеђују могућност жељених структурних промена у самој туристичкој привреди, начину коришћења, организовања и уређења простора са крајњим циљем свеукупног очувања и унапређења компоненти економске, еколошке и социјалне сигурности.

Осим чињенице да је туристичка активност у локалној средини (ужој и широј зони своје реализације) значајна комплементарна и/или кооперативна

делатност са другим привредним садржајима (умерена примарна пољопривредна производња, трговина, домаћа радиност, занатство, саобраћај, шумарство, функционална заштита простора и др.) треба очекивати значајан позитиван утицај на популациону и насеобинску перспективу. Укупни ефекти оваквих процеса, у дужем временском периоду, подстичу позитивне развојне тенденције, трансформацију образаца традиционалног начина живота и укупно привредно јачање. Најзначајнији део развојних ефеката туризма би се реализовао на ширем, сада значајно пасивизираном и запостављеном, руралном простору чиме би се допринело његовој свеукупној ревитализацији. Реализација оваквог циља била би комплементарна са свим средњорочним и дугорочним програмима стабилизације и одрживог економско-географског развоја простора у целини. Она би, такође, била сагласна и са другим изведеним циљевима, пре свега оним да је равномеран регионалан развој императив нове развојне парадигме конципиране као одржив развој.

У планирању развоја је неопходно водити рачуна и о секторској зависности туризма од развоја и ефикасности привредних и туристичких потенцијала осталих делатности, сектора привреде и економског раста и развоја. На основу међусобне повезаности, директних, индиректних и посебних утицаја, може се закључити да туризам представља комплексан и заједнички подухват који утиче на развој примарних, секундарних и терцијарних сектора.

На основу процене тенденција глобалних туристичких кретања и анализе и валоризације укупних туристичких потенцијала утврдили смо циљеве и оквире средњорочног и дугорочног развоја туризма који би требало да афирмишу концепт најрационалнијег и најфункционалнијег организовања туризма.

– Стара планина на туристичком тржишту треба да се позиционира као модерна планинска дестинација која нуди искуства и доживљаје у заштићеном природном окружењу, промовишући лепоту живота на планини.

– основну туристичку структуру дестинације чине: иновативни и модерни „ризорт“, унапређена туристичка места и туристичка села, и савремен и конкурентан скијашки центар.

– конкурентност туристичке дестинације изградиће се на атрактивности туристичких потенцијала и применом савремених стандарда у планирању развоја и реализацији пројеката планинског туризма на принципима одрживог развоја.

– развој туризма реализоваће се у фазама, тако да у првој фази (три–четири године) треба формирати смештајни потенцијал обима 4.000–5.000 истовремених корисника и тим путем створити слику атрактивне дестинације која ће органским растом достићи преко 20.000 истовремених корисника.

7.3 Концепт туристичких производа у односу на потенцијале и циљеве развоја

Утврђивање праваца и облика развоја туризма је важан део концепције укупног туристичког развоја. Правци и облици развоја туризма и овог подручја зависиће од природе његових потенцијала, али и од глобалних трендова, степена развоја заједнице, могућности тржишта и тенденција домаћих и међународних туристичких кретања. Из анализе релевантних туристичких показатеља види се да подручје Старе планине располаже

бројним, разноврсним, комплементарним и у појединим сегментима непоновљивим природним и антропогеним обележјима. Такође се из анализе релевантних туристичких показатеља (материјалне базе, организованости туристичке понуде и туристичког промета) види да је остварен скроман ниво развоја туризма, па су то главни разлози што се на овом подручју није развило више облика туризма.

До сада је најзаступљенији облик туризма био рекреативно одморишни на подручју Бабиног Зуба као и бањски и туризам посебних интересовања на ширем подручју Старе планине. Ови облици туризма и у будућем развоју имаће главну улогу, али уз очекиване модификације. Ствараће се, наравно, могућности и за нове облике туризма, што ће највише зависити од развоја туристичке понуде и тенденција на тржишту домаће и међународне туристичке тражње.

Позиционирање Старе планине ослања се на пет стубова који представљају искуствено тематизовање целокупног простора, и служе као окосница за дефинисање производа које ће туристичка дестинација нудити својим гостима. То су: а) биодиверзитет и екологија, б) активности у хармонији са природом, в) доживљај руралног простора, г) одмор, рекреација и живот на планини, д) историја, традиција и култура.

Подручје Старе планине састоји се од различитих туристичких, природних, културних, али и функционалних вредности и карактеристика. Због тога је нужно да се свако подручје у оквиру дестинације Стара планина детаљније структурише на бази доминантно израженог искуственог карактера. „Нови концепти и модели туристичке понуде све су више фокусирани на стварање, односно на евоцирање сензационалних осећања, што захтева професионално управљање које омогућава динамичну персонализацију сваког искуства у складу са потребама, начином прихватања и типовима понашања гостију” (План развоја туризма са физичко-техничким карактеристикама скијалишта, 2007).

Простор Старе планине је потребно структурирати на следећа диференцирана искуствена подручја:

- активна Стара планина (лети и зими);
- рурално-традиционална Стара планина;
- заштићена природа Старе планине.

Простор који може понудити највише активног одмора припада високопланинском делу Старе планине. Према Просторном плану Парка природе и туристичке регије Стара планина, то су подручја Миџор-Бабин Зуб са ризортом на Јабучком равништу, Мрамор у средишњем делу и Сенокос, односно Сребрна глава у источном делу. Рурално-традиционална Стара планина има најшири просторни обухват, код које посебно издвајамо подручја око села Кална, Темска, Височка Ржана и Завојског језера, али и шире подручје на територији четири општине. Подручја Парка природе заштићена режимом II степена заштите представљају просторе погодне за организовање искуствених активности везаних за заштићене пределе.

У том контексту, Стара планина треба да се фокусира на следеће производе:

1. Одмор на планини (лети и зими) – Зимски и летњи одмор је по броју остварених долазака и ноћења један од најбројнијих сектора туризма. У задњих двадесетак година, раст овог производа је мањег интензитета у односу на 80-те године, али ће још дуго бити најзначајнији. У случају Старе планине, овај производ састоји се од различитих одморишно-рекреацијских активности у зимским и летњим месецима. Зимски одмор се, углавном, усмерава на спортове и рекреацију на снегу (скијање, санкање, сноубординг, нордијско скијање, и сл.), а летње активности односе се на широки спектар рекреативних активности у природи. На домаћем тржишту, овај производ преузима улогу првог одмора у зимским, али и у летњим месецима, док је за међународно тржиште у улози другог или трећег одмора у години. Имајући у виду микроклиматске карактеристике, могуће је развијати здравствени туризам у смислу третмана стреса, менаџерских болести и сличних стања изазваних савременим начином живота, а још више програме превентиве ових болести. Близак здравственом туризму је туризам здравог тела и духа (wellness tourism) који привлачи све већи број туриста и у себи, поред боравка у квалитетном смештају, укључује могућност вежбања (трим сала, теретана, јога, фитнес), различите козметичке и медицинске третмане лица и тела и здраву и контролисану исхрану. У понуду здравственог туризма треба укључити и постојеће бање у непосредној околини подручја (Гамзиградска, Звоначка и Рогошка бања и др.).

2. Специјални интереси (планинске активности лети и зими, активности везане за културу Старе планине) – Различите тржишне нише чине производ специјалних интереса, а активности које га обликују догађају се у природном, необичном, егзотичном, удаљеном или дивљем окружењу. Овај производ специјалних интереса подразумева високи ниво учествовања у активностима од стране туриста, а најчешће се одвија на отвореном простору, док корисници очекују искуство (контролисаног) ризика и/или узбуђења, или мира при чему тестирају своје способности у одабраној активности. Производ специјалних интереса обично се дели на грубе и благе активности. Због богатства природне и културне баштине, Стара планина треба да се фокусира на одабране активности специјалних интереса, за које ће обезбедити квалитетну туристичку инфраструктуру, а које захтевају ове две компоненте. Производи специјалних интереса већином се вежу за одређену сезону, али с обзиром на велики број његових тржишних ниша, производ је атрактиван током целе године. Овај производ обично представља трећи одмор у години, или додатну активност током главног одмора.

Специјални интереси обухватају:

– верске програме који обухватају поклоничка путовања са краћим или дужим задржавањем;

– образовне и научне програме кроз одржавање рекреативне наставе, стручне екскурзије и студијске и истраживачке боравке природњака и других стручњака из земље и иностранства. Због „МАВ” статуса треба очекивати већу посету истраживача различитих профила. Овим програмима треба да буду намењени посебни туристички и други садржаји (визиторски центри и слично);

– културни туризам је, с обзиром на велико богатство културно-историјских споменика, етнолошких и других вредности подручја Старе

планине, незаобилазан сегмент туристичке понуде која би требало да буде обједињена са културно-историјским вредностима у непосредном окружењу и реализована на основу врло квалитетно осмишљених програма, јер се ради о споменицима не само локалног, регионалног, националног већ и међународног значаја. Програме за ова два облика треба осмислити према циљним групама, а у понуду треба укључити програме као што су, пре свих, „путеви културе и путеви природе”, „панорамски путеви”, „стазе цвећа”, „путеви вина”, „путеви сира”, „бициклом кроз ...”, и слични, чиме би се обезбедила обједињеност понуде већине расположивих туристичких ресурса Старе планине.

3. Рурални туризам – са различитим нивоом услуга, програма, подтипова (агротуризам, етно туризам и др.). Овај производ подразумева и укључује спектар активности, услуга и додатних садржаја које организује рурално становништво на породичним газдинствима у циљу привлачења туриста и стварања додатног прихода. Производ отвара туристичкој тражњи најчешће сеоске средине, реке или језера, а гостима презентује традиционалну гостољубивост и животне вредности локалног становништва, те је полуга економског развоја и подизања животног стандарда у руралним заједницама, на принципима одрживог развоја и очувања природних ресурса. Рурални туризам представља обично други или трећи одмор и траје најдуже до 10 дана. Производ је врло сезоналан и врхунци потражње су у пролеће (март–мај) и јесен (септембар–октобар). Главни мотиви путовања у рурално подручје су: одмор, „утапање” у природу и гастрономија, док су секундарни мотиви активности на селу и посебни интереси. Рурални ће туриста најчешће одвојити викенд за одмор у руралном подручју, док су дужи останци ређи, али могу да трају и до 10 дана.

4. Посебне рекреативне активности – туризам активног одмора – За овај вид туризма (низ спортско-рекреативних активности, различите контролисане авантуре) није потребна скупа инфраструктура. Неке од тих активности су: јахање туре, вожња бициклом (пре свега по брдским стазама, сеоским и шумским путевима), слободно пењање у стени, параглајдинг, летење ултралаким летелицама, шетња, планинарење, оријентиринг, посматрање птица и других животиња, фотографисање природе, турно и нордијско скијање и друге. Уколико би се остварио програм изградње вештачких акумулација и мини ХЕ, у комбинацији са већ постојећим језерима створили би се услови за атрактивне активности везане за воду. Сегменту туризма активног одмора би припадали и скупови спортског и рекреативног карактера, који се одвијају у природи –такмичења у трчању (маратони различитих врста, оријентиринг, кросеви), бициклизму (брдски – mountain bike, етапе већих трка, посебне трке само на овом простору), риболов, параглајдинг и друга.

Извесно је, да ће на овом простору бити заступљени тзв. излетнички туризам, а емитивна подручја су му, пре свега, у локалним урбаним центрима, али и у онима на регионалном и националном нивоу. Овај сегмент туристичке понуде се преклапа и са манифестационим и верским (поклоничким) и другим програмима у оквиру којих стижу гости на поједине манифестације: сабори, вашари, спортска такмичења, стручни и други скупови, манастирске славе и сл.

Шанса Старе планине је да, уз главну полуку туристичког развоја у производу зимског и летњег одмора, развије голф као комплементарну компоненту, са највећим фокусом на домаће и регионално тржиште. Туристички производ голфа је данас један од производа са најинтензивнијим растом, а у следећих десетак година, очекује се 100% пораст броја голф терена. Карактеристично за производ голфа је да играчи троше у просеку три пута више од одморишних гостију. Туристички производ голфа данас је један од главних елемената понуде сваког луксузног ризорта, а његов маркетинг данас користи и интеграцију овог производа са конференцијама, састанцима и догађајима, чиме се пружа посебно искуство пословним гостима.

5. На ширем подручју организоваће се производ бањског туризма са свим елементима сложене структуре овог производа.

6. Састанци, путовања, „инсентиви” и догађаји – Овај производ подразумева индивидуална путовања у одређене дестинације из пословних/професионалних разлога, али и организован облик путовања базиран на пословним мотивима. Подсегменти овог производа су индивидуална пословна путовања, састанци, „инсентиве” подстицајна путовања и семинари, програми образовања и тренинга, конвенције и корпоративни пословни састанци, пословни сајмови и изложбе и одређени догађаји. Забавне, културне, сајамско-изложбене и сличне манифестације добро организоване и медијски добро покривене могу бити још један разлог за долазак гостију у овај крај. Ексклузивност и јединственост амбијената Старе планине и њене околине могу да буду разлог да се на овом простору развијају и манифестациони програми (одржавање различитих скупова – семинари, саветовања, конгреси, скупштине, презентације и слично).

7.4 Детерминанте развоја планинских туристичких дестинација

Планирање развоја савремених туристичких дестинација а самим тим и планирање туристичког уређења простора представља мање или више успешно сагледавање глобалних тенденција и трендова у међународном туризму и анализе могућности локалног простора у коме се пројекат реализује.

Основна претпоставка планирања развоја и туристичког уређења простора, усмерена је на стварање основе за функционисање подручја као целовите и конкурентне туристичке дестинације. На основу SWOT анализе, обиласка подручја и анализе ситуације на терену, као и на основу процењених тржишних могућности, те на бази тога дефинисаних недостатака и проблема дестинације, идентификовани су кључни приоритетни пројекти којима је сврха повећање конкурентности туристичке дестинације Стара планина. Ови пројекти односе се на побољшање опште инфраструктуре/мобилности, изградњу туристичке инфраструктуре, туристичке супраструктуре и других садржаја, као подлоге за развој туристичких производа за употпуњавање летње и зимске понуде на планини.

Анализом модела развоја планинских дестинација а посебно алпских планинских дестинација потврдили смо хипотезу да примена савремених стандарда у планирању развоја и реализацији пројеката планинског туризма на принципима одрживог развоја представља оптимални модел развоја. Принципи развоја одрживог туризма прихваћени су скоро свуда у свету. Ови

принципи темеље се на очувању природе и еколошке свести. Одрживост се обично схвата као нешто што је примењиво на све туристичке активности, укључујући и алтернативне и конвенционалне (традиционалне) форме туризма (WTO, 2003). Као такав, концепт одрживог развоја обично се формулише око три кључна питања: економска ефикасност, друштвена једнакост и еколошка одрживост. Економска ефикасност подразумева обезбеђивање максималне финансијске користи кроз оптималну употребу природних ресурса. Друштвена једнакост се бави конверзијом, очувањем и промовисањем социо-културног диверзитета. Еколошка одрживост односи се на стопу искоришћености обновљивих природних ресурса која не сме бити већа од стопе обнове тог природног ресурса.

Туристичке дестинације са концептом одрживог туризма функционишу као тржишта где постоји равнотежа између купаца и продаваца специјализованих добара и услуга, где обе стране сматрају да су локална еколошка и социјална добробит важне толико колико и да се туристима омогући калитетан одмор.

Полазећи од ових чињеница туристичко уређење простора Старе планине одређено је следећим детерминантама:

1) Европска и регионална тражња за планинским туризмом расте брже него сама понуда, измештајући тежиште тражње са традиционалних планинских дестинација:

- тражња на подручју југоисточне Европе данас битно надмашује расположивост понуде, а након преласка границе од 6.000 до 7.000 EVR просечног локалног БДП-а по глави становника, раст скијашке тражње ће у овој регији према свим очекивањима бити још виши;

- према истраживањима објављеним на цитираном симпозијуму у Зермату, за око 10 до 15 година, Србија ће генерисати тражњу од око 3.000.000 скијашких дана годишње, што значи да је данашње тржиште тек на око 15% очекиваног потенцијала;

- узимајући тако очекивани развој тржишта, са једне, и релативно ограничени потенцијал развоја српских планина за зимско-спортски и скијашки производ са друге стране, поставља се питање јединствене и целовите стратегије реструктурирања и развоја српског планинског зимско-спортског туризма. Поред Копаоника, Стара планина која има изузетан потенцијал за развој планинског туризма, у својим развојним усмерењима, пре свега, мора бити оријентисана ка интернационалном и квалитетном домаћем тржишту. Голија и Бесна Кобила као пратиоци и капацитетима мање дестинације морају се оријентисати на прихватање растуће домаће тражње средње категорије. Неколико мањих потенцијалних пројеката скијашких центара (Златар, Златибор, Тара и сл.) поред тога што су допуна другим туристичким производима, потребно је да буду намењени локалној рекреационој тражњи.

2) Сложеност развоја планинског туризма упућује на потребу фазне реализације пројеката:

-пројекат Стара планина треба развијати фазно, на начин да свака наредна фаза буде условљена искуствима у реализацији претходне фазе.

-прва развојна фаза мора бити балансирана на капацитету који ће износити оквирно 5.000 лежаја. Наредна фаза развоја мора да омогући капацитет од 10.000 лежаја и скијалиште које ће располагати стазама за све категорије скијаша.

-капацитет скијалишта зависи од природних услова, ограничења простора и тржишног потенцијала. Стара планина минимално у првој фази, због економске исплативости треба да има капацитет од најмање 8.000 једновремених скијаша.

3) Распољивост снега за скијање од најмање 100 дана, незаобилазан је услов за функционисање савремених скијалишта:

-поред прецизног сагледавања климатских фактора у процесу планирања скијалишта неопходно је темељно истраживање микролокација и свих подручја на којима је могуће играти скијашки инфраструктурни систем, како би се планирали одрживи пројекти уређења ски стаза;

-системи за оснежавања ски стаза морају бити саставни део скијалишта;

4) Саобраћајна повезаност је од кључне важности и често пресудан критеријум за доношење одлуке о покретању развоја туризма због ограничења планинског простора:

-у основи доступност аутомобилом за највећи део емитивног тржишта, треба да је максимум четири, а највише до пет сати возње, док је за доступност авионом толерантно време до два сата лета, и сат времена путовања до дестинације;

-да би се овај услов испунио у области саобраћајне инфраструктуре најзначајнији пројекат је изградња пута Церова–Јабучко Равниште и осавремењавање аеродрома Ниш.

5) Летња понуда по разноврсности и ефектима промета превазилази потенцијале зимске понуде:

-понуда летњег планинског туризма по разноврсности програма мора да следи најбољу праксу планинских дестинација;

-ову понуду употпуњаваће понуда производа руралног туризма и туризма посебних интресовања.

6) Квалитет и разноврсност хотелског и апартманског смештаја је незаобилазна чињеница сваке озбиљније туристичке понуде:

-капацитети смештајне понуде али и осталих садржаја су у непосредној вези са капацитетом скијалишта и ограничењима у развоју саобраћајне и комуналне инфраструктуре, као и ограничењима носећег капацитета простора;

-кључни објекат смештајне понуде је централни дестинацијски хотел;

-поред хотела у понуди морају бити кондотели, апартмани, вишефункционалне јединице, самосталне куће, туристичка насеља;

-смештајна понуда окружења, без обзира да ли је реч о градском или сеоском окружењу, по стандардима треба да је на истом нивоу, као и понуда централне дестинације;

-успех Старе планине зависи од примене добро осмишљеног развојног концепта и контроле од хаотичне изградње, пре свега капацитета некретнина, иако су оне незаобилазан фактор смањења ризика инвестирања у овакав тип зимске и летње туристичке понуде.

7) Туристичко уређење Старе планине, мора следити најбољу светску праксу одрживог развоја, у планирању и извођењу планираних објеката:

-за све успешне планинске дестинације важи правило да представљају права уметничка дела у области урбанистичког уређења простора и дизајнирања ризорта;

-богата традиционална архитектура мора наћи свој израз у новим објектима, како би се у оплемењеним туристичким просторима осећао дух поднебља;

-унутрашњи саобраћај у ризорту и селима за одмор, треба свести на пешачке комуникације;

-паркиралишта на прилазима ризорту и улазима у скијалишта треба организовати већином у подземним гаражама.

8) Стара планина се мора организовати као планинска туристичка дестинација са кључним елементима: скијашки центар, ризорт, туристичка насеља и туристичка места.

9) Примена пословних модела и управљања комерцијалним смештајним капацитетима и токовима развоја понуде и туристичког производа, у планинским ризортима мора бити у складу са праксом конкурентних дестинација;

10) Све пројекте туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре неопходно је реализовати применом савремених стандарда планирања у планинским ризортима и планинским туристичким дестинацијама.

8. ПОГЛАВЉЕ

УРЕЂЕЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ИНФРАСТРУКТУРНИХ ОБЈЕКТА

8.1 Основи уређења туристичких инфраструктурних објеката

Туристички производи на глобалном тржишту имају специфична правила игре унутар којих се догађа карактеристичан процес размене вредности за новац. Сваки производ има своје тржиште и тренд развоја, начин дистрибуције и комерцијализације, опрему и елементе диференцирања. Производ планинског туризма поред сложене организационе форме одликују се и јединственим, стандардизованим туристичким комплексима који обједињавају софистициране рекреативне системе, смештајну понуду у аутентичном природном и културном окружењу, са изграђеном „туристичком сликом” која обухвата шири оквир од простора непосредне понуде. Органски раст и развој планинских дестинација довео је до **стандардизације** и уједначавање техничких система, услуга, организације и спољнег лика дестинација и објеката, до самог процеса планирања развоја дестинација, чији завршни производ треба да задовољи одређене квалитете, односно норме. Постоје бројни примери примене стандардизације у туризму. Категоризација смештајне понуде, категоризација туристичких места, стандарди у области агенцијске делатности, стандардизација уређења и опремања скијалишта (структура скијаша, ски-стазе, итд), стандарди услуга, пословања, односа према гостима, итд.

Основни елементи стандардизације услуга у области туризма у нашој земљи спроведени су кроз нормативна акта, која чине правни оквир пословања туристичке делатности. Основу чине Закон о туризму, Закон о јавним скијалиштима и Закон о бањама, са читавим низом подзаконских аката.

Без обзира на ком су нивоу прописани, применом утврђених стандарда обезбеђује се могућност компарације по било ком основу, односно објективност процене у односу на референтну групу. Полазећи од правила и стандарда за уређење планинских дестинација као системских целина, у складу са постављеним циљевима развоја, утврђеног портфолија туристичких производа и детерминанти развоја планинских дестинација, туристичко уређење простора Старе планине одвојили смо у посебне функционалне целине, које обухватају уређење туристичке инфраструктуре, планирање развоја туристичке супраструктуре и уређење техничких инфраструктурних система. Уређење туристичке инфраструктуре, која представља нервни систем планинске туристичке дестинације односи се на просторе за провођење активног одмора на планини, рурално-традиционалне просторе и заштићену природу Старе планине. Планирање система смештајних објеката односи се на дестинацијски ризорт (место за одмор), села за одмор и потенцијална туристичка места. Концептуалним планом инфраструктуре треба да се створе базне претпоставке за развој пројеката туристичке инфраструктуре, туристичке супраструктуре, као и других објеката и садржаја од значаја за развој туризма на простору Старе планине.

Основни инфраструктурни пројекат за провођење активног одмора на планини, нарочито у домену зимског туризма представља скијалиште. Могућности развоја планинског туризма а нарочито зимских спортова, зависе од могућности развоја скијашких терена. Зимска дестинација је у првом реду дестинација за скијање. Иако у неким случајевима већина гостију неке дестинације, или врло мало, или уопште не скија (Megeve, Grans-sur-sierre), или се бави другим спортовима (клизањем, шетњама, санкањем), све се то збива у оквиру дестинације, која је формирана и развијана за скијање (Анализа могућности и проблема развоја зимског туризма у Југославији, 1969). Скијалиште представља најважнији туристички ресурс и атракцију најпознатијих планинских дестинација у Европи.

Развој скијалишта, или уопште развој скијашких спортова изискује простране и специфичне терене и одговарајућу климу. Терен, односно земљиште за клизалиште или за изградњу хотела, може се припремити уређењем, али је немогуће, и у крајњем случају нерационално, саставити велике терене за скијање, прекрити их снежним покривачем, ако то не омогућава сама природа. Велики ризорт са смештајним објектима од око 10.000 лежја, може се изградити на простору површине 100 ha, али подручје за скијање, које би задовољило скијашке потребе једног оваквог ризорта, захтева далеко већу површину земљишта.

У домену уређења туристичке инфраструктуре за рурално-традиционалне просторе и заштићену природу Старе планине предложили смо пројекте који представљају обележја многих планинских туристичких дестинација, а који могу ефикасно и брзо да активирају ресурсну основу Старе планине на ширем подручју. Обележје ових пројеката је низак негативни утицај фактора сезоналности и распрострањеност на ширем подручју планине. То су: излетничке стазе, тематска пешачка рута „прича планине”, систем видиковаца, интерпретациони центри и центри за прихват посетиоца, авантуристички парк, рурално етно – насеље и туристичка сигнализација.

8.2 Уређење скијалишта

Независно од општих услова уређења простора, или од специфичних циљева развоја појединих дестинација, планирање развоја скијалишта подразумева испуњене основних циљева уређења који важе за сва скијалишта а то су:

1) стварање квалитетног скијашког система који ће модерном опремом и дизајном омогућити квалитетно рекреативно и такмичарско скијање;

2) усклађивање капацитета лифтова и стаза са расположивим природним карактеристикама терена, како би се пружила најбоља могућа услуга свим сегментима скијаша;

3) оптимално коришћење и оперативна ефикасност опреме унутар скијашког подручја, како би се омогућила квалитетна зимска рекреација;

4) рационално повезивање објеката скијалишта са смештајним објектима, како би се омогућио одговарајући приступ свим корисницима, укључујући и кориснике који користе дневне паркинге.

Према Закону о јавним скијалиштима „скијалиште се састоји из једне или више ски–стаза, ски-полигона, ски–путева, ски–рута, ски-лифтова,

жичара, инфраструктурне мреже и објеката, сервисних објеката скијалишта, снежне и сервисне механизације, сервисних путева, сопствених енергетских објеката, приступних путева и паркинга на улазима у скијалиште, објеката за обављање делатности и др”. Постављање или изградња наведених елемената скијалишта у складу са законом сматра се радњом уређења скијалишта.

Скијалиште се уређује, обележава, одржава и користи тако да се обезбеђује очување животне средине подручја у коме се скијалиште налази, да су задовољени услови у погледу погодности трајања снежног покривача, рационалног уређења и коришћења скијалишта, визуелних, просторних (нагиб, висинаска разлика и експозиција падина, ширина стаза и др.) и економских критеријума, да је осигурана безбедност скијаша и других непосредних корисника, и да је могуће упражњавање разноврсних спортских активности.

8.2.1 Припремна истраживања

Први корак у изради плана уређења скијалишта, односи се на техничку процену и преглед подобних терена за уређење ски-стаза. У оквиру анализе посматраног подручја врши се: топографско мапирање, преглед биофизичких и земљишних карактеристика, преглед падина, преглед праваца, анализа висинске разлике (елевације) терена, моделирање терена, анализа осунчаности, оцена постојећих планинских капацитета, техничка процена развојног потенцијала. Методом анализе утврђује се капацитет терена за скијање и сноубординг и погодност земљишне основе за развој укупних капацитета скијалишта.

Иницијална фаза планирања развоја скијалишта подразумева оцену и документовање физичких атрибута планине унутар подручја посматрања, у циљу тачног одређивања потенцијалног капацитета и могућности равнотежног развоја подручја. У овој фази се очекује израда мапа са свим факторима подручја који могу да утичу на постојеће и потенцијалне развојне програме. Основни алат планирања туристичких инфраструктурних система је прецизно дигитално мапирање. На основу обезбеђених инпута (дигиталних модела, скенираних аналогних карата и катастарских подлога, итд.) обезбеђује се израда: а) целовите мапе подручја у размери 1:5.000, као и б) конкретних развојних целина (base land map), у размери 1:2.000.

Преглед биофизичких карактеристика укључује наношење доступних података о клими, хидрологији, геологији, саставу тла, вегетацији и развојним потенцијалима подручја на топографске мапе. Израда ових мапа треба да буде заснована на коришћењу постојећих података и резултата различитих истраживања. Резултати треба да буду приказани на сумарним, композитним мапама, које чине основу базе податаку.

Неопходан податак у планирању планинских подручја је преглед свих падина урађен тако да илуструје оријентацију у осам праваца компаса, како би се добила информација о карактеристикама простора, поготово информација о хладним и топлим зонама.

Анализа висинске разлике (елевације) терена треба да покаже релативну висинску разлику унутар подручја истраживања и треба да укаже на потенцијална подручја сличне елевације као и општи ток терена који повезује ова подручја.

Анализом осунчаности нанетом на мапе подручја илуструје се однос осунчаних и сеновитих страна током зимског периода. На основу соларне анализе треба оценити вруће, топле, хладне и ледене области и режиме унутар посматраног подручја, и дати на основу такве анализе препоруке о локацији стаза, подручја за окупљање скијаша, планинских угоститељских објеката, смештајних и других капацитета. Већина скијаша и сноубордера су веома свесни утицаја сунца на квалитет снега. Иако скијаша и сноубордери воле да скијају на сунцу, они то неће учинити, ако је снег лепљив или кашаст захваљујући интензивном сунцу. За већину корисника скијалишта положај падина према северу или истоку је пожељан, због бољег снега који дуже траје, сем за почетнике који више воле осунчана и топлија места.

Задржавање снега је услов за реализацију било које скијашке операције и из тог разлога, падине и стазе, требало би да буду лоциране тамо где снег остаје најдужи временски период. Угаони однос са сунцем је критични параметар за дизајн скијалишта, јер одређује количину енергије коју ће у зимском периоду примити стазе, паркиралишта, планински ресторани, подручја за окупљање скијаша, итд. Соларном анализом треба обухватити посматрање односа сунца и терена у 09:00, 12:00 и 15:00 сати, у дане који се поклапају са 21. децембром, 21. јануаром и 21. фебруаром.

Иако је соларна анализа помоћни метод она је важан параметар за прецизирање подручја даљих истраживања за развој скијалишта. Она представља веома важан податак на целовитим мапама подручја, на којима су претходно нанети подаци о клими, хидрологији, геологији, саставу тла, вегетацији и другим природним карактеристикама, подаци о оријентацији на терену (у осам праваца компаса) као и подаци о висинским разликама унутар подручја посматрања (елевација).

8.2.2 Анализа снежног покривача

Утврђивање вредности терена за скијалиште и капацитета скијашких подручја везано је са познавањем снежних прилика и утврђивањем висинских граница испод којих формирање стаза за скијање није рационално. Ови услови су специфични за свако скијашко подручје, и разликују се на просторима Србије без обзира на надморску висину.

Метод соларне анализе терена је примењен у Мастер плану и у корелацији са другим факторима дао је прецизнију слику потенцијалног скијашког подручја. Међутим, обрађивачи Мастер плана и поред тога, препоручују детаљно испитивање током наредних неколико година као би се утврдио облик, количина и ефекат снежног покривача. Када се прикупе ови подаци и схвати се сва променљивост снежног покривача, могу се извршити измене у Мастер плану.

Анализа снежних услова је зависна и од временских интервала у којима се скијалишта највише користе. Заједничке особине туристичког промета у европским дестинацијама али и у нашој земљи, нису се мењале последњих деценија. Врхунци сезоне у којима туристи највише користе зимски одмор у земљама западне Европе су следећи:

-период од божићних празника до Нове године (од 20. децембра до 5. или 10. јануара),

-фебруар и почетак марта,

-недеља око ускршњих празника.

Временски периоди – врхунци сезоне у којима српски туристи користе зимски одмор, јесу:

-период око Нове године,

-период од 20. јануара до 15. фебруара (школски и универзитетски распусти).

Повећање промета у јануару, фебруару и марту, у такозваним шпигевима за време викенда, је посебно изражено у скијашким дестинацијама који се налазе у близини већих градова. Из наведених података проистиче да скијалиште које би одговорило потребама српских и иностраних скијаша, као и викенд скијаша, под условом обезбеђења рентабилитета његове различите опреме, морало би да има задовољавајући снежни покривач од 15. децембра до 15. априла, односно најмање четири месеца у току зимске сезоне.

Повољан снежни покривач за скијање у сваком од планинских масива зависи од читавог низа фактора. Посебну пажњу посветићемо клими, положају скијашких подручја и квалитету тла. Код климатских фактора најзначајнији су обим падавина, температура ваздуха, која омогућава одржавање снега у довољно дугом периоду, као и правац и количина ветрова, који односе снег са неких падина и односе га у увале у којима још дуго остаје.

У већ помињаној студији „Анализа могућности и проблема развоја зимског туризма у Југославији”, Ј: Iten и М. Rey су анализирајући утицај климатских фактора на снежни покривач, подручје Југославије поделили на неколико климатских регија, које су се разликовале по својим климатским специфичностима. Подручје Старе планине није детаљније обрађивано али се изнети подаци за масиве Босне, Србије и Црне Горе, могу уз мање корекције, узети као релевантни и за ово подручје. У овим регијама, минимална надморска висина са повољним снежним покривачем износи 1.100 m на северозападним и североисточним падинама и 1.400 m на југоисточним и југозападним падинама. Уз ове константације Ј: Iten и М. Rey, су дали напомене да глобална оцена сваке регије мора бити коригована или прецизирана, на основу тачних анализа микроклиме сваког појединог масива. Према препорукама мерење висине снежног покривача је требало обезбедити према различитим правцима скијашких терена, водећи при томе рачуна о врсти односно природи терена преко којег се простире скијашка стаза, о доминантним ветровима, итд. Податке је требало прикупљати мерењем дебљине снежног покривача од тла у доњем делу скијашког подручја током сезоне. Поред ових активности препоручено је и авио снимање планинских масива, зими у редовним временским интервалима (две-четири седмице).

Као индикација почетка и краја сезоне узимана је минимална дебљина снежног покривача од 15 cm на скијашким теренима који су трасирани преко пашњака. Ова дебљина снега је сасвим довољна, јер се снег због климатских услова на просторима бивше Југославије брзо трансформише под утицајем сунца и постаје компактна маса која пружа добре услове за скијање. Важна карактеристика скијашких терена везана је за оријентацију падина у том смислу, што су падине окренуте северу повољније не само у погледу обима снежних падавина, него још више у погледу квалитета снега. Јужне падине у марту, опште посматрано за скијање су погодне само преподне.

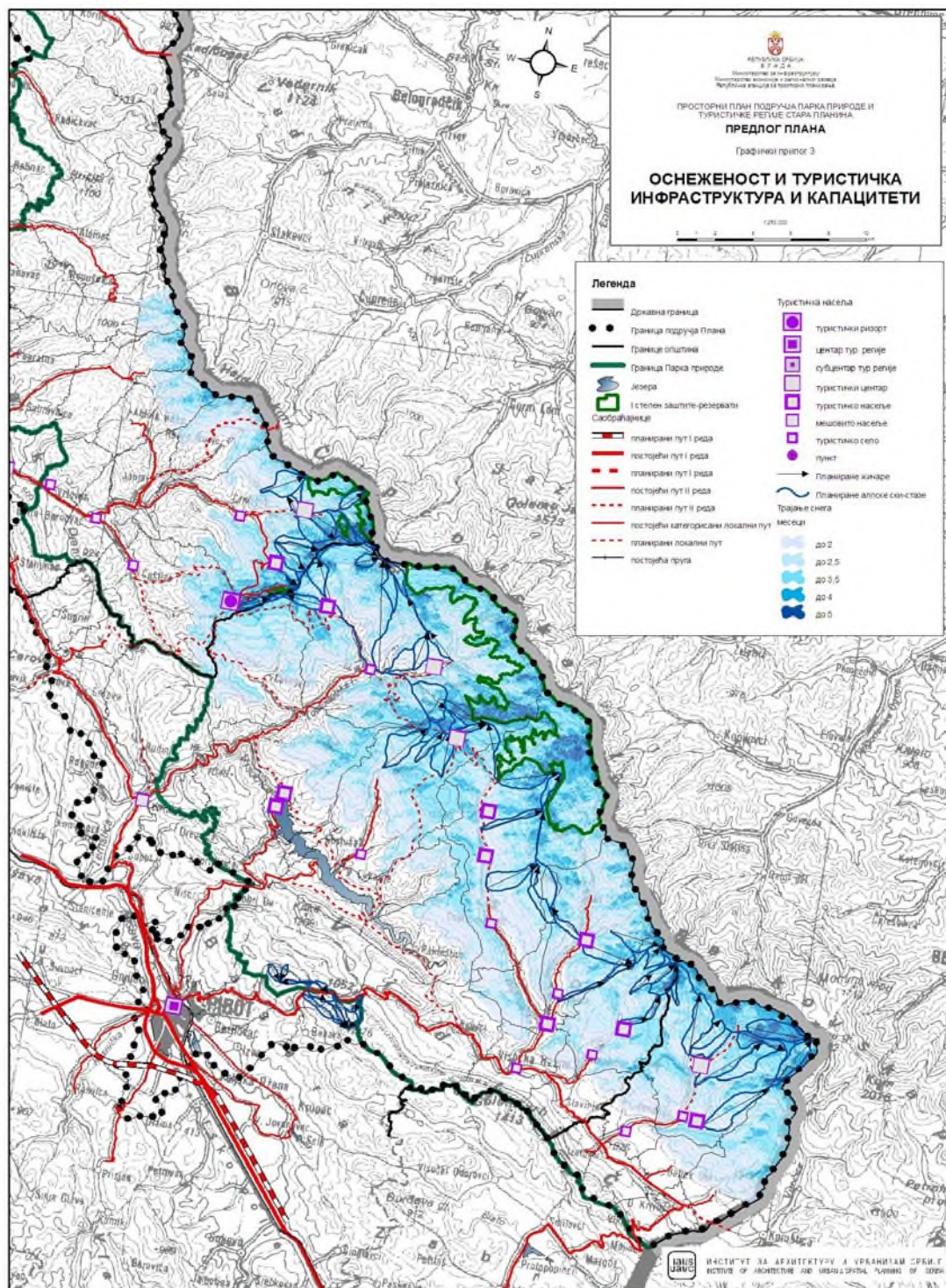
У погледу квалитета снежног покривача, најбољи покривач стаза је природан снег, сушац, чији квалитет није увек исти. Он је сув и растресит, тежине од 30-100 kg/m³. Овај снег не приања на подлогу и јавља се у децембру. Снег зрнавац је улежан снег, који се трансформише под утицајем сунца, постајући компактан добија карактеристике фирна (збијених зрнаца леда), 200-600 kg/m³ тежине. Најнеповољнија је суснежица, влажан, кашаст и лепљив снег, после кише (Ромелић, Турчић, 2001).

Сумирајући дугогодишња истраживања Старе планине, обрађивачи Просторног плана Парка природе и туристичке регије Стара планина су изнели своје ставове у погледу распрострањености и квалитета снежних падавина на овој планини. На основу критеријума у погледу квалитета и дуготрајности снега, овим планом су одређене доње границе скијалишта на којима ће се налазити полазишта жичара и исходишта ски-стаза. На северној експозицији доња граница је утврђена на надморској висини од 1.100 m, са могућношћу померања и до 900 m у деловима подручја на којима има више снега и где су утицаји ветра занемарљиви. На јужној експозицији доња граница је утврђена на 1.400 m.n.v., на западној експозицији 1.300 m.n.v. и 1.200 m.n.v. на источној експозицији. Предност у реализацији пројеката се даје северној и источној експозицији (за спортске и добре рекреативне скијаше), док су западне и јужне (сунчаније) експозиције намењене претежно почетницима и ски-школама. У прилогу који илуструје ова запажања уочава се неравномерност у распореду снежног покривача и релативно велика разлика у дужини трајања снега на истим надморским висинама. Како је карта дата у размери 1:250.000 није могуће прецизно уочити компактне зоне на којима се снег задржава више од четири месеца. Вредност овог прилога је у потврђивању ранијих запажања о томе да на Старој планини постоји релативно велика површина оснеженог планинског масива, али су за прецизнију оцену употребљивости снежних површина за трасирање скијашких терена потребна додатна истраживања микролокалитета. Ставови изнети у Просторном плану су слични запажањима Ј: Iten-а и М. Rey-а о снежним приликама на југословенским просторима, са извесним модификацијама које су резултат дугогодишњег истраживања овог подручја од стране обрађивача плана.

Међутим, када се анализирају расположиви подаци о количинама падавина и температуре, добијени посматрањем на метеоролошким станицама у окружењу, могу се упоређивањем података извести прецизнији, посредни ставови о утицају климатског фактора на снежне прилике у овом планинском масиву. У анализи природних потенцијала изнели смо расположиве метеоролошке податке добијене вишегодишњим посматрањима на станицама Књажевац, Топли До, Црни Врх, Копаоник и Ботев у Бугарској. Положај метеоролошких станица и добијени резултати који се односе на температуру и количину падавина потврђују уводне ставове изнете у анализи климе овог подручја. У основи клима на подручју Старе планине припада умерено-континенталном типу у нижим деловима, док се у котлинама осећа утицај жупне, а на већим висинама планинске климе.

Средње годишње температуре ваздуха у подгорини, односно у долинама Нишаве и Тимока, крећу се у распону од 10,1-10,5 °C. У зони 1.200-

1.800 m.n.v. је појас хладне и снежне бореалне планинске климе са средњим годишњим температурама од 4 °C до 7 °C и 950-1.100 mm падавина.

Карта 5. Оснеженост падина на Старој планини Извор: Просторни план

Изнад горње шумске границе простире се прелазни субалпски појас (1.700-2.000 m.n.v.), најчешће секундарног карактера, са проширеним површинама под пашњацима на рачун шума. То је појас субалпске климе, са годишњим температурама од 2,5 °C до 4 °C и 1.100-1.150 mm падавина. На овим површинама запажа се дуготрајни снежни покривач са великим бројем мразних дана и скраћеним вегетационим периодом.

Поређењем података са метеоролошких станица Копаоник, Црни Врх и Ботев у периоду јануар-март, уочава се да Копаоник и Црни Врх имају приближно исти број дана са снежним падавинама (око 45 дана), док је на страници Ботев овај број нешто нижи (око 40 дана). У јануару и фебруару, Копаоник и Црни Врх имају приближно исти број дана са задржавањем снежног покривача. У марту на Копаонику снежни покривач се задржава 30 дана, а на Црном Врху 20 дана. Средња месечна сума падавина на Копаонику је већа него на Црном Врху, али мања него на станици Ботев. Иако се Ботев налази источније од српских планина, већа количина падавина може се приписати већој надморској висини станице. Може се претпоставити да би количина падавина мерена на Старој Планини, на надморској висини од око 1.700 m била већа него на станици Црни Врх, али мања него на Копаонику, јер расположиви подаци о климатским карактеристикама указују на смањивање нивоа падавина од Дрине према граници са Бугарском. Просечна температура на Црном Врху је нешто виша него на Копаонику, али треба имати у виду да је висина метеоролошке станице мања за око 650 m. Када би ове две станице биле на истој надморској висини, просечна температура на Црном Врху би била нижа него на Копаонику, због географског положаја, који је дубље у копну и има хладнију климу у зимском периоду.

На основу расположивих података о клими може се извести закључак да Стара планина има нешто нижу температуру од Копаоника али и мање падавина. Перспективни простори са снежним покривачем, без обзира на експозицију се свакако налазе на висинама изнад 1.700 m.n.v. Пажљивим одабирањем терена почетна висина стаза може се планирати и на 1.500 m.n.v. Испод ове висинске тачке, на снег се може рачунати у трајању до два месеца, без обзира на експозицију и изложеност ветру. За нормално функционисање система скијалишта у оперативном времену од сто зимских дана, на овим висинама, потребно је изградити систем за оснежавање стаза.

8.2.3 Анализа постојећих капацитета

Инфраструктура којом почиње развој у планинској регији, углавном је производ активности ентузијаста, обично заљубљеника у скијање, чије развојне визије углавном стреме спортској варијанти развоја скијалишта. Ограничења првих жичара и ски-стаза, нуклеуса развоја, углавном су везана за немогућност задовољења потреба разнолике, потенцијалне скијашке клијентеле, која углавном није такмичарски оријентисана.

Постојеће ски-стазе, ски-лифтови, и сл. треба да буду унети у топографске мапе, оцењени и уклопљени у пројекат нове скијашке инфраструктуре. Ски-стазе треба да буду прецизно измерене, класификоване у једну од категорија скијашке оспособљености и сумиране у односу на планирани систем ски-лифтова. Позитивна чињеница постојања жичара и ски-стаза у некој регији чији развој започиње, везана је за изградњу одређеног

искуства, као и акумулирања неопходних прецизних података о потенцијалним подручјима за скијање. Из тих разлога планери са великим искуством у развоју планинских регија опрезно прилазе и прецизно оцењују постојећу инфраструктуру, настојећи да из искустава претходног развоја добију што више података.

8.2.4 Категоризација скијаша и класификација ски-стаза

За одређене рекреативне активности у планинском туризму потребно је извесно предзнање и одговарајућа обука. Скијање и сноубординг су активности које подразумевају темељну и стручну обуку, како би корисници могли успешно и безбедно да се баве овим спортовима у рекреативном смислу. Обука је потребна како за само скијање, тако и за коришћење опреме и уређаја скијалишта. Одговарајућа обука и ниво скијашког умећа опредељују структуру скијаша. Структура скијаша је условљена степеном развоја скијања као спорта, културним навикама, економским потенцијалима заједнице и развијеношћу планинског туризма у одређеним регијама.

Од самих почетака развоја скијања и скијалишта, вршена је подела и категоризација стаза по тежини и скијаша по умећима и способностима да савладају одређену врсту стазе. У студији „Анализа могућности и проблема развоја зимског туризма у Југославији” Ј: Iten и М. Rey утврђују, зависност категорије смучара и квалитета стазе тако што разликују три категорије скијаша, чије су „потребе” различите.

Почетници на простору бивше Југославије, а и данас у Србији, образују већину у укупном броју скијаша, и њихово учешће се на скијалиштима креће од 40-60%. Просечан нагиб терена који користе се креће од 10-15%, са скромном денивелацијом од највише 100-200 m. Овакви скијашаи просечно превозе (скијају) денивелацију од 300-1.000 m дневно и отприлике више се шетају, него што се спуштају. Њихови прохтеви за стазама нису велики и они на мањим скијалиштима могу да задовоље своје потребе за скијањем.

Средњи скијашаи сачињавају већину скијаша у великим алпским скијашким ризортима (око 60%). Њихово учешће у Србији је релативно мање, са тенденцијом повећања и креће се око 40%. Њихове потребе је много теже дефинисати него потребе почетника. Они траже стазе од 300-800 m денивелације, са просечним нагибом терена од 20-25%. Пожељно је да стаза има и неколико тежих пролаза, укључујући зидове и уска грла на којима им се пружа прилика да реализују своје „подвиге” и да се усавршавају. Средњи скијашаи прелазе дневно денивелацију од 1.000 – 3.000 m.

Напредни скијашаи представљају значајну категорију скијаша у великим алпским ризортима, и у укупном броју скијаша учествују са око 20%. На нашим скијалиштима њихов број је мањи. Њихове потребе из године у годину све више расту. Они траже стазе са значајним денивелацијама од 800-2.000 m, са јаким просечним нагибом од 40-60%, са варираним прелазима (кулоари до 70 % нагиба, стазе са свежим снегом, итд.). Са лакоћом реализују дневну денивелацију од 4000 m, траже скијашке интинерере и везе између сектора скијалишта, под условом да су те везе опремљење жичарама. Потребне напредних скијаша је најтеже задовољити. Међутим свако скијалиште које жели да се развија, мора учинити много на припреми занимљивих стаза и на привлачењу добрих скијаша, јер управо они највише утичу на реноме једног

скијалишта.

Према студији *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design* (Baud-Bovy, Lavson, 2002), као и према већини нормативних аката који регулишу скијашке системе у алпским земљама, скијаши се такође класификују у три категорије, према специфичним вештинама и капацитетима за које је потребно обезбедити одговарајуће погодности (табела 25).

	Почетници	Средњи скијаши	Напредни скијаши
Висинска разлика терена на коме скијају (m)	100-300	500-800	više od 800
Дужина скијања по часу (m)	350-1000	1600-2600	više od 2600
Висинска разлика коју савладавају у једном дану (m)	500-1000	2500-3500	5000-8000
Укупно скијају дневно (m)	1600-3200	8000-11500	16500-26000
Нагиб стазе	6° -20 °	20° - 40°	40° - 60°

Табела 25. Структура скијаша *Извор: Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design (Baud-Bovy, Lavson, 2002)*

Захваљујући брзом развоју опреме и материјала, скијаши брзо напредују и прелазе у више категорије. Развојем скијашког спорта, повећањем броја скијаша, расте и број напредних скијаша. Прецизнију класификацију скијаша и ски стаза употребљава Ecosign²⁹ у изради мастер планова за Стару планину, Голију, Копаник и Бесну Кобилу. Скијаши су класификовани у седам категорија, тако да прве две категорије припадају скијашима који су почетници или неiskusни скијаши и чије скијашко умеће одговара стазама мањег нагиба са мањом висинском разликом. Трећа и четврта категорија скијаша припадају категорији средњих скијаша. Пета категорија скијаша оцењује се као висока средња класа скијашког умећа. Шеста категорија су напредни скијаши и седма, скијашки експерти.

Редни број	Категорија скијаша	Нагиб стазе	Масимални дозвољени нагиб
1.	Почетници	8 - 15%	20%
2.	Неiskusни скијаши	15 - 25%	30%
3.	Нижи средњи ниво	25 - 35%	40%
4.	Средњи ниво	30 - 40%	45%
5.	Виши средњи ниво	35 - 45%	50%
6.	Напредни ниво	45 - 60%	65%
7.	Експерти	60% +	

Табела 26. Категорије скијаша и карактеристике ски стаза према: Ecosign

²⁹ У анализи методолошког поступка категоризације скијаша и ски стаза у седам категорија скијашке способности коришћене су студије: Whistler Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2005; Sun Peaks Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2006; Stara Planina Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2007; Golija Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2008; Kopaonik Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2009 и Besna Kobilica Resort Area Master Plan, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler, 2009;

Стазе су класификоване према ширини и просечном нагибу. Одступања од просечног нагиба дозвољена су само до 5% под условом да то одступање није дуже од 30 метара на стази. Овај став је потпуно оправдан јер стаза за одређену категорију скијаша не може изненада да постане таквих карактеристика које захтевају више искуства у скијању од предвиђене категорије.

8.2.5 Класификација ски-стаза према Закону о јавном скијалишту

Према Закону о јавним скијалиштима ски стазе се класификују и обележавају (маркирају) према степену тежине, у зависности од својстава подручја, односно површина преко које се пружа стаза. Подела се врши на четири групе према којима би требало да се оријентишу скијаша у складу са својим способностима и то на:

- 1) лаке стазе - зелена боја;
- 2) средње тешке стазе - плава боја;
- 3) тешке стазе - црвена боја;
- 4) екстремно тешке писте - црна боја.

Ски-руте и стазе за мото санке се маркирају жутом бојом независно од степена тежине. Ознаке морају бити тако постављене да су више од снега. Не морају се обележавати лако приступачне и благо нагнуте површине које служе искључиво подучавању основних облика вожње скијама, под условом да немају ризичних места и да су јасно видљиве њихове границе, односно ивице. Класификација ски-стаза примењена у Закону о јавним скијалиштима, примењена је најпре на скијалиштима у Француској, са тенденцијом да буде прихваћена у већини европских скијалишта.

Иако Законом нису прецизно одређени нагиби терена који би се односили на одређену категорију стазе, изградом подзаконског акта утврђени су критеријуми за одређивање категорија скијашких стаза. Лака стаза се простире на терену чији уздужни просечни нагиб није већи од 25%, са изузетком кратких деоница у отвореном подручју, које могу бити најдуже до 30 м са нагибом већим највише до 5% у односу на просечни нагиб ски стазе.

Средње тешка стаза се простире на терену чији уздужни просечни нагиб није већи од 40%, изузев кратких деоница у отвореном подручју које могу бити најдуже до 30 м са нагибом већим највише до 5% у односу на просечни нагиб ски стазе.

Тешка стаза се простире на терену чији уздужни просечни нагиб није већи од 55% изузев кратких деоница у отвореном подручју које могу бити најдуже до 30 м са нагибом већим највише до 5% у односу на просечни нагиб ски стазе.

Екстремно тешка стаза се простире на терену чији је уздужни просечни нагиб преко 55%.

Делимични уздужни падови већи од утврђених за поједину категорију стазе не смеју прећи 25% укупне дужине скијашке стазе.

Попречни пад скијашке стазе не мора да буде исти по целој ширини скијашке стазе али не сме да буде већи од 20%, са изузетком кратких деоница када може да буде до 25%.

На стазама намењеним подучавању скијања висинска разлика може да буде од 50 до 300 метара.

Ски путеви не смеју да имају нагиб већи од 8% и морају да буду широки најмање шест метара. У пределу који условљава стрмији део ски пута, уређују се довољни простори (испусти) за кочење. Уколико ски пут не може да се уреди у довољној ширини, нагиб треба смањити одговарајућим радовима. Ски стаза намењена ски-трчању може имати укупан нагиб до 3% са изузетком краћих деоница које могу имати максимални нагиб 12%. Ски стаза намењена ски-трчању уређује се тако да има најмању ширину 2,5 метра.

Дужина ски стазе није ограничена, али мора да задовољава минималне циљеве упражњавање одређене врсте скијања, односно зимских спортских активности.

Ширина ски стазе мора да буде најмање 40 m, с изузетком кратких деоница (не дужих од 100 m) чији укупан збир не сме да буде већи од 30% укупне дужине стазе, а уздужни пад не сме да буде већи од прописаног основног пада стазе, с тим да се треба држати правила да што је део стазе стрмији то ширина стазе мора бити већа.

Просечна ширина стазе за подучавање скијања и стазе са ски лифтом у саставу стазе мора да буде најмање 50 метара.

Саставни део ски - стазе чине сигурне зауставне површине. Ски - стаза мора да има зауставну површину уздужног пада не већег од 20% и најмање дужине од 30 m, са изузетком зауставних површина које просечно имају 10% уздужног пада у супротном смеру (успон) које могу да буду најмање дужине од 20 m.

8.2.6 Утврђивање скијашких подручја

Важан корак у планирању развоја скијалишта је утврђивање граница, обима и карактеристика потенцијалних скијашких подручја („pods“). Приликом разматрања вредности издвојених подручја врши се физичка провера терена и идентификовање зона у којима није могуће градити стазе или друге објекте скијалишта, као што су шуме, стеновита подручја, подручја на којима су могуће лавине и друга опасна места, као и просторе који су заштићени или резервисани за друге намене.

Користећи топографске мапе, запажања са терена, на картама и наративно треба представити природне карактеристике терена које могу да делују ограничавајуће на развој прихватљивих форми скијалишта. Оријентација, стазе, висинска разлика (елевација), вегетација, пад, климатске карактеристике и зоне лавина треба да буду размотрени са аспекта утицаја на развојни потенцијал посматраног подручја. „Ограничавајући фактори развоја“ треба да буду комбиновани са критеријумима развоја на карти анализе дизајна терена на којој треба да се нађу истовремено и потенцијали и ограничења за развој одређеног подручја.

Како би се добила адекватна техничка процена развојног потенцијала, потребно је анализирати терен читавог посматраног подручја у циљу процене укупних потенцијала капацитета за скијање и превоз скијаша и сноубордера (вертикални транспорт). Поступак издвајања подручја која представљају компактне целине за одређене активности или садржаје, представља основни поступак којим се може идентификовати вредност потенцијала за развој скијалишта и туристичких ризорта са становишта могућности простора. Овај поступак омогућава издвајање потенцијалних подручја сличне елевације као и

формирање општег тока терена који повезује ова подручја.

Све ски-стазе усмерене ка једној полазној тачки чине основну јединицу система стаза, који обухвата више јединица, при чему од могућности њиховог повезивања зависи просторни обухват јединственог скијалишта (Дабић, 1996). „Основна јединица система стаза” из ове дефиниције најприближније дефинише ски подручје, с том разликом да је код утврђивања ски подручја од пресудне важности могућност повезивања у јединствени систем који чини једно компактно скијалиште.

Радном верзијом правилника о уређењу скијалишта прецизније је утврђено, односно дефинисано ски – подручје, које може да обухвата:

- једну или више ски - стаза које су усмерене према полазној станици жичаре или ски - лифта, односно ски - стазе чије се полазне тачке (жичаре или ски - лифта) налазе на удаљености мањој од 1000 м;
- полазну и излазну станице и трасу жичаре и ски – лифта који опслужује ски – стазу;
- везни ски – пут;
- подручје за окупљање скијаша, односно за формирање реда за коришћење жичаре и ски – лифта;
- сервисни објекат који је намењен за обављање сервиса у оквиру ски - подручја;
- објекат за обављање делатности на простору ски – подручја;
- као и простор који обухвата све ове објекте.

Саставним делом ски - подручја се изузетно може сматрати и ски - стаза која се због конфигурације терена са осталим ски – стазама повезује жичаром, ски - лифтом или везним путем на врховима предела, односно у пределу излазне станице жичаре и ски – лифта.

Основни критеријум код утврђивања обима једног скијалишта заснован је на претпоставци да везе између скијашких подручја морају бити успостављене директно скијама или системом вертикалног транспорта. Честа разуђеност планинских масива упућује на потребу да се утврде границе скијалишта. Основ за утврђивање граница скијалишта је међусобна повезаност скијашких подручја, која може бити изведена директно скијама (повезане стазе, везне стазе, везни путеви) или кратким путним везама (класична саобраћајница, без обзира на превозна средства) до 10 km удаљености (J: Iten и M. Rey, 1969).

За свако теренско скијашко подручје („pods“) треба установити укупну вертикалну разлику, хоризонталну дужину (удаљеност), дужину падина. Укупна површина сваког скијашког подручја треба да буде прорачуната, стазе треба да буде класификоване у одговарајућу категорију, у зависности од захтеване вештине скијаша. Анализа капацитета терена треба на мапама и кроз обрачуне да покаже максимални развојни потенцијал укупног подручја, укупну површину коју треба развити да би се формирало скијалиште и коначно да утврди баланс развијеног и преосталог простора. Максимална површина која се може искористити за развој у оквиру ски подручја, износи до 35-40% терена, како би се задовољиле потребе визуелног квалитета

скијашког подручја. На подручју заштићеног природног добра и на пошумљеном терену објекти скијалишта се уређују тако да могу заузети највише 30% простора (терена) у оквиру ски - подручја.

8.2.7 Критеријуми за одређивање ски-стаза

Планирањем и изградњом ски-стаза првенствено мора да се обезбеди атрактивност скијашког система, како би се кроз континуирано коришћење обезбедила конкурентност скијалишта и рентабилност целокупне инвестиције. Општи услови за планирање ски стаза подразумевају да снежни покривач мора бити довољан за четири месеца зимске сезоне као и да постоји континуитет у паду ски стазе од врха до подножја стазе. Повољна оријентација за планирање ски стаза је од северних према источним странама планине, изузев стаза за обуку скијаша које се одређују на сунчаним експозицијама, без обзира на лошији квалитет снега. Стандардна дужина вертикалног пада већине стаза на скијалиштима у Европи износи 1.000-1.500 m за скијашке ризорте међународног значаја, 500-800 m за ризорте од регионалног значаја и 200-500 m за ризорте од локалног значаја. У САД прихватљива стандардна дужина вертикалног пада износи 1.000 m за ризорте од националног значаја и око 100 m па на више за ризорте од локалног значаја (Baud-Bovy M., 1977). Стандардна ширина ски стаза се одређује у распону од 30 до 60 метара. У многим скијалиштима у свету постоје стазе већих ширина (око 100 m), које представљају посебан квалитет у понуди. У планирању земљишта за ски стазе мора се узети у обзир и заштитна зона, која износи најмање по пет метара с једне и са друге стране стазе и која припада укупном билансу потребног простора за ски стазе. Подручја за ски стазе се бирају према нагибу терена и то тако да нагиб терена не буде мањи од 8% и већи од 70%. На основу константног нагиба терена стазе се класификују у одређене категорије.

За трасирање ски стаза максимално се може користити до 35-40% терена потенцијалног ски подручја, како би се задовољиле потребе визуелног квалитета. Трасирање у највећој могућој мери треба да се реализује на пашњачким површинама и чистинама. У неопходним случајевима дозвољено је просецање шуме. Како је просецање шуме мање пожељна интервенција у планирању скијалишта, у већини студија се сматра да посечене површине не смеју бити веће од 20-25% од укупне површине скијашких стаза (Mitrović S., 1983). Просечену шуму је пожељно компензовати пошумљавањем по ободу стаза или на другим слободним површинама, како би се утицало на заштиту стаза од ветра који односи снег.

Стазе за нордијско скијање могу бити дужине од 3 до 30 km, са висинском разликом старта и циља до 3% од дужине и максималним нагибом од 12%. За такмичења ове стазе могу бити дужине од пет до 50 km. Капацитет нордијских стаза је одређен подужним размаком скијаша од 50 m и просечном брзином од 10 km/h. Нордијске стазе имају коридор око 10 m и најчешће се за њихово трасирање користе шумске и пољске стазе и путеви, по линијама изохипси. Турно скијање представља све популарнији вид скијања, који подразумева синтезу нордијске и алпске ски-технике и опреме, уз коришћење постојећих жичара (Дабић Д., 1996) и (Schall-Verlag, 2001).

Основни циљ изградње ски стаза усмерен је на обезбеђење најбоље подлоге за скијање што је могуће раније у сезони. Због тога је најбоље да је подлога глатка са врло мало неравнина. Међутим у планирању треба водити

рачуна да природне неравнине и таласаста конфигурација стазе буде сачувана *како би се омогућио пријатан доживљај скијашима*. Глаткоћа тла је услов да је максимализује ефикасност скијалишта и минимализује висина трошкова прављења вештачког снега и омогући скијање са минималном количином снежног покривача (било природног или вештачког).

Скијање на глаткој подлози у изузетним приликама се може организовати и са 15 cm снега. Међутим, за оптимално уређење стаза, потребно је, минимум 60 cm дебљине снега, да би се формирала чврста подлога за скијање и да би се заштитиле машине за равнање снега, од мешања земље и камења, што би могло да изазове штету и на машинама и на земљи (а и да испровоцира брзо отапање снега). Због тога, ако је подлога глатка, потребно је само 60 cm снега. Ипак, ако подлога има камење и оштре таласе који „вире” више од једног метра, потребно је укупно 1,60 cm снежног покривача. Обзиром на капитал и оперативне трошкове прављења снега, као и акумулирање природног снега, пожељно је направити што је могуће глаткију подлогу.

8.2.8 Критеријуми за планирање такмичарских ски-стаза

Код планирања ски-стаза анализирају се повољни терени и за уређење такмичарских стаза. Скијашка такмичења су популарни и атрактивни догађаји који се везују за планине. Иако су такмичарске стазе захтевне за одржавање, и користи их мањи број скијаша, организацијом такмичења постиже се значајан маркетиншки ефекат. У приступу планирања скијалишта неопходно је утврдити потенцијалне такмичарске терене, како би се кроз одређене фазе развоја скијалишта, уредиле и стазе које би могле да служе за такмичења.

Такмичарске ски – стазе се могу уређивати само на травнатим подлогама, без обзира на висину снега или подлогама које су посебним мерама припремљене за уређење стаза великих брзина (бале сена, или на друге сличне начине). Уређење такмичарске ски - стазе нарочито обухвата: одређивање, уређење, ограђивање и означавање старта и циља (стартни простор са стартном кућицом, циљни простор са истеком и судијском кућицом); ограничавање такмичарске арене; припрема такмичарског терена (одстрањивање непожељних предмета, равнање бушења и рупа, крпљење снегом окопнелих делова, стискање снега, утврђивање снега; постављање заштитних мрежа), постављање и утврђивање стазе, осигуравање стазе, постављање табли са натписима (рекламни панои и др.), коначно означавање стазе; уређење простора и објекта за заштиту и припрему такмичара за старт; и уређење прилазних стаза за гледаоце и самог гледалишта; постављање инсталација за припрему вештачког снега дуж стазе (водовод са хидрантним местима за поливање снега, инсталације и водовод за снежне топове, и др.); постављање кабловског развод за мерне инструменте дуж стазе са местима за мерење међувремена и кабловског развода за енергетско напајање камера за пренос трка. Уређењем простора за гледаоце треба обезбедити да се он налази на безбедном растојању од стазе за такмичење, уз одговарајуће постављање препрека.

Зимске спортско-рекреативне дисциплине имају релативно сложену поделу и њихова заступљеност у планинским пределима зависи претежно од морфолошких карактеристика терена. Скијашке дисциплине делимо на алпске, нордијске и скијашке скокове. Алпске такмичарске скијашке

дисциплине су: слалом, велеслалом, спуст, супер-велеслалом, алпска комбинација и паралелна такмичења. Неслужбено би их могли категоризовати на техничке (слалом и велеслалом) и брзинске (спуст и супервелеслалом) дисциплине. Сва правила, организација и контрола скијашких такмичења су под управљањем Међународне скијашке федерације (FIS) са седиштем у Берну (Швајцарска).

Спуст је дисциплина на стази очишћеној од камења, пањева и сличних препрека, означеној заставицама. Такмичар се креће што већом брзином тако да нема потребе да користи штапове. Због велике брзине на дугој стази, спуст захтева велику храброст. Због тога ову дисциплину називају „смучарском формулом 1”. Спуст је најбржа и најопаснија дисциплина. Такмичари у овој дисциплини морају бити психички и кондицијски максимално спремни јер их грешке могу стајати тешких озледа па чак и живота. Стаза за спуст мора имати висинску разлику од 800 до 1100 m за мушкарце, односно 500 до 800 m за жене. Обележава се вратима која се састоје од 4 слалом штапа и две црвене заставице међусобно удаљене 8 m. Сама стаза мора бити добро осигурана разним мрежама и струњачама од старта до циља у сврху избегавања (тежих) озеђивања такмичара. Да би такмичар имао право наступа мора проћи два службена тренинга (од три организована). Сви учесници су обавезни да носе скијашке кациге. Код спуста се вози једна трка, а изузетно на кратким стазама (у случају скраћивања стазе због временских услова) две.

Слалом подразумева стазу дужине око 550 m, обележену заставицама у пару (вратима) поређаним на падини са висинском разликом од 180 до 220 m, и нагибом терена од 33 до 45%. Код такмичења у овој дисциплини сваки такмичар има по две вожње, а за резултат се сабира време у обе вожње. Слалом се сматра елитном алпском дисциплином јер захтева од такмичара врхунске рефлексе, технику и окретност како би савладао многе промене праваца на релативно краткој стази. Карактеристика вожње је брза промена смера са што краћом линијом од старта до циља. Слаломска врата састоје се од два зглобна штапа без заставица (некад су биле заставице али су уклоњене јер су сметале такмичарима). Број врата је од 55 до 75 за мушкарце, односно 45 до 65 за жене (+3 зависно о броју кривина које такмичар мора да савлада). Слалом мора бити организован на што тврђем терену, што се постиже мешањем вештачког и природног снега.

Велеслалом је техничка дисциплина која подразумева скијање на дугој стази (преко 1.000 m) комбинацијом спуста и слалома на изразито таласастом терену са много неравнина. Висинска разлика стазе мора бити од 250 до 450 m за мушкарце, а 250 до 400 m за жене. Скије су дуге 180 cm за скијашице и 185 cm за скијаше, с радијусом од 23 m за скијашице и 27 m за скијаше. Велеслаломска врата су неизменично плава и црвена а састоје се од четири слалом штапа (од којих унутарња два морају бити зглобна) и две заставице. Возе се две вожње, на истом терену с тим да прва мора бити обављена дан пре такмичења. Код ове дисциплине такмичарско време се рачуна сабирањем времена из обе вожње.

Супервелеслалом је у такмичења уведен осамдесетих година прошлог века на иницијативу аустријског скијашког савеза због Стенмаркове доминације у слалому и велеслалому и немогућности освајања Светског купа технички слабијих скијаша. Висинска разлика стазе мора да буде између 500 и

650 m за мушкарце односно 400 до 600 m за жене. Врата су неизменично плава и црвена, састоје се од четири слалом штапа са заставицама. Супервелеслалом се организује на спуст стази, обавезно је ношење кациге и вози се једна вожња.

Алпска комбинација представља финални резултат истих или различитих дисциплина. Постоје двојне, тројне и четвороструке комбинације код којих се међусобно комбинују горе наведене дисциплине. Такође постоји и комбинација између различитих спортова (скијање и пливање, скијање и скијање на води и др.).

Паралелна такмичења су вид такмичења у којима два такмичара упоредо скијају један против другог на две или више стаза. Стазе морају бити постављене идентично а такмичари возе две вожње са променом стаза. Висинска разлика стаза мора бити између 80 и 100 m. Размак између црвене и плаве стазе мора бити од шест до седам метара. Скија се на испадање и победник из две вожње иде до самог финала (систем елиминације). Максимални број учесника у овом такмичењу је 32. У овој дисциплине се примњују правила која важе за слаломска такмичења.

Трчање је нордијска дисциплина код које се према рељефу такмичар креће равницом, успонима и низбрдицом, при чему треба да се поштује принцип да свака од наведених особености обухвата по трећину стазе, под условом да не постоје нагли прелази између појединих варијанти. Између најниже и највише тачке висинска разлика износи од 100 m до 250 m. Стаза се обично трасира кроз шуму до надморске висине од 1500 m, а на светским првенствима до 1800 m.

Скокови подразумевају скакање на смучкама на изграђеним скакаоницама до 90 m. Смучар скаче са мало растављеним и паралелно постављеним смучкама, при чему настоји да под најповољнијим могућим аеродинамичним углом искористи струјање ваздуха на клизајућу површину и своје тело.

Нордијска комбинација се састоји од смучарског трчања и смучарских скокова. Једног дана се изводи само једна дисциплина, а другог дана-друга дисциплина. Резултати се одређују на основу сабирања бодова.

Осим поменутих дисциплина, као олимпијске спортске дисциплине третирају се – биатлон (трчање са гађањем), клизање (брзо клизање, хокеј на леду и уметничко клизање), санке (санкање и вожња бобом), (Ромелић, Чурчић, 2001).

У многим скијалиштима су направљени специфични snowboard паркови за овај све популарнији спорт. Snowboard се 1998. године појављује на Олимпијским играма и тако постаје олимпијски спорт признат широм света. Ова подручја морају бити одвојена од ски стаза, због ризика који ова активност представља за друге скијаше. Акробатске активности у скијању захтевају кратке и стрме стазе и адекватно уређење и обезбеђење ових простора.

Слалом у snowboardu је сличан као код скијања. Вози се на тврдој стази дугој 120-180 m под нагибом од 10-15%, са црвеним и плавим вратима размакнутих неких 8 – 15 m (мора их бити минимално 35). Стаза је дизајнирана тако да такмичар има могућност комбиновања велике брзине са

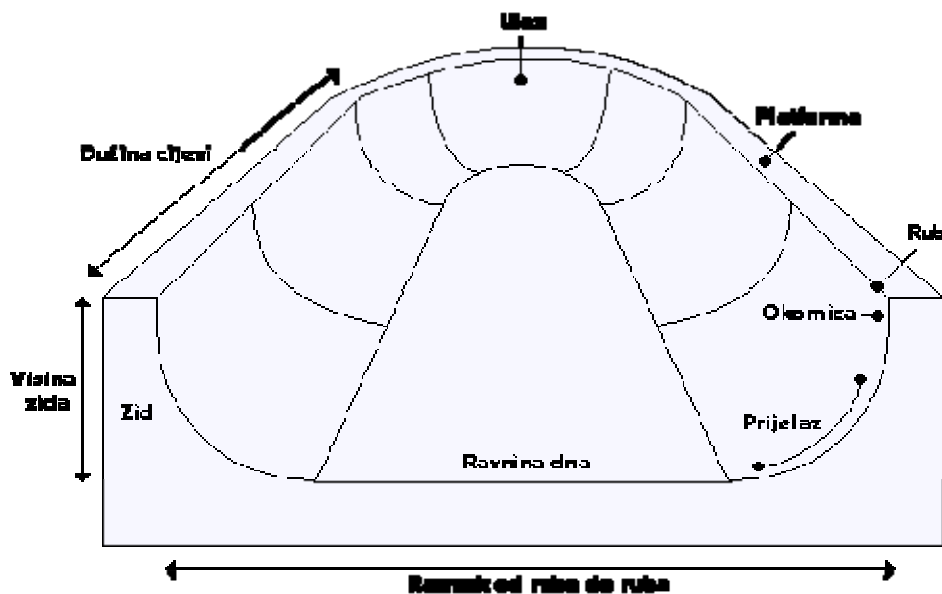
складним савладавањем кривина. Редослед старта се одређује по бодовима или насумичним извлачењем. Возе се увијек две вожње на две различите стазе, првих 15 (код жена) или 25 (код мушкараца) иду у другу вожњу. На неким интерним такмичењима може ићи и већи број такмишара у други круг, под условом да за то има времена.

Giant slalom се вози на стази широкој 40 m, дугој 200 – 400 m под нагибом од 10-15%, са исто тако бојама означеним вратима која су размакнута минимално 10m. Возе се две вожње, али не у истом дану. Друга вожња може бити поновљена на истој стази, али пре тога се стаза уређује. Стаза је постављена тако да се комбинују технике у којима се савладавају дуге, средње и кратке кривине. Такмичар бира сам свој пут низ падину, под условом да се не спушта право.

Super G стаза дуга је 350 – 550 m, широка најмање 30 m и под нагибом од 8 – 11%. Ова дисциплина је скоро идентично Giant слалому, с том разликом што се вози знатно брже.

Паралелна такмичења обухватају симултану вожњу два возача један до другог на две скоро идентичне стазе. Стазе имају исти број врата једнако постављених, нагиб је идентичан, као и тврдоћа снега. Код паралел слалом – дужина стазе је 80-120 m, нагиб 10-15%, број врата је од 20 до 25 на размаку од 10-13 m, а размак између две стазе је 6-10 m. Код Paralell Giant слалом – дужина стазе је 120-200 m, нагиб 10-15%, са минимално 25 врата постављених на размаку од 25 m. Размак између две стазе је 7-12 m.

Основни објекат за Halfpipe (полуцев) представља канал израђен од снега по одређеним мерама. На слици је приказана шема Halfpipe канала са мерама које су препоручене од FIS-а – нагиб: 15°-19°; дужина: 100-140 m; ширина од руба до руба: 15-19 m; висина зида: 3-4,5 m; прелаз: 3-5 m; равнина дна: максимално пет метара ширине; улаз: раван до два метра ширине; платформа: 1,5 m, стрмина зида: зависи од осталих мера, препоручено је 85°.

Слика 9. Објекат за halfpipe

Halfpipe је веома сложена дисциплина. Такмичари тренирају најмање два дана пре самог такмичења. Возе се квалификације у две вожње, а затим и финале у две вожње. Има различитих врста такмичења са различитим начинима оцењивања. Такмичења су: Single Format, Heat Format, Double-up Format i Jam Session. Све врсте такмичења прате одређене групе судија, у неким такмичењима све судије оцењују општи утисак, а у неким такмичењима је сваки судија је одређен за неки сегмент такмичења. Ако се оцењује по сегментима, један судија је одређен за Standard air, један за ротације, један за амплитуде и два за свеукупни утисак. Standard air су сви маневри који су изведени без ротација или са ротацијама мањим од 360°. Ротације су сви сегменти који укључују водоравне и стрме ротације или комбинације истих изведене од 360° на даље. Амплитуда тј. висина изведених маневара, на сваких 30 cm изнад руба доноси један бод више. Свеукупни утисак увек оцењују двоје судија, а сам назив говори о чему се ради. Гледа се све од самог старта, складност покрета, доскок, завршавање неког маневра и тако све до краја вожње.

Snowboard cross стаза је дуга од 100-240 m, широка минимално 30 m и под нагибом од 15° до 18°. Састоји се од врата као у giant слалому, кривина у облику полумесеца, дуплих кривина, вишеструких хупсера и великог броја различитих скокова. Једини скокови који нису дозвољени на овој стази су тзв. gap jumps, који имају рупу између врха и доскока. Такмичари имају тренинг дан пре вожње како би упознали стазу. На стази су истовремено 4 – 6 такмичара. Ово такмичење функционише на принципу испадања тј. прва тројица од шесторо иду даље.

Big Air је једна од најатрактивнијих дисциплина. Тренинг на самој скакаоници је обавезан дан пре такмичења. Квалификације се састоје од два круга, а одржавају се исти дан када и само такмичење. У првом кругу квалификација најбољих шест мушких и четири женска такмичара иду у финале. У други круг излазе преостали такмичари од којих опет првих шест мушких односно четири женска иду у финале. Постоје две врсте финалних такмичења, у једној се од три скока гледају два најбоља, а у другој се од два скока гледа један и то онај који је такмичару донео више бодова. Принцип оцењивања скокова је сличан као и у Halfpipe, судије оцењују контролу трика, амплитуду и доскок.

FIS је прописао стандарде по којима би се требале израђивати скакаонице за Big Air такмичења.

Долазни део – нагиб 22° (-2°); дужина 60 m (-2 m); ширина мин 8 m, равни део пре скакаонице (0°) мин 5-10 m.

Скакаоница – ширина мин 5 m; висина 3-3,5 m; нагиб 25°-30°; дужина од врха скока до места доскока 10-12 m.

Место доскока – нагиб 32° (-2°); ширина мин 22 m; дужина 35 m; прелаз на равнину 10 m.

Завршни део – ширина 30 m; дужина 35 m; нагиб 0°-3°.

Slopestyle је врло интересантна и динамична дисциплина која обухвата вожњу кроз snowpark који у једном потезу има постављене различите објекте. Такмичари сами одређују које трикове ће изводити и на којим деловима парка. Зависно од врсте такмичења могу бити ограничени неким временским

периодом или док једноставно не дођу до краја парка. Судије их оцјењују слично као и у Halfpipe и Big air.

Конкурентан планински ризорт требало би да располаже са стазама за све категорије скијаша, укључујући и стазе за нордијско скијање.

(Целокупни прописи се налазе на Интернет страницама: www.fis-ski.com. и www.ibu.at/rules.)

8.2.9 Уређење ски-стазе

Током изградње стаза у шумском подручју, дрвеће и пањеве треба уклонити, земљу насути, подлогу на стазама поново пошумити и поставити унакрсне канале како би се преусмерила вода са стаза и смањила ерозија тла. У подручјима са великим варијацијама у теренима, највише тачке треба уклонити како би се направила глатка подлога.

Уређење ски-стазе састоји се од следећих активности:

1) отварање стазе у непроходним зонама (шуме, стрмине итд.), у складу са визуелним изгледом околине и са еколошким захтевима;

2) елиминисање опасних елемената на стази и уских грла (минимална ширина износи од 30 до 60 m);

3) изравнање земљишта које ће омогућити добру подлогу за скијање чак и са малим снежним покривачем. Ова активност укључује разбијање и уклањање стена, дренажу терена, сејање траве итд.

Иако уређење ски стазе захтева пажљиво планирање, њиме се не могу елиминати сви негативни утицаји по окружење. Тако на пример, када је шума на ски стазама просечена или кад су уклоњене стене, то ће остати непримећено од стране већине скијаша, али не и од стране летњих посетилаца (Baud-Bovy M., 1977), (Jan van der Straaten, 1996).

Одржавање ски-стаза укључује: равнање снега у периодима падавина у циљу припреме за дужи период коришћења, редовну обраду стаза по завршетку скијашког дана, стварање вештачког снега у циљу превазилажења периода без снега и продужења сезоне и стална контрола и преглед стаза које су опасне, укључујући и вештачко изазивање снежних лавина.

Опремање ски стазе подразумева постављање сигнализације, знакова обавештења и упозорења, заштитних ограда и мрежа и инсталацију осветљења и звучне технике. Посебно опремање ски-стаза се врши за припрему и одржавање тренинга и такмичења.

8.2.10 Критеријуми за утврђивање капацитета ски-стазе

У студији *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design* (Baud-Bovy, Lavson, 2002) у делу у коме се говори о методологији планирања скијашких стаза, посебно се истиче да „међу осталим методима за одређивање лимита капацитета, Cumin метода³⁰ даје добру апроксимизацију, по коме је просечан капацитет стазе једнак вертикалном паду измереног у метрима”.

Капацитет стазе у основи одговара броју скијаша који је истовремено користе. Максимум капацитета (у шпицу) достиже број који може бити до два

³⁰ (Cumin, 1966)

пута већи од оптималног и тада одговора најнижим планираним стандардима. Међутим за утврђивање оптималног капацитета скијалишта није довољна примена само Cumín методе. На неком планинском масиву може постојати могућност да више од половине стаза буду доступне изузетно добрим скијашима, који не чине већину корисника ни у најразвијенијим скијашким подручјима. Такво скијалиште би вероватно имало добре изгледе на тржишту али код једног мањег сегмента скијаша и са малим изгледима да послује под комерцијалним условима.

Применом Cumín методе, изнете је у ставовима које наводимо, планирана су скијалишта на југословенским просторима. „Капацитет стаза треба да одговара броју скијаша који их симултано користе и дели се на: нормални капацитет где скијаш не наилази на непогодности због присуства других скијаша; и ограничени капацитет, где скијаша стварају одређене потешкоће на стази, што резултира у чекању на ски лифт од 15 и више минута. Као генерално правило за капацитете ски-стаза важи да је искоришћеност у обрнутој сразмери у зависности од удаљености од центра, па тако стазе које су веома удаљене од центра, на супротниј страни падине, итд. су веома ретко искоришћене до пуног капацитета, док су ски-стазе које су ближе центру више искоришћене.

Стандарди за вредновање капацитета скијашких површина одређују се следећим алтернативним методама:

- поређење односа укупних скијашких површина новог планинског центра са капацитетима скијашких површина центра у експлоатацији;
- мерење површина и ширина стаза, на основу топографске карте 1:10.000 или 1:25.000 уз примену просечног стандарда коришћења који износи 75 од 125 скијаша по хектару развијених деова стазе или 50-200 скијаша по ha у просеку;
- примена просечног стандарда којим је капацитет једне стазе једнак дужини вертикалног пада у метрима, а укупан капацитет једнак суми свих капацитета појединачних стаза, уз инсталиране ски лифтове са одговарајућим капацитетом;

Коришћење односа ширине стазе, нагиба и капацитета из претходне тачке, примењујући на сваку стазу следећу формулу:

-капацитет средње стазе са 25 % нагиба = $1000 \text{ скијаша} \times \text{дужина вертикалног пада} \times \text{минимална ширина стазе} / 600 \text{ m}$ (висинска разлика на сат по 1 просечном скијашу) $\times 40 \text{ m}$ (неопходна ширина стазе нагиба 25 % за 1000 скијаша по сату); и

-капацитет тешке стазе са 50 % нагиба = $1000 \text{ скијаша} \times \text{дужина вертикалног пада} \times \text{минимална ширина стазе} / 1.000 \text{ m}$ (висинска разлика на сат по 1 напредном скијашу) $\times 60 \text{ m}$ (неопходна ширина стазе нагиба 50 % за 1.000 скијаша по сату)

Овај метод одређивања капацитета стазе даје теоретски капацитет који је за 20% виши од онога који је измерен у пракси” (Baud-Bovy, M., 1977, Schall-Verlag, 2001, Dabić D.,1998).

У утврђивању капацитета скијашких стаза Ecosign у својим студијама уводи категорију „прихватљиве густине скијаша на скијалиштима”. Овај

методолошки поступак производ је вишегодишњих емпиријских истраживања на референтним светским скијалиштима. Истраживање је подразумевало снимање скијашких стаза из хеликоптера и анкете скијаша који су снимани. Питања у анкети су се односила на субјективни доживљај комфора и безбедности на скијању у односу на одређени број скијаша на стазама и у објектима који непосредно припадају скијалишту - жичаре, ресторани, подручја за окупљање скијаша, заклони (скијаша на скијалишту). Резултати су сумирани у табелама у којима се густина скијаша приказује бројем скијаша по једном хектару површине скијашког система. Исказујући посебно густину скијаша на стазама и укупну густину коју добијамо посматрањем свих објеката скијалишта, где се скијаша налазе у току једног скијашког дана или часа, добијени су параметри за планирање капацитета скијашких стаза, али и осталих објеката скијалишта. Истраживања су показала да постоји велика разлика у прихватљивој густини скијаша у односу на скијашке дестинације у свету. У традиционалним алпским ски ризортима, северозападној Америци и Канади прихватљиви степен густине скијаша на скијалиштима је далеко нижи у односу на скијалишта у Јапану, Аустралији или Кореји. На пример густина скијаша у Јапану је три пута већа од густине скијаша на скијалиштима у северозападној Америци.

Класификација скијаша		1 Почетници	2 Неискусни скијаша	3 Нижи средњи ниво	4 Средњи ниво	5 Виши средњи ниво	6 Напредни ниво	7 Експерти
Северозападна Америка	Скијаша на скијалишту	50	50	40	40	30	15	20
	Скијаша на стазама	20	20	15	15	12	7	10
Европске дестинације	Скијаша на скијалишту	75	75	60	60	45	23	30
	Скијаша на стазама	30	30	23	23	18	10	15
Аустралија	Скијаша на скијалишту	135	100	80	80	60	30	40
	Скијаша на стазама	54	40	30	30	24	14	20
Јапан	Скијаша на скијалишту	156	156	125	125	97	55	70
	Скијаша на стазама	62	62	47	47	39	26	35
Североисточна Америка	Скијаша на скијалишту	250	150	125	86	50	37	37
	Скијаша на стазама	110	66	55	37	22	16	16

Табела 27. Густина скијаша по 1/х површине терена према: *Ecosign*

Густина скијаша није иста за све категорије скијаша. У регијама које доживљавају експанзију у развоју скијашког спорта Јапан, Аустралија, Кореја евидентан је повећани индекс почетничких категорија скијаша, за разлику од традиционалних скијашких подручја код којих је највеће учешће напредних категорија скијаша. Поред фактора који је везан за експанзију скијашких

активности густина скијаша на скијалиштима је везана и за одређене навике и културне обрасце појединих нација (Јапан, Кореја). Велика разлика у прихватљивом степену густине скијаша између почетничких категорија и веома напредних скијаша повезана је и самим начином скијања и потребом напредних скијаша, због брзине скијања за више простора у савладавању скијашких стаза.

Сматрамо да је примена метода „густине скијаша на скијалиштима” важна за утврђивање капацитета скијалишта, јер на овај начин је могуће утврдити оптимални капацитет скијалишта а не стварно могући капацитет.

8.2.11 Критеријуми за постављање и одређивање капацитета система вертикалног транспорта

Емпиријска истраживања и уопштена искуства у развоју скијалишта су показала да ће скијаши одређене категорије скијати релативно константну дужину скијашких терена дневно и да ће користити системе вертикалног транспорта дневно (ВТМ/Дан-вертикални транспорт у метрима, дневно) у оној мери која ће задовољити њихове потребе за скијањем. У широкој скали „потреба” за коришћењем скијашких терена дневно постоји такође велика разлика у оквиру истих категорија скијаша у различитим скијашким регионима у свету. У регионима са дужом скијашком традицијом већи су „захтеви” скијаша за савладавањем дневне денивелације (висинске разлике) или дужине скијашких стаза у односу на регионе код којих је скијање у развоју или у експанзији.

Класификација скијаша	Просечна заступљеност	Скијашка потражња ВТМ/Дан		
		Ниска	Средња	Висока
1. Почетници	5%	610	705	940
2. Неискусни скијаши	10%	1.370	1.595	2.120
3. Нижи средњи ниво	20%	1.830	2.125	2.825
4. Средњи ниво	30%	2.440	2.830	3.770
5. Виши средњи ниво	20%	3.290	3.840	5.085
6. Напредни ниво	10%	3.840	4.460	5.935
7. Експерти	5%	5.485	6.370	8.475

Табела 28. Скијашка потражња према: *Ecosign*

Европска скијалишта припадају традиционалним и развијеним скијашким подручјима код којих су захтеви скијаша за савладавањем денивелација на горњој граници у свим категоријама скијаша. У планирању скијалишта на Старој планини свакако треба узети у обзир ову константацију, не само због скијашке клијентеле из Србије, већ више због утицаја алпских скијалишта на схватање скијашких активности и потребе да пројекат Стара планина буде интернационално комерцијализован.

У табели 28. је дата класификација скијаша у седам категорија скијашке обучености, просечна заступљеност која се може очекивати на скијалиштима у Србији, нагиби стаза, очекивана скијашка потражња за скијањем и сходно томе, потреба за коришћењем система вертикалног транспорта на дан, и очекивана густина скијаша на теренима и објектима скијалишта. Овај прорачун се може узети као веома поуздан када је у питању планирање скијалишта на Старој планини. Ово су основни критеријуми за планирање целовитог система скијалишта. Међутим, у пракси се дешава, да из разних

разлога, није могуће у потпуности следити зацртана планска решења, и да ће се у неким фазама развоја скијалишта, овај баланс пореметити. Дobar пример за потврђивање ове тезе је садашње стање и капацитет стаза и жичара. По техничким карактеристикама стазе су прилагођене вишим категоријама скијаша, којих објективно нема у већем броју на скијалиштима чији је развој у почетној фази. Поправљање нарушене равнотеже скијашког система у почетној фази развоја, биће један од приоритетних задатака који чека планере у даљем развоју Старе планине.

Категорије скијаша	Просечна заступљеност	Нагиб стаазае	Скијашка потражња ВТМ/Дан	Густина скијаша - 1/ h на скијал. стазама
1. Почетници	5%	8 - 15%	940	75 30
2. Неискусни скијашаи	10%	15 – 25%	2.120	75 30
3. Нижи средњи ниво	20%	25 – 35%	2.825	60 23
4. Средњи ниво	30%	30 –40%	3.770	60 23
5. Виши средњи ниво	20%	35 – 45%	5.085	45 18
6. Напредни ниво	10%	45 – 60%	5.935	22.5 10
7. Експерти	5%	60% +	8.475	30 15

Табела 29. Скијашка потражња и густина скијаша, према: *Ecosign*

У планирању површина за развој скијалишта параметри наведени у студијама *Ecosigna* прецизније одређују површине неопходне за изградњу скијалишта у односу на позната истраживања³¹ из ове области по којима су планирани простори за већину европских али и за скијалишта на југо-словенским просторима. Анализа показује да постоји велика разлика у прихватљивој густини скијаша у односу на различите категорије скијашког умећа. Управо овај фактор је пресудан за планирање потребног капацитета система вертикалног транспорта и површине скијашких подручја, како за саме стазе, тако и за простор и опрему која одржава угодност и квалитет једног скијалишта.

Системи вертикалног транспорта жичарама или шинским возилима представљају основни вид повезивања, полазишта и исходишта ски-стаза, са туристичким насељема и паркинг зонама. Просечна инвестиција изградње система вертикалног транспорта представља око 10% вредности изградње смештајних капацитета. Због обима и иницијалног карактера инвестиција, концепт економски оправданог система вертикалног транспорта, представља кључни фактор за реализацију алпског скијалишта, а тиме и планинске дестинације. Дефинисање „Капацитета превоза скијаша” је пресудан корак у планирању подручја за скијање. У теорији и пракси често се помињу термини

³¹ Тако према Baud-Bovy, M., (1977:68), Schall-Verlag (2001:7-9), Dabić D., (1998:115-116) површина земљишта неопходног за изградњу скијалишта зависи од низа фактора и одређује се у распону од од 50 до 200 скијаша по хектару.

«Капацитет за комфоран пренос» или «Скијашаи у исто време». Сви ови термини у основи имају исто значење и представљају број скијаша који могу безбедно да користите систем вертикалног транспорта и стаза, под условом да је обезбеђен квалитетан комфор сваком скијашу. „Капацитет превоза скијаша” се одређује на основу параметра који укључују анализу целовитог система капацитета и радних сати лифтова и жичара, утврђивање прихватљивог броја скијаша на скијалишту (густина скијаша), степена нагиба падине, категорије скијаша и висине до које се успоставља вертикални транспорт (vertical meters of lift serviced terrain)³².

Основни типови ски лифтова, жичара и успињача разликују се по техничким карактеристикама и по висини улагања. Ски лифт чије уже скијашаи хватају рукама, и налази им се у положају испод главе служи само за веома кратке и благе нагибе. Оваква инсталација се обично поставља на теренима који служе за обуку скијаша због веома једноставне употребе или на теренима ван великих скијашких подручја.

Ски лифтови или телески лифтови карактеристични су по такозваној Т шипки, сидру или кукама које се каче за сајлу и служе за вучу скијаша по снегу. Ова средства имају најмањи капацитет превоза, једноставна су за употребу, имају најнижу цену и широки дијапазон употребе. Ски лифтови могу да буду инсталирани у самом ризорту уколико постоји потреба да се скијашаи превезу до централне инсталације. Овакве инсталације се постављају у ризортима за савладавање мањих нагиба, и превоз до кабинских жичара великог капацитета, којима се највећи део скијаша, превози у само средиште скијалишта. У ризорту могу да служе на полигонима за обуку скијаша, а у ски подручјима као логичан наставак великих инсталација за употпуњавање мреже жичара. У многим подручјима у којима је развој скијалишта тек у зачетку овакве инсталације се најпре постављају.

Најзаступљенија категорија вертикалног превоза на скијалиштима су жичаре седежнице и жичаре са кабинама. Ове инсталације могу бити фиксне или исклопиве. Код фиксних жичара клупа или столице на којима седе скијашаи фиксирани су за челичну сајлу. Исклопиве жичаре имају могућност успоравања или убрзавања носача на којима седе скијашаи а самим тим и већи комфор и капацитет превоза. Седежнице могу бити опремљене са покретном заштитом од хладноће и ветра и на њима скијашаи све време имају скије на ногама. Жичаре са кабинама су препознатљиве по сајли односно челичном ужету које вуче серију кабина. Код мањих кабина скије су закачене споља, за разлику од већих и пространијих кабина, код којих се у току превоза скије

³² The ski industry has a number of terms and technical jargon specific to ski area development, hence, a glossary is provided (Ecosign, 2007):

1. Skier Visit - One person visiting a ski area for all or part of a day or night for the purpose of skiing or snowboarding. This is the total number of lift tickets issued. Skier visits include a person holding a full-day, half-day, night, complimentary, adult, child, season, or any other ticket type that gives skiers and snowboarders the use of an area's facilities.

2. VTM/Hour (000) - (Vertical Transport Meters Per Hour) - The number of people lifted 1,000 vertical meters in one hour (vertical rise of a lift, times the lift capacity per hour, divided by 1,000). An area's total VTM, is the sum of VTM for all lifts.

3. VTM Demand/Skier/Day - The amount of vertical skied (demanded) each day by a skier/snowboarder.

4. Skier (Comfortable) Carrying Capacity (SCC) - The number of skiers/snowboarders that a given ski area can comfortably support on the slopes and lifts without overcrowding, or those that may be accommodated at one time and still preserve a congenial environment. A ski area's comfortable carrying capacity is a function of VTM demand per skier, VTM supplied per hour, difficulty of terrain and scope of support facilities.

5. Terrain Pod - A contiguous area of land deemed suitable for ski lift and piste development due to its slope gradients, exposure and fall line characteristics

држе унутар кабинског простора. Ова врста инсталција се користи на теренима код којих због техничких карактеристика није могуће постављање ски лифтова и њима се превози највећи број скијаша на скијалиштима. Изградња жичара је и до десет пута скупља инвестиција од постављања ски лифтова, и приликом одлуке за постављање ових инсталација неопходно је веома пажљиво истражити терен и подробно проверити планове развоја ски дестинације. Ове инсталације се постављају на падинама са средњим и великим нагибима и њих користе туристи и током летње сезоне.

Тип вертикалног транспорта	Капацитет седења или вуче	Ризик	Горе (Г) Доле (Д)	Брзина м/с	Капацитет особа/час
Уже испод главе скијаша	1	-	Г	1	200-300
Ски-лифт (сидро,Т-шипка)	1	-	Г	4-5	600-800
Жичаре-фиксне	2-4	В/Х	Г (Д)	2-3	600-1000
Жичаре-исклопиве	4-6	В	Г (Д)	6-8	2000-3000
Жичаре са кабинама	2-8	В	Г+Д	6-8	1000-2000
Успињаче	50-200	В	Г+Д	10-12	1000-2000
Тунелске успињаче			Г+Д	10-12	1000-2500

В-осетљивост на ветар

Х-осетљивост на хладноћу

Табела 29. Карактеристике појединих елемената система вертикалног транспорта

Извор: Vaud-Bovy M., Fred Lawson, 2002

Мрежу инсталација на многим скијалиштима употпуњују успињаче и шинска возила са пространим и избалансираним кабинама, која пролазе кроз тунеле или на други начин заштићене пролазе (од лавина, одрона камења, снежних и наноса, итд). Оваква средства имају велике капацитете превоза и служе углавном за превоз скијаша од места концентracије (ризорти, паркинзи, подножје) до система скијалишта. Инсталација тешких жичара подразумева обавезу оператора скијалишта да у сваком моменту има оспособљене екипе за спашавање скијаша у случају кварова или отказа оваквих инсталација. Поред превоза скијаша жичаре могу имати додатке који омогућавају превоз смећа, опреме за одржавање скијалишта, као и опреме за летње активности на планини.

Кабинске жичаре обезбеђују бољу сигурност, комфор, заштиту од ветра и хладноће, и могу транспортовати кориснике преко падина и брегова. За исту висинску разлику, њихови трошкови инсталације су десет пута већи од трошкова инсталисања осталих, других врста жичара, па се њихова реализација обично препоручује у каснијим фазама развоја скијалишта уз обезбеђење терминала за лак приступ и квалитетан паркинг. Повећање дужине жичаре не значи и сразмерно томе повећање цене, јер нпр. гондолска жичара дужине 5 km само је 10% скупља од гондолске жичаре дужине 3 km, под условом да се реализује на терену сличних карактеристика. Ски-лифтови и седежнице су повољније за стазе са мањим и средњим вертикалним падом,

док су кабинске жичаре повољније за веће вертикалне падове, значајније стазе и веће дужине.

На скијалиштима средње валичине попут Копаоника и потенцијално Старе планине најчешће се употребљавају следећи типови инсталација:

- D8G - исклопива гондола за 8 особа;
- Combi - исклопив ски лифт са комбинацијом отворених седежница и гондола;
- D4C - исклопива четвороседишница;
- 4C - четвороседишница са фиксираном дршком;
- ТВ - спољашни лифт са Т шипком;
- Р - спољашњи мрежаста лифт;
- МС лифт-покретна трака.

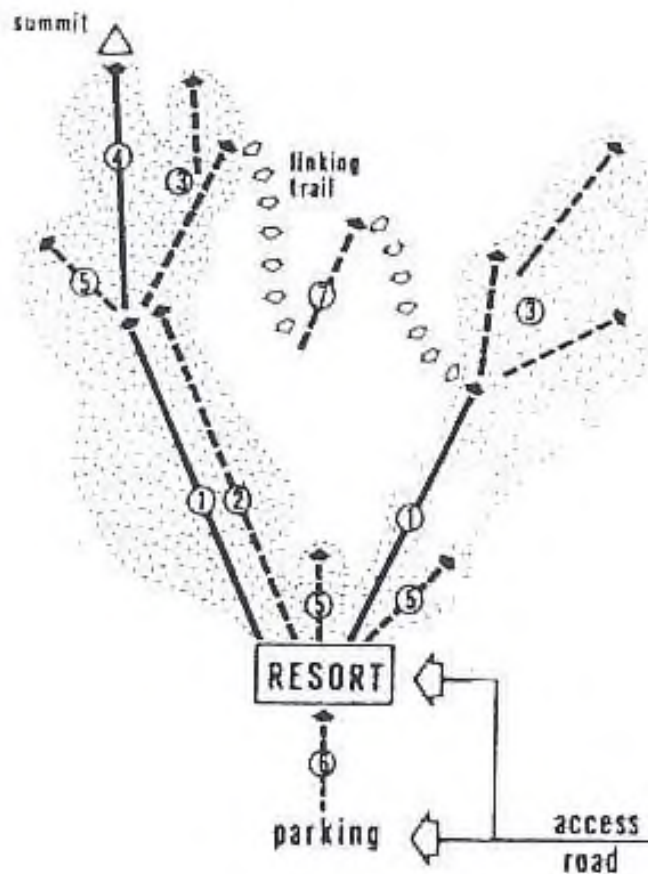
Поред ових постоје и други системи вертикалног транспорта. За превоз скијаша у планинама се користе хеликоптери, авиони, моторне санке и др. Хелио и авио скијање представља еклузиван вид понуде за више и неприступачне пределе, и организује се за мање групе скијаша које прати водич. Ове активности захтева пажљиво планирање и тестирање стаза против одрона и лавина. Пример овакве понуде представљају канадске планине на границама Алберте и Британске Колумбије, где је хелио-скијање организовано у шест планинских центара, од којих сваки нуди преко 100 стаза са висинском разликом од 457 до 2.440 m. Моторне санке су све мање средство транспорта у функцији скијања. Њихово коришћење је регулисано Законом о јавним скијалиштима којим се предвиђају посебни режими и коридори у оквиру планинског подручја због спречавања конфликта са осталим корисницима скијалишта.

Изградња инсталације и опреме за системе вертикалног транспорта, уређење и изградња нових стаза и објеката за скијаше, на Старој планини захтеваће значајне инвестиције и напор да се створи конкурентна скијашка дестинација. Приликом пројектовања система жичара и стаза, у почетној фази се мора успоставити коначна слика и визија целог скијалишта тако да изградња објеката у некој наредној фази не изазове конфликт, нагомилавање, загушење и преоптерећење скијалишта.

Основно правило код пројектовања ски стаза усмерено је на обезбеђење најбоље могуће опције за скијање са обавезом, да се жичаре лоцирају, тако да се на најбољи начин омогући приступ стазама. Типови жичара могу бити различити, у зависности од природе терена али је најважније да се посебна пажња обрати на број скијаша које треба превести (по сату) као и којој категорији скијаша припадају и према тим захтевима усмерити изградњу жичара.

Жичаре не би требало постављати на одређена места само зато што се сматра да је то место добро за горњи и доњи терминал или што би се на тај начин смањили трошкови. Постоје различите врсте жичара и приликом њиховог избора треба много чињеница узети у обзир. Постављање жичара изискује много трошкова. У просеку на скијашку инфраструктуру одлази око 10% укупног буџета потребног за изградњу једног планинског ризорта. Али ова ставка мора да буде у другом плану у односу на квалитет скијања, естетику или амбијент. Терминале за улаз и излаз првенствено треба

поставити у заштићеној зони (од ветрова, одрона, лавина, наноса снега), где је нагиб терена мањи од 20%. Приликом постављања терминала мора се обезбедити одговарајући простор на коме скијаша чекају у реду за укрцавање на жичару, као и простор за сигурно заустављање и излажење са жичаре. Целокупан простор на горњем и доњем терминалу жичаре мора бити уређен.

Слика 10. Типичан пример система жичара - Извор: Baud-Vovry M., Fred Lawson, 2002
Објашњење:

1. Основна успињача или тежа жичара повезује ризорт са главним ски подручјем, често са затвореним кабинама који возе скијаше на стазе и назад
2. Додатне жичаре како би се у шплицевима омогућио бољи проток скијаша (50 до 80% укупног броја скијаша)
3. Лаке жичаре на главним ски подручјима (на пример јефтин ски лифт)
4. Теже жичаре (3,4,5 из типова жичара) за места која нису приступачна за ски лифт

5. Мали ски лифти за почетнике близу ризорта или за приступ кабинским жичарама
6. Простране кабинске жичаре (успињаче или аутобуси) повезују ризорт са паркинзима за аутомобиле у подножју
7. Додатна лака веза омогућава скијашима да прелазе са једне стазе на другу

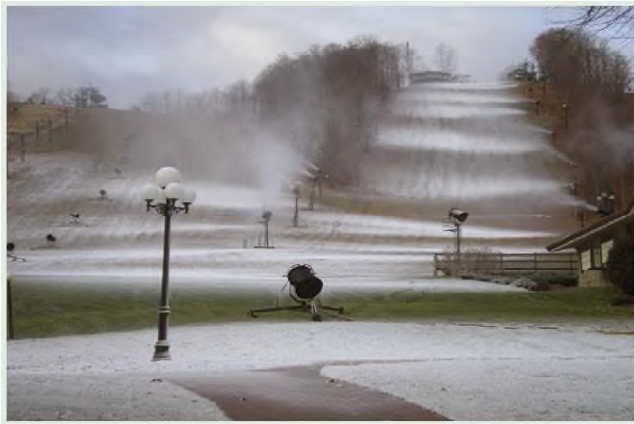
Уређење подразумева и обезбеђење простора за санитарно-хигијенске потребе, окрепљење скијаша али и за одговарајуће службе које брину о безбедности скијаша на скијалишту. Као опште правило, препоручљиво је да се на терминалма обезбеди површина између 1,5 и 2,5 квадратна метра по скијашу, узимајући у обзир очекиване редове за жичару, капацитет и врсту жичаре. Стубови жичара се постављају на раздаљини од 60 до 75 метара. Ширина потребног простора зависи од типа инсталације. Када се планира обезбеђење потребног простора као опште правило примењује се одређивање удаљености стубова који носе инсталацију најмање у висини објеката који се налазе у близини стубова.

Када је већина капацитета жичара одвојена од ризорта односно главнине смештајних објеката важно је да локација и капацитет лифтова буду тако осмишљени да се омогући проток скијаша кроз систем, у оквиру 2 до 2,5 сата (**staging period**) саобраћаја – промета. Опште правило је да ће инсталације ближе ризорту бити преоптерећеније за ралику од инсталација које се налазе на рубним деловима скијалишта. Од посебне важности је да се током планирања успостави равнотежа свих уређаја и опреме, тако да гости имају исти квалитет услуге, без обзира коју услугу користе и у ком делу скијалишта се налазе.

Превоз жичарама у планинском свету је еколошки је најприхватљивији; заузима најмање простора, погон је еколошки и најмање загађује околину, екстерни трошкови који настају при превозу најмањи су. Истовремено је по помоћу жичара осигуран прилаз и у тешким временским приликама које настају током зиме.

8.2.12 Системи за оснежавање

Услед климатских промена инсталирање опреме за оснежавање скијашких терена је постала стандардна и уобичајена активност. За међународно конкурентне ризорте, услов је без обзира на надморску висину скијалишта да око 50% стаза буде покривено вештачким оснежавањем. Изградња система вештачког оснежавања је најраширенији вид адаптације планинског туризма на климатске промене, која се примењује на 50% скијалишта у Аустрији, 40% у Италији, 18% у Швајцарској, 15% у Француској и 11% у Немачкој. Према студији ОЕЦД, опадаће број подручја са квалитетним снежним покривачем у европским ски-дестнацијама, са 609 на 404 (око 61%) за сценарио пораста температуре за 2°C, односно на 202 (30%) за сценарио пораста температуре за 4°C. Регионалне разлике ће бити најизраженије у Немачкој где је ски-индустрија најугроженија (М. Ruiz, 2009).

Слика 11. Систем за оснежавање Извор: Google

Изградња система за оснежавање подразумева градњу мањих хидроакумулација или подземних резервоара за складиштење воде, као и система за развођење воде по правцима ски стаза. Поред повољног утицаја на спречавање ерозије терена, овакви системи се планирају и за гашење пожара на неприступачном планинском подручју. Поред планирања система за оснежавање на ски-стазама, потребан је и прорачун простора за одржавање система за производњу вештачког снега и додатних елемената жичара, како би се транспортовали распршивачи воде.

Расположива количине воде се могу обезбедити у сливу Топлодолске реке, Големе реке и Црновршке реке. За реализацију пројекта оснежавања потребно је урадити посебне хидролошке студије и избалансирати потребе за оснежавањем терена, снабдевање смештајних капацитета и насеља у складу са расположивим природним потенцијалом. Ови прорачуни су посебно важни и они су пресудан параметар за планирање укупних развојних капацитета подручја.

8.2.13 Планирање функционалних елемената скијалишта

Планирањем се на основу комбинација фактора, приступачности, климе, расположивих основних површина, капацитета посматраног подручја и финансијских пројекција, утврђује више концептуалних решења скијашких подручја и капацитета туристичких подручја (ризорта). Концептуални план треба да буде припремљен графички и описно, тако да је на основу разматрања алтернатива могуће извршити избор најбоље алтернативе. Концепт треба да укаже на методе максимизирања расположивог терена у равнотежи са тржишном структуром обучености скијаша, уз обезбеђење ефикасне циркулације унутар туристичког подручја (ризорта), минималне потребе за радном снагом и адекватне капацитете жичара. План треба да илуструје концептуално решење локације лифтова, ски-стаза, приступних рута, трговинско-узгоститељских капацитета и да препоручи план коришћења простора у подручјима за окупљање скијаша у подножју скијалишта. Капацитети у подножју треба да укажу на потребно земљиште за смештајне капацитете за дневне скијаше, паркинг и преноћишта.

План и дизајн, ски лифтова и ски стаза треба да буде представљен на топографским основицама 1:5.000, и то по фазама развоја. За сваки лифт треба да буде приложен профил терена и спецификације радова. Посебну пажњу треба усмерити на иновативне могућности формирања подручја за окупљање скијаша (формирање реда), за потребе скијаша, бордера али и летњих туриста. Ски-стазе треба нанети на топографске мапе размере 1:5.000, заједно са следећим информацијама:

- Међународни ранг ски стазе

- Класификација ски стазе према оспособљености скијаша (7 категорија)
 - Физичке карактеристике – дужина стазе, вертикална разлика, проценат нагиба стазе, ширина, укупна површина
 - Капацитет стазе – Skiers at one time (SAOT)
 - Густина скијаша – за стазе са или без уређаја за вештачки снег
 - Број и тип скијаша и сноубордера
 - Вредновање терена према типу жичаре и фази развоја пројекта
 - Потребне за ноћним осветљењем на стазама
 - Сноубординг паркови и други специјални капацитети.

Анализа система ски-стаза треба да укаже на систем стаза који је неопходан за сваку фазу развоја скијалишта. Нагласак треба да буде на коришћењу техника потребних за модификацију терена, неопходних да се добије безбедан и вреднован терен за скијање и сноубординг. Из претходних анализа потребно је израчунати укупни капацитет за превоз скијаша (SCC) за сваку стазу појединачно и за сваку фазу развоја скијалишта. Где је неопходно, треба додати посебне калкулације за исклопиве жичаре.

Ефикасно планирање капацитета подручја за окупљање скијаша и сноубордера (употребљава се и формулација подручје за формирање реда за скијаше и сноубордере) је такође интерални део планирања укупних капацитета. Овде треба укључити планирање потребног паркинг простора, смештајних капацитета, просторија за куповину ски-карти, пресвлачење, изнајмљивање опреме и улазак у подручје система жичара. Потребно је извршити прорачуне временске дистрибуције скијаша: преподневне периоде појачања оптерећења и поподневне периоде смањења оптерећења да би се обезбедила услуга на нивоу прихватљивом за стандарде ове туристичке гране. У том смислу треба разрадити фазни план капацитета подручја за формирање реда, капацитета жичара и стаза према тржишним захтевима различитих категорија обучености скијаша.

Приликом планирања скијалишта треба предвидети и објекте који у случају невремена имају функцију заклона и у исто време служе као угоститељски објекти. Укупна површина изграђеног простора планира се са циљем да се адекватно сервисира предвиђени број скијаша на стазама или ски подручју. Овакви објекти се не истичу по врхунској угоститељској услузи али локације на којима се налазе, често представљају посебан мотив за коришћење услуга које се у њима нуде.

Велики број скијаша долази на скијање сопственим колима или је смештен у објектима који нису у непосредној близини скијалишта. Адекватне паркинг површине су један од важних елемената за комфор и безбедност скијаша. Прихватљиви стандарди за планирање површина паркинг простора су 2,5 скијаша и 32 m² бруто површине по једном возилу (Ecosign, 2007). Системи за паркирање треба да пре свега буду покривени и по могућношћу уклопљени у околину. Такође, морају да садрже сву опрему за сервисирање возила у зимским условима. На паркинг терминалима потребно је обезбедити одговарајуће тоалетне пунктове, као и простор за пресвлачење скијаша и

остављање гардеробе. Сложене климатске прилике на планинама зими, условљавају потребу да се у близини већих паркинг терминала обезбеди простор за тзв. планинско склониште, односно објекат који би могао да прими већи број скијаша, који услед нагле промене времена, завејавања пута или других околности не могу да се врате у места из којих су дошли на скијање.

Подручје за окупљање скијаша планира се на на полазним тачкама за жичаре и места где се главне стазе укрштају. Ово подручје, познато као La Grnouiillere – је место састанака за скијаше, полазнике школа скијања али и нескијаше. Мешањем скијаша и нескијаша и концентрисаних активности (информација, чајница, ресторана, снек барова, продавница), подручја за окупљање скијаша представљају срце (жилу куцавицу) многих планинских ризорта. За ова подручја планирају се широке равне површине у просеку од два до пет метара квадратних по скијашу (Baud-Bovy, Lawson, 2002).

Карте анализе дизајна терена за ова подручја раде се у размери 1:1000 или 1:2000 и обавезно садрже следеће елементе:

- Идентификовани простори који су погодни за развој туристичких капацитета (ризорта);
- Соларна анализа врућих и хладних зона;
- Приступ, паркинг и циркулација;
- Раздаљине прихватљиве за пешачење скијаша и бордера;
- План погодности развоја (збирна анализа претходних фактора уз биофизичка ограничења).

8.2.14 Анализа планова развоја скијалишта на Старој планини

У досадашњим истраживањима на Старој планини, различитим методолошким поступцима и на различитим површинама, приликом израде Просторног плана као и Мастер плана, издвајана су подручја или сектори скијалишта, који чине основ планирања скијашког система на овом подручју. Разлике у коначним ставовима око потенцијалних подручја скијалишта у ова два документа, последица су разлика у пројектном задатку, али и у примени различитих методолошких поступака у планирању скијалишта.

8.2.14.1 Концепт скијалишта према Просторном плану

Просторним планом је обухваћена читава површина планинског масива на којој су прво издвојене планинска и подпланинска зона, са карактеристичним потенцијалима за развој туризма. Садржаји туризма, рекреације и спорта у оквиру планинске зоне намењени су „посетиоцима са мотивима тражње за комерцијалном зимском и летњом понудом планинског спортско рекреативног туризма, еколошког и других видова културолошког туризма, у оквиру туристичке понуде у простору и понуде туристичког ризорта, туристичких центара, туристичких насеља и туристичких пунктова. Садржаји туристичке понуде у простору обухватају комплексе и објекте у склопу посебне - туристичке инфраструктуре (алпска и нордијска скијалишта, летње спортско-рекреативне полигоне, излетничке и планинарске стазе и др.). Туристички ризорт, туристички центри, насеља и пунктови, сразмерно

величини и стандарду, обухватаће туристички смештај, спортско-рекреативне објекте и објекте јавних сервиса и служби”.

По генералном решењу скијалишта, у високопланинској зони издвојено је шест сегмената/сектора скијалишта.

1.сектор “Голема Река” на територији општине Књажевац (слив Црновршке реке), капацитета од минимално 9.500 до оријентационо максимално 15.700 једновремених скијаша, са 10 главних жичара - једном кабинском жичаром (од новог локалитета “Голема Река” до Тупанара) и 9 других жичара (укупне висинске разлике од око 6.400 m) и од минимално 30 km до оријентационо максимално 63 km алпских ски-стаза. У оквиру овог сектора је већи део скијалишта туристичког ризорта Јабучко Равниште/Лескова.

2.сектор “Топли До” на територији општине Пирот (слив Топлодолске реке), капацитета од минимално 8.000 до оријентационо максималног 13.400 једновремених скијаша, са 9 главних жичара - једном кабинском жичаром (од Топлог Дола до Миџора) и 8 других жичара (укупне висинске разлике од око 5.700 m) и од минимално 25 km до оријентационо максимално 54 km алпских ски-стаза. У оквиру овог сектора је мањи део скијалишта туристичког ризорта Јабучко Равниште/Лескова.

3. сектор “Мрамор/Гостуша” на територији општине Пирот (сливови Топлодолске и Гостушке реке) капацитета од минимално 4.800 до оријентационо максимално 8.000 једновремених скијаша, са 6 главних жичара (укупне висинске разлике од око 3.000 m) и од минимално 19 km до оријентационо максимално 32 km алпских ски-стаза.

4. сектор “Дојкинци/Копрен” на територији општине Пирот (сливови Дојкиначке и Јеловичке реке) капацитета од минималних 5.900 до оријентационо максималних 9.800 једновремених скијаша, са 7 главних жичара (укупне висинске разлике од око 3.500 m) и од минимално 20 km до оријентационо максимално 39 km алпских ски-стаза.

5. сектор “Јеловица/Росомач” на територији општине Пирот (сливови Јеловичке и Росомачке реке) капацитета од минимално 7.000 до оријентационо максимално 11.600 једновремених скијаша, са 10 главних жичара (укупне висинске разлике од око 4.300 m) и од минимално 21 km до оријентационо максимално 46 km алпских ски-стаза.

6.сектор “Сенокос/Сребрна глава” на територији општине Димитровград (слив Каменичке реке) капацитета од минимално 6.000 до оријентационо максимално 10.000 једновремених скијаша, са 7 главних жичара - једном кабинском жичаром (од локалитета “Сенокос 1” до узвишења Црни врх) и 6 других жичара (укупне висинске разлике од око 4.000 m) и од минимално 28 km до оријентационо максимално 40 km алпских ски стаза”.

На Видличу у општини Пирот предвиђен је мањи сектор алпског скијалишта у склопу градског излетишта града Пирота “Басарски камен”, који није укључен у капацитет зимске понуде у простору планинске зоне, иако се налази у планинском простору, јер функционално припада подпланинској зони. Капацитет овог скијалишта је од минимално 2.000 до оријентационо максимално 3.500 једновремених скијаша, са 5 главних жичара и од минимално 15 km до оријентационо максимално 25 km алпских ски-стаза.

Р.б.	Сектор	Број главних жичара	Укупна висинска разлика главних жичара (м)		Минимална дужина алпских ски-стаза (км)	Минимална површина под алпским ски-стазама (ха)	Минимални број једновремених скијаша			
		кабинске						остале	алпских	нордијских
1.	"Голема Река" *	1	9	6400	30	150	9500	-	9500	
2.	"Топли До" *	1	8	5700	25	125	8000	-	8000	
3.	"Мрамор/Гостуша"	-	6	3000	19	95	4800	1000	5800	
4.	"Дојкинци/Копрен"	-	7	3500	20	100	5900	1000	6900	
5.	"Јеловица/Росомач"	-	10	4300	21	105	7000	-	7000	
6.	"Сенокос/Ср. Глава"	1	6	4000	28	140	6000	-	6000	
		3	46	26900	143	715	41200	2000	43200	

Табела 30. Биланс скијалишта минималног капацитета по секторима према Просторном плану Извор: Просторни план

Укупан минимални капацитет свих шест сектора алпског скијалишта планинске туристичке зоне износи 41.200 једновремених скијаша без чекања на жичарама (од чега 9.500 на територији општине Књажевац, 25.700 на територији општине Пирот и 6.000 на територији општине Димитровград). Оријентационо, максимални број једновремених скијаша процењен је на око 68.500 (са изградњом свих жичара и стаза и са чекањем на жичарама оквирно до 15 минута), као гранични капацитет скијалишта Старе планине, с тим што оријентациони максимални капацитети скијалишта код неких сектора могу бити и већи од оних који су назначени у Плану, уколико се детаљном разрадом докаже економска оправданост и еколошка прихватљивост повећаног оптерећења простора. На свих шест сектора планирано је минимално 49 главних жичара (3 кабинске и 46 других) са минимално 143 km алпских ски-стаза.

Р.б.	Сектор	Минимална дужина ски-стаза (km)			Минимална површина под ски-стазама (ха)		
		у II степену заштите	у III степену заштите	укупно	у II степену заштите	у III степену заштите	укупно
1.	"Голема река"	19	11	30	95	55	150
2.	"Топли до"	9	16	25	45	80	125
3.	"Мрамор/Гостуша"	4	15	19	20	75	95
4.	"Дојкинци/Копрен"	5	15	20	25	75	100
5.	"Јеловица/Росомач"	14	7	21	70	35	105
6.	"Сенокос/Сребрна глава"	19	9	28	95	45	140
	УКУПНО	70	73	143	350	365	715
7.	"Видлич" ³³	0.85	10.8	15	4.25	54	75

Табела 31. Биланс ски-стаза минималног капацитета по секторима алпског скијалишта у односу на режиме заштите Парка природе Извор: Просторни план

Полигоони/ски-стадиони за нордијско и турно скијање предвиђени су на следећим локалитетима: "Вртибог" (северно од Гостуше у оквиру сектора 3. алпског скијалишта на територијама КО Гостуша и КО Паклештица, општина

³³ У оквиру скијалишта "Видлич" остатак до максималних 25 km стаза налази се ван Парка природе

Пирот); и “Понор” (северно од Дојкинаца у оквиру сектора 4. алпског скијалишта, на територијама КО Дојкинци и КО Брлог, општина Пирот). Оквирни минимални капацитети скијалишта су по 1.000 једновремених нордијских скијаша, укупно 2.000 скијаша. Сваки полигон садржи главни терминал, рекреативне и спортске нордијске стазе различитих дужина, са одговарајућом пратећом опремом.

Сва скијалишта планирана су искључиво ван зона I степена заштите Парка природе, односно у зонама II и III степена заштите, а највећи део површине скијалишта заузимају ски-стазе.

Просторним планом су дефинисане основне:

(1) смернице за утврђивање јавног скијалишта, односно простора погодног за уређење јавног скијалишта на Старој планини на високопланинском подручју од посебног (међународног и националног) значаја за развој алпског скијања и других зимских спортова и планинског туризма у Републици Србији;

(2) правила за изградњу, уређење и коришћење јавног и осталих скијалишта (алпског/сноуборд скијалишта, нордијских и турно скијалишта, полигона за кретање на утабаном снегу и др.) током планске разраде, у односу на: природне вредности и услове (зоне заштите Парка природе, хипсометрија, експозиције, нагиби, морфометријски облици, терен, шума и водотоци); и физичко-техничке услове (профили траса жичара и ски-стаза; изградња, коришћење и одржавање ски-стаза и жичара; техничке базе скијалишта; инсталације за вештачки снег и др.).

Основне смернице - плански оквири за утврђивање јавних скијалишта, односно простора погодних за уређење јавних скијалишта на Старој планини, које су дефинисане овим Просторним планом су:

(1) усклађена просторна решења као оптимални компромис између режима заштите природе и концепта изградње туристичко-рекреативне инфраструктуре (јавних скијалишта) и туристичких локалитета на подручју Парка природе и туристичке регије Стара планина;

(2) усклађена просторна решења туристичких локалитета (туристичког ризорта, туристичких центара, туристичких насеља и туристичких пунктова, у погледу погодности за изградњу, саобраћајни приступ, водоснабдевање и канализација отпадних вода) и простора погодних за уређење јавних скијалишта;

(3) генерална решења скијалишта у оквиру:

а) основних сектора алпских скијалишта (“Голема Река”, “Топли До”, “Мрамор/Гостуша”, “Дојкинци/Копрен”, “Јеловица/Росомач” и “Сенокос/Сребрна глава”) и једног мањег сектора алпског скијалишта (“Видлич”), са описима скијалишта, границама сектора скијалишта, главним жичарама, главним ски-стазама и површинама ски-стаза и са картографским приказом на рефералним картама Просторног плана; и

б) полигона/ски-стадиона за нордијско и турно скијање и то: “Вртибог” (у оквиру сектора “Мрамор/Гостуша” алпског скијалишта) и “Понор” (у оквиру сектора “Дојкинци/Копрен” алпског скијалишта) са

описима, оријентационим границама и минималним капацитетом скијалишта, као и са картографским приказом на рефералним картама Просторног плана;

(4) биланс скијалишта по секторима (минимални број главних жичара и њихова укупна висинска разлика, минимална дужина алпских ски-стаза, минимална површина под алпским ски-стазама, као и минимални капацитети скијалишта по броју једновремених алпских и нордијских скијаша);

(5) биланс ски-стаза по секторима алпског скијалишта у односу на режиме заштите Парка природе (минимална дужина и површина ски-стаза у II и III степену заштите); и

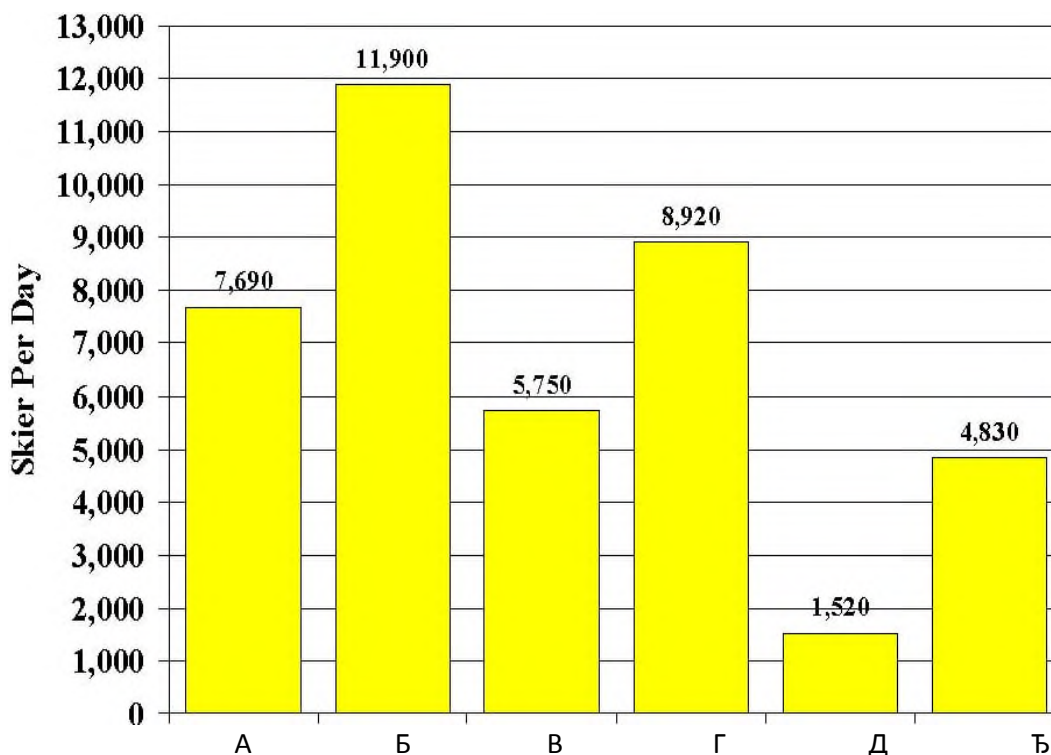
(6) процена оправданости планираних активности и објеката у функцији туризма.

8.2.14.2 Концепт скијалишта према Мастер плану

Анализом Ecosign-а у оквиру Мастер плана најпре је утврђен је максимални развојни потенцијал централног подручја Старе планине, које је било предмет анализе. Подручје обухвата Мастер плана заузима 19.200 хектара на потезу Миџор-Бабин Зуб. Издвојено је укупно шест скијашких подручја („pods“), на површини од 3156,5 хектара, чији капацитет је процењен, мерено бројем скијаша, на укупно 40.600 корисника. На скијашким подручјима идентификовано је 76 скијашких стаза које заузимају површину од 986 хектара.

Даљим истраживањима, које је подразумевало квантитативну анализу сваке потенцијалне ски-стазе, услова терена, приступачност стазе и испуњеност услова у погледу расположиве тржишне структуре скијаша и потенцијала тржишта, утврђен је оптимални капацитет скијалишта од 26.840 скијаша. Разлика између потенцијалних могућности збира свих појединачних утврђених ски подручја (40.600) и оптималног капацитета скијалишта (26.840) скијаша, настала је због реализације постављеног планског циља, да скијалиште буде компактно и усмерено на задовољење потреба расположиве структуре скијашке клијентеле. Тако је на пример ски подручје „Д” (графикон 3.) у потпуности искључено из плана скијалишта због неповољне структуре ски-стаза које би могли да користе изузетно обучени скијашаши (скијашки експерти). Како на другим деловима скијалишта постоје ски-стазе које могу да задовоље очекиване потребе ове категорије скијаша било је нерационално развијати цело једно ски подручје са ски-стазама које би се у процесу функционисања скијалишта веома мало користиле.

Поред критеријума који се односио на задовољење потреба скијашке клијентеле, за избор ски-стаза важно је и планско опредељење, односно постављен циљ да се успостављањем веза између ски-стаза са подножјем, паркиралиштима и подручјима за окупљање скијаша, омогући проток скијаша кроз цело скијалиште у периоду од два, до два и по сата. Код планирања скијалишта сматра се да је овај период оптималан, како са аспекта комфора скијаша, тако и са аспекта безбедности корисника скијалишта (извлачење скијаша у случају невремена, хаварија на опреми и уређајима скијалишта, повреда скијаша, итд).

Графикон 3.. *Потенцијали скијашких подручја, према Ecosign*

Тако утврђено скијалиште простире се на око 600 хектара, са укупном дужином скијашких стаза од 160 km (укључујући везне стазе). Ски-стазе се простиру на терену који се пружа у свим правцима, са надморском висином од 865 до 2.070 метара (и једном стазом и инсталацијом, гондолом која се спушта до 695 метара надморске висине).

Скијашки центар³⁴ сачињава систем скијашких стаза различите тежине, дужине и просечне закошености (нагиба терена), које ће бити међусобно повезане системом од око 30-так жичара различитог типа/врсте, односно капацитета: 22 жичаре (седежнице и гондоле), две вучнице у базном подручју и четири мања лифта за почетнике на подручјима одређеним за школе скијања.

У склопу скијашког центра, а размештени на самим стазама (како би се осигурала доступност на скијама), пословаће и различити објекти хране и пића. Посебну и својеврсну атракцију, због непоновљивих панорамских

³⁴ Према Закону о јавним скијалиштима „Скијашки центар се оснива као привредно друштво, предузеће, установа или предузетник, и региструје се у регистар у складу са законом којим се уређује регистрација привредних субјеката. Скијашки центар управља скијалиштем, односно просторима погодним за уређење скијалишта, који су, у складу са законом, проглашени за просторе од значаја за туризам“. Уобичјане је, без обзира на нормативна решења да се скијалиште или оператор скијашког система назива јединственим појмом „скијашки центар“ за разлику од комплекса смештајних и сервисних објеката које преознајемо по појмовима: туристички центар, ризорт, туристичка дестинација, туристичко место, итд. У планинским дестинацијама под помом скијашког центра подразумевамо само скијалиште, односно систем туристичке инфраструктуре који обезбеђује услове за скијашке активности на снегу (ски-стазе, ски-стадион, снуборд паркови, итд) и који има јединствени систем управљање, без обзира на власничку структуру.

визура, представљаће ски-ресторан на подручју излазне станице жичаре, на највећој надморској висини на скијалишту. Са скијалиштем су интегрисани приступни паркинзи, као и подручја, односно зоне које потенцијално у оквиру скијалишта могу бити центри окупљања скијаша, као и других корисника скијалишта.

Лифт бр.	Тип/vrsta	Највиша тачка(млн)	Најнижа тачка(млн)	Дужина лифта (у м)	Капацитет у једном сату	Вертикални метри	УГМ / сату (у 000)	УГМ тражња	Ефикасност укрцавања	% умањења (доступност)	Макимални прихватни потенцијал
1	D4C	1.565	1.226	1.145	2.400	339	814	5.085	90%	19%	810
2	T-B	1.722	1.544	631	1.200	178	214	3.497	90%	6%	360
3	Combi	1.660	1.478	1.007	2.400	182	437	2.539	90%	15%	920
4	P	1.560	1.478	448	720	82	59	2.120	90%	0%	140
5	Почетници			110	2.400		24		90%		400
6	D4C	1.685	1.170	1.920	2.400	515	1.236	5.415	90%	33%	970
7	D4C	1.710	1.320	1.453	2.400	390	936	3.554	90%	34%	1.100
8	D4C	1.742	1.355	1.636	2.400	387	929	3.017	90%	39%	1.180
9	D4C	1.685	1.450	1.360	2.400	235	564	2.430	90%	10%	1.270
10	P	1.495	1.478	300	720	17	12		90%	100%	0
11	D4C	1.602	1.442	747	2.400	160	384	2.120	90%	10%	1.030
12	P	1.478	1.442	681	720	36	26		90%	100%	0
13	D4C	1.602	1.220	1.645	2.400	382	917	3.300	90%	0%	1.750
14	Почетници			1.000	2.400		24		90%		400
15	D4C	1.660	1.480	1.213	2.400	189	432	2.120	90%	16%	1.080
16	Почетници	1.578	1.565	91	800	13	10		90%		120
17	D4C	1.523	1.050	1.861	2.400	473	1.135	4.158	90%	28%	1.240
18	D4C	1.682	1.150	1.667	2.400	532	1.277	4.040	90%	34%	1.310
19	D4C	1.472	865	2.148	2.400	607	1.457	4.147	90%	0%	2.210
20	D8G	1.902	1.080	2.311	2.800	822	2.302	6.176	90%	34%	1540
21	D4C	1.902	1.6722	852	2.400	230	552	2.584	90%	0%	1.350
22	Почетници			1.000	2.4000		24		90%		400
23	D6C	1.840	1.340	1.916	3.200	500	1.600	4.239	90%	48%	1.230
24	D4C	1.960	1.345	1.733	2.400	615	1.476	6.265	90%	8%	1.370
25	D4C	2.070	1.315	2.345	2.400	755	1.812	5.313	90%	0%	2.150
28	P	1.472	1.442	351	729	30	22	3.770	90%	100%	0
30	D4C	1.472	1.055	1.499	2.400	417	1.001	3.289	90%	27%	1.390
31	D4C	1.410	980	1.744	2.400	430	1.032	4.170	90%	28%	1.120
32	D8G	1.410	695	3.006	2.800	715	2.002	3.770	90%	100%	0
Укупно							22.710	26.840			

Табела 32. Спецификација жичара и прихватни потенцијал скијаша на Старој планини
Извор: Мастер план

8.2.14.3 Оцена предложених модела развоја скијалишта

Разлике у пројектном задатку, као и различите концепције развоја планинског туризма условиле су разлике у планирању скијалишта у Просторном плану и Мастер плану. Полазиште за оба пројекта било је, да простор погодан за развој скијалишта представља најважнији ресурс и темељ развоја туризма на Старој планини. У оба документа заштићене природне целине у I степену заштите избегнуте су када је у питању планирање развоја туристичких активности. Такође, у оба планска документа смештајни капацитети су планирани према потенцијалним могућностима ресурсне основе и у подножју скијашког система. Просторним планом обрађено је целовито подручје Старе планине и вероватно применом Cumin³⁵ методе за утврђивање капацитета скијалишта, (по којој је просечан капацитет стазе једнак вертикалном паду измереном у метрима) утврђен је потенцијални

³⁵ (Cumin, 1966.)

капацитет скијалишта на целом простору планине. Мастер планом је применом савремене методологије планирања скијалишта утврђен капацитет скијашког система на мањем, потенцијално најзначајнијем делу Старе планине. Преглед стаза, скијашких подручја, система вертикалног транспорта, улаза у скијалиште и паркинга дат је детаљније и са великом прецизношћу, тако да је у даљем планирању развоја скијалишта на овом простору потребно планирати фазе развоја и вршити детаљна истраживања предложених локација. Главни улаз и највећа концентрација скијаша планирана је на највећој планинској заравни на Старој планини (Јабучко равниште), где се налазе простори погодни за уређење стаза за ниже категорије скијаша. Предност овог концепта је у могућности да се скијашки систем развија на тзв. „органички начин“, односно да са растом скијашке клијентеле и повећањем бројности бољих скијаша, нараста и капацитет скијалишта. То наравно, не искључује могућност да се уређују атрактивне такмичарске и експертске стазе које би позитивно утицале на скијашки реноме планине. Кључна предност предложеног концепта је саобраћајна повезаност тако конципираног „подножја“ које се изградњом планиране саобраћајнице, може повезати са центрима клијентеле, у оквиру времена прихватљивог за конкурентне туристичке дестинације.

Приступ планирања скијалишта у Просторном плану заснован на „полицентричном“ развоју у себи носи амбициозне планове по којима би туризам требао да исправи дугогодишње „неправде“ и осигура брзи економски развој подручја. То је у сваком случају оправдана идеја, али на начин како је постављена, постаје јасно да ни туризам неће моћи да се развије. Тржишне анализе показују да за предложене капацитете објективно нема довољно клијентеле. Поред тога, развој овако амбициозно постављеног концепта скијалишта подразумева изградњу инфраструктурних објеката, чија реализација захтева огромна финансијска средства, чиме се руши економска одрживост пројекта. Вредност утврђеног капацитета скијалишта у Просторном плану огледа се пре свега у могућности да ово истраживање послужи за резервацију простора погодног за уређење скијалишта, поступка који представља прву фазу у планирању развоја скијашког система на деловима Старе планине који нису обрађени Мастер планом.

Мастер план за Стару планину, такође би требало у крајњој линији користити као флексибилан документ, који треба да буде предмет критичке анализе. Како ће цело подручје намењено за скијање бити предмет детаљних планова по фазама, могуће су измене мастер плана у вези са положајем појединих елемената скијалишта. Измене могу уследити након детаљне анализе појединих сегмената скијашких подручја како би се заокружила физиономија скијашког система у складу са постављеним циљевима развоја туризма на Старој планини.

8.3 Спортски објекти

Туристичка дестинација која своју понуду жели да комерцијализује на међународном тржишту мора да има развијен систем спортских објеката, који са скијалиштем чине компактну целину. Врхунски тамичарски ски-полигон може да се реализује на простору Големе реке а полигони и објекти за друге спортске активности на подручју Јабучког равништа. Мастер планом, подручје Големе реке планирано је као спортски

полигон за тренинге и такмичења у алпским скијашким дисциплинама. Систем скијашких стаза са нагибима од 23 до 49% и висинским разликама од 240 до 820 m, сконцентрисан је око две жичаре, које по својим планираним капацитетима треба да задовоље потребе, како скијаша који скијају на стазама уз жичаре, тако и дневних корисника скијалишта, који у скијалиште улазе на подручју Големе реке а скијају на другим стазама.

Жичара бр. 20 (табела 32) омогућује основни приступ скијашким подручјима са простора Големе реке. Ову жичару ће користити скијаши свих нивоа како они најiskusнији, тако и почетници који ће скијати на лакшим стазама у дугим деловима планине. Како би се осигурао максималан комфор и постигао задовољавајући капацитет, планирано је да се инсталира гондола (D8G) која носи осам путника са капацитетом од 2.800 SCC. Гондола је неопходна због изузетно тешке конфигурације терена али и због преузимање почетника, који ће скијање учити на лакшим стазама на другој страни планине и посетилаца који ће одлазити у ресторан на врху планине. Стазе које сервисира ова жичара, су узетно стрме и намењене за скијаше са извредним скијашким умећем. Управо ове карактеристике терена, определиле су планере да ово подручје предвиде као потенцијални скијашки спортски полигон, на коме могу да се одржавају скијашка такмичења и припреме спортиста за алпске скијашке дисциплине. Ова инсталација покрива шест скијашких стаза на којима може да скија 1.120 скијаша на дан. Непосредно уз ову инсталацију планирана је жичара бр. 25 која омогућује скијање на падинама окренутим према северу у амфитеатру Големе реке. По карактеристикама то је четвороседа исклопива жичара (D4C) са вертикалним успоном од 755 метара и дужине 2.345 метара. Ова инсталација покрива пет стаза на 38 хектара са капацитетом од око 2.100 скијаша на дан.

Обе инсталације и планиране стазе располажу изванредним условима за развој скијашког полигона, за све врсте такмичења у алпским скијашким дисциплинама. Поред ски стаза и инсталација на овом подручју неопходно је планирати и објекте скијашког центра који би служили за обезбеђивање подршке полигону за тренинге и такмичења, као и одговарајућих сервисних садржаја, који укључује смештај, трговине и сервисе опреме за скијаше, организаторе и посматраче скијашких такмичења. Удаљеност полигона од базног ризорта (10 km) условљава развој специфичне инфраструктуре која треба да задовољи потребе одређене клијентеле скијалишта. Како је на овом подручју планиран и паркинг са капацитетом од 1.200 возила, то се у балансираном пројектовању може постићи оптималан и складан размештај функционалних објеката и садржаја који би задовољили потребе скијаша, такмичара, посетилаца, организатора, представника медија и сервисних оператора ски центра на Старој планини.

Поред скијалишта, и други објекти зимских спортова су обележја свих значајнијих скијашких дестинација и нису првенствено везани за снег, већ за лед (клизање, санкање, боб, итд.). Ови објекти, у дестинацијама које су организовале велика скијашка такмичења, су резултат припрема за зимске олимпијаде и друге манифестације на снегу. Стара планина располаже природним условима за изградњу спортских терена за све категорије корисника, укључујући и терене за најзахтевнија такмичења у скијашком спорту. Понуду дестинације треба употпунити и голф теренима који могу да се реализују на подручју Калне, чија би удаљеност од дестинацијског ризорта

била у прихватљивим границама у односу на општеприхваћене стандарде. Планирање спортских објеката Просторним планом и Мастер планом извршено је у складу са критеријума који се односе на планинске туристичке дестинације (табела 32). У овим документима није предвиђена фазна реализација спортских објеката, која у изградњи планинских ризорта не прати увек фазе реализације смештајних капацитета. Код Јабучког равништа, као и код других дестинације (центара) на Старој планини мора да се планира развој спортско-рекреативних објеката, у знатно већем обиму у односу на препоручљиве стандарде за планинске дестинације због неразвијености подручја и недостатка спортско-рекреативне инфраструктуре. Иако у окружењу постоје спортски објекти, који би могли да послуже и у рекреативне сврхе, чиме се значајно употпуњује рекреативна понуда подручја, њихово активирање, које би било везано за смештајне локације на самој планини, је скопчано са недостатком квалитетне саобраћајне инфраструктуре. Како је изградња саобраћајне инфраструктуре сложена и дугорочна активност, сматрамо да је развој и концентрација спортско-рекреативних објеката на локацији Јабучко равниште, која је предвиђена планским документима у потпуности оправдана.

Објекти	<i>Број стационарних корисника</i>				
	2000	4000	7000	12 000	20 000
Клизилиште	могуће	неопходно	неопходно	неопходно	неопходно
Стаза за санкање	могуће	могуће	неопходно	2-4	4-6
Стаза за слалом	могуће	могуће	неопходно	неопходно	неопходно
Стаза за нордијско скијање	могуће	неопходно	неопходно	неопходно	неопходно
	Просечна површина у ha		Стандард на 1000 туриста	Макс. Време путовања	
Клизилиште	0,1-0,2		1/2000	15 min	
Стаза за санкање	0.3		1/3000	15 min	
Терен за голф	45-60		1/35.000	60 min	
Олимпијски базен	1,2		1/17.000	30 min	
Тениски терен	0,4		1/2.000	30 min	

Табела 32. Стандарди за поједине спортско-рекреативне објекте планинског центра Izvor: Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson (1977)

8.4 Излетничке стазе

Диференцирана мрежа излетничких стаза, пешачких, јахачких и бициклистичких рута, стаза за кретање пешака, запрега (кочије), јахача и планинских бициклиста, су у функцији рекреације и презентације амбијенталних, природних и културних вредности дестинације. Циљ формирања мреже излетничких стаза је раздвајање пешачког од моторног саобраћаја на целом простору природног добра, у насељима, туристичким локалитетима и просторима намењеним рекреацији. Овај вид саобраћајне инфраструктуре повећава ефикасност и ниво услуге саобраћајно-транспортног система, смањењем негативних утицаја саобраћаја на остале насељске функције и животну средину, кроз повећање безбедности и обезбеђење оптималних услова, за развој туризма и осталих активности.

Излетничке стазе се граде као гребенске, панорамске, долиנסке, дуж речних токова и везне, где год је то могуће на трасама постојећих пољских и шумских путева и стаза, кроз најатрактивнији део дестинације. Уз све излетничке стазе потребно је изградити одморишта и видиковце за предах посетилаца и излетника, прихватна склоништа за предах и склањање у случају

природних непогода са надстрешницама и заклонима за људе и коње, локације са уређеним простором за пикнике, по могућству у близини сеоских домаћинстава. Излетничке стазе имају подлоге и профиле који одговарају намени стаза, уз поштовање услова заштите природе и животне средине. Ове стазе треба максимално да користе постојеће трасе, са минималним земљаним радовима и обезбеђеним одводњавањем, како би се сачувало тло, амбијент и окружење.

Положај траса излетничких стаза и пратећих садржаја разрађује се одговарајућом планском и техничком документацијом. Бициклическе и друге излетничке стазе које се граде уз постојеће јавне путеве према стандардима морају да имају ширину најмање од 2,5 m³⁶. Стара планина обилује природним лепотама, пружа мноштво могућности за понуду различитих активности у природи, а многи атрактивни делови планине доступни су само пешачењем. Рекреација, здрав начин живота, уживање у природи, и сличне активности, трендови су који подржавају ову могућност развоја разноврсне туристичке понуде на планини, од којих је једна пешачење и бициклизам. Атрактивне пешачке и бициклическе руте морају бити маркиране, изграђене, односно уређене за различите категорије корисника, са свим потребним ознакама и путоказима. Цео овај систем се означава на мапама пешачко-бициклических рута, које морају да буду прегледне и лаке за коришћење (примена система вођења од локације до локације, јасно означавање, текст исписан на више језика, итд).

Слика 12. Примери успешних дестинација

Развојем система пешачких и бициклических рута, посетиоцима се даје могућност да урањањем у простор посебних природних одлика доживе незаборавно искуство сусрета са природом. Узимајући у обзир тренутне светске трендове здравља и с тим везане важности рекреације у природи, на овај начин Стара планина својим гостима може да пружи додатну вредност и употпуњени туристички ланац вредности дестинације. Да би систем пешачких и бициклических рута био конкурентан и атрактиван, потребно је осигурати следеће елементе:

- побољшање постојећих пешачких и бициклических рута, али и квалитетан развој нових, путева и стаза које су међусобно повезане;

³⁶ Просторни план 2008; План детаљне регулације Јабучко равниште 2009; Ecosign, 2007; Horwath HTL, 2008

- организовање рута са пунктовима на кључним тачкама интереса и видиковцима на различитим локацијама, који могу (где је могуће) додатно понудити места за кратки одмор и уживање у локалним гастрономским специјалитетима;

- систем рута мора садржавати стазе/путеве различитих нивоа захтевности, како би задовољио могућности различитих циљних група;

- систем пешачких и бициклических рута мора бити доступан на картама које посетиоци могу купити на различитим местима дестинације (у центрима за посетиоце, хотелима, трговинама са сувенирима, итд.);

- комплетан систем пешачких и бициклических рута мора бити исправно и квалитетно означен и континуирано одржаван и унапређиван;

- систем рута на планини је могуће повезати са системом видиковаца који су такође значајан елемент понуде;

- за организацију овог пројекта неопходна је активна подршка туристичких организација подручја у првој фази, односно будуће ДМО-а у каснијој фази.

На одређеним дистанцама излетничко-планинарских и излетничких стаза планирају се пратећи објекти природно уређених видиковаца (отворена одморишта), склоништа (наткривени простори за склањање људи и коња од невремена), биваковаца (затворених, скромних простора за ноћење са елементарним санитарним условима и ватриштем, по правилу уз постојећи извор и са склоништем за коње) и логоришта (за планинаре под шаторима, такође са елементарним санитарним условима и ватриштем, по правилу уз постојећи извор).

Излетничке стазе су планиране Просторним планом као део летњих туристичких активности. „У горњим сликовима Црновршке и Големе реке у општини Књажевац, Топлодолске, Дојкиначке, Јеловичке и Росомачке реке у општини Пирот и Каменичке реке у општини Димитровград, постоје могућности за реализацију стаза за спортски риболов, планинарење, излете (пешице, на коњима или планинском бициклу), биваковање у природи, параглајдинг, змајарење и др. Мотиви природних вредности и лепоте Парка природе, могу се валоризовати путовањима “стазама природе”, у комбинацији са излетничким и планинарским итинерерима, на логориштима планинара, извиђача и др., у складу са програма спортско-рекреативних, еколошких, здравствено-рекреативних и других туристичких активности”.

Водоакумулација “Завој” и водотоци, представљају водно богатство, које има значајну туристичку вредност.

Значајни потенцијал представља и богата културна баштина, нарочито етно-вредности традиционалних села и манифестације у функцији туризма, уз интензивнију и организованију презентацију и коришћење, запостављених традиционалних заната и др.

Посебне вредности подручја изражене су у очуваним природним вредностима Парка природе Стара планина, које такође треба да буду доступне туристима системом излетничких стаза. Према Просторном плану то су: „на подручју општине Књажевац високопланински врхови, гребени и падине Старе планине, са вредностима и стаништима у шумама, на

пашњацима и тресавама у сливу Црновршке реке, као и предели Јаношица - Ново Корито, Радичевска река, Репушница, Папратска река и падине од Орловог камена до Јабучког Равништа. У општини Пирот то су врхови, гребени и била Старе планине, Видлич, клисуре Топлодолске и Росомачке реке, укљештени меандри Темштице и Височице, крашке увале и пећине, Крупачко врело и врело код села Јеловица, Даг Бањица код села Градашница, Бања код села Сопот са воденицама, реке Нишава, Темштица, Височица, Топлодолска, Дојкиначка, Јеловичка и Росомачка река, Завојско језеро, Крупачко језеро, природне вредности и станишта врста на пашњацима, тресавама и у шумама на падинама и изворишним челенкама Старе планине и др. У општини Димитровград то су природне вредности врхова, гребена и падина Старе планине, као и Видлича, док су у општини Зајечар Ромулиана, вредности природног окружења манастира Суводол, као и потенцијали за лов и летњу рекреацију”.

8.5 Тематска пешачка рута „прича планине”

Тематску пешачку руту „Прича планине” треба дефинисати и планирати на делу планине који може пружити неколико локација/тачака интереса са најлепшим погледом и угодном атмосфером окружења природе. Наш је предлог да се ова рута обликује тако да садржи 5-10 кључних панорамских тачака и треба бити доступна пешачењем или евентуално коришћењем транспорта чезама, кочијама или само јахањем коња. Тачке интереса које су повезане овом пешачком рутом морају се осмислити, тако да гостима понуде место опуштања у идиличној атмосфери планине, а неке од њих могу бити и осмишљене тако, да нуде лагану рекреацију и активности са фокусом на здравље.

Обзиром на лепоту природе Старе планине, уз тренутни тренд и нагласак на активности које промовишу здрав начин живота, креирањем тематских рута на планини, као нпр. пешачке руте „Прича планине”, Стара планина може да прошири своју туристичку понуду изван зимских месеци. Повећање интересовања за планине у летњим месецима, поготово за дестинације у Алпској регији производ је континуираног ширења дијапазона летње понуде, код које активности оваквог типа тематских пешачких рута имају значајно место.

Слика13. Примери успешних дестинација

Тематска пешачка рута може да користи стазе које ће се планирати у оквиру система пешачких стаза, чији ће се један део обликовати тако да укључује неколико (5-10) интересантних тачака, које ће бити опремљене на

различите начине, а у целости оне гостима причају „причу планине”. Тако се на пример, једна локација може опремити као својеврсни планински биоскоп, са низом столица на месту са којег се пружа најлепши поглед на планину. Јединствена атмосфера овог места омогућује посетиоцима да се опусте и стопе са природом која их окружује. Неке од локација могу се опремити и са додатном опремом за лагане рекреационе активности, где ће посетиоцима, у складу са принципима здравог начина живота, учествовати у рекреацији у здравом, природном окружењу. Све ове локације/интересантне тачке, опремају се на одговарајући и квалитетан начин, са информационим панелима, који дају информације везане на локацију, видик, флору, карактеристике места, итд.

8.6 Систем видиковаца

Систем видиковаца подразумева мрежу локација са величанственим погледима, на атрактивне пределе. Видиковце је потребно планирати на локацијама које имају одговарајући прилаз. Да би се омогућио потпуни доживљај за посетиоце, неопходно је урадити квалитетно дизајниране платформе, са интерпретационим панелима, а одређени пунктови могу се опремити савременим дурбинима који посетиоцима дају прилику да истражују простор. Богатством својих природних и културних добара Стара планина, има велики потенцијал за креирање различитих активности у природи, а многи атрактивни делови су доступни само пешачким путем. Систем видиковаца мора да се састоји од мреже пунктова а неопходно је да буде интегрисан са системом пешачко-бицикличких стаза, као и са панорамским путем.

Сваки видиковац треба опремити информационо-интерпретативним панелима са свим информацијама и објашњењем сваке природне и друге знаменитости, сликовним и текстуалним приказима, информацијама о локацијама осталих видиковаца у систему. Опрема на видиковцима је разноврсна а у основи се подразумева постојање оптичких инструмената (дурбини) и квалитетних платформи са оградом.

8.7 Центри за посетиоце / Интерпретациони центри

Центри за посетиоце/Интерпретациони центри Старе планине треба да буду лоцирани на следећим локацијама: Јабучко равниште, Кална, Темска и Височка Ржана. Ови објекти треба да се развију као самостална атракција, које ће представљати незаобилазну тачку код посете регији, а својим гостима пружиће разумевање природе, историје, развоја, културе, те природног и друштвеног окружења целог подручја Старе планине. Центри су намењени домаћим и страним гостима, а самој регији доприносе подизањем нивоа атрактивности и конкурентности диверсификацијом производа и активности. Интерпретациони центри пружају „edutainment” (учење и забаву) активности за госте са различитим мотивима путовања/доласка у регију, као на пример, различите едукационе садржаје који дају могућност учења о Парку природе, флори, фауни, географији и геологији, историји и друштвеном развоју, локалној заједници подручја, итд. Центри такође нуде услуге интернета, затим обилазак са водичем, услуге хране и пића, трговине са сувенирима и локалним рукотворинама, производима везанима уз посету центру и са мотивима везаним уз Парк природе, као и књигама, мапама, штампаним водичима, итд.

Шири простор Парка природе Стара планина обилује природним и културним богатствима, која данас нису доступна, нити чине део туристичке понуде на задовољавајући и конкурентан начин. Да би се посетиоцима омогућило ближе упознавање природу и културне баштине подручја, потребно је на креативан начин развити центре у којима ће гости добити све информације, али и мноштво активности којима ће се упознати са богатством простора.

Слика 14. Примери успешних дестинација

Центри за посетиоце треба да располажу следећим садржајима:

1) *Информациони центар* – садржи понуду итинерара за посету околним пунктовима са стаништима аутохтоних биљних и животињских врста, видиковаца, итд., са мапама, литературом и свим потребним информацијама, са комерцијалном понудом локалних рукотворина, сувенира, итд.

2) *Еко-етно музеј* - посетиоцима нуди информације и на иновативан начин приказује разноврсност и богатство природе и културно-историјске баштине подручја, традиционалног начина живота, примере, коришћења традиционалних алата кроз историју, итд.

3) *Центар за активности* - посетиоцима нуди разноврсне активности учења и забаве током целе године и садржи простор за радионице у којима се израђују сувенири али и обавља едукација заинтересованих корисника, простор за организацију разноврсних течајева, сале за састанке и слично.

4) *Ресторан са вртном терасом*

5) *Централно пикник подручје* – које служи за ограничене манифестације и догађања.

6) *Продавнице са локалним производима* – садрже понуду рукотворина, сувенира, локалних прехранбених производа, итд.

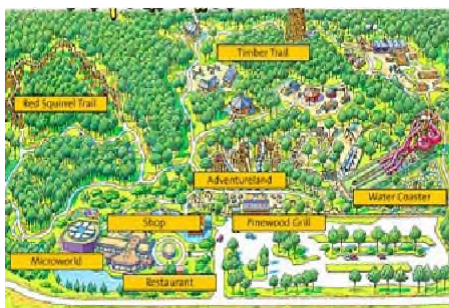
8.8 Авантуристички парк

Авантуристички парк је атракција која посетиоцима нуди разноврсне активности у природи попут висинског полигона, пењања, боба, пеинтбола, брдског бициклизма, параглајдинга, итд. Стара планина има неоткривен природни полигон за авантуристичке активности, у кањону Темштице, какав, вероватно не постоји на подручју Југоисточне Европе. Кањон почиње у близини села Темска, и пружа се 15 km у правцу села Топли До. Налази се на врло повољној локацији, и има добар приступ из правца Пирота и Калне. Авантуристички парк је потребно сместити у близини села Темска, на пажљиво одабраној локацији. Обзиром на позиционирање овог дела Старе планине, као простора за активности у природи, авантуристички парк ће бити интегрисани производ за госте који воле активан одмор. У склопу парка

организоваће се школе за различите активности (нпр. школа пењања, школа вожње планинског бицикла, савладавање кањона, итд.).

Авантуристички парк треба да има продавницу са потребном опремом, и са опремом за изнајмљивање. Ресторани са понудом локалних јела, продавнице са локалним производима, сувенирима, итд. саставни су део авантуристичког парка.

Парк треба да има простор за резервацију и продају карата за посетиоце, понуду пакета за групе и за корпоративне госте.

Слика 15. Примери успешних дестинација

8.9 Рурално етно насеље

Као подручје са изузетним природним и културним одликама, Стара планина има велики потенцијал, да на иновативан и модеран начин туристичком тржишту понуди квалитетне смештајне капацитете са садржајима који интерпретирају традиционалан начин живота на планини. Овакав развој омогућује пословање током целе године, и утиче на диверзификацију и специјализацију опште туристичке понуде Старе планине.

Насеље се може састојати од:

- централног улазног/прихватног објекта који опслужује локалне посетиоце, стационарне госте али и туре чији је циљ путовања ово туристичко подручје;

- угоститељских садржаја - ресторана са традиционалном кухињом;

- продавница сувенира и локалних рукотворина;

- објектата/радионица са старим занатима Старе планине, у којима ће се израђивати предмети/сувенири са могућношћу продаје, али и са могућношћу да гости могу сами учествовати у изради сувенира;

- дела за смештај туриста са око 20 кућа са просечним капацитетом од 60 смештајних јединица (120 лежајева).

Све објекте треба градити користећи природне материјале карактеристичне за ово подручје (дрво, камен, итд.). У реализацији пројеката могуће је користити модел преношења постојећих руралних објеката на изабрану локацију, под условом да се задржи њихова аутентичност, како у спољњем, тако и у унутрашњем уређењу.

Рурално етно-еко село може имати, мањи објект за планински wellness, комерцијално-услугне објекте, мањи сеоски трг, цркву и остале јавне и услужне садржаје. Идеја овог етно-еко села базира се на концепту

традиционалног српског села, које се на иновативан начин формира за пружање туристичких услуга. Једна од могућих локација је простор између Церове и Мирковаца, на делу где се саобраћајница према Јабучком Равништу, одваја од регионалног пута Кална-Темска. Остале адекватне локације подручја Старе планине, су пре свих, Кална и Височка Ржана. Наш је предлог да се на целом подручју Старе планине формира око 10 оваквих села.

Слика 16. Примери успешних дестинација

8.10 Туристичка сигнализација

На подручју дестинације Стара планина тренутно не постоји интегрисани систем туристичке сигнализације и интерпретације, тако да су посетиоцима ускраћене информације о кључним туристичким карактеристикама подручја. Предлажемо формирање практичног и интегрисаног система туристичке сигнализације и интерпретације, који треба да садржи информације на два језика и два писма (српски-енглески и ћирилица-латиница). При туристичком означавању и интерпретацији, користиће се материјали, боје и дизајн карактеристични за ово подручје, што је изузетно важно у заштићеним подручјима, јер непажљив избор начина сигнализације и интерпретације може имати негативан ефект на визуелни аспект, и доживљај окружења.

Систем туристичке сигнализације кључан је елемент у развоју туризма сваке дестинације, јер осим што пружа информације о туристичким атракцијама, ресурсима, услугама, тематским турама, итинерерима и слично, он гостима улива поверење. Сходно томе, циљ овог пројекта је осмишљавање, дефинисање, дизајнирање и организовање хомогеног и кохерентног система туристичког означавања, који укључује главне општинске центре и насеља, ресурсе, атракције и туристичке услуге (храна и пиће, смештај, шопинг, итд.). Систем туристичке сигнализације потребно је креирати према приоритетима и локалним карактеристикама дестинације.

За постављање туристичке сигнализације постоје одређења правила (Правилник о туристичкој сигнализацији, 2009) којима су прописана униформна решења за знакове. Знакови туристичке сигнализације прописани овим правилником су слични знаковима који се примњују у туристичкој сигнализацији земаља континенталног дела Европе.

Међутим пројектима туристичке сигнализације могуће је креирати аутентична решења појединих елемената сигнализације, којима се садржаји туристичке понуде могу подићи на виши и садржајнији ниво (места која се морају посетити, одабир материјала и боја, те информација које се дају посетиоцима). С обзиром на богатство заштићених природних и културних добара у Парку природе, уз саму сигнализацију, неопходно је креирати интерпретациони систем за све кључне ресурсе и атракције подручја. Овај систем се састоји од интерпретативних табли и панела (информационе табле),

koji su u neposrednoj vezi sa znakovima turističke signalizacije, odnosno uklopljeni su u sistem turističke signalizacije, a sadrže osnovne podatke o turističkim odredištima. Informacione table se postavljaju na odmorištima ili vidikovcima, odnosno na lokacijama na kojima se okupljaju korisnici turističkih usluga i posetioci područja.

Слика17. Примери успешних дестинација

9. ПОГЛАВЉЕ

ПЛАНИРАЊЕ СМЕШТАЈА И СЕРВИСНИХ УСЛУГА

9.1 Планирање локација за смештајне објекте

Квалитет и разноврсност смештајне понуде је незаобилазна чињеница сваке озбиљније туристичке дестинације. Конкурентност на међународном тржишту подразумева да у развоју нових дестинација треба применити опште прихваћене стандарде у планирању објеката, без обзира што они у моменту планирања превазилазе националне норме стандардизације смештајних објеката. Примена стандарда подразумева и примену пословних модела управљања комерцијалним смештајним капацитетима и токовима развоја понуде и туристичког производа, у складу са праксом конкурентних дестинација.

Стара планина тржишту треба да представи иновативни ризорт и савремени скијашки центар, који ће бити покретачи развоја осталих туристичких активности, у складу са могућностима простора. Полазећи од ових претпоставки, у складу са искуствима и праксом планирања планинских туристичких дестинација, изнећемо стандарде за уређење основних објеката смештајне понуде. Ови стандарди, се не односе само на ризорт или објекте који су непосредно ослоњени на скијашки центар, већ представљају образац планирања смештајне понуде на целом подручју Старе планине. Одређене варијације у стандардима постоје и зависе од намене објеката и услова простора. Међутим, оне никако не смеју да наруше јединствену слику туристичких смештајних капацитета дестинације. Стандарди планирања и технички детаљи примене важе за све објекте. Варијације, зависе претежно од тржишта (цене, степена и нивоа софистицираности) и локације (унутрашњи, спољни објекти, степен концентрације, итд.).

Визија развоја, која подразумева иновативну туристичку дестинацију са зимским планинским туризмом, као носећом туристичком активношћу, представља путоказ у планирању активности на уређењу простора и утврђивању мапе и динамике пројеката. Пројекти туристичких активности, руралног или еко туризма, такође ће у складу са специфичностима своје понуде, морати да поштују стандарде који се утврђују за целу дестинацију.

Смештајни капацитети, паркинзи, подручја за окупљање скијаша и терминали жичара планирају се на земљишту, које у основи има исте карактеристике, са аспекта нагиба терена и експозиције, односно положја према странама света. Према Ecosign (Stara Planina Resort Area Master Plan, 2007) земљиште које има нагиб од 0 до 8 процената најбоље ће се искористити за изградњу хотелских комплекса или за дневне паркинге. Подручја са нагибом између 8 и 15 процената су најпогоднија за хотелске комплексе и куће намењене за боравак више породица. Земљишне парцеле са нагибом између 15 и 25 процената се могу идентификовати као погодне за подручја групних насеља и породичних кућа. Подручја са нагибом од 25 до 40 процената имају извесног потенцијала за развој као што је изградња кућа

ниске густине насељености. Земљиште са нагибом од преко 40 процената није препоручљиво за изградњу. У истраживачким поступцима приликом планирања идентификује се неколико потенцијалних зона за градњу у оквиру којих се парцеле могу користити за различите намене. Планиране зоне се обележавају, свакој од њих се одређује нагиб и утврђују површине сваке парцеле у хектарима.

Туристички ресурс је најважнији локациони фактор (Чомић,1982.). Смештајни капацитети, паркинзи и подручја за окупљање скијаша би требало да буду лако доступна, како би се обезбедио лак приступ ски-стазама. Одстојање од смештаја и места за паркинг до постављених жичара требало би да буде тако, да гости могу у чизмама за скијање, лако да препешаче ову раздаљину за око 10 минута. Стандардна дистанца од 450 метара (Skier Walking Distance - Стаза коју скијаша прелазе пешице) користи се на равном терену, и повећава се за четири метра за сваки метар успона (vertical change). Ова пешачка стаза за скијаше је одлучујући фактор за лоцирање смештајних капацитета и дневних паркинга за скијаше у односу на жичаре. Ако се у оквиру ризорта углавном пешачи, сви паркинзи и објекти велике густине, би требало да буду унутар зона стаза за угодну шетњу. Ова дистанца се не односи само на ризорт, већ на сва места која претендују да имају смештајну понуду непосредно ослоњену на скијалиште.

Искуство у развоју планинских дестинација у Алпима показује да је за скијаше прихватљивији превоз из удаљене дестинације одговарајућим превозним средством и квалитетан паркинг на улазу у скијалиште, од смештаја у планини, од кога мора да се пешачи превише до жичаре. За планере планинских дестинација императив је да скијашима омогуће „спавање на снегу” што у ствари подразумева комфор у приступу системима вертикалног транспорта и стазама.

Када се планира развој планинских подручја, код којих не постоји изграђена инфраструктура и смештајни капацитети, одлучујућа фаза пројекта је одређивање капацитета и локације централног дестинацијског ризорта, односно места највеће концентрације смештајних капацитета. Идеалан модел (када за то постоје услови) је приказан на шеми која илуструје „типичан пример система жичара” (страна 208), где је ризорт и систем паркиралишта у подножју скијалишта. Пут, односно одговарајућа и квалитетна саобраћајница је други значајан локациони фактор. Анализирајући детерминанте развоја планинских дестинација, утврдили смо критеријуме саобраћајне повезаности које мора да испуни Стара планина. Управо ова три критеријума: земљишне основе, близина ресурса (скијалиште) и потенцијална саобраћајна повезаност, у складу са стандардима који важе за савремене дестинације, определили су да локација дестинацијског ризорта, односно главнине смештајних капацитета буде на подручју Јабучког Равништа. За вредновање локација у планинским подручјима, нарочито оних које се налазе у заштићеним подручјима, какав је случај са Старом планином, у процени туристичко-слободних, неизграђених локација и простора користи се и велики број критеријума туристичке валоризације. Коначна вредност сваког туристичког простора – локације процењује се након појединачног вредновања свих релевантних услова, односно фактора, како би се одредила вредност локације и њене развојне могућности.

Развојни план смештајног ризорта мора да задовољи захтеве различите клијентеле. Потребе ће се мењати временом са развојем самог ризорта. Стога тип и обим смештајних капацитета треба да буде пројектован на основу процене укупног пројекта ризорта. У овом миксу треба да буду укључени хотели, апартмани и друге врсте смештаја. План треба да садржи основне нацрте, број смештајних јединица, укупну површину сваке предложене грађевине.

За подручја као Стара планина, поред дестинацијског ризорта, велики део смештајних капацитета, као и пратећих објеката у туристичкој функцији, лоцира се дисперзно, уз концентрације у појединим насељима. Разлози за овакво одређење су, пре свега, еколошки и економски. Овакво лоцирање омогућује и да се до културно-историјских и природних вредности у околини сваког локалитета стигне просечно за око 2–3 сата пешачења. Осим поменутих, и други критеријуми утичу на оваква одређења, и то:

- повољан положај у односу на планирану и постојећу мрежу путева, локалне центре заједнице насеља и њихове објекте јавних служби, њихову демографску перспективу;

- постојећи смештајни капацитети и пратећи угоститељски и рекреативни садржаји;

- постојање других туристичких и рекреативних мотива;

- расположиви стамбени фонд који би могао бити стављен у функцију смештаја туриста;

- могућност инфраструктурног опремања под условима заштите животне средине и могућности локалне заједнице и државе да финансирају изградњу инфраструктуре.

Изградња и реконструкција објеката треба да допринесе квалитету амбијента простора, његовој препознатљивости и јединствености. Народно градитељство, код објеката за смештај туриста, али и код других намена, треба максимално искористити, почев од реконструкције и адаптације постојећих објеката, преко реплика – копија, до коришћења приказаних архитектонских облика народног градитељства у модерном архитектонском изразу. Овакви објекти су и инвестиционо врло прихватљиви, нарочито при употреби локалних материјала и сопствене радне снаге. Апартмани, куће и објекти са собама за изнајмљивање, етно-објекти и други објекти намењени смештају туриста са обликованим карактеристикама локалног традиционалног градитељства уз примену потпуног комфора смештаја, боља су и туристима интересантнија варијанта због аутентичности и задржавања квалитета постојећих амбијената.

9.2 Врсте смештајних објеката

Смештај представља најскупљу инвестицију у местима за одмор. Десет процената уштеде трошкова за смештај може, на пример, бити једнако укупној инвестицији неопходној за рекреативни, спортски или други специфични туристички објекат. Смештај, без обзира да ли је у хотелу или у изнајмљеном објекту, представља основни извор услуга за дестинацију и највише доприноси нето приходима. Поред тога, изградња и продаја смештајних

јединица, попут модела кондоминијума или слободна продаја некретнина, кључ је мотивације за инвестирање.

Стандардизација и класификација хотела и другог туристичког смештаја у многим земљама се ослања на принудне регулативе које одређују државни органи или привредна удружења³⁷. Категоризација угоститељских објеката, као један вид стандардизације објеката али и услуга у Србији, усклађена је са нормативним решењима која се примењују у европским земљама. Приликом планирања развоја смештајних објеката неопходно је применити прописе којима су регулисани стандарди изградње и уређења одређених врста и категорија угоститељских објеката.

Разврставање смештајних објеката се врши према техничко-технолошким карактеристикама и врсти услуга које се у њима пружају.

Према Vaud-Vovu и Lavson (2002) хотел је угоститељски објекат у којем се пружају услуге смештаја, исхране и пића и друге услуге уобичајене у угоститељству. Хотели садрже три основне организационо-просторне целине, и то: јавни део, смештајни део и економско-технички део. Оне су међусобно функционално повезане и чине физичку и техничко-технолошку целину (са свим неопходним инсталацијама, постројењима и опремом). У већини нормативних аката којима се регулишу стандарди хотелских услуга, утврђује се да хотел мора имати минимални капацитет (од 10 до 50) смештајних јединица, засебан улаз, пријемни хол са рецепцијом, ресторан и кухињу. Хотели обезбеђују услуге смештаја, оброке и освежења за неодређене временске периоде, који не морају бити унапред договорени. У пракси, ризорт хотели могу уговорати смештај само одређеним групама (нпр, за тур-оператере), могу ограничити оброк само за резиденте и могу бити отворени само током сезоне одмора.

Куће за госте и пансиони, су мање смештајне јединице које нуде смештај и исхрану, на одређене временске периоде.

³⁷ Анализа стандардизације и класификације смештајних и сервисних услуга обухватила је: Hotels, Restaurants & Cafés in Europe, Bruxelles, 2006; Failte Ireland, National Tourism Development Authority, 2008; Certification Handbook, Certification Institute, USA, 2009; Classification System Development, Abu Dhabi Tourism Authority, 2004-2006; Explanation Hotels Classification, Benelux Hotel Classification, 1999-2009; Oficiální jednotná klasifikace ubytovacích zařízení české republiky kategorie hotel, hotel garni, pension a motel 2006-2009, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2009; Tourism Accommodation Establishments Regulations, 2002 Malta Travel and Tourism Services Act (CAP. 409), 2002; DIRECTIVE 2006/123/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 12 December 2006 Official Journal of the European Union; Guidance for School Food Authorities: Developing a School Food Safety Program Based on the Process Approach to HACCP Principles, United States Department of Agriculture Food and Nutrition Service, June 2005; Poslovanje hotelijerstva u Hrvatskoj 2007, Horwath Consulting Zagreb, 2007; Tourist inn/apartel/motel/pension house, Republic of the Philippines Department of Tourism Manila, 2009; Hotel Accommodation Quality Standard, British Tourist Authority, 2005; Criteria for the Star Classification, Horesta, 2006; Guidelines of classifications of hotels, Government of India Department of Tourism, 2003; International Standard ISO 18513, ISO copyright office, 2003; Classification System for Inspections, Irish National Accreditation Board, 2007; Experts in classification and certification, Corporation de l'industrie touristique du Québec (CITQ), 2009; Hotel Classification 2006-2010, Swiss Hotel Association, 2006; Industry as a partner for sustainable development, World Travel & Tourism Council (WTTC), International Federation of Tour Operators (IFTO), International Hotel & Restaurant Association (IH&RA), International Council of Cruise Lines (ICCL), 2002;

Мотели и преноћишта су специфични објекти намењени да обезбеде адекватан смештај возачима. Оброци су често доступни засебно на независној бази. Мотел је угоститељски објекат, лоциран уз саобраћајницу, намењен краћем задржавању пре свега моторизованих гостију, у којем се пружају услуге смештаја и исхране и друге услуге уобичајене у угоститељству.

Гарни хотели и слични објекти обезбеђују ноћење и доручак или смештај без оброка.

Хостел смештај је намењен посебним групама корисника (млади, удружења, ходочасници) који деле смештајне јединице. Смештај може бити основни вид понуде али може укључивати исхрану, друштвене и услуге рекреације.

Кондоминијуми (честице) су групе некретнина у приватном власништву, при чему власници деле заједничке објекте и услуге (лифт, зграду, инжењерске услуге) и заједничку територију (земљиште, улаз, средства за рекреацију), као и заједнички простор. Одговорност за одржавање и безбедност је такође заједничка, а те и друге услуге, укључујући издавање гостима, може да врши менаџмент организација или агенција. Код кондоминијума је карактеристично да власници својим делом објекта (соба, апартман, више соба, итд) могу неограничено да располажу, када је у питању промет, наслеђе или нека слична правна радња, али своје собе могу да користе у туристичке сврхе, само на начин који је уговорен приликом куповине некретнине.

Туристичко насеље или туристичко село (Holiday villages) садржи већи број смештајних јединица појединачно груписаних око централног кетеринга и средстава за рекреацију. Смештајне јединице могу имати и мање кухиње које користе углавном породице или мање групе. Туристичка насеља се организују као самодовољне јединице којима управља један менаџмент и које нуде све услуге ризорта. Нека туристичка насеља организована су првенствено за друштвени туризам, друга (попут Club Mediterranee или Valtur) за комерцијално коришћење. Комерцијална туристичка насеља обично имају од 500 до 2.000 кревета (800 до 1.000 сматра се максимумом за централизоване активности) и могу се развијати по фазама. Насеља која имају социјално-друштвени карактер најчешће су мањег капацитета.

Јединице индивидуалног становања у ризортима укључују апартмане, виле, алпске куће (chalet) и куће. Смештај може да се користи на класичан начин преко туристичке агенције на краћи или дужи период или у склопу система којим се управља као кондоминијумом.

Места за кампове и места за караване опремљена су санитарним прикључцима, канализацијом и могу да имају ресторане или кафетерије, станицу за возила, продавнице, опрему за рекреацију у затвореним објектима и напољу итд. Многа места намењена камповима користе се углавном током сезоне одмора.

Угоститељски објекти за смештај према Правилнику о минимално-техничким и санитарно-хигијенским условима

Хотел је угоститељски објекат за пружање услуге смештаја, исхране и пића као и друге услуге уобичајене у угоститељству. Минимални капацитет хотела је 15 смештајних јединица са купатилом.

Хотел може да има и депанданс.

Депанданс је одвојени део хотела, који није спојен топлим везом са основним објектом и у којем се пружају услуге смештаја, а услуге исхране и друге услуге пружају се у хотелу као основном објекту.

Мотел је угоститељски објекат за пружање услуге смештаја, исхране и пића и лоциран је уз саобраћајницу изван насељеног места. Минимални капацитет мотела је 10 смештајних јединица са купатилом.

Мотел може да има и депанданс.

Депанданс је одвојени део мотела, који није спојен топлим везом са основним објектом и у којем се пружају услуге смештаја, а услуге исхране и друге услуге пружају се у мотелу као основном објекту.

Туристичко насеље је угоститељски објекат за пружање услуга смештаја, исхране и пића, који има туристичке садржаје прилагођене условима дестинације.

Туристичко насеље је функционална и пословна целина коју чини више самосталних грађевина, минималног капацитета од 25 смештајних јединица.

Камп је угоститељски објекат за смештај на отвореном простору, минималног капацитета 15 смештајних јединица - камп парцела. У кампу могу да се пружају и друге услуге уобичајене у тој врсти угоститељског објекта.

Кампиралиште је угоститељски објекат за смештај на отвореном простору, капацитета до 30 смештајних јединица – камп места или камп парцела. У кампиралишту може да буде максимално 30% стационараних камп кућица у односу на укупан број смештајних јединица.

Кампер стоп је угоститељски објекат за смештај на отвореном простору који је лоциран уз саобраћајницу изван насељеног места намењен краћем задржавању путника у транзиту.

Пансион је угоститељски објекат за пружање услуге смештаја, исхране и пића, минималног капацитета од 5 смештајних јединица са купатилом.

Пансион може да има и депанданс.

Депанданс је одвојени део пансиона, који не мора да буде спојен топлим везом са основним објектом и у којем се пружају услуге смештаја, а услуге исхране и друге услуге пружају се у пансиону као основном објекту.

Преноћиште, коначиште и слично је угоститељски објекат за пружање услуге смештаја.

Угоститељски објекат из става 1. овог члана има собе са или без купатила односно са заједничким купатилом.

У преноћишту, коначишту и сл. могу да се пружају и услуге исхране и пића.

Хостел је угоститељски објекат за пружање услуге смештаја у смештајним јединицама са више кревета и креветима на спрат.

У хостелу може да се издаје и само кревет у соби, уколико су обезбеђене одвојене собе за мушкарце и за жене.

9.3 Исплативост хотелског смештаја

Суочени са високим трошковима градње и радне снаге, инвеститори у развијеним тржишним економијама, показали су недовољан интерес за градњу ризорт хотела са нижом и средњом категоријом али и ценом. Ова појава на дужи рок може да поремети концептуални развој места за одмор, јер објективно са структуром смештајних капацитета који су намењени само платежно способнијим туристима, немогуће је одржати све остале компоненте, које функционално и организационо чине једно место за одмор. Мере које се примењују у циљу повећања исплативости инвестиција у смештајне капацитете односе се на повећање попуњености, смањење трошкова изградње, спровођење подстицајних мера од стране државе и поделе одговорности за успех инвестиције, кроз Joint venture улагања, кондоминијумске системе коришћења, продају атрактивних објеката, итд.

Приступ	Пример
Повећање попуњености	Продужење сезоне промотивним активностима, затворени објекти, тржишни развој конференција, инсентив путовања, групе за посебне интересе
Смањење трошкова изградње	Економичне зграде, стандардизација, монтажа, рационализација, одвајање приватне од резиденцијалне зоне
Државна помоћ за туризам	Смањење капиталних трошкова (дотације, кредити, субвенције) или пореске олакшице, обука, промотивне услуге
Продаја капитала и концесија	Продаја додатног смештаја, лизинг продавница, услуге које се односе на храну, улсуге спорта и забаве, услужне јединице
Подељене инвестиције	Joint venture пројект, продаја и враћање лизинга земље и власништва, мешовити развој са продавницама и комерцијалном имовином

Табела 33. Мере за повећање исплативости инвестирања у хотеле Извор: Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002

Када се инвестирање узме као кључни фактор хотели се могу поделити на:

- хотеле високог стандарда – намењени су пословним и добро платежним туристима, лоцирани су у градским центрима и ударним локацијама које осигуравају високу просечну попуњеност током године;
- нискобуџетне хотеле, са минималним јавним погодностима, намењени претежно туристима у транзиту и туристима који се не задржавају дуго, смештени дуж аутопутева у зонама изван центра града и на локацијама које нису ексклузивне, и
- ризорт хотеле, који подразумевају делимично затворену рекреацију и забаву, префињене спортове и тематске атракције у природи.

Циљ хотелијера је продужење сезоне и рад у свим временским приликама. У земљама у развоју кључне инвестиције су обично усмерене у хотеле високог стандарда, како би се привукли високоплатежни страни туристи, који траже сигурност и стандард. Локалне инвестиције су углавном у нискобуџетне хотеле (којима најчешће управља једна породица).

Примењено на услове Старе планине овај елемент планирања може да буде пресудан за стварање успешне дестинације. Како на нивоу државе не постоје могућности, али и опредељење за обезбеђивање знатних подстицаја којима би се подржали пројекти туристичке супраструктуре (без обзира на декларативну подршку у друштву), кроз сам процес планирања је неопходно обезбеђивање услова за рентабилност инвестиција. Пажљиво билансирање употребе атрактивних локација и развој пројеката некретнина је поступак који је примењив у планинским дестинацијама. Искуство у развоју некретнина на Златибору и Копаонику показује да постоји изузетно интересовање за атрактивним локацијама на планини. Међутим, модели слободне продаје локација и неуправљивог развоја смештајних и сервисних капацитета имају за последицу драстично смањење цена некретнина и развој једноличне понуде која негативно утиче на конкурентност дестинације. Мастер планом је

предвиђен специфичан модел кондоминијума као начина управљања некретнинама у првој фази развоја туризма на Старој планини. За дестинацијски хотел, породичне хотеле и пансионе предвиђена је могућност управљања како од стране самог инвеститора, тако и менаџмент компаније, која би управљала целим ризортом. За објекте типа кондотели, вишепородичне и једнопородичне смештајне јединице планирана је продаја на тржишту, са обавезом будућих купаца да своје смештајне јединице користе 50 дана у години, а остало време би биле на располагању менаџмент компанији, која би их користила под комерцијалним условима. За објекте типа Water fun центар, трговачке објекте и друге сервисне објекте предвиђена је могућност рентирања предузетницима за унапред договорене делатности, које су планиране Мастер планом, односно планом развоја прве фазе развоја туризма на овој планини. Примена модела кондоминијума и развој различите структуре смештајних капацитета, према Мастер плану, је начин за реализацију пројеката туристичке супраструктуре и делом туристичких инфраструктурних пројеката. Овакав плански поступак тражи више времена за развој места за одмор и сложенији начин реализације инвестиција, али на дужи рок омогућава развој квалитетнијих објеката туристичке супраструктуре и конкурентније туристичке понуде. Овај циљ је остварив, уколико развојно предузеће управља токовима развоја инфраструктуре, смештајних објеката, укључујући и објекте који се реализују на земљишту у приватном власништву.

9.4 Равнотежа хотелског и приватног смештаја

Велики део туристичких капацитета у 70-тим и раним 80-тим годинама изграђен је улагањима индивидуалних приватних инвеститора у изградњу и куповину соба, апартмана и кућа за одмор. Привлачност да се поседује вила или стан у туристичком ризорту (користи се за одмор или евентуално после одласка у пензију) са могућношћу да се та вредност узме као облик сигурности приватне штедње, често је комбинована са финансијским подстицајима у виду ниских камата на вишегодишње хипотекарне кредите и смањеним порезима на поседовање имовине.

Инвеститори који су развијали сектор некретнина увели су различите иновације и моделе са циљем да куповина објеката у приватном власништву буде пријемчивија и привлачнија:

- вишевласништво - двоје, четворо или више власника деле трошкове, договарајући се о терминима коришћења;
- продаја слободних капацитета - организација-агенција издаје апартмане или резиденције када власници (стејкхолдери у кондоминијуму) у њима не бораве, утврђујући понекада загарантовану зараду за власнике (пуно за празно);
- рентирање смештајне јединице - продајући по нижој цени, девелопер (институција која гради некретнине или цео ризорт) или агент, уговара право на приход од рентирања смештајне јединице на унапред утврђени низ година;
- time-sharing - купујући преносиве уделе, односно временске деонице, власници могу да користе собе или апартмане једном или више недеља у години, увек у исто време;

- продаја удела у власништву целог ризорта (као у Les Arcs-у у Француској) – куповином удела власници добијају могућност да у утврђеном периоду бесплатно бораве у објекту;
- продаја удела инвестиционе компаније – куповином оваквих удела власници добијају могућност боравка у различитим ризортима (чији је власник инвестициона компанија), бирајући локације и време боравка.

Иновативни модели инвестирања променили су структуру смештајних капацитета, чак и у традиционалним ризортима. Укупан број хотелских кревета, значајно се смањило у структури смештајних капацитета. У новим планинским и ризортима на мору у развијеним тржишним економијама, хотелски кревети често чине мање од 10% укупног смештајног капацитета. Ситуација је другачија у земљама у развоју, где главна потражња долази од организованих туристичких група, које углавном траже обезбеђен хотел или смештај у ризорту или у стандардизованим хотелским објектима ван ризорта.

Последице усмерености на инвестиције у приватан смештај, огледају се у све тежем управљању процесима развоја туризма у дестинацији, поготово у ефективном коришћењу смештајних капацитета. Поред тога, вредна (често изузетна) туристичка места која су, или која би требало да буду коришћена за профитабилније врсте туризма, заузимају приватни корисници, често странци. Развој приватних смештајних јединица резултира стварањем растућих градских ризорта, који често имају проблеме са саобраћајем и паркингом, који нуде свега неколико одрживих предности и мало живости ван кратких периода сезонског, најчешће викенд коришћења. Постоји тенденција да се сличне промене појаве у карактеру постојећих ризорта, са све више растућим нивоом пензионисаних резидената, који купују расположиве смештајне капацитете са намером да их користе за трајнији боравак.

Приликом планирања развоја ризорта требало би водити рачуна о томе да се најмање 50% смештаја, а по могућности и више, изнајмљује. Постоји читав сет активности и мера које се примењују у туристички развијеним земљама а које би могле да се примене и у случају Старе планине.

Обезбеђивање олакшица (нпр. у плаћању пореза) приватним власницима постојећих смештајних јединица, било би условљено рентирањем објеката. Као услове изградње новог ризорта неопходно је уговорити број смештајних јединица које би требало да се изнајмљују када у њима нема власника. У структури ризорта треба да се нађу и хотели чија се организација заснива на моделу кондоминијума, код којих би се студија и мали апартмани продавали за приватну употребу на неколико недеља сваке године, а у осталом периоду би се издавали као хотелске собе.

Како би дестинација функционисала по систему за све четири сезоне и за све врсте клијентеле, планом је потребно обезбедити тзв. друштвени смештај у објектима као што су хостели, места за одмор, камп и караван места, инкорпорирајући их у целину као делове укупног туристичког развоја. Поред традиционалних хотела, апартмани и виле би требало да нуде услуге исхране, чишћења, прања, као и друге услуге које пружа хотел.

Приватне инвестиције би се могле мобилисати за финансирање хотела применом следећих модела:

1) продајом хотелских јединица (укључујући и проценат од јавне површине);

2) продајом удела који одговара једној или више хотелских соба и дајући право да се бесплатно борави у датом периоду у години, уз смањену цену и приоритет у осталим објектима истог ланца хотела.

Новим формулама и моделима управљања некретнинама, традиционална разлика између хотелских и не-хотелских кревета губи на значају: она је замењена разликовањем између кревета који су доступни за преноћиште и кратке боравке и оних који то нису. Генерално је прихваћено, посебно у зимским центрима, да половина расположивих кревета може да се рентира, како би се одржао живот и активност у ризорту.

Расположивост алтернативних видова смештаја шири могућности тржишта, укључујући и вансезонске активности, као што су: организовање догађаја, групна путовања, посебне активности и интересовања.

На овим примерима запажа се сва сложеност управљивог развоја некретнина у местима за одмор. Опште карактеристике су израженије код планинских места за одмор, због отежане градње и упућености дестинације на рекреативни вид активности. Као фактор који је посебно значајан за Стару планину можемо издвојити потребу да кључни смештајни капацитети буду део светског туристичког ланца (хотелског или сл.) чиме би се створили повољнији услови за развој некретнина. Укљученост у хотелски ланац омогућава потенцијалним власницима некретнина да под повољнијим условима бораве у другим објектима тог истог ланца, што је од посебне важности у почетним фазама развоја туризма.

9.5 Стандарди за уређење и опремање хотела

Хотели се разврставају на различите начине у складу са концептом уређења, начином организације и врстом услуга које обезбеђују корисницима. Могу бити луксузни или нискобуџетни, намењени само једној врсти клијентеле, или генерално свим сегментима потрошача, са или без додатне опреме и услуга, итд. Хотели послују у различитим условима, имају различита власништва и менаџмент. То је разлог зашто су многе дефиниције хотела непрецизне и предмет су сталног преиспитивања.

Оптимална величина хотела постепено је расла са развојем хотелске индустрије. Зависно од величине хотела, на различите начине се организује систем пословања и организације хотела.

-Најефикаснији модел организације и управљања код хотела, кућа за издавање (guesthouses) и пансиона капацитета од 10 до 20 соба, је када њима управљају породице и када су објекти у породичном власништву.

-Хотелске објекте чији је капацитет од 50-70 соба у управљачком смислу, морају да воде професионални менаџери.

-Ланци хотела углавном располажу објектима који имају од 100 до 150 соба.

-Дестинацијски ризорт хотели припадају категорији већих хотела и располажу смештајним капацитетима од 150 до 300 соба.

Инвестирање у велике хотеле са више од 500 лежајева у ризорту ограничено је тешкоћама и неизвесностима маркетинга и финансирања, у свету у ком се брзо мењају економски и социјални обрасци. Комплексна инвестиција у велики хотелски објекат обично садржи и пројекат активности и садржаја који оправдавају једну тако велику инвестицију. Познати су примери казино хотела који често имају од 500 до 1000 лежајева и више, и convention хотела (конференцијско-конгресни хотели) који се користе за организацију великих конвенција и банкет скупова.

У ризортима се среће и комбинација хотела са апартхотелима, кондоминијумима и другим могућностима за смештај, углавном у оквиру исте смештајне зоне.

Величина соба и опсег услуга које се обезбеђују у хотелима претежно су условљене:

- категоризацијом – класификацијом хотелских стандарда;
- локацијом – релативном ценом земљишта, окружењем;
- условима тржишта – туристичке групе, скупови, конгреси;
- дизајном – организовање соба, простор за кретање.

Осим хостела, практично сви нови хотели и други комерцијални смештајни објекти имају обезбеђене собе за госте и апартмане са купатилом. Просечно купатило заузима од 16 до 20% величине простора собе. У објектима средњег и нижег стандарда у купатилима се инсталирају туш кабине уместо када.

9.5.1 Варијације у величини соба

Собе намењене породицама, собе са дуплим креветима или са лежајима на развлачење, повећавају величину собе од пет до 10%. Собе у интернационалним хотелима у земљама у развоју или у ланцима хотела у Америци у просеку су веће од стандардних хотелских соба, за пет до 10%. У планинским ски центрима, собе су често смањене за 5-10% од стандардних величина, са нагласком на удобност (кревети, постеље, целовит дизајн). Апартмани у хотелима имају просечну величину од 32 до 50 m² за две собе и од 65 до 80 m² за три собе.

Хотели у ризортима углавном имају двокреветне собе са могућношћу да се кревети споје у један велики дупли (француски лежај). У градовима и местима у којима одседају пословни људи, у зависности од величине, собе су углавном опремљене дуплим креветима и располажу са више радног простора. Учешће двокреветних, соба са два кревета и породичних соба одређено је анализом тржишта, која мора да узме у обзир варијације у употреби (током недеље, викендом, сезонски одмори) и предвиди промене у захтевима (нпр. потребе самопослуживања).

Собе намењене особама са инвалидитетом морају да испуњавају посебне захтеве. Захтеви прописани законом предвиђају да један или два посто соба морају да имају амбулантски приступ, којим се омогућава:

- лак прилаз (обележен, спратан, са рампом или лифтом);

- простор у собама и купатилу (за маневрисање инвалидских колица);
- одговарајућа опрема која је опште прихваћена.

9.5.2 Планирање јавних зона

Ниво јавне понуде (facilities) у непосредној је вези са:

- доступношћу других услуга у ризорту или близином јавне понуде (као у интегрисаним ризортима);
- захтевима тржишта: стандардима услуга и објеката који се захтевају у зависности од нивоа хотела;
- могућих спољних тржишта (ван хотела) за ресторани, функционалне просторе и објекте за опуштање.

Стандардна понуда ризорт хотела подразумева смештај који укључује и исхрану (полу или пун пансион). Хотели високе класе, посебно хотели са већим бројем смештајних јединица, нуде низ ресторана. У ризортима који имају много гостију као и у хотелима који су смештени у урбаним зонама, ресторани и простори за забаву пројектовани су на начин да привуку локалне кориснике, са елементима који подразумевају функционалан спољни приступ, улаз који је упадљив и мерама које их деле (ресторани и просторе за забаву) од хотелске резиденцијалне зоне. Ове карактеристике се такође односе на конференцијске и банкет зоне. С друге стране, јавне површине, могу знатно бити умањене у нискобуџетним хотелима у којима су алтернативни ресторани и простори за забаву доступни у окружењу хотела.

1) Lobby-и: Садрже рецепцију и информативни центар. То су места где се састаје, односно то су места циркулације за госте из соба и кориснике јавних зона (укључујући продавнице). У ризортима на мору или у планини, дизајн лобија може бити такав да омогући поглед на просторе за релаксацију, на плажу или скијалиште.

2) Продавнице: Број и величина продавница, зависи од тржишта (степен и врсте хотелских соба, спољних корисника, итд). У хотелима високог ранга продавнице могу бити уређене као тржни центри. Интегрисани ризорти нуде широк избор различитих продавница и комерцијалних односно тржних центара. Индивидуални хотели углавном, немају продавнице, са изузетком базара у хотелима високог нивоа.

3) Ресторани и кафеи: У ресторанима и кафеима потребно је обезбедити од једног и по, до два места по соби. У хотелима од 100 и више соба, у кафеима је потребно обезбедити најмање две трећине места од укупног броја места у хотелу. Једна трећина од укупног броја места обезбеђује се у посебним ресторанима, који се у вечерњим часовима могу користити за забаву. У циљу рационализације у сезони могу да се користе терасе (са сунцобранима) или да се користе посебне собе за групе туриста. Додатно, понуду ресторана и кафеа може да употпуњава бар на базену и роштиљ.

4) Барови и фоајеи: За ове просторе потребно је обезбедити 0.8 места по соби. Ови садржаји се обично налазе у близини лобија или ресторана како би омогућили преливање људи из соба и других простора на забавне вечери. У

ноћним клубовима и дискотекама мора да буде обезбеђена заштита од буке (подрум или издвојене зоне).

5) Собе за сусрете и посебне намене: Уобичајени стандарди су да се у овим просторима у хотелима обезбеђују од једног до два места по соби. У малим и нискобуџетним хотелима собе за састанке су често изостављене и користе се у опште сврхе (собе за игру, дечије играонице). Хотели високог нивоа за велике конференције могу обезбедити делегиран смештај у другим хотелима, кондоминијумима итд. Собе за сусрете и посебне намене могу бити замењене конвенционалним центрима у интегрисаним ризортима.

6) Дечије играонице: Површина потребна за дечије играонице креће се од 30 до 50 m² за 100 соба. Собе за забаву и библиотеке налазимо често у планинским ризортима. Велики дечији центар за игру може да садржи и обданиште, али и простор за игру на отвореном. Собе за игру, користе и одрасли и деца.

7) Базени: Површина потребна за базене износи од 80 до 120 m² за 100 соба. Отворени базени (или приступ отвореној плажи) веома су битни у ризортима на мору и сеоским ризортима и често су услуга која је кључна за развој понуде. Мале затворене базене (у комбинацији са здравственим фитнес центром) често налазимо у планинским ризортима или подручјима са промеливим временским приликама. Продужење туристичке сезоне, често је условљено оваквим објектима. У интегрисаним ризортима ова врста понуде пружа се на комплексима великих базена.

8) Сале за fitness/ рекреацију: Ови простори захтевају нето површину од 30 до 80 m² за 100 соба. У интегрисаним ризортима користе се заједнички објекти.

9) Ски собе или свлачионице: У зимским центрима у ски собама, обично на улазу у хотел, скијашима се обезбеђују место за остављање ствари и често се налазе у близини бара или фоајеа са камином, односно простора за опуштање и одмор. Нето површина за ски собе или свлачионице креће се од 50 до 80 m² за 100 соба. Слична услуга може да се обезбеди и за друге ствари (голф, једрење, роњење).

10) Центар за прву помоћ: У спа хотелима овај простор је развијен и садржи собе за третмане/масаже, собе за хидротерапију, услуге специјалиста. У осталим хотелима потребна нето површина креће се од 20 до 30 m² за 100 соба. У великим интегрисаним ризортима, често се среће простор који представља већи и добро опремљен медицински центар.

11) Свлачионице: Површина ових просторија се креће од 30 до 59 m² за 100 соба (Manuel Baud-Vovy, Fred Lavson, 2002).

9.5.3 Економско-технички део

Простор намењен за складиштење, вешерницу, обезбеђење, припремање хране, смештај особља и ствари неопходних једном хотелу зависи од софистицираности самог хотела. Услуга у индивидуалним хотелима може бити замењена услугом коју неко други обезбеђује. У интегрисаним ризортима кроз систем централне организације услуга може да се смањи простор намењен економско-техничком делу у појединачним хотелима од 30 до 50%. Многе услуге (прање, одржавање, припремање хране) могу бити

изостављене из хотела и ресторана и могу бити централизоване и обезбеђене, било где у интегрисаном ризорту. У случају услуге хране и пића, на пример, често се изнајмљује мала кућа на кратке периоде током сезоне и не дозвољавају се велика улагања у опрему за индивидуално припремање хране. Економска процена централног припремања мора да узме у обзир релативне трошкове хране, снаге, простора, опреме, енергије и транспорта, који ће зависити од бројности популације којој се нуди услуга и степена развијености региона. Сличне околности, односе се на услуге вешераја и многе услуге одржавања на које се примењују процене економичности у планирању ових услуга.

Зоне за централно спремање хране подразумевају постојање складишта са залихама робе и пића. У интегрисаном ризорту где је услуга хране претежно централизована, кухиња за припремање хране запошљава 0.02 запослена по туристичком кревету.

9.6 Остали облици смештаја

Развој некретнина приватног смештаја и кондоминијума често представља најзначајнији сектор развоја ризорта и има велики утицај на туристичке ресурсе.

Развој некретнина приватног смештаја може се сврстати у три главне групе:

- индивидуалне само-садржајне резиденције које могу бити одвојене, повезане или са заједничком терасом;
- концентрисане колоне или групе кластера које дају велику локалну густоћу малим или средњим јединицама;
- апартмани и заједничке куће које имају исту структуру, често вишеспратне са предношћу погледа и централним положајем (Manuel Baud-Vovy, Fred Lavson, 2002).

Стандард смештаја зависи од:

- захтева тржишта (става, приступачности, привлачности, моде);
- карактеристика места (окружења, зоне, услова изградње, цене земљишта);
- туристичке политике (циљева развоја, производа, жељеног имица).

Индивидуалне некретнине захтевају интензивне и скупе путеве и развијену комуналну инфраструктуру. Велики објекти и зграде стварају осећај и услове предграђа са ограничавајућим могућностима да се саобраћај раздвоји од зелених површина, или да делују подстицајно на туристичку тражњу. Предност развоја приватних некретнина настаје из могућности, да се продаје део уређеног грађевинског земљишта са могућношћу да се смање укупни трошкови инвестирања у остале облике некретнина. Индивидуалне некретнине могу бити смештене око голф терена и осталих атракција краја. Груписање индивидуалних некретнина по систему кластера дозвољава боље коришћење простора и интересантнији, компактнији развој унутар ширег простора за рекреацију и уживање. Може се створити осећај заједништа а многе колективне услуге се могу боље извршити, укључујући издавање јединица у одсуству власника. Овакав вид развоја захтева контролу над

размештајем, дизајном и изградњом некретнина. Изградња апартмана омогућава максималну употребу расположивог простора у центрима урбаних ризорта и туристичких места. Апартаманске јединице се могу лакше сервисирати, а више простора остаје за отворене зоне и рекреацију.

9.7 Стандарди за продавнице и остале услуге

Продавнице и тржни центри у ризортима за одмор разликују се од истих таквих објеката у градовима, не само по врстама продавница, већ и у њиховом броју. Становници малог места или предграђа куповаће углавном у оближњем граду све осим основних потрепштина. Туристи, очекују широк спектар продавница и ресторана, нарочито ако немају аутомобил, што се често дешава у планинским ризортима где прилаз може бити отежан. Тако мали ризорти (до 3000 кревета) морају да имају више продавница и услуга него што би комерцијално могло бити одрживо. Институција која развија ризорт требало би да се обавезе да у почетној фази отварања ризорта обезбеди групу најосновнијих услуга из ове области.

Куповина у местима за одмор би требало да представља уживање. То би требало да буде наставак рекреације у атмосфери ужурбане активности, у којој имате могућност да стекнете пријатеља у неформалном окружењу. Идеал представљају ужурбане улице Zermatt-а или Родоса и тргови традиционалних медитеранских градова, лука Хидра, шеталиште Морцоте Ст. Тропез, итд. У многим зимским ски ризортима, гостима се нуди заштита од лошег времена у тржним центрима и затвореним галеријама, где могу да шетају од радње до радње (Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002). Овакве пројекте, многи теоретичари туризма доводе у питање, сматрајући да овакав урбани приступ не одговара простору ризорта у којем је шетња и ходање по снегу саставни део угођаја који се нуди.

Трговина и сличне услуге	Број туристичких кревета (у хиљадама)					
	1	2	4	7	12	20
Пиљарнице, пекаре, месаре Продавнице воћа и поврћа	1	2	3	7	10	20
Остала набавка из дана у дан: Дрогерије, апотеке, новинарнице, књижаре, трафике, продавнице сувенира	2	3	5	8	12	20
Опрема: одећа, спортска опрема, фотографска опрема, кућни уређаји, намештај	2	5	10	20	35	50
Услуге: фризер, прање веша хемијско чишћење, бензинска пумпа, гаража, сервис за поправку аутомобила	1	2	4	7	12	30
Путничка агенција/rent-a-car		*М	1	1-2	2	2-3
Банке			1	1	2	2
Агенције за некретнине		1	2	2-3	3	
Укупан број	6	12	26	47	75	123

*М-могућност

Табела 34. Критеријуми за утврђивање броја трговина и сличних услуга Извор: Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002

У местима за одмор продавнице се често планирају са могућношћу да се у њима једе у просторима у облику »плаза«, који је од кише заштићен стакленом конструкцијом, фонтаном и зеленилом. Величина комерцијалне јединице, попут продавнице, варира од 50 до 200 m², са просеком од 90 до 100 m². Неке продавнице могу бити груписане под управом једног менаџмента, али за ризорт је битно да се одржи дух малих продавница у поређењу са безличним радњама. Требало би да постоје различите продавнице како би се омогућила разноликост и како би биле интересантне туристима - продавнице основних потрепштина и остале радње требало би да се смењују са продавницама луксузне робе.

Податке које износимо у овом прегледу односе се на потпуно аутономне ризорте за одмор, из којих нема лак приступ тржним центрима у оближњим градовима, или су градови са великим тржним центрима превише удаљени. Узимајући у обзир ову чињеницу мишљења смо да би ове параметре требало применити код планирања трговина и сличних услуга и на Старој планини.

9.8 Ангажовање хуманих ресурса (нетуристичко становништво)

Планирање развоја туризма у дестинацији поред техничке (туристичка инфраструктура, смештајни објекти, инфраструктурни системи) и управљачке компоненте, као и административних и осталих пратећих услуга, подразумева и планирање ангажовања хуманих ресурса, односно одговарајуће и квалификоване радне снаге.

Ангажовање хуманих ресурса, односно нетуристичког становништва у местима за одмор зависи од локације, бројности и структуре (кадровске, демографске, социјалне) становништва присутног на подручју, удаљености других градских тржишта, развијености регионалне администрације и сектора јавних услуга. Наведени подаци које износимо односе се на потребе ризорта који су изоловани и изван урбаних целина. Сматрамо да због изражене депопулације подручја и положаја Јабучког Равништа, и уопште свих локалитета на којима се планира развој смештајних капацитета на Старој планини, треба рачунати са параметрима који се односе на изоловане ризорте.

Становништво тј. нетуристичка популација се може поделити у следеће категорије:

- стални запослени у објектима које користе туристи;
- породице стално запослених;
- сезонски радници (најчешће без породице);
- остали стални становници који раде индиректно за туристичку индустрију (трговина, одржавање објеката, зелених површина, спортских терена, итд.);
- људи који живе у ризорту али немају никакве везе са туризмом;
- незапослени које често привуче - посебно у развијеним земљама - могућност запослења у ризорту (Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002).

Број становника или нетуристичке популације ризорта веома је тешко одредити као општи стандард:

- број запослених по туристичком кревету зависи од категорије смештајног објекта и конкурентности дестинације;
- однос броја сталних, према сезонским запосленима и женских према мушким запосленима, зависи од економских и социјалних прилика;
- однос броја запослене популације према броју укупне популације зависи од локације ризорта и простирања развојног дела ризорта;
- проценат сезонских и сталних запослених које је потребно сместити на локацији зависе од много фактора, посебно од изолације ризорта и развијености јавних и комуналних служби на туристичком подручју.

Већина директно запослених у ризорту запошљава се у хотелима, а однос броја запослених према туристичком кревету повећава се са стандардом и класом хотела. Остали смештајни капацитети и друге активности у ризорту упошљавају мањи број радника. Стандарди који се користе при планирању односе се на ризорте у развијеним подручјима. Ови прорачуни могу да се повећају (за приближно 20% или више процената) у неразвијеним земљама где је продуктивност често смањена зато што је један од примарних циљева у развоју туризма стварање нових радних места (Horwath HTL,2008).

Према структури, око 10% запослених спадају у групу којој припадају менаџери или професионалци у туризму, 20 до 30% запослених припадају групи обучених и/или технички квалификованих радника и 60 до 70% спада у делимично обучене раднике, који знања о послу који раде, стичу тренингом на послу (Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson,2002).

Смештај	Запослени по туристичком лежају
Хотел*****	1.0
Хотел****	0.6 - 0.9
Хотел***	0.4 - 0.6
Хотел**	0.3 - 0.4
Хотел*	0.2 – 0.3
Пансион Гарни хотел	0.1
Туристичко насеље	0.1 – 0.2
Камп/хостел	0.05
Одмаралишта	0.05
Крузери	0.2
Остале активности	
Додатне услуге хране	Мање од 0.02
Рекреација, спорт, култура	Мање од 0.05
Трговина и услуге	Мање од 0.01
Администрација и техника	Мање од 0.02
Укупне остале активности	0.05 – 0.1

Табела 35. Стандарди при планирању запослених у туризму Извор: Horwath HTL,2008

Процент сталног и сезонског запослења, индиректног и посредног запослења, удео стално запослених мушкараца, породични статус запослених и укупан број становника који зависе од запослења могуће је проценити на

основу података за директно туристичко запослење. Индиректно и посредно запошљавање се може одредити кроз мултипликациони фактор запошљавања који се израчунава за сваку ситуацију. Однос од једног индиректног на једног директног запосленог је присутан у већини земаља. Исти однос може да нарасте (до три индиректна на једног директног) у сиромашним и земљама у развоју.

Девелопери нових ризорта често занемарују проблем смештаја за запослене и њихове породице препуштајући обезбеђивање смештаја приватној иницијативи послодавца.

Методe које се употребљавају су следеће:

- становање запослених у суседним подручјима, где станују или имају смештај;
- смештај дела запослених у хотелима;
- обезбеђивање собе у становима или хостелима за сезонске раднике (понекад исти смештај изван сезоне употребљавају грађевински радници који су запослени на изградњи ризорта).

Овај проблем је изразито присутан у земљама у развоју, где се ризорти развијају на локацијама које су знатно удаљене од постојећег изграђеног подручја. Понекада запослени са својим породицама граде насеља у околини ризорта, јер је смештај за запослене у оквиру ризорта често премален за целу породицу и лошег је квалитета. Битно је посебно у овим случајевима планирати ризорт као целину, не само за туристе него цело становништво ризорта, узимајући у обзир стално и сезонско становништво и његове потребе.

У случају када постоји реална економска корист за локалну заједницу (у облику побољшаног здравства, школства, становања, медицинске и социјалне помоћи, итд.), задржавање одвојених објеката у почетној фази доноси туризму и локалној заједници пуно дугорочних предности.

У развијеним земљама примарно питање је одређивање одговарајуће висине трошкова, локације и стандарда дизајна за нетуристички смештај.

Земље у развоју имају други низ проблема: локални стандарди становања су на прениском нивоу да би могли бити ослоњени на туристички смештај. Јако лош животни стандард у неким зонама захтева кораке којима се лимитира употреба неких подручја и објеката локалном становништву (ради сигурности) те се изграђују засебни, јефтинији објекти за снабдевање локалног становништва, запослених који станују у окружењу, итд. Примера ради запослени у туристичким објектима на Копаонику не снабдевају се у продајним објектима туристичког центра на Сувом рудишту (у којима су цене изузетно високе), већ у продавницама у околним насељима. У теорији туризма постоје и текстови који говоре о деструктивном утицају неразвијене средине на туризам, неприхватљивошћу туризма од локалног становништва, итд.

Просторни план и Мастер план се према овом проблему односе савим различито. У Мастер плану планиран је број запослених али не и њихов смештај. Просторним планом дати су детаљни предлози развоја смештајних капацитета запослених, који су базирани на предлогу развоја туристичких капацитета и туристичке инфраструктуре. Изведени су прорачуни, према којима се рачуна да ће 30% запослених у односу на број лежаја бити у

хотелима, 20% од броја лежаја у туристичким апартманима и 10% од броја лежаја у пансионима, уз додатак процењеног броја запослених у оквиру понуде у простору у спортско-рекреативним и јавним садржајима центара. Од укупног броја, начелно се рачуна са 50% сталних и 50% сезонски запослених радника.

Међутим, пажљивом анализом датих предлога може се уочити да је планирање смештаја запослених оптерећено нереалним схватањем улоге туризма у развоју целог подручја а мање реалним могућностима и стварним потенцијалима подручја. Примењујући стандарде за планирање запослених у туризму и упоређујући их са критеријумима и предлозима утврђеним у Мастер плану, са сигурношћу се може константовати да се у првој фази развоја туризма може ангажовати око 500 радника, који би обављали послове везане за смештајне капацитете, са тенденцијом да највећи број запослених, нарочито у почетним фазама развоја долази из урбаних насеља у окружењу.

Неразвијеност урбане структуре подручја и депопулација која је потпуно осиромашила демографски потенцијал Старе планине представљају реалне чињенице које треба уважавати када се приступа планирању развоја туризма. Мишљења смо, да је потребно реално сагледати потенцијале насеља, како њихову саобраћајну повезаност, развијеност техничке и социјалне инфраструктуре, тако и њихове могућности да пруже социјални амбијент запосленима, као мотив за рад на подручју Старе планине. У том смислу насеља са прихватљивим елементима социјалне и техничке инфраструктуре у централном делу Старе планине су Кална у општини Књажевац и Темска у општини Пирот. На ова насеља се наслањају Црни врх и Топли до, који су у непосредној близини скијалишта, односно Церова и Балта Бериловац, која су удаљенија од скијалишта али са положајем који је повољан и прихватљива за даљи развој. Услови на терену омогућавају развој становања „туристичког и нетуристичког становништва” углавном у овим насељима. Развој елемената становања по свим селима у окружењу скијалишта у склопу тзв. полицентричног развоја је скуп и неизвесан подухват. Са социјалног аспекта то је прихватљив пројекат, којим би се унапредили услови за живот и рад популације која се туризмом не бави као примарним занимањем. Економски такав пројекат је неодржив и неби могао да прати динамику реализације туристичких пројеката. Под условом да се развије техничка инфраструктура, остаје проблем социјалне инфраструктуре и социјалног амбијента који је потребан за адекватно ангажовање хуманих ресурса. Односно стварање услова за повратак становништва на подручје Старе планине и долазак радно способног становништва из градова у окружењу, које би се ангажовало на пословима у оквиру туристичке делатности.

9.9 Администрација, техничке и остале пратеће услуге

Ризорт мора пружати све услуге као мали или средње велики град, заједно са услугама специфичним за туризам. Организација потребних објеката и услуга зависи од управног статуса новог ризорта и укључености суседних градова и регионалне администрације која може да преузме део одговорности за одређене услуге.

Бруто развијена површина која је потребна у већини обалних и руралних ризорта је око 0.1 m² по кревету за све категорије, или око 0.2 m² по кревету за све управне, здравствене и социјалне услуге. У планинским ризортима, где су

потребна многобројна возила и опрема за чишћење саобраћајница и снега у самом ризорту, приликом планирања потребно је обезбедити додатни простор од 0.1 до 0.2 м² по кревету, како би се омогућила изградња зграда и радионица (Horwath HTL, 2008).

Управа и одржавање	Број туристичких лежајева /000					
	1	2	4	7	12	20
Оператор или девелопер обезбеђују управу	X	X	P			
Локална заједница обезбеђује управу			P	X	X	X
Туристичка организација		P	X	X	X	X
Пошта (телефон, мењачница)	P	X	X	X	X	X
Ватрогасци		P	X	X	X	X
Полицијска станица			P	P	X	X
Одржавање (путеви, зеленило, отпад, зимска служба)	X	X	X	X	X	X
Просечан број запослених	10	24	40	70	100	160
Здравствене и социјалне услуге	Број туристичких лежајева /000					
	1	2	4	7	12	20
Хитна помоћ (m ²)	P	100				
Дом здравља (m ²)			200	400		
Клиника (m ²)					1000	2000
Дечји вртић		P	X	X	X	X
Дечје јаслице (m ²)		100	150	250	400	500
Потребан број запослених						
Лекар			1	1-2	2-6	2-10
Зубар			P	P	1	1
Масер/физиотерапеут			P	1	1	1
Остало	1	1	2	3	5	5

P - вероватно потребно X - потребно

Табела36. Стандарди планирања административних, техничких и осталих пратећих услуга Извор: Horwath HTL, 2008.

Развој административних, техничких и осталих пратећих услуга делимично ће пратити фазе развоја туризма а већим делом ове капацитете је неопходно реализовати у пуном обиму, узимајући у обзир потенцијалне могућности простора за развој туризма (на пример, чишћење снега и одржавање саобраћајница тражи исти обим ангажовања у ризорту, без обзира да ли његов капацитет 5.000 или 10.000 лежаја). За разлику од планирања смештаја запослених, који делимично може да се решава искоришћавањем, пренаменом или адаптацијом постојећих објеката, чиме би се пратила постојећа структура размештаја насеља, код административних, техничких и осталих пратећих услуга примарни циљ у планирању треба да буде задовољавање ових потреба на местима концентрације корисника туристичких услуга. Релативна близина већег градског центра Пирота и нешто мањег Књажевца пружа могућност укључења административне инфраструктуре ових места и преузимање одговорности за развој одређених услуга. Међутим, овакво одређење подразумева едукацију кадрова и обуку за рад са

туристичком клијентелом (језици, навике, понашање, итд) и осавремењавање читавог система услуга, у циљу функционалне подршке развоју туризма.

Ограчење интеграције локалног система административних услуга у туристички систем, у планинским условима повезано је са неразвијеношћу насеобинске структуре подручја. У случају Старе планине, овај фактор је посебно изражен због конфигурације терена и развоја насеља и административне инфраструктуре у долинским подручјима. У висинским деловима планине не постоји ни једно насеље у коме постоје могућности за развој система административних услуга. Мишљења смо, да је најцелисходније планирање ових услуга у оквиру места највеће концентрације смештајних капацитета, на локацији Јабучко равниште. Недостатак ове локације је у њеном положају, који је на самој граници две општине (Књажевац и Пирот), и то што Јабучко равниште нема статус насеља у складу са законом, као је услов за развој одређених административних услуга.

9.10 Анализа планова развоја смештајних капацитета и на Старој планини

9.10.1 Концепт Просторног плана

Полазне основне и основни критеријуми за развој смештајних капацитета према Просторном плану заснивали су се на потенцијалима и могућностима скијалишта, односно скијашког система, према којима су биласирани капацитети и локације смештајних објеката. Оптималан број стационарних скијаша (смештених у туристичким лежајима) обрачунат је на основу минималног капацитета скијалишта у броју једновремених скијаша. У структури минималног броја једновремених скијаша рачуна се са 70% стационараних скијаша, и са 30% дневних излетника из окружења. У структури планираних смештајних капацитета рачуна се са 70% скијаша (стационарних) и 30% нордијских скијаша и нескијаша, тако да је број 41.200 лежаја једнак минималном капацитету једновремених алпских скијаша у планинској зони.

Према Просторном плану, смештајни капацитет се може повећати највише до максималног граничног капацитета скијалишта, оријентационо (68.500), ако се детаљном разрадом појединих сектора скијалишта и локалитета смештаја докаже економско-техничка оправданост и просторно-еколошка прихватљивост повећања капацитета. У том смислу су као основни ограничавајући фактори наведени: режими заштите Парка природе, просторна повезаност смештаја са скијалиштем, могућност рационалне саобраћајне приступачности, водоснабдевање и каналисање отпадних вода.

Укупан планирани минимални број лежаја од 41.200, без капацитета туристичког ризорта Јабучко Равниште/Лескова, распоређен је на 50% у планинској зони и подпланинској зони. У планинској зони, туристички лежаји минималног капацитета су распоређени: у четири туристичка центра капацитета до 3.200 лежаја (по један у општинама Књажевац и Димитровград и два у општини Пирот); у девет туристичких насеља капацитета 500 до 1.500 лежаја (два у општини Књажевац, шест у општини Пирот и једно у општини Димитровград); и у пет туристичких пунктова капацитета мањег од 500 лежаја (три у општини Књажевац и два у општини Пирот).

	Broj ležaja po korisnicama			Broj dnevnih izletnika po sezoni		Broj služ b. ležaja a	Broj zaposlenih	Broj jednovremenih skijaša				
	ukupno	alpski skijaši							nodijski skijaši i neskijaši	zima	leto	alpski
Turistički rizort	2286 1	139 43	891 8	892 7	600 0	114 3	800 0	23061				
Turistički centri												
1. Golema Reka**	3200	224 0	960	153 0	100 0	160	660	3600				
2. Topli Do 2**	3000	210 0	900	214 0	140 0	150	600	4000				
3. Mramor	2000	140 0	600	272 0	180 0	100	420	3400 1000				
4. Senokos 2	2500	175 0	750	253 0	170 0	125	500	4000				
Ukupno	1070 0	749 0	321 0	892 0	590 0	535	218 0	15000 1000				
Turistička naselja												
1. Konjarnik-Babin Zub**	550	385	165	920	500	28	140	1200				
2. Rakitska Gora**	1300	910	390	145 0	700	65	270	2200				
3. Dojkinci 1	500	350	150	245 0	120 0	25	90	1800 1000				
4. Dojkinci 2	1300	910	390	359 0	180 0	65	260	4100				
5. Vrelo - Jelovica	1500	105 0	450	850	170 0	75	250	1800				
6. Jelovica 1	500	350	150	208 0	100 0	25	90	2200				
7. Rosomač 1	1500	105 0	450	219 0	110 0	75	250	3000				
8. Senokos 1	1100	770	330	138 0	700	55	180	2000				
Ukupno	8250	577 5	247 5	149 10	870 0	413	153 0	18300 1000				
Turistički punkтови												
1. Gravaljosa 1**	300	210	90	660	200	15	60	800				
2. Mirica**	300	210	90	134 0	450	15	80	1400				
3. Kozarnica**	300	210	90	179 0	350	15	60	1800				
4. Topli Do 1**	300	210	90	179	450	15	70	1800				

				0					
5.Gostuša 1	300	210	90	134	450	15	60	1400	
				0					
Ukupno	1500	1050	450	692	190	75	330	7200	
				0	0				
SVEGA	43311	28258	15053	39677	22500	2166	12040	63561	2000

Табела 37. Рекапитулација капацитета туристичке понуде у планинској зони *Извор: Просторни план, 2009.

У потпланинској зони туристички лежаји су распоређени у три општинска центра (Књажевац, Пирот и Димитровград. Поред градских насеља, смештај је планиран и у два мешовита насеља, тзв. секундарна општинска центра (у општини Књажевац - Кална и Темска у општини Пирот). Амбициозно планирање у Просторном плану обухватило је и 12 традиционалних подпланинских насеља, која би према пројекцијама развоја туризма постала туристичка села. Овим плановима су обухваћена четири села у општини Књажевац, шест у општини Пирот и два у општини Димитровград. Према Просторном плану подпланинска зона би у дугорочној пројекцији развоја туризма располагала капацитетом од преко 20.000 лежаја, распоређених у тридесетак насеља на ширем подручју Старе планине.

	Број сталних становника	Број лежаја	Број запослених
Туристичка насеља/пунктови			
1. "Завојско језеро"	-	1500	300
2. Подбрanski насеље "Завој"	-	500	150
3. Излетнички туристички пункт "Басарски камен"	-	300	90
Укупно	-	2300	540
Градови			
1. Пирот (са Даг Банјиком)	42000	3000	600
2. Књажевац (са Ргошком Банјом)	20000	1000	200
3. Димитровград	8000	500	100
Укупно	70000	4500	900
Мешовита насеља			
1. Кална	500	500	120
2. Темска	500	1500	300
Укупно	1000	2000	420
Туристичка села			
1. Црни Врх са засеком Гравалјоса**	400	1500	240
2. Чушtica**	300	400	60
3. Балта Берилovac	400	400	60
4. Вртovac/Inovo	300	300	45
5. Топли До**	300	1000	150
6. Гостуша	300	500	75
7. Дојкinci	400	1500	220
8. Јеловica	200	500	75
9. Росomač	300	1000	150
10. Visočka Ržana	300	1000	150
11. Senokos	200	1000	150
12. Kamenica	150	500	75
Укупно	3550	9600	1450
Села у функцији туризма (у близини скијалишта)			
1. у општини Књажевац (Горња Каменица, Јанја и др.)		250	31
2. у општини Пирот (Рсовци, Брлог, Бела и др.)		1200	150
3. у општини Димитровград (Изатовци, Брачевци и др.)		400	50
Укупно		1850	231

SVEGA		20250	3541
Sela u funkciji turizma (van skijališta) u opštini Zaječar (Selačka i Mali Izvor)		400	50

Табела 38. Рекапитулација капацитета туристичке понуде у подпланинској зони
Извор: Просторни план, 2009.

9.10.1.1 Туристички центри

Туристички центар “Голема Река” у долини Големе реке на територији КО Црни Врх у општини Књажевац, планиран је на укупно 3.200 туристичких лежаја - од тога 2.240 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 960 за нордијске скијаше и нескијаше (30%). По структури смештајних капацитета, планирано је да 20% лежаја буде у хотелима, 50% у туристичким апартманима и 30% у пансионима и другим видовима смештаја. На грађевинском земљишту комплекса Голема река (смештај, спортско-рекреативни и јавни садржаји, паркинг) од 40 ha планирана је бруто густина насељености од око 80 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 135 корисника по хектару. Центар се са минималним капацитетом од 3.600 једновремених алпских скијаша /сноубордера наслања на сектор 1. алпског скијалишта “Голема Река” са полазиштима две главне жичаре (од тога са једном кабинском до Тупанара), потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристички центар “Топли До 2” у долини горњег тока Топлодолске реке на територији КО Топли До у општини Пирот, планиран је на укупно 3.000 туристичких лежаја - од тога 2.100 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 900 за нордијске скијаше и нескијаше (30%). По структури смештајних капацитета, планирано је да 20% лежаја буде у хотелима, 50% у туристичким апартманима и 30% у пансионима и другим видовима смештаја. На грађевинском земљишту комплекса од 40 ha планирана је бруто густина насељености од 75 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 144 корисника по хектару. Центар се са минималним капацитетом од 4.000 једновремених алпских скијаша /сноубордера наслања на сектор 2. алпског скијалишта “Топли До”, са полазиштима две главне жичаре (једне према Миџору и друге према Мрамору) и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристички центар “Мрамор” испод Мрамора на територији КО Гостуша у општини Пирот, планиран је на укупно 2.000 туристичких лежаја, од тога 1.400 за алпске скијаше/сноубордере (70%), 400 за нордијске скијаше (20%) и 200 за нескијаше (10%). По структури смештајних капацитета, планирано је да 20% лежаја буде у хотелима, 50% у туристичким апартманима и 30% у пансионима и другим видовима смештаја. На грађевинском земљишту комплекса од 20 ha планирана је бруто густина насељености од 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима 257 корисника по хектару. Комплекс се са минималним капацитетом од 3.400 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 3. алпског скијалишта “Мрамор/Гостуша”, са полазиштима једне главне жичаре (према Миџору) и исходиштима две главне жичаре, уз друге жичаре, као и са исходиштима и полазиштима алпских ски-стаза. Југоисточно од комплекса у његовој близини планиран је нордијски полигон/ски-стадион, односно летњи спортско-рекреативни полигон/стадион “Вртибог”.

Туристички центар “Сенокос 2” у долини горњег тока Каменичке реке на

територији КО Сенокос у општини Димитровград, планиран је на укупно 2.500 туристичких лежаја, од тога 1.750 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 750 за нордијске скијаше и нескијаше (30%). По структури смештајних капацитета, планирано је да 20% лежајева буде у хотелима, 50% у туристичким апартманима и 30% у пансионима и другим видовима смештаја. На грађевинском земљишту комплекса од 25 ha планирана је бруто густина насељености од 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима 221 корисник по хектару. Комплекс центра се са минималним капацитетом од 4.000 једновремених алпских скијаша /сноубордера наслања на сектор 6. алпског скијалишта “Сенокос/Сребрна глава”, са полазиштима три главне жичаре (од тога једне кабинске према Црном врху) уз друге жичаре, као и са исходиштима алпских ски-стаза.

У начелно датој структури туристичког смештаја туристичких центара доминираће туристички апартмани (смештај са дневним боравком и припремом хране), што је између осталог, условљава изградњу трговинских капацитета за снабдевање храном, пићем и осталим потребама. Дневни излетници у зимској сезони обрачунати су на бази минималног капацитета скијалишта и потичу из ближег окружења и из подпланинске зоне. Чини их једновремени број алпских скијаша, као и нордијских скијаша, умањен за укупне скијаше смештене у туристичком центру. Дневни излетници у летњој сезони су процењени са око 2/3 од зимских излетника.

Службени лежаји запослених рачунати су са 5% од туристичких лежаја. Број запослених обрачунат је по следећим нормативима: 30% од броја лежаја у хотелима, 20% од броја лежаја у туристичким апартманима и 10% од броја лежаја у пансионима, уз додаток процењеног броја запослених у оквиру понуде у простору, у спортско-рекреативним и јавним садржајима центара. Од укупног броја, начелно се рачуна са 50% сталних и 50% сезонски запослених радника.

Сви центри представљају значајне улазе у скијалишта, како за све алпске скијаше/сноубордере смештене у центру, тако и за део алпских скијаша/сноубордера - дневних излетника, те је за сваки центар обрачунат капацитет једновремених скијаша који се очекују на улазу у скијалиште.

Од спортско-рекреативних садржаја у свим центрима су по правилу предвиђени: терени за мале спортове (мали фудбал, рукомет, кошарка, одбојка) и тенис, терени за забаву одраслих и деце (ролер полигон, куглана, мини-гольф, дечија игралишта и др.) у летњем периоду; терени и беби-лифтови за школе скијања, дечија санкалишта и клизалишта за децу и одрасле у зимском периоду; целогодишњи мањез и терминал летњих јахачких тура и др. У непосредном окружењу комплекса центара предвиђена је по једна мања смучарска скакаоница и по могућству по једна вишенаменска мала водоакмулација са аква-програмом. У склопу комплекса предвиђено је полазиште/терминал или транзитни пункт излетничких и планинарских стаза (у летњем периоду). Туристички центар “Мрамор” користиће и спортско-рекреативне садржаје понуде у простору оближњег летњег спортско-рекреативног стадиона, односно зимског нордијског ски-стадиона “Вртибог”, до кога ће бити остварена веза жичаром седежницом за целогодишње коришћење.

Од јавних служби и услуга у свим центрима предвиђени су: посебне

службе - горска служба спасавања, противпожарна служба и служба за одржавање путева; саобраћај - аутобуска станица, централне гараже и паркинзи; занатски сервиси - техничка база скијалишта (радионице, магацини, гараже), аутосервис, сервис спортске опреме и др.; здравство - здравствена станица са јединицом за издавање лекова; култура и забава -Визитор центар Парка природе, поливалентна сала за културне и забавне манифестације, рекреацију и спорт, библиотека, дискотека и др.; администрација - рецепција центра, путничко-туристичка агенција, банка са мењачницом, пошта, одељење милиције и др., уз трговину, угоститељство и др.

Туристички центри предвиђени су као поливалентни планински центри са програмским нагласком на ексклузивном, високо комерцијалном туризму. Садржаји рекреације и спорта, јавних служби и услуга, као и саобраћајне и техничке инфраструктуре, предвиђени су такође у високом стандарду. Посебну специфичност центрима ће дати визитор центар Парка природе у функцији разноврсних облика истраживања и презентације вредности Парка.

9.10.1.2 Туристичка насеља

Туристичко насеље “Коњарник - Бабин Зуб” на територији КО Црни Врх у општини Књажевац, утврђује се капацитетом укупно 550 лежаја (400 на локалитету “Коњарник” и 150 на локалитету “Бабин Зуб”). Од тога 385 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 165 за нордијске скијаше и нескијаше (30%). По структури смештај је распоређен 20% у хотелима, 50% у туристичким апартманима, 20 % у пансионима и 10% у планинарском дому. На грађевинском земљишту од 5,5 ха планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 293 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 1.200 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 1. алпског скијалишта “Голема Река” са полазиштем једне главне жичаре (постојећи четворосед), потребним бројем осталих жичара (од којих је израђен један ски-лифт)и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Ракитска Гора” на територији КО Топли До у општини Пирот, утврђује се са капацитетом укупно 1.300 туристичких лежаја. Од тога 910 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 390 за нордијске скијаше и нескијаше (30%). По структури смештај је распоређен 20% у хотелима, 50% у туристичким апартманима и 30% у пансионима. На грађевинском земљишту од 20 ха планирана је бруто густина насељености од око 65 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 151 корисник по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 2.200 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 2. алпског скијалишта “Топли До” са полазиштем две главне жичаре према Бабином Зубу и Жарковој Чуки, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Дојкинци 1” у долини Дојкиначке реке узводно у близини истоименог села на територији КО Дојкинци у општини Пирот, утврђује се са капацитетима од укупно 500 туристичких лежаја, од тога 350 за алпске скијаше/сноубордере (70%) и 100 за нордијске скијаше (20%) и 50 за нескијаше (10%), начелно 50% у туристичким апартманима и 50% у пансионима. На грађевинском земљишту комплекса од 5 ха планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а

са дневним излетницима и запосленима до 608 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 1.800 једновремених алпских скијаша/сноубордера, наслања на сектор 4. алпског скијалишта “Дојкинци/Копрен” са полазиштем једне главне жичаре седежнице према полигону „Понор”, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза. Северно од насеља планиран је нордијски полигон/стадион и летњи спортско-рекреативни полигон/стадион “Понор”.

Туристичко насеље “Дојкинци 2” у долини горњег тока Дојкиначке реке (узводно од насеља “Дојкинци 1”) на територији КО Дојкинци у општини Пирот, утврђује се са капацитетом и садржајима од укупно 1.300 туристичких лежаја. На грађевинском земљишту од 13 ха планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 396 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 4.100 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 4. алпског скијалишта “Дојкинци/Копрен” са полазиштима три главне жичаре, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Врело - Јеловица” на ушћу Дојкиначке и Јеловичке реке и у долини доњег тока Јеловичке реке испод села Јеловица, на територији КО Брлог и КО Јеловица у општини Пирот, утврђује се са капацитетом од 1.500 туристичких лежаја. На грађевинском земљишту од укупно 20 ха планирана је бруто густина насељености од око 75 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 173 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 1.800 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 5. алпског скијалишта “Јеловица/Росомач” са полазиштем једне главне жичаре, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Јеловица 1” у долини Јеловичке реке узводно од истоименог села на територији КО Јеловица у општини Пирот, утврђује се са капацитетом од 500 туристичких лежаја. На грађевинском земљишту комплекса од 5 ха планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 534 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 2.200 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 5. алпског скијалишта “Јеловица/Росомач” са полазиштем две главне жичаре, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Росомач 1” у долини Росомачке реке узводно од истоименог села на територији КО Росомач у општини Пирот, утврђује се са капацитетом од 1.500 туристичких лежаја. На грађевинском земљишту од укупно 15 ха планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 263 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 3.000 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 5. алпског скијалишта “Јеловица/Росомач” са полазиштем једне главне жичаре, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

Туристичко насеље “Сенокос 1” источно уз истоимено село на територији КО Сенокос у општини Димитровград, утврђује се са капацитетом од 1.100 туристичких лежаја. На грађевинском земљишту од укупно 11 ха

планирана је бруто густина насељености од око 100 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима до 242 корисника по хектару. Насеље се са минималним капацитетом од 2.000 једновремених алпских скијаша/сноубордера наслања на сектор 6. алпског скијалишта “Сенокос/Сребрна глава” са полазиштем једне главне жичаре, потребним бројем осталих жичара и исходиштима алпских ски-стаза.

У начелно датој структури туристичког смештаја, код три туристичка насеља доминираће туристички апартмани, уз мање учешће пансиона и још мање учешће хотела и осталих садржаја. Код пет туристичких насеља туристички апартмани и пансиони планирани су равноправно, по правилу без значајнијих садржаја друге врсте (иако су и они могући). Насеље “Коњарник - Бабин Зуб” предвиђено је на два блиска локалитета - на доњем локалитету Коњарник са улазом у скијалиште и смештајем у апартманима и пансионима и на горњем локалитету Бабин Зуб са постојећим хотелом и планинарским домом. Насеље “Врело-Јеловица” предвиђено је на линеарном локалитету постојећег викенд насеља од ушћа Дојкиначке и Јеловичке реке до села Јеловица (уз трансформацију викенд смештаја у апартмане и пансионе и формирање улаза у алпско скијалиште).

Дневни излетници у зимској сезони обрачунати су по истом принципу као код туристичких центара. Дневни излетници у летњој сезони су процењени са око 1/2 дневних излетника у зимској сезони, сем у изразито летњем насељу “Врело-Јеловица”, где је у летњој сезони предвиђен дупло већи број дневних излетника него у зимској сезони. Службени лежаци запослених и запослени обрачунати су по истом принципу као и код туристичких центара.

Од спортско-рекреативних садржаја у већим туристичким насељима су по правилу предвиђени: терени за мале спортове (рукомет/мали фудбал, кошарка и одбојка), куглана, дечија игралишта, трим стаза, као и терминални и/или транзитни пункт излетничких и планинарских стаза у летњем периоду, полигон школе скијања, клизалиште, санкалиште за децу, полазишта жичара и исходиште алпских ски-стаза у зимском периоду. У мањим насељима по правилу су предвиђени само терминални и/или транзитни пункт излетничких и планинарских стаза, полазишта жичара и исходиште алпских ски-стаза. Насеља “Дојкинци 1” и “Дојкинци 2” (као и село Дојкинци) користеће спортско-рекреативне садржаје летњег спортско-рекреативног стадиона и зимског нордијског ски-стадиона “Понор”, који ће са насељем “Дојкинци 1” бити повезан жичаром седежницом за целогодишње коришћење.

Од јавних служби и услуга у свим насељима предвиђени су одговарајући капацитети следећих садржаја: аутобуска постаја, гараже и паркинзи; технички сервис скијалишта, сервис спортске опреме; ресторани, кафе-чајнице, трговина и др. (осим насеља “Врело - Јеловица” које ће у функцији опслуживања суседних села садржати још амбуланту, дом културе, испоставу банке, пошту, одељење милиције и др.).

Сва туристичка насеља предвиђена су, по правилу, као нове стандардне туристичке насеобине са улазом у алпско скијалиште. Изузетак је насеље “Врело -Јеловица” (са израженим јавним службама и услугама у функцији прелазног центра за околна традиционална и нова насеља).

9.10.1.3 Туристички пунктови

Туристички пунктови су: “Травалџоса 1” (уз истоимени засеок села Црни Врх), “Мирица” у горњем току Големе реке на територији КО Црни Врх у општини Књажевац, “Козарница” (уз село Црни Врх) у долини Козарничке реке на територији КО Црни Врх у општини Књажевац, “Топли До 1” (уз село Топли До) у Топлодолској реци узводно, на територији КО Топли До у општини Пирот, “Гостуша 1” у долини горњег тока Гостушке реке изнад истоименог села, на територији КО Гостуша у општини Пирот,

У начелно датој структури туристичког смештаја, код четири туристичка пункта туристички апартмани и пансионски планирани су равноправно. На пункту “Мирица” у оквиру две блиске локације предвиђен је само апартмански смештај и то 240 лежаја уз полазиште жичара и 60 лежаја у реконструисаној караули (за горску службу спасавања, младе истраживаче, извиђаче и др.). Дневни излетници у зимској сезони обрачунати су по истом принципу као код туристичких центара и туристичких насеља. Дневни излетници у летњој сезони су процењени са 1/5 - 1/3 дневних излетника у зимској сезони, зависно од атрактивности летње понуде. Службени лежаји запослених рачунати су по истом принципу као код туристичких центара и туристичких насеља.

Од спортско-рекреативних садржаја у туристичким пунктовима по правилу су предвиђени само терминални и/или транзитни пункт излетничких и планинарских стаза, полазишта жичара и исходиште алпских ски-стаза. Од јавних служби и услуга у свим пунктовима предвиђени су одговарајући капацитети следећих садржаја: аутобуска постаја, гараже и паркинзи; технички сервис скијалишта, сервис спортске опреме; ресторан, кафе-чајница, трговина и др.

9.10.2 Концепт Мастер плана

Концентрација смештајних капацитета према Мастер плану, извршена је у оквиру туристичког ризорта “Јабучко равниште/Лескова”, на заравнима Јабучко равниште, Дебели рт и Лескова (1240-1500 m.n.v.) у оквиру КО Црни Врх и Ћуштица (територија општине Књажевац) и КО Засковци (територија општине Пирот), и у потпуности је као готово планско решење преузета у Просторни план.

Планирано је да ризорт располаже са 22.861 туристичких лежајева. Од тог броја Јабучко Равниште, са Дебелим Ртом треба да има 18.576 и Лескова 4.285 лежаја. По структури потенцијалних корисника, 13.943 предвиђено је за алпске скијаше/сноубордере (61%) и 8.918 за нордијске скијаше и нескијаше (39%). По структури објеката, смештај је распоређен на: дестинацијски хотел 1.901 лежај (8,31%); смештај у „селу“/“кондотелима“ 8.748 лежаја (38,27%); породични мини-хотеле 1.161 лежај (5,08%); Б+Б пансионски 645 лежаја (2,82%); куће за неколико породица 2.245 лежаја (9,82%); „шалее“ за једну породицу 1.038 лежаја (4,54%); и апартманске јединице 7.123 лежаја (31,16%). Планирана је бруто густина насељености од око 216 стационарних корисника по хектару, а са дневним излетницима и запосленима максимално око 367 корисника по хектару.

Туристички ризорт се са својим капацитетом од 23.061 једновременог скијаша наслања на сектор 1. алпског скијалишта “Голема река” и сектор 2. алпског скијалишта “Топли До” са 32 жичаре, према оцени обрађивача

Просторног плана, односно на целину скијалишта које је планирано Мастер планом.

У датој структури туристичког смештаја доминираће смештај у „селу“/“кондотелима“ и туристичким апартманима, као садржајима који су економски рационални у погледу изградње и коришћења. Уз ове садржаје планирани су између осталог, комплетни трговински садржаји за снабдевање храном, пићем и осталим потребама. Службени лежаји запослених обрачунати су са 5% од туристичких лежаја. Број запослених обрачунат је по просечном нормативу 30% од броја укупних лежаја, према Просторном плану. Према Мастер плану, примењени су другачији критеријуми, према којима се рачуна на 8,5% запослених у односу на расположиве смештајне капацитете. Када се процењеном броју запослених у оквиру смештајне понуде додају запослени у оквиру понуде у простору, у спортско-рекреативним и јавним садржајима ризорта, уочава се још већа разлика у процењивању броја запослених у ова два документа. Од укупног броја запослених, начелно се рачуна да 50% буде сталних радника и 50% сезонских.

ЛОКАЦИЈА		Смештајне јединице	Број кревета	Број кревета по см.јединици	Број скијаша из смеш.објеката
ЈАБУЧКО РАВНИШТЕ					
1.	Дестинацијски хотел	705	1.901	2,7	1.231
2.	Смештај у „селу“ / "condotelu"	1.557	6.228	4,0	4.040
3.	Породични минихотели	387	1.161	3,0	752
4.	В+В пансиони	215	645	3,0	418
5.	Куће за неколико породица	304	1.520	5,0	681
6.	"Chalet" за једну породицу	173	1.038	6,0	250
7.	Апартманске јединице	1.573	6.083	3,9	3.939
Укупно		4.914	18.576	3,8	11.311
ЛЕСКОВА					
8.	Куће за неколико породица	145	725	5,0	325
9.	Смештај у "селу" / "condotelu"	840	2.520	3,0	1.633
10.	Апартманске јединице	260	1.040	4,0	674
Уупно ЛЕСКОВА		1.245	4.285	3,4	2.632
УКУПНО		6.159	22.861	3,7	13.943

Табела 39. Укупни смештајни капацитет и број скијаша смештених у базном подручју Извор. Ecosign, 2007

Ризорт има улазе у скијалишта за све алпске скијаше/сноубордере смештене у оквиру ризорта, док су за скијаше/сноубордере - дневне излетнике

предвиђени посебни улази ван смештајног комплекса ризорта и у оквиру околних туристичких центара, насеља и пунктова (у туристичким центрима „Голема Река” и „Топли До 2”, у туристичким насељима „Коњарник-Бабин Зуб” и „Ракитска Гора” и туристичким пунктовима „Мирица”, „Козарница”, „Гравалоса 1” и „Топли До 1”).

Од спортско-рекреативних садржаја у туристичком ризорту су предвиђени: посебни летњи рекреативно-забавни комплекси на локалитету Јабучко Равниште са базенима и акваганима за одрасле и децу, са теренима за мале спортове (мали фудбал, рукомет, кошарка, одбојка) и тенис, теренима за забаву одраслих и деце (куглана, мини-гольф, дечија игралишта и др.); у зимском периоду планирани су терени и беби-лифтови за школе скијања, спуст на гумама, дечја санкалишта, клизалишта за децу и одрасле, соларијуми, сауне и др.

За целогодишње коришћење планиране су спортска хала са гледалиштем капацитета од 5.000 места и ледена хала са гледалиштем од 3.000 места. У склопу комплекса предвиђена су полазиште/терминали и транзитни пунктови жичара, алпских, сноуборд и нордијских ски-стаза (у зимском периоду), односно излетничких и планинарских стаза (у летњем периоду). На овом простору планиран је и сноуборд парк, као и други атрактивни рекреативни терени за све категорије корисника.

Од јавних служби и услуга у оквиру туристичког ризорта предвиђени су: посебне службе - горска служба спасавања, противпожарна служба, служба за одржавање путева; саобраћај - аутобуска станица, централне јавне гараже и паркинзи, организовани јавни превоз; занатски сервиси - техничка база скијалишта (радионице, магацини, гараже), аутосервис и бензинска пумпа, сервиси спортске опреме, пратећи сервиси смештаја и угоститељства, сервиси одржавања објеката и комуналне опреме и др.; здравство - комплетан дом здравља и апотеке; социјално старање - обданиште; култура и забава - главни визитор центар Парка природе, дом културе са позоришном сценом, библиотеком, дискотеком и др.; администрација - централна рецепција ризорта, путничко-туристичке агенције, банке са мењачницама, пошта, станица милиције и др., уз комплетне садржаје трговине, угоститељства и др.

Туристички ризорт предвиђен је као поливалентни, интегрални планински комплекс са програмским нагласком на ексклузивном, високо комерцијалном туризму. Садржаји рекреације и спорта, јавних служби и услуга, као и саобраћајне и техничке инфраструктуре, предвиђени су такође у високом стандарду. Посебну специфичност ризорту ће дати планирани спортско-рекреативни, рекреативно-забавни и културни садржаји. Јабучко Равниште представљаће централно место и подручје највеће концентрације смештајних капацитета и туристичких активности на Старој планини, са локацијом главних комерцијалних садржаја и осталих капацитета туристичке понуде (зона за почетнике, Water fun центар, фитнес центар и други рекреациони садржаји). Јабучко Равниште налази се на планинском платоу са експанзивним погледима, на надморској висини од близу 1.470 метара.

Према Мастер плану, локације Бабин Зуб, Лескова Раван и Голема Река, које се налазе у близини Јабучког Равништа као централног места, предвиђене су као функционални део базног подручја. На локацији Лескова Раван, која је на удаљености од око пет километара од Јабучког равништа у

каснијим развојним фазама градиће се додатни смештајни капацитети. Локације Бабин зуб и Голема река, кје се налазе непосредно уз само скијалиште нису планиране као локације смештајних капацитета, већ као локације веће концентracије сервисних и техничких капацитета. Бабин зуб уз мање, већ изграђене и раније планиране смештајне капацитете, планиран је као значајна локација техничке базе скијалишта. Голема река је замишљена као локација која може да прихвати већи број моторизованих скијаша смештених у насељима на подручју од Калне до Црног врха. Део скијалишта око Големе реке планиран је као потенцијално значајан полигон за зимске спортове. Предуслови за ове планове остварени су у изузетним потенцијалима овог ски-подручја и плановима развоја система вертикалног транспорта. Мастер планом спортски полигон није детаљније развијан, тако да осмишљавање спортских објеката, сервисних садржаја и смештајних капацитета треба да се разрађује посебним пројектима.

Развој услужне понуде базног подручја развијаће се користећи најбоља светска искуства и праксу уобичајену не само у високо развијеним земљама света, већ и у све већем броју развојних пројеката у транзицијским земљама. Мастер планом је планиран развој пословног модела „кондоминијумизације” који се не односи само на уређење односа у управљању некретнинама, већ на целокупан систем управљања развојем туристичких активности. Сажети приказ дугорочног концепта развоја базног подручја Старе планине, који укључује укупни смештајни капацитет, са планираним укупним бројем скијаша смештених у базном подручју дат је у табели 39.

Слика 18. Предлог дугорочног концепта развоја базног подручја Старе планине Извор: Мастер план 2007.

Према Мастер плану, максимални истовремени број скијаша/бордера који би били смештени у свим расположивим смештајним објектима планинског места за одмор Стара планина достигао би број од 13.900. Истовремено, максимални број једнодневних скијаша/бордера достигао би око 8.000. Другим речима, укупни број истовремених скијаша/бордера на подручју Старе планине достигао би максимално 21.900 корисника, што је за око 5.000 (или 18%) мање од максималног прихватног потенцијала који ће омогућавати капацитет инсталираних ски-лифтова. Наведена разлика до максималног прихватног потенцијала скијалишта ће се попуњавати додатним бројем скијаша смештеним на подручју Топлог Дола (4.940 скијаша/бордера).

9.10. 3 Оцена предложених модела развоја смештајних капацитета

У поступку планирања развоја туристичких капацитета методолошки треба полазити од **метода рационалности и еколошке ефикасности**. То значи да се предност даје објектима материјалне базе – смештајним и угоститељским објектима који у највећем обиму задовољавају захтеве свих облика туризма.

Исто начело подразумева утврђивање приоритета изградње капацитета на приоритетним локалитетима. Принцип рационалности, такође, подразумева првенство адаптације, реконструкције (укључује и доградњу) и осавремењавања опреме постојећих објеката, па изградњу нових смештајних и угоститељских објеката и комплементирање туристичке понуде до нивоа оптималне функциналности, или до утврђеног еколошког лимита за одређене пределе и локалитете.

Стара планина нема сада кључно туристичко место, дестинацијски ризорт, место које би само по себи било мотив доласка у деестинацију. У том смислу сматрамо да је одређење за реализацију концепта ризорта са концентracијом смештајних капацитета у потпуности оправдан. То не значи да је оправдано планирати копије или реплике ризорта на осталим местима по планини.

Обим и структура планираних капацитета на локалитету сагледава се, прво, у односу на суседне локалитете и места из разлога конкурентности и функционалног усклађивања туристичке понуде, и друго, код планирања туризма, данас треба рачунати са одређеним ограничењима и предностима.

У рецептивном месту хотелијерство а поготово апартмански смештај, не мора да буде најважнији сегмент туризма. Може да буде важнија организованост малих предузетника и приватних иницијатива преко којих се уз помоћ општине и државе може консолидовати солидна туристичка понуда. Значи, туризам уз мало финансијских улагања и уз добру организованост може да постиже запажен развој, па да подстиче и развој других делатности, првенствено комплементарних делатности из терцијарног сектора. Дакле, туризам и у неповољним привредним условима може да има више предности него ограничења. Зато је одређење да се планира разноврсна структура капацитета, како би се са мање инвестиционих средстава и из различитих извора обезбедило еластичније финансирање (мотел, пансион, камп, сеоски туризам, планинарски дом). Друго одређење је да се планира динамичнији

развој туризма у складу са процењеним богатством и разноврсношћу туристичких потенцијала.

□ Да би имали комплетну слику о предложеним капацитетима и локацијама смештајних и осталих туристичких објеката неопходно је да се осврнемо на елементарне услове за планирање смештајних капацитета. Локациони фактор који се тиче близине смештајних капацитета кључном туристичком ресурсу, падинама погодним за скијање, за ризорт, туристичке центре и туристичке пунктове је релативно повољан. Све ове локације су у подножјима потенцијалног скијалишта, мада би за комплетну оцену требало утврдити капацитете ски-стаза и посебно структуру ски-стаза. Овај фактор сматрамо посебно важним јер скијашима који слабије скијају ништа не значи расположивост врхунских такмичарских и експертских ски-стаза ако не могу да их користе. Преглед падина и ски-подручја, односно анализа расположиве документације везане за ски терене из Просторног плана и Мастер плана, показује да податке о структури ски-стаза имамо само за подручја око Јабучког Равништа, Топлог Дола, Големе реке и Коњарника. За остале локације у планинској зони нема довољно података, јер се заправо не зна структура скијалишта у погледу тежине ски-стаза, тако да су сви планови у погледу биланса потребних смештајних капацитета непоуздани. Тако на пример, Голема река је према Просторном плану, на основу потенцијала овог подручја за развој скијалишта, планирана као туристички центар, са капацитетима попут омањег ризорта. Поред центра Голема река планирани су и капацитети у пунктовима Мирица и Козарница, чији капацитет је такође планиран захваљујући скијашком потенцијалу Големе реке. Међутим, прецизна анализа Ecosign-а показује, да скијашки сектор Голема река располаже комфорним капацитетом од 6.350 скијаша, али са структуром ски-стаза искључиво за изузетно добре скијаше. Такав сектор је погодан за развој спортског центра, центра за такмичења или припреме скијаша за такмичења, итд, али није погодан за развој смештајних објеката, капацитета предвиђених у Просторном плану.

Други важан фактор, саобраћајна приступачност је највеће ограничење на простору Старе планине. Елементарна приступачност је обезбеђена из правца Калне, преко Балте Бериловца и Црног врха до скијалишта. Међутим овај путни правац захтева велике интервенције и радове како би се уопште одржавао, а због конфигурације, у будућности може да буде само алтернативна саобраћајница. За развој туризма на овом подручју кључна, перспективна саобраћајница, је правац Церова-Мирковци-Јабучко Равниште. Овај путни правац омогућава релативно једноставан приступ кључним путним коридорима, и Старој планини обезбеђује пресудну предност у односу на конкуренте у окружењу. Узимајући у обзир овај фактор, Јабучко Равниште је несумњиво најбоља локација за развој смештајне понуде, која се ослања на скијашки систем. Сви предложени центри, подцентри и туристички локалитети, сем Сенокоса не испуњавају критеријуме у погледу саобраћајне повезаности, те самим тим, не могу бити одрживе локације. То су ипак, потпуно нове локације, без обзира што по топонимима треба да представљају насеља. Насеобинска структура и изграђеност елемената комуналне, саобраћајне, енергетске и социјалне инфраструктуре тих „насеља“ је таква да готово нема никакав значај за туризам. Изградња свих елемената инфраструктуре у планини за локалитете испод 3.000 лежаја, је према стандардима за планинске дестинације економски неодржив пројекат. Овакво

полицентрично планирање и поред најбоље намере, може да створи могућност, само за изградњу викендица, као у случају других планина, што би на крају било погубно за Стару планину. Идеја дата у Просторном плану да се јединственим скијалиштем повеже Јабучко Равниште на једној и Сенокос, на другој страни планине је добра. Међутим њена реализација тражи доста времена и средстава, тако да у овом моменту више личи на изражавање планске слободе у конципирању решења. Таква решења, наравно, ипак могу да произведу одређене последице, уколико не буде координираног планског управљања токовима развоја туризма на нивоу дестинације.

Трећи важан фактор одређивања потенцијалних локација за смештај односи се на аспект нагиба терена и експозиције, односно положаја према странама света. Анализирајући развој планинског туризма приметили смо да се успешне планинске дестинације, без обзира на морфолошке карактеристике планина, налазе на заравњеним локацијама или платоима који доминирају окружењем. Узимајући само ову чињеницу у обзир, поново откривамо несумњиву предност Јабучког Равништа и нешто мању Сенокоса.

Сматрамо да овај део планирања развоја смештајних капацитета (туристички центри и туристички пунктови) представља најслабији концептуални и плански део у Просторном плану. Овај део плана открива да се иза концепције интегралног развоја појавио плански концепт заснован на филозофији „масовног“ туризма са којим Стара планина има мале могућности за успех на туристичком тржишту, како у односу према „старим“ тако и према „новим“ дестинацијама.

Сви неповољни услови друштвено-економског развоја одразили су се и на туризам подручја Старе планине. Материјална туристичка база је мала и руинирана, а кадровска структура неповољна. Оскудица инвестиционих средстава свугде је присутна, а у туризму посебно. Слаб је интерес и за приватизацију постојећих капацитета. Сви ти разлози захтевају опрезност при планирању развоја туризма, а због опште оскудице инвестиционих средстава данас није реално планирати изградњу инвестиционих објеката по временским (средњерочним и дугорочним) периодима, већ их је боље планирати по развојним фазама. Успех и искуство у развоју почетних фаза развоја, представљају детерминанте развоја наредних фаза. Стара планина је веома сложен просторни систем. Временски хоризонт за примену и реализацију планских решења, која су утврђена у Просторном плану (до 2030. године) је исувише дуг период који носи много неизвесности и промена које ће утицати на планирање у области туризма. То посебно важи за развој смештајних капацитета. Када је у питању високопланинска зона планине, два локалитета имају несумњиве предности. То су Јабучко Равниште и Сенокос. Због изграђене инфраструктуре и истраженог подручја за развој скијалишта, несумњива је предност локалитета Јабучко Равниште. Међутим, и Јабучко Равниште треба развијати фазно, поготово развој смештајних капацитета. Узимајући у обзир сва досадашња истраживања, везана за развој планинског туризма, мислимо да је оптималну варијанту развоја смештајних капацитета у високопланинској зони могуће утврдити, тек након реализације прве фазе смештајних капацитета на локалитету Јабучко Равниште. Међутим, Просторним планом су створене нормативне, али и планске основе за развој туристичких центара и туристичких пунктова на целом подручју планине. Одсуством одговарајуће контроле, али и систематског и одговорног процеса управљања развојем, ове локације се веома лако могу претворити у зоне

дисхармоничног и неконтролисаног развоја, које би диктирало тржиште некретнина. Викендице и неуправљива апартманска насеља, последица су таквих активности, које вредну ресурсну Старе планине могу претворити у безначајну туристичку вредност.

10. ПОГЛАВЉЕ

УРЕЂЕЊЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ

Развој туризма је условљен развојем техничких инфраструктурних система, који представљају нервни систем туристичких дестинација. Техничке инфраструктурне системе делимо на: саобраћајну инфраструктуру, хидротехничку инфраструктуру, енергетску инфраструктуру и инфраструктуру заштите животне околине.

Код разматрања инфраструктурних потреба планинских туристичких места за одмор битно је разликовати:

- комуникацијску инфраструктуру која укључује снабдевање (намирнице, опрема, итд), приступне путеве (аутопут, магистрални пут, железница), комуникацијску мрежу и остале услуге које потичу изван граница места за одмор и планирају се на регионалном или државном нивоу, и;
- дистрибуцијску инфраструктуру, која се налази на подручју места за одмор.

Припрема комуникацијске инфраструктуре - као што је изградња новог аутопута или аеродрома може бити стимулативна за секундарне инвестиције у туризам. Са друге стране, уколико се снабдевање или комуникацијска инфраструктура не реши резултат ће бити повишени локални трошкови (на пример изградња система за обезбеђење преноса и коришћење електричне енергије, уређаја за третман или пречишћавање воде) што на крају може да доведе у питање исплативост целог пројекта. Дистрибуцијска инфраструктура, укључујући начин сакупљања и располагања отпадним водама и крутим отпадом, мора да се планира од самог почетка развоја пројекта за цело место

за одмор. За разлику од инсталацијских пројеката који се могу поделити у фазе зависно од процеса изградње, код изградње дистрибуцијске инфраструктуре неопходно је да се предвиди довољно простора за постројења и везе за будућу опрему.

10.1 Уређење саобраћајне инфраструктуре

Саобраћајна инфраструктура има посебно место у просторном и урбанистичком планирању туристичких дестинација. Основна подела саобраћајних система је на копнени (друмски, железнички), ваздушни и водени (поморски, речни, језерски). Са становништва места за одмор саобраћајни системи имају двоструку улогу, повезивања и опслуживања унутар места за одмор и повезивања ван места за одмор.

Површина подручја које покривају саобраћајнице, стазе и паркирна места у месту за одмор зависи од концентрације развојног дела и приступа туриста саобраћајним средствима (авион, аутобус, аутомобил, воз, итд.). Железница је практично средство превоза на средњим удаљеностима од 200 до 1000 km. Друмски саобраћај је погодан за превоз терета и путника на мањим удаљеностима до 500 km. Авио саобраћај је претежно превозно средство путника на удаљеностима преко 500 а нарочито изнад 1000 km.

Процент укупног подручја(земљишта) које се користи за саобраћај:

- за места за одмор са лимитираним (ограниченим) приступом саобраћајницама: 5 – 10%;
- за урбанизована и места за одмор велике густине: 20 – 25%.

У новим местима за одмор и рекреационим зонама уобичајено је да се регулише улазак аутомобила чиме се смањује: бука, промет, гужва, опасност од дивљих паркиралишта и уништавања околине, урбаних ситуација које туристи настоје избећи, као и високих трошкова додатног асфалтирања или бетонирања саобраћајница.

Саобраћајно уређење у интегрисаним местима за одмор заснива се на иновативним решењима, као што су:

1) Изградња великог паркинга или гараже (који се могу даље ширити у фазама како величина места за одмор расте) на уласку у место за одмор. Секундарни превоз је уређен тако да се користе мали електрични камиони или нека врста жичаре за пртљак.

2) Приступ смештају приватним аутомобилима строго је лимитиран искључиво за искрцавање и укрцавање пртљага - док је аутомобил током целог боравка туриста у централној гаражи или паркингу.

3) Ако је место за одмор превелико за пешачење (више од 8.000 кревета), приватни аутомобили се могу користити по периферним саобраћајницама. Алтернатива је организација локалног транспорта по месту за одмор, поготово ако је већина туристичких долазака у склопу јавног или групног транспорта. Позитивни примери из праксе укључују употребу електричних камиона, инсталацију пруге (моно или уског колосека) или висеће жичаре, пружање услуге бесплатног превоза кочијом, електричним таксијем или аутобусом, бициклом, итд.

Посебно је битно контролисати приступ аутомобила викендаша рекреативаца, који често стварају велике саобраћајне гужве. Алтернатива је паркирање у суседном месту и превоз аутобусом до места за одмор или обавеза да се приватни аутомобили паркирају изван места за одмор, одакле имају приступ скијама или жичаром (Flaine resort, Француска), итд.

10.1.1 Стандарди за изградњу саобраћајница

Стандарди за изградњу саобраћајница су обично уређени националним законодавствима, поготово тамо где ће саобраћајница постати део јавног саобраћајног система. За већину дестинација, нарочито дестинација ван већих урбаних целина, могу се извести карактеристични подаци.

Ширине коловоза

Двосмерна саобраћајница која води према месту за одмор са два коловоза, миминално 7.30 m ширине, или минимално 13.5 m са четири коловоза.

Локална саобраћајница унутар места за одмор

Двосмерна саобраћајница у комерцијалним деловима ризорта ширине 6.75 m, односно 6 m у резиденцијалним деловима ризорта.

Прилазни путеви и унутрашње саобраћајнице

Једна двосмерна саобраћајница за улазне путеве или услужне путеве за доставу према хотелима, трговинама, ресторанима: ширина 5.50 m.

Једносмерни путеви са забраном пролаза за аутомобиле: ширина 3.50 m.

Стајалишта:

- за услужна возила: 3.0 m широка;
- за аутомобиле : 2.50 m широка;
- за аутобусе : 3.25 m широка.

Панорамски путеви у парковима природе (на таквим путевима уобичајено је ограничење брзине од 40 km/h):

- једносмерна саобраћајница: 5 m ширине, плус браник ширине 0.6 m са сваке стране;
- мања двосмерна саобраћајница: 7.5 m ширине, плус браник ширине 0.8 m са сваке стране;
- главна двосмерна саобраћајница: 9.0 m ширине, плус браник ширине 1.2 m са сваке стране.

Максимални лонгитудинални нагиб:

- за главне путеве: 1:25 (4%);
- за остале путеве: 1:10 (10%);
- у планинама (снежни услови): 1:15 (6.5%);
- у заклону или под земљом: 1:8 (12%).

Вертикални размак за мостове изнад саобраћајница: 5.1 m минимално

Проширење коловоза у планинским пределима за потребе одлагања очишћеног снега: 2.0 m.

Паркинзи

Критеријуми за утврђивање броја паркирних места одређују се на основу капацитета места за одмор, тако што се једно паркирно место обезбеђује за:

- 0.8 соба у мотелу (укључујући особље);
- 3.5 места у јавном ресторану;
- 2-4 собе у ризорт хотелу;
- 10 места у хотелском ресторану;
- 1 место за апартман или вилу (са додатним местом за караван или други аутомобил).

Додатно за Стару планину (то важи за већину зимских дестинација) потребно је обезбедити паркинге за дневне скијаше, који једним делом морају бити у месту за одмор а већим делом на осталим улазима у скијалиште.

Потребно подручје за паркинге (независно где се налазе на планини) зависи од броја аутомобила и расположивог простора, размештаја и потребама за приступ и циркулацију унутар места за одмор. Просечно се за паркинг подручје издваја од 25 до 35 m² за паркинг на отвореном и 30 до 35 m² за паркинг у гаражи. У планинским подручјима паркинг на отвореном не би смео да буде шири од 20 m, а наткривене гараже би требало да буду обезбеђене и за локално становништво. Саобраћајнице које воде до паркиралишта би требале да буду једносмерне или двосмерне са препрекама ради спречавања нежељеног заустављања. Паркинг подручја би требала да буду тако уређена, како би се смањио утисак великог празног простора, и у исто време створио заклон од непогода. Паркинг не би смео да буде удаљен 200-300 m, а максимално 500 m од туристичких атракција или јавног превоза. Максимални капацитет не би смео да буде више од 400 аутомобила. У топлијим подручјима подлога би требало да буде од црног битумена (Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002).

Изнети подаци за места за одмор су приближни стандардима планирања који се у нашој земљи примењују за већа насељена места. Изнети подаци за панорамске путеве разликују се од познатих стандарда у планирању саобраћајница, због изузетно важне улоге у развоју туризма која се придаје овом типу саобраћајнице. Анализом примера добре праксе панорамских путева у европским планинским дестинацијама, може се уочити пројектантски нагласак на функционалности ових саобраћајница и њихова строга намена у туристичке сврхе. Покушаји прављена хибридни варијанти (спајање постојећих насеља или нека друга намена) нису пут за развој добрих пројеката овог типа.

10.2 Спољашња расвета

Осветљење је важан фактор у стварању друштвене атмосфере, чиме се проширујуће искористивост дестинације током вечери. Осветљење је потребно и ради јавне сигурности, контроле саобраћаја и ради осветљења знакова обавештења. Како би се обезбедио најбољи ефект, без бљештавила и конфузије, сви делови јавне расвете би требало да буду једна целина. Упркос

томе што је саобраћајна расвета у функцији регулације, координираним планирањем и она може одговарати карактеру дестинације. Улични намештај мора да буде део укупног дизајна дестинације.

10.3 Снабдевање водом

Адекватно и поуздано снабдевање чистом и питком водом је неопходан предуслов за развој дестинације³⁸. Вода је неопходна за пиће али и за многе рекреативне туристичке функције или заштиту од пожара. Широки дијапазон потреба за водом намеће питање рационалног снабдевања и коришћења овог ресурса, јер за случајеве опасности попут пожара, може се користити вода рециклирана из базена и осталих циркуларних система, што није случај када је у питању вода за пиће.

Према Мариновић-Узелац (2001) средња дневна потрошња воде по становнику зависи од величине града, развијености индустрије и животног стандарда, и креће се од 90 – 150 l у малим насељима са средњим стандардом становања до 600 – 700 l у великим градовима, са високим стандардом становања и великим индустријским зонама (изразита потрошња воде). Од тога 100 до 200 литара дневно се потроши за личне потребе (хигијена, кување итд.) а остало за индустријске и комуналне потребе.

Према Andreasu Muhlbergu, експерту ЕУ (2009) у Србији се дневна потрошња воде по становнику креће од око 220 l/стан./дан у руралним подручјима до око 400 l/стан./дан у урбаним срединама, док просечна дневна потрошња воде по становнику у Немачкој износи око 127 l/стан./дан, у Енглеској око 147 l/стан./дан, у Француској 151 l/стан./дан.

У туристичким дестинацијама просечна минимална потрошња воде по особи варира по локацији, врсти туристичких објеката, структури корисника и стандардно износи за:

- а) кампове и дневне запослене: 50 литара по особи дневно
- б) не туристичку популацију: 100-150 литара по особи дневно.
- в) хотелске и дестинацијске посетиоце: 150-170 литара дневно

За развој дестинације, свеукупно снабдевање водом (укључујући туристе, запослене и услужне делатности), се обично базира према параметру да је минимална потреба по туристичком кревету дневно 300-400 литара. У овај капацитет није укључена повећана потрошња ради наводњавања башти и зелених површина, која може да буде пет литара на метар квадратни по дану. Наводњавање се може вршити водом из алтернативних извора. У случају ограниченог снабдевања водом, може се осигурати додатно снабдевање сакупљањем воде коришћене за тушеве, која се може користити за испирање wc-а, итд... Када главни водоводни систем није довољан, могу да се користе алтернативни извори, попут употребе кишнице. Важно је да главни водоводни систем, са питком водом буде одвојен и сачуван од помоћног. Снабдевање

³⁸ Почетак градње водоводних објеката повезан је са развојем првих стамбених насеља. Познати су подаци о изградњи водовода око 3000. године. У старом Египту су копани извори пречника 3–4 m и дубине више од 200 m. Подизање воде са велике дубине било је познато у старом Египту, Вавилону и Кини. Употребљавани су уређаји с ведрима и витлима, а за развођење служиле су керамичке, дрвене или оловне цеви. Грађени су водоводи којима се извор налазио далеко од насеља. У Јерусалиму су сачувани остаци водовода изграђеног око 1000. године. Изградња водовода посебно је била развијена у грчкој и римској цивилизацији. У то су доба грађени тунели и мостови за спровођење воде. Познат је водоводни тунел, дужине 1 km, за водовод града Самоса (око 550. године), и аквадукт преко реке Гард у Француској, висок 48,77 m.

питком водом мора да удовољи физичким, хемијским и биолошким стандардима квалитета прописаних од стране Светске Здравствене Организације и локалног законодавства. Европска Унија захтева сличне стандарде. Локални прочишћивач је потребан за воду из приватних извора, ради побољшања квалитета воде из главног извора (Manuel Baud-Bovy, Fred Lavson, 2002).

За прочишћавање воде користи се хлор, озон или мање коришћено ултра-љубичасто светло. Локално складиштење мора да буде базирано на укупној потрошњи за 48 сати, што износи 1.000 литара по туристичком кревету, са повећањем тамо где су извори непоуздани. Дистрибуција воде кроз дестинацију обично се реализује путем главног и помоћног водоводног система подељеног у две зоне помоћу контролисаног притиска, који се одређује висином највиших зграда и задовољењем система за одбрану од пожара. Притисак може да буде одржаван локалним складиштењем у резервоарима за одржавање, воденим торњевима или пумпним системима (механички/пнеуматички). Водени торњеви могу бити коришћени како би створили динамичке особине за дестинацију. Посебно мора да се пази на снабдевање водом система за одбрану од пожара, где би требало да се осигура помоћни снабдевач водом (из базена и језера у баштама) са прикладним пумпним системом до хидраната.

Водоснабдевање прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” је засновано на „Претходној студији оправданости водоснабдевања” и „Генералном пројекту водоснабдевања будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” (Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, 2008 година). Просторним планом дефинисана је прогнозирана потреба за водом туристичког ризорта „Јабучко равниште” (укупно 108 l/s, од чега у првој фази минимум 30 l/s). Норме потрошње воде предвиђене су са минимум 400 l/kg/dan по стационарном туристи и 25 l/kg/dan за дневне излетнике. Према расположивим хидролошким ресурсима, прогнозираним потребама за водом туристичког ризорта и „Генералном пројекту водоснабдевања будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” систем за обезбеђење вода највишег квалитета ће се заснивати на сложеном техничком решењу које захтева: превођење вода из суседног слива-Завојског језера у општини Пирот, прикупљање више извора у висинској зони планине (слив Топлодолске реке у општини Пирот и Црновршке реке у општини Књажевац) или захвату вода из водотокова у нижој зони планине, из којих ће се одговарајућим цевоводним мрежама допремати до резервоара у зони ризорта.

10.4 Канализација и третирање канализацијског отпада

Потребе за канализацијским системом зависе од расположивости магистралне канализацијске инфраструктуре на подручју. У употреби су углавном дуални системи евакуације површинских и подземних вода. Величина цеви површинских вода је одређена количином падавина на подручју. Одлив може да буде у реке, језера. Величина цеви за отпадне воде је повезана са потрошњом воде. Највећа потрошња је обично од 8.00-10.00 и од 16.30-18.30 часова са проточношћу од 10 % од дневне потребе. Максимална проточност дестинације, зависи од локације и климе и варираће од 0.01 до 0.025 литара по туристичком кревету у секунди. Канализацијски систем у дестинацији треба да је полегнут под нагибом, како би се осигурало

самочишћење брзином од 0.75 m у секунди. Систев за третман отпадних вода је често у близини дестинације, али отпадне воде могу да буду отпуштене и кроз регионални систем до централног постројења. Када се развој планира у фазама, место за пречишћивач може да буде планирано тако да поднесе максимално оптерећење које је потребно за функционисање дестинације, као и да се планира његово проширење или изградња новог постројења на новој локацији.

Физиолошко-биолошки процес укључује:

- Септички резервоар (безваздушно труљење) са земљом или цеђеном филтрацијом. Овај поступак захтева периодично чишћење. Прикладан је за мањи развој, нпр. кампови, итд. Неопходан простор, минимално 100 m² са порастом до 1000 m² за натапање тла.
- Активирани процес таложења - резервоари за просејавање, оксидацију и складиштење талога. Захтева снабдевање струјом. Минимална површина за 1.000 корисника износи 800 m² (Manuel Baud-Vovy, Fred Lavson, 2002).
- Седиментација и вентилација. Пројекат је прикладан за веће локације, минимална површина за 1.000 корисника износи 1200 m².³⁹

Начин евакуације и пречишћавања комуналних отпадних вода туристичког ризорта „Јабучко равниште” заснован је на „Претходној студији оправданости канализационе инфраструктуре” и „Генералном пројекту канализационе инфраструктуре будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” (Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, 2008 година). Израдом наредних фаза техничке документације детаљније ће се разрадити начин довођења вода до локације туристичког ризорта. Просторним планом дефинисана је прогнозирана количина отпадних вода туристичког ризорта „Јабучко равниште” (укупно 98 l/s, од чега у првој фази око 27 l/s). У прогнози количина отпадних вода рачуна се око 90% употребљених вода. У зависности од начина решавања питања водоснабдевања (отпадне воде се усмеравају у исти слив из кога се доводе воде за водоснабдевање) усмераваће се и питања канализације, одвођења и пречишћавања отпадних вода.

10.5 Системи за одводњу и наводњавање

Узимајући у обзир просторни распоред рекреативних садржаја, ограничења везана за заштиту околине, као и будући развој ризорта, врло је тешко одредити локацију постројења за одводњу и наводњавање. Обично се прати природни нагиб земљишта. Одводња мора бити пажљиво надгледана ради могућег загађења околине. У осетљивим подручјима потребно је третирање вода хлором из резервоара пре одлагања што је посебно важно ако се отпадна вода рециклира и користи за натапање тла. У последње време збрињавање отпада се све више окреће природним методама, попут филтрирања уља или активношћу мочварних биљака и микроорганизама. Ова решења осигуравају живот језерима и мочварним подручјима тамо где је вода

³⁹ Са минималном површином за третирање талога - претпоставка да се талог периодично уклања са наведене површине. За више од 5.000 сталних становника исплативо је направити постројење за прераду талога.

скупа али се све више примењују и у подручјима која се сматрају богатија водом.

10.6 Одлагање чврстог отпада

Елементи планирања процеса третирања отпада су:

- Сабирање: карактеристике подручја на којем се сакупља, методе сакупљања (повратни контејнери, отпадне вреће) и дизајн возила; раздвајање ствари за рециклирање
- Складиштење: индивидуалне карактеристике (локација, типови контејнера, опрема за сажимање), захтеви за рециклирање: (проблеми штете, муве, глодари)
- Одлагање отпада: локације одлагалишта, алтернативне методе за одлагање; потенцијална опасност за околину (невидљивост, загађење, пожар, чишћење).

У већини случајева скупљане отпада се врши у организацији локалних власти, међутим у многим дестинацијама ову активност обављају приватна предузећа. Мора да се узме у обзир утицај на околину, упоређујући алтернативне и класичне методе, као и студија исплативости. Тамо где је планирање дестинације планирано у фазама, дугорочне одредбе би требало да оправдају инвестицију. Како је на подручју општина Пирот, Бела Паланка, Бабушница и Димитровград у плану реализација регионалне депоније, за већи део подручја туристичке дестинације Стара планина могуће је решити одлагање крутог отпада на овој депонији.

10.7 Снабдевање електричном енергијом

Потражња за електричном енергијом се прерачунава узимајући у обзир индивидуално коришћење прикључених уређаја заједно са фактором различитости који је одређен могућношћу случајне употребе. За сваку дестинацију, коришћење ће зависити од много фактора:

- броја људи (туриста, запослених, становника);
- климатских услова (клима уређаји и грејање);
- алтернативних извори енергије (плин, нафта, комбиновано грејање и снага, системи за грејање подручја).

За типичну дестинацију са топлотом климом: 1.000 соба (2.000 кревета) и 600 запослених, на потрошачима измерена потребна енергија за кување и климатизацију ће бити око 3.000 kW, а с допуштеним фактором различитости од 0.7 (грешке у мерењу на реалним потрошачима), потребна укупна снага износи 2.000 kW.

Подручја највеће потрошње су:

клима уређаји	- 700 kW;
собе за госте	- 450 kW;
ресторани и барови	- 300 kW;
кухиње и коморе	- 500 kW;
праонице	- 200 kW;

топла вода (систем)	- 40 kW;
постројење	- 150 kW;
просторије за особље	- 200 kW;
базени, сауне	- 130 kW;
спољна расвета	- 130 kW;
диско, позориште	- 50 kW;
Остала потрошња	- 150 kW.

У зимским дестинацијама потрошња електричне енергије може да буде знатно смањена ако се користе алтернативне методе (плин или нафта) (Hogwath HTL,2008).

10.8 Системи комуникације

Инфраструктурне услуге система комуникације укључују мрежу јавног телефона, телевизије и радија. У оба случаја систем може бити изграђен кабловима под земљом или бежичним преносом преко сателита или приземне станице. Телевизијски системи најчешће захтевају главну антену као појачивач сигнала и прецизно позиционирање сателитских антена како би пријем био добар. У собама се могу чак нудити софистициране услуге попут филмова у соби или информације за госте (интерна телевизија, радио,итд). Јавни систем комуникације (разглас) је неопходан у већини ризорта, са контролисаним релејом на рекреативним и друштвеним подручјима и акустичном заштитом у подручјима где је потребна тишина.

Безбедносни и контролни системи су јако битни и покривају широк спектар потреба, које укључују заштиту (мониторинг), аларм (ватра, безбедност, снабдевање, итд.). Већина система се контролише компјутерски и као такви се могу прикључити и на друге инсталације као што су компјутеризовани системи закључавања. Сигурност укључује и осветљење и електрично уземљење и заштиту од преоптерећења. Компјутеризовани менаџмент системи покривају административни део као што су резервације, рачуноводство, наплата, база запослених и одржавање. У многим ризортима а понекада и у ширим подручјима или оближњим градовима, може се управљати куповинама и наплатама преко система закључавања и картица.

10.9 Грејање и клима системи

Системи грејања и климатизације могу бити изведени на два начина:

- Централни систем допушта избор подобне локације за централно постројење, софистиковану контролу и веће учинке, практичнији је за јавне просторе, грејање и климатизацију у хотелима више категорије.
- Појединачни системи пружају могућност индивидуалног избора и често брзу локалну реакцију. Појединачни системи су често коришћени у собама за госте у ризорту, приватним апартманима и кондоминијумима. Бучна опрема за кондензацију под притиском која се користи код климатизацијских уређаја требала би да буде склоњена из соба и из видљивог поља (на кровове или слично).

Код избора локације централног постројења мора да се узме у обзир могућност приступа возилима, као и то да методе дистрибуције ваздуха и

топле воде могу створити проблеме ради буке и загађења. Већина климатизованих и грејних система је смештена у самом објекту ради смањења губитка енергија и лакшег руковања. Дистрибуција грејања је обично циркулација топле воде, али у великим зимским дестинацијама парно грејање може бити употребљено и за унутрашње и за спољно грејање (испод тротоара). Топлота може да буде генерисана у бојлерима или топлотним измењивачима и трансферисана за друге потребе (рекреацијску употребу, топлу воду) у калориферима.

10.10 Координација комуналних услуга

Радови на локацији укључују промене подручја (изградњу, промену, интензивнију употребу окружења). Анализе утицају на околину би требало направити пре фазе планирања реализације пројеката. Координација инфраструктурних радова је од велике важности како би се избегли проблеми у развоју дестинација. У досадашњим радовима на Старој планини није било одговарајуће координације радова, тако да је долазило до преплитања активности и озбиљних угрожавања пројеката са последицама по окружење. Драстичан пример је изградња ски-стазе на локацији Коњарник, којом је због погрешног планирања и одсуства координације изазавана озбиљна ерозија терена. Ерозија на ски-стази угрозила је жичару, енергетске каблове, део пута и паркинг. Последице изазване овом ерозијом, нарочито негативан одјек у јавности, претио је да угрози даљу реализацију свих развојних туристичких активности на овом подручју.

10.11 Пројекти и уређење у области руралног туризма

Туризам је конкретна појава. Он обухвата пејзаже и насеља, објекте и њихове карактеристичне облике и функције, људе, њихов начин живота, културу и вредности. Рурални туризам, са различитим нивоом услуга и програма, подразумева и укључује спектар активности, и додатних садржаја које организује рурално становништво на породичним газдинствима у циљу привлачења туриста и стварања додатног прихода. Производ отвара туристичкој тражњи најчешће сеоске средине, реке или језера, а гостима презентује традиционалну гостољубивост и животне вредности локалног становништва. Пројекте и програме уређења за овај облик активности у сеоским срединама није једноставно подвргнути прецизним стандардима. Пре се може говорити о својеврсним принципима који важе у овој области и они су пре свега наметнути од стране тражње. На страни понуде врховни принцип је маштовитост и љубав према вредностима које се нуде. Обележја понуде могу бити:

- локални карактер – међународни стандард;
- квалитетна гастрономска понуда;
- јединствен и квалитетан смештај примењен окружењу/често у подручју изузетне природне лепоте;
- боравак испуњен активностима;
- активности тзв. софт авантуризма – повезан с бригом о здрављу и бегом у природу;
- програми холистичког здравља (духовна обнова, психофизичка регенерација);
- сусрет и разговор с мештанима;
- учествовање у свакодневним активностима;

-организација живота и институција (посета вртићима, школама, пољопривредним имањима);

-аутентичност (не неопходно прошлост) уткана у стварни свакодневни живот;

- посматрање проба КУД-а, после одлазак на пиће у локалну кафану;

-посета приватним кућама;

Навешћемо неколико карактеристичних примера, који могу бити инспиративни модели за Стару планину.

Хотел Herberg De Emauspoort у Delftu-Холандија нуди смештај у две аутентичне, дрвене кочије које су намештене као хотелске собе (ТВ, телефон, купатило). <http://www.emauspoort.nl/eng>

Под слоганом СПАВАЊЕ НА СЕНУ значи...”провести ноћ на сенику на мирисном кревету од сламе са изванредним домаћим, сељачким доручком кад се пробудите...” 240 сеоских домаћинстава у Чехословачкој нуде ноћење у сенику са доручком по цени од 14 до 20EVR по особи. (<http://www.abenteuerstroh.ch>)

У Белој крајини у Словенији, туристи могу да учествују у производњи вина, уче да пробāju вино, а у вечерњим часовима уче певање задружне химне.

У Долењској крајини, власници кметија, покрај или у близини планинарских стаза удружили су се тако да планинарима нуде смештај, сваку ноћ у другој кметији. Затим из кметије у кметију превозе пртљаг, како би планинари могли да уживају у природи неоптерећени пртљагом. Гостима је осигуран квалитетан смештај и исхрана током дужих похода.

На Криту у Грчкој удружење љубитеља родног краја реновирало је 25 старих кућа у аутентичном стилу. Гостима је на располагању: арт кафе – место излагања и продаје производа локалних уметника, таверна са понудом локалних пића и специјалитета од локалних произвођача, продавница локалних производа. Активности се свде на течајеве припремања локалних кулинарских специјалитета, пешачке туре и обиласке, учествовање у берби грожђа, производњи ракије, узгајању биља.

Под слоганима: неформална атмосфера, сазнајте како живимо и радимо, откријте своје скривене таленте, дружите се с водитељима радионица који ће вас инспирисати у њиховим властитим просторима, упознајте се с креативним људима као што сте и ви, будите део мале групе која дели исте интересе, одмакните се од пасивног, стандардног културног туризма, направите сами своје сувенире... на Новом Зеланду гостима се нуди да открију тајне сира, упознају породицу винара, открију чари маслиновог уља, и науче како да праве филц.

Кратак преглед карактеристичних пројеката открива сву сложеност наизглед једноставних активности у туризму. Уређење простора за ове врсте туристичких активности превасходно зависи од степена ораганизованости локалне заједнице и конкретне групе производа која ће се понудити тржишту. Ма колико да делује једноставно уређење простора за реализацију пројеката руралног туризма је изузетно сложено. Неопходно је изузетно разумевање локалне заједнице, њене културе, обичаја и навика. Интервенције у простору морају бити изузетно суптилне и са осећајем мере за природу и амбијентално окружење. Сложености доприноси и чињеница неопходног укључивања и сарадње локалног становништва и стекхолдера, који вероватно у почетку неће јасно препознати користи од оваквих пројеката. Примери развоја туризма у неразвијеним подручјима упозоравају на присутан отпор променама и новим

правилима живљења која су прилагођена задовољавању потреба туриста и посетилаца. Опрез је потребан и на Старој планини, као и систематичан и упоран рад са становништвом и локалним стекхолдерима, како би сви заједно деловали у правцу изградње конкурентног производа руралног туризма.

11. ПОГЛАВЉЕ

ПРВА ФАЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

11.1 Прва фаза развоја туристичког ризорта и скијашког центра

Полазећи од физичких карактеристика и комерцијалног потенцијала појединих локација које су идентификоване као погодне за изградњу скијашких стаза (прихватни капацитет, заснеженост, просечан нагиб, близина базног подручја и сл.) као и предвиђеног обима тражње (тј. броја потенцијалних корисника зимско-спортских и летњих садржаја на Старој планини), Мастер планом је утврђена прва фаза развоја туризма и туристичког уређења Старе планине. Концепт је заснован на изградњи ски-стаза које омогућавају максимални истовремени прихват око 5.230 скијаша. Планирани инвестициони период за реализацију ове фазе развоја трајаће од три до четири године.

Оперативна реализација прве фазе изградње смештајних капацитета и система скијалишта на Старој планини, започела је припремом и усвајањем Плана детаљне регулације „Прве фазе туристичког ризорта Јабучко равниште” од стране СО Књажевац. Просторна целина „Јабучко равниште” простире се на истоименом платоу на 1400-1500 m.n.v. (Дебели Рт и Јабучко равниште) и падинама скијалишта, које се од гребена висине 1725-1660-1630 m.n.v (Бабин Зуб-Рудине) спушта у правцу северозапада. Земљиште на Јабучком равништу, површине 114,95 ha, већином је у државној својини. У приватној својини налази се укупно 55,67 ha. Према Уредби о заштити Парка природе Стара планина („Службени гласник РС”, број 23/2009), Јабучко равниште, представља део заштићеног природног добра од изузетног значаја, за које су по одредбама ове Уредбе, утврђени режими заштите II и III степена.

На подручју (слика 19.) доминирају шуме и шумско земљиште на око 88,45 ha (51,84% укупне површине). Ливаде и пашњаци заузимају 76,09 ha или око 44,58%, док је забареног земљишта око 0,91%. Изграђено је око 18,2 km

путева и стаза (око 2,5%), од чега је асфалтни пут укупне дужине 2.435 m (деоница локалног пута Л-16, Црни врх-хотел „Бабин Зуб”), док су остало земљани путеви и стазе дужине око 15.715 m.

Иако је овај простор виђен као значајна локација за изградњу смештајних капацитета у свим развојним и планским документима којима је планиран развој Старе планине на Јабучком равништу у протеклим годинама није изграђен ни један смештајни објекат. Основни разлог је неизграђеност путне мреже и готово периферни положај у односу на обе општине: Пирот и Књажевац. Планирањем пута Церова-Јабучко раниште, овај пространи планински плато је показао своју праву туристичку вредност. Захваљујући овој саобраћајници, која је у изградњи, Јабучко равниште може да постане најприступачнија високопланинска локација на Старој планини, која се ослања на скијалиште. Поред изразите локационе предности на Јабучком равништу је могуће реализовати концепт планинског ризорта, без ограничења урбаних недостатака девастираних сеоских насеља. Традиционална урбана компонента Старе планине може да буде инспиративни подстицај у планирању грађевина и урбаних целина планерима, или за формирање етноцелина са туристичком наменом. Међутим, сеоска насеља на Старој планини, не могу као у Алпима да буду основ и урбанистички образац за развој сложених туристичких целина које би развијеном инфраструктуром и комплексним садржајима услуга биле конкурентне на туристичком тржишту. Сваки покушај њиховог преобликовања завршио би се формирањем нове структуре која би изгубила претходни облик.

Слика 19. Картографски приказ прве фазе развоја ски-ризорта и скијашког центра на Старој планини Извор: Ecosign, 2007

Концепт развоја прве фазе заснован је на развоју прве фазе скијашког система као кључног туристичког инфраструктурног садржаја, који представља главни мотив доласка у ово подручје. Скијалиште у првој фази развоја обухвата ски-стазе површине 94,7 хектара са укупном дужином од 21,1 km. Везне стазе дужине 8,8 km простираће се на додатних 13,1 хектара. Скијалиште ће се простирати на површини од 107,7 хектара, а ски и везне стазе имаће укупну дужину од 29,9 km.

Скијашки систем је модификација предложеног концепта скијалишта који утврђен у Мастер плану, и то скијашког подручја која се ослањају на окружење врха Бабин зуб. За потребе реализације прве фазе скијалишта издвојене су најзначајније ски-стазе, укључујући и већ изграђене ски-стазе и

жичаре на локацији Коњарник. Планом развоја прве фазе скијалишта избаласиран је капацитет скијалишта са потенцијалном структуром скијаша, која је прихватљива за европска ски подручја. У анализи развоја постојећег скијашког система на Старој планини константовали смо да није прилагођен тржишној структури скијаша, већ је више намењен скијашима који припадају групама боље скијашке оспособљености. Развојем прве фазе биће исправљен овај развојни дебаланс, тако да ће Стара планина моћи да рачуна на такмичарске ски-стазе али и на стазе за шири круг корисника.

Лифт бр.	Тип/vrsta	Највиша тачка(mnv)	Најнижа тачка(mnv)	Дужина лифта (у m)	Капацитет у једном сату	Вертикални метри	VTM / сату (у 000)	VTM тражња	Ефикасност укрцавања	% умањења (Доступност)	Максимални прихватни потенцијал
1	D4C	1.565	1.226	1.145	2.400	339	814	5.085	90%	19%	810
2	T-B	1.722	1.544	631	1.200	178	214	3.497	90%	6%	360
3	Combi	1.660	1.478	1.007	2.400	182	437	2.539	90%	15%	920
4	P	1.560	1.478	448	720	82	59	2.120	90%	0%	140
5	Почетници			110	2.400		24		90%		400
6	D4C	1.685	1.170	1.920	2.400	515	1.236	5.415	90%	33%	970
7	D4C	1.710	1.320	1.453	2.400	390	936	3.554	90%	34%	1.100
8	D4C	1.742	1.355	1.636	2.400	387	929	3.017	90%	39%	1.180
9	D4C	1.685	1.450	1.360	2.400	235	564	2.430	90%	10%	1.270
10	P	1.495	1.478	300	720	17	12		90%	100%	0
12	P	1.478	1.442	681	720	36	26		90%	100%	0
16	Почетници	1.578	1.565	91	800	13	10		90%		120

Табела 40. Спецификација жичара и капацитет скијаша у I фази развоја Извор: Ecosign

У складу са тако утврђеним бројем скијаша, димензионисани су и сви остали услужни капацитети и садржаји туристичке понуде. Утврђени скијашки прихватни потенцијал од 5.230 истовремених скијаша налаже изградњу од око 6.200 кревета на подручју Јабучког равништа, размештених према структури смештајних капацитета који треба да одговарају захтевима потенцијалне клијентеле, чије је интересовање везано за производе планинског туризма.

Прорачун смештајних капацитета од 6.192 лежаја изведен је на основу претпоставки да ће од 5.230 истовремених скијаша, 1.602 бити дневни скијаша, а 3.628 скијаша ће долазити из смештајних објеката базног подручја Јабучко Равниште. Истраживања, показују да сви гости једног скијашког центра не скијају, већ се баве другим активностма на снегу. Тај однос је, углавном такав да скоро 30% гостију не скија. Са развојем скијашког спорта, долази до повећања скијашке клијентеле, што у случају српских скијалишта, неће бити у догледној будућности. То је заправо друштвено корисна активност на којој треба систематски и интензивно радити у дужем временском периоду, уз ангажовање капацитета „Скијалишта Србије" али и образовних установа, медија и организација које се баве младима.

Табела 41. Смештајни капацитет и број скијаша базног подручја у I фази развоја

ЛОКАЦИЈА		Смештајне јединице	Број кревета	Број скијаша
ЈАБУЧКО РАВНИШТЕ				
1.	Дестинацијски хотел	231	578	374
2.	Смештај у „селу“ (condotelu)	721	3.053	1.950
3.	Породични минихотели	387	1.161	752
4.	Куће за неколико породица	136	680	305
5.	В+В пансиони	60	180	117
6.	"Chalet" за једну породицу	90	540	130
Укупно		1.625	6.192	3.628

Преузето: Ecosign, 2007

У комплексу тако формираног ризорта обезбедиће се: горска служба спасавања, противпожарна служба, служба за одржавање путева, аутобуска станица и паркинзи, организовани јавни превоз, техничка база скијалишта (радионице, магацини, гараже и др.), сервиси спортске опреме, пратећи сервиси смештаја и угоститељства, сервиси одржавања објеката и комуналне опреме и др., амбуланта, апотека, обданиште.

У оквиру визиторског центра Парка природе обезбедиће се презентација вредности Парка природе, презентација рекреативне понуде у простору, програми едукације, истраживачки пункт, продавница сувенира и карата, интернет центар, пункт управе Парка природе и др. С обзиром на величину туристичког села, а у циљу лакшег сналажења, прва фаза изградње укључиваће и централну рецепцију и информациони центар, што ће гостима, одмах по доласку, омогућити да се лакше оријентишу и пронађу свој смештај. Поред ових садржаја планиране је обезбеђивање путничко-туристичке агенције, банке са мењачницама, поште, станице полиције и др., уз комплетне садржаје трговине и угоститељства. Трговачки садржаји обухватају објекте хране и пића, који ће углавном бити смештени у склопу самих смештајних објеката (ниво приземља у „кондотелима” туристичког „села”) а планирано је и неколико објеката намењених искључиво комерцијалним и сервисним садржајима.

Од спортско-рекреативних садржаја, у оквиру комплекса прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” предвиђени су летњи рекреативно-забавни комплекси са базенима и акваганима за одрасле и децу, теренима за мале спортове, тенис и сквош, теренима за забаву одраслих и деце (куглана, мини-гольф, дечија игралишта и др.). У зимском периоду планирани су терени и беби-лифтови за школе скијања (зона за скијаше почетнике и игре на снегу) дечија санкалишта, клизалишта за децу и одрасле и др. У склопу комплекса предвиђена су полазиште/терминали и транзитни пунктови жичара, алпских, сноуборд и нордијских ски-стаза (у зимском периоду), односно излетничких и планинарских стаза (у летњем периоду).

Што се тиче планираних рекреацијских садржаја, посебно ваља истаћи „spa & water park“ и рекреациони центар, и зону за скијаше почетнике и игре на снегу. У склопу овог центра, у нивоу земље, биће смештен велики затворени базен, сауне и парна купатила, односно фитнес хала и неколико

дворана за squash. На првом спрату центра биће смештени салони за wellness третмане и масаже. Исто тако, ваља нагласити да ће центар располагати и великим простором за забаву и рекреацију на отвореном на коме ће се налазити отворени базен, систем тобогана, jacuzzi каде и сл.

Остали смештајни капацитети предвиђени за I фазу изградње на локацији Јабучко равниште, а који неће бити смештени у склопу туристичког „села“ (village) односе се на одређени број В+В пансиона, chaleta за смештај једне породице, односно кућа намењених истовременом смештају неколико породица.

Све зграде у склопу туристичког села биће високе два до три спрата, при чему је једна подземна етажа предвиђена за гаражни простор. Предвиђено је једно паркинг место по смештајној јединици у кондотелима, односно 0.7 паркинг места по смештајној јединици у хотелима.

11.2 Развој инфраструктурних система

11.2.1 Саобраћај

Развој саобраћајница заснован је на осавремењавању постојећих путних праваца и изградњи нових саобраћајница које треба да представљају основ саобраћајног система туристичке дестинације Стара планина. Главни прилази туристичком ризорту Јабучко равниште су из правца:

- пута II реда Р-121, деоница Књажевац-Кална, преко постојећег пута II реда Р-243 Кална-Јања и у наставку постојећим локалним путем Л-16 Јањски мост-Црни Врх Јабучко равниште, у дужини од око 17 km; и

- пута II реда Р-121 Кална-Темска-Пирот, преко планираног пута Церова-Мирковци- Бибине Ливаде-Јабучко равниште, у дужини од око 16 km.

Сматрамо да је саобраћајница Церова-Мирковци- Бибине Ливаде-Јабучко равниште, која би се од Церове усмерила према Белој паланци, најзначајнија саобраћајница на овом подручју. Такође, ова саобраћајница би независно од иницијатива за проглашење и добијање статуса државног пута, требала да се пројектује као туристички пут, са стандардима који су уобичајени за саобраћајнице оваквог типа.

Алтернативни прилази туристичком ризорту Јабучко равниште биће:

- планирани локални пут, који полази од постојећег пута Темска-Топли До код манастира Свети Ђорђе преко Рудиња и Бибиних Ливада до Јабучког равништа, у дужини од око 12 km (од чега је око 4.4 km деоница планираног пута Мирковци- Бибине Ливаде-Јабучко равниште), на територији Пирот;

- планирани локални пут, у наставку постојећег пута Темска-Топли До, преко Ракитске Горе и Бабиног Зуба до Јабучког равништа, у дужини од око 9 km, на територији Пирот; и

- планирани локални пут, Ђуштица-Јабучко равниште, дужине око 6 km.

У оквиру система главних и алтернативних саобраћајних прилаза туристичком ризорту Јабучко равниште предвиђа се, постављање четири информативно-контролна пункта односно улазних капија у Парк природе и то: „Иново” изнад Калне на путу II реда Р-243; „Темска” изнад Темске на

локалном путу Темска - Топли До; „Церова-Мирковци” изнад Церове, на планираном путу; и „Рудиње” изнад Рудиња на планираном локалном путу.

Такође у близини туристичког ризорта предвиђа се могућност организовања хеликоптерског превоза и изградња хелидрома, чија ће се локација одредити посебном студијом.

Слика 20. Прва фаза туристичког ризорта Извор: План детаљне регулације „Јабучко равниште” 2009.

За паркирање возила (за потребе једнодневних посетилаца) планирана су три јавна паркиралишта са укупно 705 места за путничка возила и осам за аутобусе и то:

- паркинг бр. 1 са североисточне стране раскрснице локалног приступног пута Л-16 Црни Врх-Јабучко равниште (чвор 2) и постојеће саобраћајница С-13 (за прилаз планинарском дому Бабин Зуб), односно северно од зоне пансиона и зоне скијалишта, капацитета 105 путничких аутомобила и 8 аутобуса;

- паркинг бр.2 источно од главне унутрашње саобраћајнице С-2 (чвор 9 и 10) односно јужно од повратне ски-траке, капацитета 500 путничких аутомобила; и

- паркинг бр.3 источно од главне унутрашње саобраћајнице С-2 (чвор 10) односно западно од саобраћајнице С-4, капацитета 100 путничких аутомобила.

Капацитет од 713 паркинг места (605 за путничке аутомобиле и 8 за аутобусе) предвиђених за потребе једнодневних посетилаца омогућава долазак око 1768 скијаша-излетника.

Поред јавних паркиралишта на отвореном простору намењеном за потребе једнодневних посетилаца предвиђају се и паркирања:

- у зонама, планираним за стационарне кориснике, главног дестинацијског хотела, зони породичних минихотела и зони туристичког села, гараже за паркирање путничких возила са укупно 952 места;

- у зонама, планираним за стационарне кориснике, кућа за неколико породица, кућа за једну породицу и пансиона, прилази објектима намењени и за паркирање путничких возила са укупно 435 места;

- у зони визиторског центра, јавни паркинг намењен за паркирање возила са укупно 22 места (20 места за путничке аутомобиле и 2 паркинг места за аутобусе);

- у зони спа-рекреационе зоне, паркинг намењен за комерцијална возила са укупно 10 места;

- у зони јавних садржаја (амбуланте и ватрогасне службе) јавни паркинг намењен за паркирање возила са укупно 14 места (12 места за путничке аутомобиле и два паркинг места за аутобусе);

- у зони смештаја за запослене, службени паркинг намењен за паркирање возила са укупно 82 места (30 паркирних места за путничке аутомобиле, два паркинг места за аутобусе и гаража за паркирање путничких возила са 50 места).

Јавне пешачке стазе, имају улогу: да повезују саобраћајнице (пешачке тротоаре) са зонама смештаја као и комерцијалним зонама; да повезују значајне и атрактивне тачке простора у функцији активирања и интензивирања летњег и зимског рекреативног туризма; скијашког пута у зимском периоду и др. Планиране пешачке стазе су конципиране као правци или као кружни токови.

Димензионисање минималне ширине регулације, одређена је пре свега према потребама туриста (пешачка променада), рекреације, снеговистача.

11.2.2 Комунална инфраструктура

Пројектом прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” планирани су системи за снабдевање пијаћом водом и водоводни систем за прављење вештачког снега. Начин довођења вода до локације туристичког ризорта „Јабучко равниште” је заснован на „Претходној студији оправданости водоснабдевања” и „Генералном пројекту водоснабдевања будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” (Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, 2008).

Просторним планом парка природе и туристичке регије Стара планина дефинисана је прогнозирана потреба за водом туристичког ризорта „Јабучко равниште” (укупно 108 l/s, од чега у првој фази минимум 30 l/s). Норме потрошње воде предвиђене су са минимум 400 l/kg/dan по стационарном туристи и 25 l/kg/dan за дневне излетнике. Према расположивим хидролошким ресурсима, прогнозираним потребама за водом туристичког ризорта и „Генералном пројекту водоснабдевања будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” систем за обезбеђење вода највишег квалитета ће се заснивати на сложеном техничком решењу које захтева: превођење вода из суседног слива-Завојског језера у општини Пирот, прикупљање више извора у висинској зони планине (слив Топлодолске реке у општини Пирот и Црновршке реке у општини Књажевац) или захвату вода из

водотокова у нижој зони планине, из којих ће се одговарајућим цевоводним мрежама допремати до резервоара у зони ризорта.

Планирани резервоар на локацији Бабин Зуб се налази у висинској зони изнад приступног пута за планинарски дом и хотел ЕПС-а, а планирани контрарезервоар на локацији Рудине. Између њих је планирана водоводна мрежа која пролази дуж гребена, односно планираних улица поред зоне пансиона, затим преко насуте бране, а онда поред зоне хотела, зоне туристичког села, зоне вишепородичних објеката и зоне једнопородичних објеката. Планирани систем водоснабдевања је комбинација прстенастог и гранатог типа. Укупна дужина овог цевовода износи 4.600 m и његов положај је један метар од ивице јавне саобраћајнице. Од овог цевовода се одвајају гране и прстенови. Гране и прстенови цевовода које се одвајају од главног цевовода се такође налазе на растојању 1 m од ивице пута. Предвиђено је да се дистрибуција воде врши гравитационо. Количина санитарне воде која је потребна за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште” износи $Q=30$ l/s, односно $Q=95$ l/s за прву и другу фазу заједно, као и $Q=10$ l/s за противпожарне потребе. Укупна количина воде која је потребна за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште”, рачунајући и воду за противпожарне потребе, износи $Q=40$ l/s.

За потребе производње снега на ски-стазама, у критичним снежним условима, предвиђена је изгадња миниакумулационог језера са насутом браном. Круна бране се налази на 1.450 m.n.v., кота велике воде на 1.445 m.n.v. и кота дна јаме на 1420 m.n.v. Запремина вештачког језера износи око 50.000 m³. Непосредно уз језеро је предвиђена црпна станица која ће пумпати воду у систем цевовода који води до опреме за прављење вештачког снега. Укупна дужина основног цевовода дуж ски-стаза износи око 4.350 m. Пречници и положаји цевовода ће бити одређени након избора опреме за прављење вештачког снега. Приликом израде пројекта система за вештачки снег обавезно треба испитати могућност да се део ове количине воде и инсталације ставе у функцију противпожарне заштите трасираног простора, било да се ради о шумском пожару или пожарима у неком делу ризорта.

На подручју Јабучког равништа не постоји ни фекална ни кишна канализациона мрежа. У циљу заштите квалитета вода предвиђен је развој сепарационог система канализације вода. Начин евакуације и пречишћавања комуналних отпадних вода туристичког ризорта „Јабучко равниште” заснован је на „Претходној студији оправданости канализационе инфраструктуре” и „Генералном пројекту канализационе инфраструктуре будућег туристичког центра Јабучко равниште на Старој планини” (Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, 2008). Израдом наредних фаза техничке документације детаљније ће се разрадити начин довођења вода до локације туристичког ризорта. Просторним планом парка природе и туристичке регије Стара планина дефинисана је прогнозирана количина отпадних вода туристичког ризорта „Јабучко равниште” (укупно 98 l/s, од чега у првој фази око 27 l/s). У прогнози количина отпадних вода рачуна се око 90% употребљених вода. У зависности од начина решавања питања водоснабдевања усмераваће се и питања канализације, одвођења и пречишћавања отпадних вода. Пречишћавања комуналних отпадних воде, вршиће се путем гравитационог сепаратног канализационог система (у правцу Мирковаца односно Ћуштице) са одговарајућим ППОВ с механичким и биолошким третманом. Одвођење

фекалних вода планирано је да се врши гранатим системом канализационих колектора од зона стационарних и других корисника, дуж планираних улица и ван њих, ка постројењу за пречишћавање воде одговарајућег капацитета које ће се налазити у зони Мирковаца односно Ћуштице, у зависности од начина решавања питања водоснабдевања. Предвиђено је одвођење фекалних вода делом гравитационим путем и делом са препумпавањем. Укупна дужина цеви фекалне канализације износи 7.100 m за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште” (и перспективно додатних 1.850 m за другу фазу). Положаји цевовода фекалне канализације се налазе у осовинама саобраћајница, односно у јавним површинама.

Системом кишне канализације је планирано гравитационо одвођење атмосферских вода до акумулационог језера, на истоку, односно до потока, на југу. Укупна дужина цеви кишне канализације износи 6.830 m. Приликом израде пројектне документације за одвођење атмосферских вода с паркинга и других саобраћајних површина потребно је предвидети сепараторе за масти и уља. У зони туристичких апартмана се налази поводно (замочварено) земљиште па је потребно урадити пројекат његове дренаже. Дренажне цеви треба повезати са планираном атмосферском канализацијом која ће одводити воде ка потоку. Укупна дужина цеви за дренажу износи 1.100 m.

Прикупљање и евакуација отпада је важна комунална активност у функционисању туристичких дестинација. Базно подручје смештајних капацитета Старе планине, локалитет Јабучко равниште налази се у оквиру Парка природе, тако да је неопходно предвидети организовани систем прикупљања отпада, који ће се одвозити ван подручја заштићене природне целине. Због преовлађујуће туристичке намене, очекивано је да ће основни састав у структури отпада имати комунални отпад, односно папир, стакло, пластика, метал, као и одређени процентуални удео биоотпада. Обзиром на број једновремених корисника прве фазе туристичког ризорта Јабучко равниште (око 0,8 kg отпада по стационарном кориснику) очекивана количина отпада је око пет тона у току једног дана. Начин третмана и елиминације отпада представља значајан сегмент даљег очувања и уређења туристичког ризорта. Основни услов је да се се примарно сакупљање отпада врши у затвореном простору, без обзира на намену објеката, у посебно одређеним просторима или у објектима за такозвано кућно смеће.

Сакупљање секундарног отпада, по функцији објеката, разврстано је на следеће типове:

- у дестинацијском хотелу и породичним минихотелима;
- у туристичком селу, у једнопородичним кућама, вишепородичним кућама и пансионима,
- зонама службеног смештаја запослених, објектима јавне намене, техничкој бази;
- прикупљање отпада на микролокацијама.

Објекти свих категорија који имају туристичко услужне садржаје морају имати посебне просторије за привремено одлагање смећа. Величина просторије одређује се према броју корисника у складу са прописима за планирану категорију. Просторије се граде у оквиру објеката као засебне просторије, без прозора, са електричним осветљењем, са једним тачећим

местом са славином, холендером и гајгер сливником и решетком. Приступ овим просторима мора бити везан непосредно за саобраћајницу, преко рампе за приступ комуналног возила. Рампа не може бити већег пада од 6%.

У блоковима где се налазе вишепородичне куће, пансиони, једнопородичне куће, зоне службеног смештаја, објекти јавне намене и техничка база као и тамо где није могуће изградити посебне просторије за прикупљање отпада, изградиће се објекти за смештај планираних судово-контејнера, према правилима утврђеним Планом детаљне регулације, и то:

- **зоне службеног смештаја, објекти јавне намене и техничка база:** минимална габаритна димензија објеката за привремено прикупљање отпадака, састава као кућно смеће, за смештај једног контејнера, износи 2,50 x 2,00 m, чиста унутрашња висина 2,20 m; и

- **зоне вишепородичних куће, пансиона и једнопородичних кућа:** минимална габаритна димензија објеката за прикупљање отпадака, састава као кућно смеће, за смештај два контејнера, износи 4,00 x 2,00 m, чиста унутрашња висина 2,20 m. Објекат треба да је на бетонској подлози подигнут изнад те подлоге за мин 15cm, због прања. Конструкција, зидови, кровна конструкција и покривач су дрвени. Фасадна облога је од дрвених талпи које треба да буду постављене тако да штите од ветра али и омогућавају природно проветравање.

Сакупљање отпада, типа кућно смеће, вршиће се судовима-контејнерима запремине 1.100 литара, габаритних димензија 1,37 x 1,20 x 1,45 m, према следећим стандардима:

а. 1 контејнер на 800 m² корисне површине (1000 m² бруто површине) за стационарну намену,

б. 1 контејнер на 600 m² корисне површине (750 m² бруто површине) за пословање.

На микролокацијама отпад се прикупља путем корпи за одпатке које се постављају на местима значајног окупљања, одмориштима, раскрсницама, паркинзима и сл. На свим локацијама неопходно је обезбедити директан и неометан прилаз судовима за смеће за комунална возила и раднике чистоће, при чему ручно гурање контејнера не сме бити дуже од 15 m, по равној подлози, без иједног степеника (тротоар се обавезно гради са закошењем). Саобраћајнице којима ће се кретати специјална комунална возила за одвоз смећа, (димензија: 8,60 x 2,50 x 3,50 m, са осовинским притиском од 10 тона и полупречником окретања 11,00 m), морају бити најмање ширине 3,5 m за једносмерни и 6,0 m-за двосмерни саобраћај. У систему елиминације отпада, ван комплекса туристичког ризорта Јабучко равниште, треба предвидети мање рециклажно двориште где би се одлагао прикупљени отпад. Рециклажно двориште би имало функцију трансфер станице, одакле би се отпад даље одвозио или на место прераде у неки од регионалних рециклажних центара, или на место коначног одлагања на регионалну депонију.

11.2.3 Енергетска инфраструктура

Развој енергетске инфраструктуре на подручју прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” засниваће се на:

- успостављању ефикасног система планског управљања и експлоатације енергетских ресурса, уз примену савремених решења и модернизације система преноса и дистрибуције према светским стандардима која су адекватни за високопланинска подручја; и

- стварању услова за поуздано и рационално напајање електричном енергијом конзумног подручја туристичког ризорта, али и постојећих насеља и других туристичких локалитета.

За обрачун вршне потрошње електричне енергије усвојени су следећи нормативи по врстама корисника и локалитетима: минимум 2,5 kW по стационарном кориснику, 1,5 kW по запосленом/службеном лежају и 0,1 kW по дневном излетнику. За обрачун вршне потрошње електричне енергије за потребе жичара усвојен је параметар од око 60 kW на 100 метара висинске разлике инсталације. Укупна инсталисана снага електроенергије за потребе прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” и потребе приоритетних жичара износи минимум 18 MW (односно укупно око 60MW за пун капацитет и цео систем жичара туристичког ризорта, што намеће и оправдава изградњу далековода (ДВ) и трафостанице (ТС) 110/35(20) kV, као најоптималнијег решења).

За потребе поузданог снабдевања електричном енергијом туристичког ризорта „Јабучко равниште”, планирана је изградња следећих напојних и дистрибутивних водова и објеката и то:

1. Изградња ДВ 110/35 kV на правцу ТС 110/35 kV Сврљиг- туристички ризорт, до нове трафостанице ТС 110/35(20) kV на локацији „Болван” (јужно од ризорта између планираних путева из правца Мирковаца и Топлог дола). Предвиђено је да овај далековод у првој фази развоја туристичког ризорта „Јабучко равниште” ради под напоном 35 kV. Планирано је да ТС 110/35 kV, буде у згради, унутрашње монтаже због специфичних климатских услова.

2. Изградња нове ТС 35/10(20) kV (2 X 8 MW у првој фази) на локацији „Болван” (у непосредном контакту са ризортом) на коју ће се (као помоћно и резервно напајање до реализације ДВ 110/35 kV) двострано из правца Темске и Калне прикључити два ДВ 35 kV, којима се може обезбеди напајање око 8 MW, што представља 50% потребне енергије за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште”. Такође је предвиђено повезивање ТС 110/35(20) kV и ТС 35/10(20) kV на локацији „Болван” краћом ДВ 35 (20) kV.

3. Изградња новог (надземног и кабловског) ДВ 35 kV, на правцу постојеће ТС 35 kV Темска- планирана ТС 35/10 kV Топли До-туристички ризорт ТС 35/10(20) kV „Болван” којим може да се обезбеди напајање око 4(+2) MW.

4. Изградња новог (надземног и кабловског) ДВ35 kV од постојећег ДВ35(10) kV Кална-Мездреја преко Ћуштице до туристичког ризорта и нове ТС 35/10(20) „Болван” којим може да се обезбеди напајање око 4 MW.

5. Изградња више кабловских деоница ДВ мреже 10(20) kV на правцу од нове ТС 35/10(20) „Болван” ка туристичком ризорту (три) и скијалишту (једна и то по гребену с обзиром на локације погонских станица) у складу са дефинисаним параметарима снаге и енергије.

6. Изградња више ТС 10(20)/0.4 kV према урбанистичким условима као слободностојеће или у гаражном делу објеката; (ТС и ДВ 20 kV у перспективи ће представљати основу далеководне мреже и радиће се по правилу кабловски).

Од ТС 10(20)/0.4 kV предвиђени су нисконапонски кабловски разводи до потрошача (кроз кабловску канализацију и директно полагањем у земљу), као и јавна расвета улица и других јавних простора. Објекти јавне расвете се планирају са кабловском мрежом у тротоарским зонама и зеленим површинама, ширине један метар. Објекти осветљења стаза се планирају са кабловском мрежом у зони изван скијашких стаза, ширине један метар.

По нормативима потребне инсталисане снаге за стационарне кориснике, запослене, дневне излетнике, рекреативну и скијашку инфраструктуру, техничку базу скијалишта, инсталисана снага за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште” износи минимум 18 MW. Са коефицијентом једновремености од 0,8 треба обезбедити укупну снагу од око 14.4 MW. Ова снага биће распоређена у 20 трафостаница 10(20)/0.4 kV (10 у објектима и 10 слободностојећих) и то: 2 ТС у зони главног хотела, 3 ТС у зони минихотела, 4 трафостанице у зони вишепородичних кућа, 4 ТС у зони туристичког села, 2 ТС у зони једнопородичних кућа, 2 ТС у зони пансиона, 1 ТС у зони техничке базе и 2 трафостанице у зони скијалишта.

11.2 .4 Телекомуникациона инфраструктура

Развој телекомуникационе инфраструктуре на подручју прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” засниваће се на успостављању ефикасног система веза и савременим сервисима за пренос података и пружање мултимедијалних услуга. С обзиром на топографске карактеристике простора, основу инфраструктуре телекомуникационе мреже представљаће оптички каблови, радио релејни (РР) телефонски систем са својим станицама и антенским стубовима, мобилна телефонија и дигитални системи преноса (SDH технологије), чији капацитети нису ограничени и могу задовољити будуће потребе развоја.

За обрачунавање капацитета телефонских прикључака примењени су следећи нормативи по врстама корисника: минимум 15 веза на 100 туриста (стационарних корисника), минимум једна веза на 10 запослених и минимум пет веза на 100 излетника. Планирана мрежа фиксних телекомуникација припада мрежној групи 019 Зајечар преко АТЦ Књажевац (алтернативно и 010 Пирот преко АТЦ Пирот у зависности од двостраног повезивања на телекомуникациони систем из правца Темске, чиме би се обезбедио резервни пут и осигурала непрекидност телекомуникационог саобраћаја, што је од нарочитог значаја за пренос података). Планом се предвиђа формирање дигиталног комутационог елемента на Јабучком равништу кога чине системи преноса, једна јавна дигитална телефонска централа и више посебних-кућних централа, на које ће се повезати сви објекти ризорта.

Прикључак туристичког ризорта „Јабучко равниште” на јавну мрежу предвиђен је на следећи начин:

1. оптичким кабловима из два правца што би било технички најбоље решење (које би омогућило како развој савремених телекомуникационих

услуга на локалитету и окружењу- успутним селима као и поузданост система) и то:

– Књажевац - Доња Каменица – Кална - Црни Врх - туристички ризорт „Јабучко равниште” у дужини од око 65 km (у коридорима постојећих путева II реда Р-121 Књажевац-Кална, II реда Р-243 Кална-Јања и локалног пута Л-16 Јањски мост-Црни Врх-Јабучко равниште); и

– Темска-Мирковци- туристички ризорт „Јабучко равниште” у дужини од око 20 km (у

коридорима постојећег пута II реда Р-121 Темска-Церова и планираног пута Церова-Мирковци туристички ризорт „Јабучко равниште”); или Темска-Топли До-Ракитска гора- туристички ризорт „Јабучко равниште” у дужини од око 30 km (у коридорима постојећег пута Темска-Топли До и планираног пута Ракитска гора - туристички ризорт „Јабучко равниште”).

2. радио-релејном везом на релацији Књажевац - Тупижница - ТЦ „Јабучко равниште”, која би се састојала из два дела:

а) Књажевац- Тупижница капацитета 63 x 2 Mbit/s; и

б) Тупижница- ТЦ „Јабучко равниште”, са пасивним рефлектором на коти 1.629 m n.v. (врху изнад платоа Јабучког равништа) капацитета 21 x 2 Mbit/s - СТМ1 (ова радио веза би била стална резерва за ризорт, а могла би да се изгради одмах у првој фази, пре реализације оптичког кабла и да послужи као веза на јавну мрежу, јер се може реализовати знатно брже од оптичког кабла).

3. преко јавне телефонске централе и телефонским мрежама у самом комплексу.

4. преко локалне телекомуникационе инфраструктура у насељу.

У комплексу туристичког ризорта „Јабучко равниште”, потребно је изградити јавну телефонску централу у посебном објекту или контејнеру, према условима Телекома Србија. У централу би се завршавале спољне-приступне везе, а њен капацитет је процењен на 1.024 ПОТС прикључака, 512 АДСЛ прикључака и 32 СХДСЛ прикључка. Централа треба да покрије следеће потребе у првој фази реализације: по један прикључак за сваку смештајну јединицу (вишепородични објекти, једнопородични објекти и пансиони) односно 600 бројева; око 120 прикључака за запослене; 140 прикључака за све посебне централе (у хотелима, минихотелима и туристичком селу); и 14 прикључака у резерви. Јавна телефонска централа треба да има могућност проширења, због евентуалне изградње друге фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште”. У телефонској централу треба да се заврши јавна телефонска мрежа комплекса, која телефонским кабловима повезује све објекте насеља. Процењено је да је за ову мрежу најбоље изградити ТТ канализацију у тротоарима централних саобраћајница насеља, јер се на тај начин омогућава њена економична модернизација у наредном периоду. У осталом делу локалитета каблови би се полагали у земљу (зелена површина уз саобраћајнице – стазе између објеката).

За главне смештајне објекте туристичког ризорта (хотеле, минихотеле и туристичко село) предвиђа се више посебних-кућних централа са капацитетима који покривају све смештајне јединице објеката. Иако детаљно

планирање броја телефонских централа и њихов размештај по објектима није могућ док се не знају власници објеката и њихова тачна структура, планом је предвиђен оптимални-оквирни број и капацитет централа и то:

- у главном хотелу једна централа од 300 бројева;
- у три објеката породичних хотела по једна централа са по 130 бројева (укупно укупно 3 централе са 390);
- у туристичком селу (кондотелима који у првој фази имају 12 објеката смештених просторно у две групе од по 6 објеката), предвиђена је по једна централа за сваку групу објеката, са по 360 бројева, (укупно 2 централе са 720 бројева за укупно 700 смештајних јединица у првој фази). За повезивање посебних-кућних централа са припадајућим објектима предвиђена је мања телефонска мрежа између објеката и централе.

Предвиђен је интезиван развој мобилне телефоније која у потпуности треба да покрије шире подручје туристичког ризорта „Јабучко равниште”. У оквиру туристичког ризорта „Јабучко равниште” предвиђа се и одговарајућа јединицу поштанске службе смештена у оквиру Центра за посетиоце Парка природе.

Предвиђена кабловска мрежа (КДС инсталација) за дистрибуцију радио (РА) и телевизијских сигнала (ТВ) сигнала на начин утврђен као и за осталу комуналну инфраструктуру. Планирано место за смештај главне станице (ГС) је у реону туристичког села у објекту планираном за смештај посебне ТТ централе. Траса положених цеви за прикључење даје се у условима за изградњу објекта.

11.2 .5 Термотехничке инсталације

Развој ситета гасификације и топлификације засниваће се на критеријумима еколошке подобности и економске ефикасности, што је посебно важно у условима заштићених природних добара. За грејање објеката туристичког ризорта, предвиђен је развој система централизованог грејања са примарним енергентом течним нафтним гасом (ТНГ), и алтернативним енергентима електричном енергијом и соларном енергијом (као и другим обновљивим изворима енергије - ОИЕ), и за појединачне објекте алтернативно, чврстим горивом и то дрветом. Поред соларне енергије (са могућношћу сезонске акумулације и њеног коришћења током зимских месеци), као ОИЕ се може користити енергија настала прерадом био-отпада (из сеоских средина у непосредној близини ризорта), тзв. био гас који може служити као допунски енергент у оквиру енергане. Због предвиђених акватичких садржаја могућа је комбинација догревања соларне топле акумулиране воде гасом или електричном енергијом. Развој система гасификације предвиђа изградњу локалних инфраструктурних мрежа за снабдевања ТНГ чије су примарне инсталације предвиђене у коридору саобраћајница, са мерним гасним регулационим станицама (МГРС) и чије се инсталације касније могу користити у систему гасне инфраструктуре (након перспективне реализације доводно- разводних гасовода). Ради смањења топлотних губитака, неопходно је инсистирати на изради пројеката смањења топлотних губитака постављањем топлотне изолације на планиране објекте.

Према намени простора и бруто грађевинским површинама објеката, коришћењем специфичних топлотних оптерећења срачуната је потребна

количина топлоте (за грејање простора, вентилацију појединих објеката и загревање воде за санитарне потребе), што износи око 34.450 kW. За концентрисане веће садржаје и пословне објекте предвиђа се појединачан прикључак сваког појединачног потрошача на гасни развод, са индивидуалним мерењем утрошеног гаса. Такође за ове објекте се предвиђа локална котларница, док се за загревање топле потрошне воде и кување директно користи гас. За мање смештајне и пословне јединице гас се може користити путем индивидуалних комби котлова или путем гасних пећи. Где то услови дозвољавају препоручује се инсталација централне припреме санитарне потрошне воде. За складиштење ТНГ предвиђено је седам локација, са свим потребним пратећим инсталацијама и то: резерворског простора укупног капацитета од 150 до 300 m³ (2 до 4 укопане цистерне од 50 до 100 m³); претачко-компресорске станице; испаривачко-редукционе станице; котларнице за потребе испаривача; гасовод са пратећом арматуром. Резервоари ТНГ се смештају у адекватну комору од армираног бетона потребних димензија у зависности од величине резервоара. Горња ката резервоара налази се минимум 60 cm од коте терена, а растијење од плашта до плашта резервоара је 2,0 m. Заштитна зона се предвиђа од мин 7,5 m. Максимални радни притисак у резервоару је 16,7 бара, док је сва арматура декларисана на 25 бара. У случају довођења природног гаса у просторији испаривачко-редукционе станице ће бити постављена мерно редукциона станица за природни гас а систем ће даље бити повезан гасоводом до свих потрошача на локацији. Смештај котлова предвиђен је у котларницама која се налазе у оквиру подрума или у оквиру просторија самог апартмана (потребне површине за смештај котлова и опреме). У самим објектима предвиђени су и индивидуални димњаци одговарајућег пресека и укупне висине одређеног према условима заштите животне околине. За објекте гаража предвиђена је принудна вентилација и одимљавање простра.

За котларнице треба обезбедити просторије које треба да буду следећих димензија: дужина и ширина у зависности од усвојене опреме са потребним просторима за пролаз и сервисирање опреме; и висина у зависности од опреме али не мање од 2,8 m. Поред наведеног котларница мора да задовољи и друге услове: мора имати природну вентилацију; могућност одвода отпадних вода у канализацију; добро осветљење; врата потребних димензија за уношење опреме. Планом су предвиђени коридори за постављање секундарних гасовода, као и локације за могуће објекте мерне и регулационе станице за гас.

11.2 .6 Озелењавање површина

На простору Јабучког равништа смештени су одређени капацитети и физичке структуре потребне за употпуњавање понуде летњег и зимског туризма и рекреације. Они су формиран на простору веома атрактивног пејзажног израза, како по свом морфолошком тако и по свом вегетацијском облику. Ове карактеристике нарочито су изазовне у летњем периоду године, када до пуног израза долазе веома бујни, густе и миришљави травни покривачи, богати разноврсним цветним травно зељастим биљкама. Групаације шумског растиња, нарочито букове шуме, доприноси изразу овог простора. Мозаик шуме и ливаде или пашњака употпуњује полужбунаста црна боровница заступљена у знатној количини, чију заједницу употпуњују безброј миришљавих и лековитих трава (планински кантарион, шафран, смиље, мајчина душица и др.). Простор на коме је лоциран овај спортско-рекреативни

центар, обилује пејсажним квалитетима највише категорије, те их у томе смислу треба и сачувати.

Део шуме од Јабучког равништа, који се протеже до Дојкиног врела као и букову шуму коју пресецају скијашке стазе а налази се јужно од Јабучког равништа неопходно је уредити као парк шуму. Аутохтону букову врсту треба сачувати, а санитарном сечом, пошумљавањем и другим мерама подићи њен квалитет. У овако санирану шуму треба изградити и поставити: стазе, сенике, столове са клупама, са дистанцама 200-300 m. Простор на коме су лоцирани смештајни капацитети и кафе барови, треба обрадити декоративним биљним врстама, четинара, листопадних и зимзелених и цветних жбунастих врста, као и теренским цветним насадима погодним за ову висинску зону, а произишлих из аутохтоних цветних врста. Оваква обрада биће контраст околном простору, а доприносиће осећају урбаногене средине. Простор спортских активности треба засенчити одговарајућом врстом листопадног дрвећа (*fagus sylvatica*), а на овај начин у летњем периоду терени ће бити заштићени од јаког сунца док ће у хладнијем периоду (када отпадне лишће) бити осунчани. Простор једнопородичних кућа лоциран је усред шумског комплекса. Ову зону треба обрадити декоративним цветним аранжманима, а обраду препустити корисницима објеката. Простору треба дати карактер цветног пропланка, култивисаног и прилагођеног викенд боравку. Шумски простор око викенд насеља, односно шуму између Јабучког Равништа и Дојкиног врела такође треба уредити као парк - шуму, аутохтоне букове врсте.

Скијашке стазе у летњем периоду године, такође морају да одају слику активне неге, тим пре што су ови терени (због крчења шуме) склони ерозији, а у зимском периоду непогодни за скијање. Израда стаза мора бити пажљиво изведена (сечење стабала, чупање и вађење пањева, заштита од ерозије затрављивањем, водити рачуна о времену и начину сетве). Травна смеша погодна за ову сврху је:

- *festuca rubra* (црвени вијук) - 16 kg/ha
- *lotus corniculatus* (жути звездан) 11 kg/ha
- *trifolium patensis* (бела детелина) 7 kg/ha
- *poa pratensis* (трава ливадарка) 11 kg/ha

Након ницања траве треба вршити прехрањивање азотним ђубривима. Одржавање стаза у првој, другој и тећој години треба обавити на начин како је то условљено за ову врсту терена, односно скијашку стазу. Сваке осме године поступак треба поновити. На деловима где стазе прелазе кроз шуму неопходно је изградити појас од ниских жбунастих врста који би послужио као амортизер при паду смучара. Ширину појаса предвидети у просеку 1,5 m с обадве стране. Ова акција се предузима као заштита од удара о дрвећеа. Садњу треба извршити у групама тако да је једна врста у порасту дужине око 100 cm. Врсте погодне у ову сврху су: *Lonicera nigra*, *Corylus avelana*, *Vitsurnum cantana*, *Forsythia europea*, *Prunus caurocepasus*, *Pinus mugnus* (План детаљне регулације, 2009).

Траву на стазама треба обавезно косити како не би дошло до загушења и уништавања врста. Кошење обавити два пута годишње. Сено одмах односити да се не би трава гушила. Нордијску стазу утврђену овим планом засенити и обележити, дуж стаза, садницама четинара и то: *Picea excelsa*, *Pinus nigra*. Ову

садњу треба обавити на местима где нордијска стаза не иде кроз шуму или не дотиче шуму.

Водену акумулацију предвиђену на простору Јабучког равништа треба утврдити и обалу обезбедити путем тз. инжењерске биологије, формирањем засада уз обалу путем одређене технике, која се примењује ради утврђивања и учвршћивања обале. Пејзажној обради посебно подлеже саобраћајница која снабдева спортско-рекреативни центар. Ради безбедности возње треба извршити сечу шуме најмање 2,5 m од пута, и не треба затварати одређене атрактивне визуре. Деонице склоне ерозији заштитити пошумљавањем. Све просторе, који нису под шумским покривачем, а склони су ерозивним процесима пошумити (саднице четинара садити на терасице). Терасице радити строго по изохипси са контра нагибом од 30% према падини. На прелазима преко јаруга извршити подзиђивање терасице рустиколним зидом. Мелиорацију извршити белим бором, смрчом или јелом.

11.3 Правила за изградњу објеката

Планом детаљне регулације „Прве фазе туристичког ризорта Јабучко равниште” утврђена су и правила за изградњу објеката. Општи циљ урбанистичко-техничких услова умерен је на остваривање таквих грађевинских структура које ће формирати јединствене и органске целине. Одреднице дате у Плану су изведене на основу проучавања групација и кућа у оближњим насељима и на основу климатских, амбијенталних и других карактеристика овог планског подручја. Утврђени услови се могу применити на шире подручје Старе планине и уз мање модификације могу послужити као урбанистичка правила за цело подручје туристичке дестинације. Детаљним урбанистичким планом дефинисани су основни урбанистички параметри који се односе на програмски садржај, капацитет, намену земљишта, као и хоризонталну и вертикалну представу физичке структуре. Ови елементи ће бити даље разрађени приликом израде пројекта, и у том смислу представљају урбанистичку обавезу пројектанта објеката. Приликом парцијалног пројектовања и изградње појединих објеката (у етапама) потребно је водити рачуна о целовитости концепције и организације целине, односно обезбедити да у свакој етапи реализације изграђени комплекс делује као целина не нарушавајући при томе општи концепт просторног размештаја и организације садржаја.

Видни материјали треба да су природни: камен, дрво, малтер, стакло. Сви видни делови темељних зидова; подрумских зидова и сокле треба да се раде од камена или да се облажу каменом. Ломљеним каменом одређеног слога или неправилним слогом. Пожељно је да камен буде из локалних мајдана (црвенкасте боје). Фуге између камења, ако су изражене, не треба фарбати. Зидови могу бити од разних тврдых материјала, опеке, блокова разних врста, скелетни системи (дрвени, бетонски, челични). Зидови могу бити рађени од талпи, дебала и монтажа од разних сендвич панела.

Фасаде могу бити обрађене: у дрвету, камену, малтерисане ако су у питању скелетна бетонска конструкција, опека или неки други блокови. Такође, фасада треба да се малтерише ако су панелни фасадни зидови од неодговарајућих вештачких материјала (пластика, метал итд.). Дозвољена је умерена употреба кулије зидова као и зидова обрађених фасадном и ломљеном опеком (до 30% од површине фадасног палтана) изнимно мањи

зидови у целости. Преовлађујућа треба да буде бела боја или светли тонови пастелних нијанси али тако да се боје алтернирају или да целе групације имају један тон.

Приступне стазе, тротоари, пешачке улице и тргови треба да су обрађени уз минималну употребу видног бетона. У случају да је бетон видан не сме да буде заступљен у оквиру јединице мере од (1 m²) више од 30%. Ако се употребљава бетон тако да је видан до 30% треба у њега уграђивати камен, шљунак или неки други природни материјал. Употребљавати природне материјале: камен, дрво, опека, разне видове калдрме итд. Повезивање камена за поплочавање је обавезно на свим трговима и у пешачким зонама изузев колских путева. Захтева се доследност боје и стила плочника на јавном земљишту, док се за приватно земљиште подстиче варијација боја, површина, текстуре и узорка. У неким случајевима као што су покривене пешачке стазе, степенице или издигнуте терасе, камене плоче могу бити прикладне. Такви плочници укључују камене плоче на бетонској подлози, гранитне коцке на песку, или сечени камен као што је гранит или пескиране плоче на бетнонској подлози.

Нагиби, рампе и сигурносна ограда морају да одговарају локалним условима са могућношћу приступа хендикепираним особама. Рампе могу бити конструисане од било ког материјала за плочнике који су наведени, ако обезбеђују глатку, употребљиву површину. Зидови поред рампи могу бити направљени од било ког материјала за плочнике који су наведени. Зид дуж прилаза за хендикепиране особе може бити виши од зида за седење како би носио тежину држача за руке ако се тако постиже боље уклапање са пројектом целокупне зграде/пејзажа.

11.4 Процена потребних улагања за развој планираних садржаја прве фазе развоја пројекта Стара Планина

Процена укупно потребног износа улагања за изградњу свих планираних садржаја прве фазе развоја пројекта Стара Планина базира се на уобичајеним трошковима градње објеката сличних карактеристика у свету, коригованим за специфичности српског грађевинског тржишта. Основне карактеристике саме локације такође утичу на биласирање потребних средстава, како за изградњу инфраструктуре, тако и за изградњу супраструктурних објеката. Реч је пре свега о карактеристичној планинској локацији, код које цена земљишта није ограничавајући фактор развоја (планинско земљиште, ненасељено подручје, нема изграђених објеката) али у исто време локацији која је удаљена од тржишта грађевинског материјала, што у сваком случају поскупљује и отежава градњу објеката. У разматрању утицаја фактора развоја саобраћајне инфраструктуре на развој туризма утврдили смо, да је за успех Старе планине на туристичком тржишту пресудан фактор изградња атрактивне саобраћајнице која би ову дестинацију приближила најзначајнијим путним правцима у Републици. Пут Церова – Мирковци - Јабучко равниште је од изузетне важности, не само за укупан развој туризма и атрактивност дестинације, већ и за изградњу туристичких објеката. Управо ова саобраћајница утиче да цена изградње објеката буде око 5% мања уколико би се материјали и опрема транспортовали овим путним правцем. У том смислу, у рекапитулацији се даје глобална инвестицијска структура пројекта заснована на процени да ће се искористити предности овог саобраћајног правца.

Опис	000 EVR
Припрема пројекта	1.934
Чврсти објекти	12.140
Ски лифтови	15.750
Ски стазе и заснеживање	15.463
Путеви и паркирање	775
Планинска инфраструктура	1.233
Возила и специјална опрема	1.649
Остало	2.602
Укупно	51.546
Резерва	5.155
СВЕ УКУПНО	56.701

Табела 42. Улагања у скијашки центар Стара планина

На основу досадашњег искуства у реализацији пројеката скијашке инфраструктуре утврђена је полазна основа за билансирање новчаних средстава. Укупна процењена средства омогућавају изградњу компактног скијашког система који ће имати стазе за све категорије корисника скијалишта али и комплетну инфраструктуру која је неопходна за функционисање скијалишта. Укупна потребна улагања процењују се на око 56,7 милиона EVR.

	EVR
Централни дестинацијски хотел	26.670.400
Продични хотели	25.490.000
Condotelі	66.093.000
MFU	10.873.600
SFU	10.950.000
В+В пансиони	2.825.000
Вансмештајни комерцијални објекти	3.281.250
Water fun центар	7.850.000
Скијашки центар Стара планина	56.700.600
УКУПНО	210.733.850

Табела 43. Укупна пословна улагања укључујући ски центар и ски-ризорт Стара Планина

Укупна пословна улагања за Прву фазу процењена су на 210,7 милиона EVR, и то 154 милиона EVR улагања у туристичку смештајну и осталу инфраструктуру и 56,7 милиона EVR улагања у систем скијашких стаза, жичара и осталих елемената скијашке инфраструктуре.

Будући скијашки центар и туристичко село (место за одмор) на Јабучком равништу потребно је повезати са постојећом инфраструктурном мрежом у подножју Старе планине. Поред модернизације постојећих и изградње нових путева, реч је о повезивању на постојећу мрежу електроснабдевања, канализације, водоснабдевања и телефоније. Сва потребна улагања везана за инфраструктурно повезивање Јабучког равништа са постојећим инфраструктурним системима у подножју планине (ван граница базног места за одмор) сносиће јавни сектор, а висина улагање је процења на износ од 25 до 30.5 EVR.

УЛАГАЊА У КАПИТАЛНУ ИНФРАСТРУКТУРУ	
САОБРАЋАЈ	
Саобраћајно повезивање - I варијанта	5 до 6 мил. EVR
Саобраћајно повезивање - II варијанта	6 до 7 мил. EVR
ЕЛЕКТРОСНАБДЕВАЊЕ	
Реконструкција постојећег далековода	0,5 до 1,0 мил. EVR
Изградња далековода Темска- Топли до-Јабучко равниште	3 до 4 мил. EVR
КАНАЛИЗАЦИОНА МРЕЖА	4 до 5 мил. EVR
ВОДОСНАБДЕВАЊЕ	
Водоснабдевање I	4 до 5 мил. EVR
Водоснабдевање II	око 2 мил. EVR
ТЕЛЕФОНИЈА	око 0,5 мил EVR
УКУПНО	Од 25 до 30,5 мил EVR

Табела 44. Улагања у капиталну инфраструктуру

11.5 Финансирање, управљачки модел и реализација

За успешан развој овог пројекта неопходан је управљачки приступ који подразумева стриктну контролу развоја пројекта као интегралног места за одмор. Развојна компанија "Стара Планина " д.о.о., формирана од стране Владе Републике Србије је одговорна за контролу хармоничног развоја овог пројекта, и посебно за аквизиције инвеститора и/или дивелопера са интернационалном праксом у развоју планинских зимско/летњих дестинација, посебно са аспекта развоја у управљању некретнимама.

Овај пројект претпоставља јавне инвестиције у финансирању екстерне инфраструктуре, а приватне и јавно/приватне инвестиције у развоју скијашке и остале туристичке инфраструктуре. Настојања су да се због интереса real estate тржишта избегне хаос и да се на дуги рок заштити вредност пројекта путем јасних правила игре и стандарда изградње и развоја места за одмор. Наиме око 70% инвестиција у смештајне капацитете прве фазе су инвестиције у туристичке некретнине, па се може очекивати значајан интерес улагача на овом јединственом и атрактивном простору.

Планира се да се све припремне радње за овај пројект (просторни и регулациони планови, земљишна политика и коначно екстерна инфраструктура) изведу до краја 2009. године, како би реализација пројекта могла започети почетком 2010. године. Претпоставља се да ће јавно предузеће Скијалишта Србије у првој фази преузети одговорност за финансирање и управљање скијашким системом Стара Планина. Овај је пројект отворен за преговоре са инвеститорима и/или дивелоперима. Влада Републике Србије преко „Стара планина“ д.о.о. може прихватити разговор о потенцијалној али рационалној промени предложеног пројекта који неће довести до смањења стандарда пројекта.

Нема сумње да би најподобнији партнер Србији у реализацији овог пројекта била једна од светски реномираних дивелоперских фирми са искуством у развоју сличних пројеката. То су по правилу развојне и инвестиционе компаније са искуством у развоју планинских и других места за одмор у различитим деловима света. Инвестирање ових компанија у транзиционе економије би било веома корисно, с обзиром да се ради о пројекту у транзиционој земљи. Заинтересоване компаније требало би да буду оспособљене да преузму даље планирање и дизајн пројекта, поред преузимања процеса финасирања, управљања пројектом, изградње и организације целокупног оперативног пословања будућег места за одмор Стара планина. Коначно, ове компаније треба да имају лак приступ оператерима хотела и кондоминијума, а такође и снагу за јаку маркетиншку промоцију пројекта. Као закључак треба истаћи, с обзиром да се ради о међународном тендеру, да је евидентно да се као учесници на тендеру очекују само озбиљни инвеститори/дивелопери. Пројекат овог обима и важности за Републику Србију може бити једино реализован као дугорочно одрживи пројекат који захтева доказане међународне референце потенцијалних понуђача.

11.6 Модел за имплементацију пројекта

Влада Републике Србије одлучила се да Пројекат развоја Старе планине Прве фазе, у делу који се односи на изградњу и управљање Местом за одмор “Јабучко равниште“, спроведе кроз уговорни - партнерски однос са стратешким партнером/суинвеститором.

Ово са разлогом што се, пре свега, ради о пројекту који изискује ангажовање значајнијих финансијских средстава и што, са друге стране, Република Србија не располаже одговарајућим искуством у овој области (изградња и управљање местом за одмор).

Предложени модел Уговора о заједничкој изградњи и јединственом управљању местом за одмор “Јабучко равниште” на Старој планини у складу је са важећим правним системом Републике Србије и већ постојећом праксом у изградњи значајнијих објеката.

Модел уговора представља сложен правни посао који се у суштини састоји из два посебна правна посла:

- уговора о заједничкој изградњи места за одмор и
- уговора о јединственом управљању изграђеним објектом.

Уговор о заједничкој изградњи места за одмор, као део целокупног уговорног односа регулише заједничку изградњу места за одмор. Уговор предвиђа, у суштини, да обе стране, Република Србија преко Дирекције за имовину РС и Д.о.о. „Стара планина“, Књажевац, као једна уговорна страна, и стратешки партнер/суинвеститор, као друга уговорна страна, преузму одређене обавезе и овлашћења у заједничком послу изградње места за одмор.

Д.о.о. „Стара планина“, као носилац изградње, преузима као своју основну обавезу да обезбеди потребно земљиште на коме би се у складу са важећим планским актима изградио заједнички објекат, односно обавезу да у своју корист обезбеди право коришћења ради изградње места за одмор на том земљишту.

а) Начин извршења обавезе Д.о.о. „Стара планина”

На делу земљишта потребног за изградњу места за одмор које се налази у државној својини Д.о.о. „Стара планина” већ има право коришћења, с тим што је у току пренос права коришћења на ово јавно предузеће и на другом делу земљишта у државној својини које тренутно користе друга јавна предузећа.

На земљишту које је у приватном власништву или земљишту у државној својини на коме физичка лица имају право коришћења као ранији власници тог земљишта, спровео би се, након усвајања одговарајућег планског акта – плана детаљне регулације, поступак експропријације у корист Доо “Стара планина” ради изградње објеката спортске, саобраћајне, енергетске и комуналне инфраструктуре у складу са важећим прописима.

С тим у вези се напомиње да је Законом о туризму предвиђено да се објекти туристичке инфраструктуре сматрају јавним објектима од општег интереса на које се примењују одредбе закона којим се уређује експропријација, што указује да је услов за експропријацију овог земљишта, у делу који се односи на изградњу туристичке инфраструктуре, усвајање наведеног закона.

Земљиште неопходно за изградњу туристичке инфраструктуре, као и земљиште за изградњу хотелских, односно смештајних капацитета, прибавиће се закључењем купопродајних уговора. У смислу важећих прописа, купопродаја земљишта у приватном власништву и купопродаја права коришћења земљишта у државном власништву на коме физичка лица као бивши власници имају право коришћења, је могућа и дозвољена.

Прибављањем у своју корист права коришћења на целокупном земљишту потребном за изградњу места за одмор, које ће тада бити сво у државној својини, Доо „Стара планина” стиче право да то земљиште приведе намени у складу са важећим планским актима.

То значи да је неопходно да се у међувремену усвоје одговарајући плански акти (план детаљне регулације) и изради потребна техничка документација у смислу одредби Закона о планирању и изградњи (што је све обавеза стратешког партнера/суинвеститора), како би се створили услови за издавање одговарајућег одобрења за изградњу.

Након изградње комплетног објекта (обавеза стратешког партнера/суинвеститора) и издавања употребне дозволе, Република Србија и ЈП „Бабин зуб” издају сагласност стратешком партнеру/ суинвеститору за укњижбу уговореног дела објекта на његово име.

б) Начин извршења обавезе стратешког партнера/суинвеститора

Стратешки партнер/суинвеститор треба са своје стране да преузима као основну обавезу, да организује и финансира комплетну изградњу и опремање места за одмор у складу са важећим планским актима и у уговореним роковима. То подразумева и израду комплетне инвестиционо техничке документације, сношење свих трошкова уређења земљишта за локацију на којој се гради објекат, као и обезбеђење свих потребних дозвола надлежних државних органа и организација на име ЈП „Бабин зуб” као инвеститора.

Стратешки партнер/суинвеститор такође преузима обавезу да обезбеди одговарајуће гаранције за добро извршење уговореног посла. Уговор о

јединственом управљању местом за одмор, као део целокупног уговорног односа, регулише јединствено управљање изграђеним објектом у уговореном року. Управљање изграђеним објектом – местом за одмор поверава се стратешком партнеру који обезбедјује потребно знање у тој области (know how).

У том циљу, одмах након добијања употребне дозволе, инвеститор цео објекат предаје на управљање стратешком партнеру који се, заузврат, обавезује да местом за одмор управља у складу са потребним стандардима као добар и савестан партнер високо специјализован за ову врсту посла и да за то плаћа одговарајућу годишњу накнаду на терет укупног прихода, односно профита (обрачунатог сразмерно проценту власништва Републике Србије на изграђеном објекту). Плаћање накнаде стратешки партнер такође обезбеђује одговарајућим гаранцијама.

11.7 Правни и плански основи реализације прве фазе развоја туризма на Старој планини

У складу са концептом развоја туризма и смерницама које смо утврдили, примењујући методологију стратегијског мастер планирања, издвојили смо основне пројекте који се односе на туристичко уређење простора Старе планине. Применом правила, стандарда и принципа у развоју планинских дестинација, пројекте уређења одвојили смо у посебне функционалне целине. Реализација пројеката поред стратегијског планирања подразумева и поштовање одређених правних и планских оквира и смерница.

Правни основ за реализацију пројекта прве фазе развоја туризма а самим тим и за туристичко уређење простора Старе планине садржи се у:

- Закону о планирању и изградњи („Службени гласник РС”, број 47/03 и 34/06).
- Правилнику о садржини и изради планских докумената („Службени гласник РС”, 60/03)
- Правилнику о садржини, начину израде, начину вршења стручне контроле урбанистичког плана, као и условима и начину стављања плана на јавни увид („Сл. гласник РС”, број 12/04).
- Закону о процени утицаја на животну средину и Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину („Сл. гласник РС”, број 135/04, члан 5 и др.).
- Закону о туризму („Службени гласник РС”, 36/09).
- Закону о јавним скијалиштима („Службени гласник РС”, 46/06).
- Закону о Просторном плану Републике Србије („Службени гласник РС”, 13/96).
- Уредби о утврђивању Водопривредне основе Републике Србије („Службени гласник РС”, број 11/2002).
- Уредби о заштити Парка природе Стара планина („Службени гласник РС”, бр.23/2009).
- Одлуци о усвајању Плана детаљне регулације („Службени лист Општине Књажевац”, бр. 9/08).

Плански основ за реализацију пројекта прве фазе развоја туризма а самим тим и за туристичко уређење простора садржи се у:

- Просторном плану Републике Србије („Службени гласник РС”, 13/96);
- Просторном плану подручја „Бабин зуб” у оквиру општине Књажевац (СО Књажевац, 1982.), на основу ког је урађен Детаљни урбанистички план комплекса Јабучко равниште (1984.);
- Просторном плану подручја Парка природе и туристичке регије Стара планина („Службени гласник РС” бр. 115/2008);
- Програму развоја планинског туризма на подручју Старе планине („Службени гласник РС” бр.85/2007);
- Stara Planina **Phase 1a**, Ecosign Mountain Resort Planners Ltd. Whistler, BC Canada, March 2009, Министарство економије и регионалног развоја и ЈП „Бабин Зуб”;
- Програму за израду урбанистичког плана за прву фазу туристичког ризорта „Јабучко равниште” на Старој планини.

Програмом за израду урбанистичког плана предвиђена је намена предметне просторне целине:

- туристичко услужна намена (туристички смештај са комплементарним садржајима);
- зелене површине (шуме, пашњаци, уређене зелене површине);
- саобраћајна и јавна намена (саобраћајне површине, зоне паркинга, комплекс визитор центра, јавни садржаји);
- рекреативна и спортска намена (алпско скијалиште, полигони ски-школа, зона рекреације);
- сервисно-комунална намена (комунална инфраструктура, техничка база скијалишта).

11.8 Анализа концептуалних решења прве фазе развоја туризма

Полазећи од решења датих у Плану детаљне регулације и Мастер плану указаћемо на најзначајније елементе прве фазе развоја туризма на простору Старе планине.

Планом су уз извесна одступања преузети стандарди планирања, као и решења организације и функционисања места за одмор (ризорт) која су утврђена Мастер планом. Одступања су настала због тежње и вероватно захтева инвеститора да се већи део смештајних капацитета планира на земљишту које је у државном власништву. Ово одступање ће утицати на амбијент и функционалност ризорта, јер неће моћи да се у потпуности искористи лепота и динамичност пејзажа, као и изванредна локација ризорта у односу на скијалиште и кључне туристичке атракције подручја. Промена настала због неизвесног и дуготрајног прибављања земљишта, иако на први поглед безначајна може да поремети концептуални дизајн места за одмор, тако да је сасвим извесно да планирани оптимални капацитет смештајних

капацитета неће моћи да се реализује на овој локацији, бар не на начин како је то предвиђено мастер планом.

Други недостатак односи се на извесно маргинализовање кључне приступне саобраћајнице (Церова-Мирковци-Јабучко равниште) од стране планера и значаја који ће она имати, не само за приступ ризорту, већ и за организацију туристичких активности. Треба напоменути да је приликом израде мастер плана, обрађивачима тек у завршној фази стављено до знања да је могуће повезивање Јабучког равништа са кључним магистралним саобраћајницама старим и напуштеним путевима, који уз одговарајуће пажљиво пројектовање могу задовољити најстрожије стандарде за повезивање туристичких дестинација. Из тих разлога у мастер плану није довољно пажње посвећено овом путном правцу. Међутим, остало је нејасно зашто то није урађено у плану детаљне регулације, када су познати технички детаљи и траса ове саобраћајнице.

Овакав однос за собом повлачи нејасно решено питање административних, техничких и других услуга, односно димензију ослањања на капацитете окружења, као и проблем размештаја смештајних капацитета и других социјалних потреба за запослене у туризму. Остали технички детаљи, попут паркинга, саобраћајног система или система за третман и евакуацију отпадних вода могу се решити током саме реализације пројекта. Ту пре свега мислимо на потребу да се обезбеди једна мирнија зона, лишена претераног саобраћаја, поготову гужви током викенда и потребе да се извесни системи, као на пример канализациони систем и у почетним фазама пројектују имајући у виду целину равнојног пројекта ризорта. Структура смештајних капацитета доследно је преузета из мастер плана и представља компактну функционалну целину, која са другим елементима понуде чини основ веома конкурентне и савремене планинске дестинације. Пажљиво билансирани садржаји ризорта остављају утисак концептуално осмишљеног пројекта који на тржишту може да наступи као дестинација за све сезоне.

Скијашки центар је планиран као целовит скијашки систем који у понуди има стазе за све категорије скијаша. Модерна инфраструктура скијалишта подржана је системима за оснежавање стаза тако да је гарантовано скијање у већем делу скијашке сезоне. Међутим, уочавамо да је скијалиште развијено на нижим надморским висинама планине и на странама које су више изложене утицају сунца. То је за потенцијалну скијашку клијентелу из окружења и већег дела Србије прихватљиво и неће представљати препреку за стварање имица конкурентне дестинације. Али са друге стране овакав концепт не пружа прилику Старој планини да у почетним фазама развоја искористи несумњиву предност у располагању теренима за изузетне скијаше и потенцијалне такмичарске полигоне. Управо развој такмичарског полигона може Стару планину да сврста у атрактивне планинске дестинације а планерима из области маркетинга да пружи озбиљне могућности за стварање пожељне слике о овој планини.

Без обзира на све недостатке План детаљне регулације „Прве фазе туристичког ризорта Јабучко равниште” представља један од најсадржајнијих урбанистичких докумената, који се односе на туристичке целине и локалитете у нашој земљи. Планом су створени основи за реализацију комплексног система туристичког ризорта и делом прве фазе развоја скијашког система. У

даљем развоју након усавајања плана следи корак стрпљивог усаглашавања пројеката инфраструктурног опремања подручја, који су се и поред успешног сагледавања развојне целине подручја, кроз мастер план и просторни план, реализовани парцијално. Ту пре свега мислимо на пројекте развоја електроенергетског система и саобраћајница, који још увек имају димензију импровизације и локалног виђења развоја.

Усклађивање постојећег скијашког система са планираним жичарама и ски-стазама целовитог скијалишта, због познате инерције у развоју ових пројеката представља критичну тачку у развоју ски-центра. Развој почетне инфраструктуре на подручју Коњарника произвео је повећано интересовање за различитим планским интервенцијама у простору, које су свој облик добиле и у одређеним урбанистичким плановима. Иако овакви пројекти нису предвиђани мастер планом, могуће је, да због делимичног развоја инфраструктуре привуку пажњу инвеститора чиме би почела њихова реализација, без прецизног сагледавања користи за развој туризма у целини. Овакве активности су пратиоци свих озбиљнијих туристичких интервенција у простору, поготово када не постоји јасан план целовитог туристичког развоја и опредељење да се тако усвојени концепт бескомпромисно реализује. На Старој планини постоји веома прецизан плански концепт прве фазе развоја туризма и било би крајње нецелисходно одступити од планских решења, без обзира што се чини да се једноставнијим пројектима могу брже превазићи проблеми недостатка одговарајуће смештајне понуде.

Развој туристичких активности у окружењу и стварање туристичке понуде целе дестинације на изванредан начин занемарена је и стављена у други план због изузетног обима активности на развоју инфраструктурних пројеката и настојањима да се пронађе компетентни инвеститори који би могли да у потпуности реализују идеје обликоване планским документима. Мишљења смо да овакво опредељење није добро, јер развој додатних понуда или развој окружења представља изузетно важан фактор за успех целе дестинације на тржишту. Иако је Д.о.о. „Стара планина” формирана са циљем да се бави развојем туризма целог подручја евидентно је да у овој институцији не постоји кадровски потенцијал који овај проблем сагледава или размишља о оптималним планским решењима развоја додатних понуда у простору. Појединачни пројекти који се јављају у окружењу (опремање руралних објеката, изградња малих угоститељских капацитета, почетни развој агенцијске делатности, превозничке активности, трговине) производ су иницијативе појединаца који своју шансу за посао виде у туризму а не део систематске акције на унапређењу туризма.

Предност овог великог туристичког развојног пројекта је у подршци која постоји од стране туристичког сектора у оквиру извршне власти, али и у изграђености планских и урбанистичких механизма у складу са праксом развоја у земљама са развијеном туристичком привредом.

12. ПОГЛАВЉЕ

ДЕТЕРМИНАЦИЈА ЕКОЛОШКИХ КАПАЦИТЕТА ПРОСТОРА

Еколошки капацитет или капацитет животне средине дефинисан је као "способност животне средине да прихвати одређену количину загађујућих материја по јединици времена и простора тако да не наступи неповратна штета у животној средини" (Закон о заштити животне средине, "Службени гласник РС", број 135/04). При томе, потребно је цитирати и дефиниције релевантних појмова који се односе на капацитет, и то: "животну средину" – која је "скуп природних и створених вредности чији комплексни међуодноси чине окружење, односно простор и услове за живот" и "загађујуће материје", које су "материје чије испуштање у животну средину утиче или може утицати на њен природни састав, особине и интегритет".

Међународне препоруке за креирање политика и планирање развоја одрживог туризма (UNEP, WTO) експлицитно издвајају 12 циљева који се односе на економску целисходност, локални просперитет, запошљавање, социјалну правду, пуно задовољење потреба посетилаца, локално управљање и организовање, заштиту културног блага, благостање заједнице, физички интегритет предела/простора, биолошку разноврсност, мудро коришћење ресурса и чистоћу окружења.

У планирању развоја туризма на територији Старе планине мора се водити рачуна о тим препорукама, посебно о четири последња циља која се односе на животну средину у ширем смислу.

Поред тога, мора се водити рачуна и о Међународним плановима, програмима, конвенцијама и осталим документа из области животне средине које је Република Србија потписивањем и ратификацијом преузела и обавезала се на спровођење, а у вези са заштитом Парка природе "Стара планина" као што су:

- Рио декларација о животној средини и развоју и Агенда 21, (Рио, 1992.),
- Европска стратегија за одрживи развој,
- Конвенција о биодиверзитету, (Рио, 1992.),
- Рамсарска конвенција, (Рамсар, 1971.),
- Бернска конвенција, (Берн, 1979.),
- CITES конвенција, (Вашингтон, 1973.),
- Бонска конвенција, (Бон, 1979.),
- UNESCO MAB Programme, програм "Човек и биосфера", Парк природе "Стара планина" је кандидат за упис у Европску мрежу резервата природе,
- IBA Programme, International Birds Areas, Стара планина уписана као таква,
- IPA Programme, међународно значајна биљна подручја, Стара планина уписана као таква,
- Конвенција о прекограничном загађењу ваздуха на великим удаљеностима, (Женева, 1979.),
- Кјото протокол, (Кјото, 1997.),

- Бечка конвенција о заштити озонског омотача, (Беч, 1985.),
- Монреалски протокол, (Монреал 1987.),
- Европски програм о климатским променама,
- Самит у Јоханезбургу о одрживом развоју, (Јоханезбург, 2002.),
- Конвенција о грађанској одговорности за штете настале услед активности које су опасне по животну средину, (Лугано, 1993.),
- Директива о водама,
- Директива о квалитету ваздуха,
- Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту, (Женева, 1991.) и др.

Међутим, успешна примена принципа одрживости подразумева и претходно идентификовање индикатора, што представља обиман и веома сложен задатак. На основу искустава других земаља, он захтева дуготрајан, истраживачки рад (две до три године), с обзиром да број индикатора који се до сада користе износи неколико стотина, а на основу пет главних критеријума избора. Пошто у Србији, на нивоу институција и органа надлежних за туризам таква студија није рађена, то представља и објективно ограничење, да се у оквиру рокова и финансијских услова, индикатори одрживости туризма утврде и примене на примеру Старе планине.

Важно питање стратегије је идентификовање лимита развоја туризма. Модел/концепт "носећег/граничног капацитета" је дуго година предмет академских расправа у свету и његова примена на туризам претрпела је снажне и оправдане критике. Из тих разлога овај концепт је модификован, односно у њега је унет реалистички/прагматички приступ и тако да се у процени одрживости туризма све више користи модел "лимита прихватљивих промена".

За Стару планину може се рећи да су промене (утицај) које уноси развој туризма прихватљиве, уколико:

-не деградирају или повређују естетичност предела, посебно оних делова подручја на којима се планира интензиван развој туризма, у том погледу посебно је осетљиво подручје Јабучко равниште-Миџор, где је планирана изградња туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре (смештајних капацитета и жичара);

-не оштећују природна станишта и дивљи биљни и животињски свет преко мере која је дефинисана актима о заштити тих добара и вредности, или је њихова заштита регулисана међународним споразумима којима је наша земља приступила;

-не условљавају/генеришу прекомерно и неправилно коришћење природних ресурса, првенствено вода, шума, дивљачи, риба, лековитог биља и шумских плодова, изван законских оквира и оквира утврђених верификованим програмима и основама;

-не стварају отпад и смеће на местима и на начин који очито представљају проблем естетске и хигијенско-санитарне природе;

-не стварају додатно загађивање ваздуха, вода и земљишта, преко стандарда утврђених законом и другим актима.

Планирани облици развоја туризма, смештајни капацитети на конкретним дестинацијама, изградња и адаптација објеката и други радови у вези развоја туризма, развој саобраћајне и друге инфраструктуре, гледано на стратешком нивоу, не индукују прекорачење наведених услова/критеријума. Изузетак представља могући развој који би се остваривао без управљања и координације са нивоа целе дестинације.

Еколошки капацитети подручја свакако су изнад обима и врсте промена које се могу очекивати услед планираног туристичког развоја прве фазе Старе планине, односно тај развој, за сада, није лимитиран еколошким ограничењима већ тржишним, економским и социо-демографским условима изградње објеката, уређења простора, обављања делатности туризма и угоститељства.

Планирани туристички развој, у "контролисаним условима" своје реализације не треба да има негативан утицај на животну средину, а као главни фактори утицаја на околину сагледавају се повећање потрошње воде, количине и врсте отпадака и обима транспорта/саобраћаја.

Индиковани утицај на квалитет вода, с обзиром на очекивану знатно већу потрошњу, мора се одговарајућим техничким и организационим решењима учинити прихватљивим. Управо развој туризма треба да буде повод, уз одговарајућу финансијску и другу подршку, да се изграде и одржавају потребни канализациони системи, станице за пречишћавање и непропусне септичке јаме, као и да се реконструишу и прошире капацитети водоводних система и строго контролише и одржава квалитет воде у њима, за цело подручје туристичке дестинације, а не само за дестинацијски ризорт.

Други меродавни утицај је већа количина отпадака, што је редовна појава у свим туристичким дестинацијама, која мора представљати подстицај за ефикасно решавање питања комуналне хигијене на целој територији општине. Правилно одлагање и благовремено одвожење смећа, уз одређивање места за на којима ће се депоновати, и са којих ће се даље евакуисати кабасти отпад, морају представљати основу система управљања комуналним отпадом.

Повећање саобраћајног промета је извесно, како изградњом путева до Старе планине, тако и због кретања туристичких посетилаца мрежом регионалних, локалних и сеоских путева. Мере смањења утицаја саобраћаја на ваздух, земљиште, воде и биљни свет су већ стандардизоване и треба их само локално применити, а генерално – подразумева се осавремењивање возног парка и све већа употреба мотора са значајно редукованим отровним и штетним издувним гасовима.

Закон и подзаконски акти који се односе на животну средину, урбанистичко планирање, планирање и изградњу објеката и туризам су оквир на коме треба, систематизовати сва меродавна питања из међуодноса туризам-животна средина.

Важан корак у сваком случају је и израда анализа утицаја појединачних пројекта на животну средину У многим случајевима у свету, али и у нашој земљи, неуспех у погледу идентификовања и решавања проблема животне средине проузроковао је велика одлагања у реализацији или је водио директном одбијању планова који су урађени. Обраћајући одговарајућу пажњу

на факторе заштите околине у раној фази, могуће је знатно убрзати укупан процес планирања, у зависности од прописа који се примјењују.

Важно је имати на уму да аспекти заштите животне средине морају бити укључени од самог почетка. Делотворан начин да се ово уради, јесте да се примени техника дијалога, с једне стране водећи рачуна о техничким и економским аспектима пројекта, а са друге о захтевима заштите животне средине.

Резултат је једна врста дијалектике планирања која дозвољава да се пројекат креће корак по корак напред, све док не буде спреман за подношење и реализацију.

У реланости једног ски-подручја ово значи да сваки корак у планирању мора бити започет кораком процене заштите животне средине и обрнуто. Резултат је учестао процес у коме се план ски-подручја стално прилагођава, а план заштите животне средине се мења као одговор на свако прилагођавање.

Процена утицаја на животну средину укључује многобројне факторе у зависности од појединачне ситуације на подручју које се треба развити.

Природно, најпре се узима у обзир подесност терена за спортове на снегу. Ово укључује такве потенцијалне опасности као што су опасност од одроњавања стена, различита клизишта и лавине, због чега се морају предложити одговарајуће мере за ону опасност за коју се утврди да постоји.

На Старој планини се посебно, први приоритет мора дати заштити извора за снабдевање питком водом. Ове потребе комбинују се са разматрањем опција прављења снега и отицања вода са ски-стаза под заједничким насловом управљања површинским водама. За будуће потребе јавне канализације одређеног ски-подручја, укључујући снабдевање електричном енергијом, затим депоније и отпадне воде, морају се пронаћи решења узимајући у обзир постојећу инфраструктуру. У овом смислу, пројекат развоја ски-подручја у ствари може служити као катализатор решавања постојећих проблема.

Утицаји на биодиверзитет (флору и фауну) представљају другу област о којој се мора водити рачуна, као што су то утицаји на пејзаж, питања експлоатације земљишта и културног наслеђа.

На крају, процена утицаја на животну средину мора водити рачуна о оним аспектима локалног и регионалног развоја на које ће утицати пројекат развоја ски- подручја, укључујући питања као што су утицаји на тржиште радне снаге, обим саобраћаја, изградњу некретнина и регионалну привреду и културу.

Упркос великом броју појединачних фактора који су укључени, једнако је важно не занемарити ни ширу слику. Вода из малих језера која се користи за прављење вештачког снега, на пример, може се користити у сврхе наводњавања травњака или за потребе локалних хотела као вода која није за пиће. На сличан начин, мере пошумљавања и поновног засејавања травнатих површина могу се комбиновати са реорганизацијом експлоатације пољо-привредног земљишта како би се побољшала ситуација са отицањем вода и клизиштем на ски-стазама.

Значајна синергија може се мобилизовати и искористити комбиновањем домаћих стручњака и знања и техничких вештина са знањем и искуством страних стручњака који се доведу на пројекат. Дужна пажња у погледу идентификовања и интеграције ових домаћих знања и техничких вештина нарочито је битна у случају пројекта Стара планина, јер би упоредо са развојем појединачних пројеката развијала се и компетентност домаћих стручњака у овладавању знањима и вештинама за процесе управљања и развоја туризма.

Једна таква процена осигураће да почетни дијалог који укључује техничке и комерцијалне аспекте, као и аспекте заштите животне средине може водити једном у потпуности интегрисаном процесу планирања који представља једну заокружену целину састављну од делова и који, у идеалном случају, задовољава потребе и жеље свих укључених страна.

ЗАКЉУЧАК

Планинске дестинације спадају у најатрактивније и најпосећеније туристичке дестинације у Европи, а пространи планински терени погодни за развој скијалишта представљају најзначајнију ресурсну основу за развој планинског туризма. Смештене у амбијенту атрактивног природног окружења, на просторима који пружају мало шансе за развој широког спектра привредних активности, планинске туристичке дестинације су постале важан чинилац развоја туризма, али и привредног развоја руралних подручја многих земаља.

Више од једног века текао је процес обликовања туристичких дестинација планинских подручја, и процес формирања једног од најсложенијих производа у области туризма. Динамичне економске промене у европском друштву, технолошки напредак у развоју инфраструктуре, раст животног стандарда, повећање обима слободног времена и друге промене у сфери друштва и економије, непрестано су утицале на развој скијашке и спортско-рекреативне инфраструктуре планинског туризма и све веће интересовање туриста за планине. Паралелно са технолошким развојем и тржишним позиционирањем, текао је и процес организационог развоја, што све заједно чини једно вишедеценијско искуство, које је утицало на развој планинских дестинација.

Укупни ефекти развојног процеса туризма, у дужем временском периоду, подстицали су позитивне развојне тенденције, трансформишући обрасце традиционалног начина живота који су повратно позитивно деловали на формирање пожељног имиџа дестинације код потенцијалних тржишних сегмената. Позитивно искуство у развоју туризма указало је на могућности које туризам пружа, када је у питању економски развој, ревитализација руралног подручја, повећање запослености, развој инфраструктурних система и социјалног амбијента прихватљивог како за становнике који живе на подручју дестинације, тако за туристе и посетиоце.

Утврђивање праваца и облика развоја туризма је важан део концепције укупног туристичког развоја. Правци и облици развоја туризма подручја Старе планине зависе од природе њених потенцијала, али и од глобалних трендова, степена развоја заједнице, могућности тржишта и тенденција домаћих и међународних туристичких кретања. Из анализе релевантних туристичких показатеља види се да подручје Старе планине располаже бројном, разноврсном, комплементарном и у појединим сегментима непоновљивом атракцијском основом. Такође се из анализе релевантних туристичких показатеља (материјалне базе, организованости туристичке понуде и туристичког промета) види да је остварен скроман ниво туристичког развоја, па су то главни разлози што се на овом подручју није развило више облика туризма.

Анализом модела развоја планинских дестинација а посебно алпских планинских дестинација потврдили смо хипотезу да примена савремених стандарда у планирању развоја и реализацији пројеката планинског туризма на принципима одрживог развоја представља оптимални модел развоја. Туристичке дестинације са концептом одрживог туризма функционишу као тржишта где постоји равнотежа између купаца и продаваца специјализованих

добра и услуга, где обе стране сматрају да су локална еколошка и социјална добробит важне колико и да се туристима омогући калитетан одмор.

Органски раст и развој планинских дестинација довео је до стандардизације и уједначавање техничких система, услуга, организације и спољнег лика дестинација и објеката, до самог процеса планирања развоја дестинација, чији завршни производ треба да задовољи одређене квалитете, односно норме. Изнели смо бројне примере примене стандардизације у области туристичког уређења простора који се односе на туристичку инфраструктуру, туристичку супраструктуру, укључујући и иновативне моделе управљања некретнинама у туризму, као и стандарде за планирање техничких инфраструктурних система, који представљају нервни систем туристичких дестинација. У области уређења скијалишта изнели смо моделе комплексног планирања скијашког система у оквиру континуираног планирања развоја дестинације и посебно моделе утврђивања капацитета скијалишта и ски – стаза који су засновани на истраживањима ставова корисника скијалишта.

Основна претпоставка планирања развоја и туристичког уређења простора, усмерена је на стварање основе за функционисање подручја као целовите и конкурентне туристичке дестинације. На основу SWOT анализе, обиласка подручја и анализе ситуације на терену, као и на основу процењених тржишних могућности, те на бази тога дефинисаним недостацима и проблемима дестинације, идентификовали смо кључне приоритетне пројекте којима је сврха повећање конкурентности туристичке дестинације Стара планина. Ови пројекти односе се на побољшање опште инфраструктуре, изградњу туристичке инфраструктуре, туристичке супраструктуре и других садржаја, као подлоге за развој туристичких производа за употпуњавање летње и зимске понуде на планини.

На основу процене тенденција глобалних туристичких кретања и анализе и валоризације укупних туристичких потенцијала утврдили смо циљеве и оквири средњорочног и дугорочног развоја туризма који представљају основ за афирмацију концепта најрационалнијег и најфункционалнијег организовања туризма и туристичког уређења простора.

Стара планина на туристичком тржишту треба да се позиционира као модерна планинска дестинација која нуди искуства и доживљаје у заштићеном природном окружењу, промовишући лепоту живота на планини.

Конкурентност туристичке дестинације изградиће се на атрактивности туристичких потенцијала и применом савремених стандарда у планирању развоја и реализацији пројеката планинског туризма на принципима одрживог развоја.

Планирање развоја савремених туристичких дестинација а самим тим и планирање туристичког уређења простора представља мање или више успешно сагледавање глобалних тенденција и трендова у међународном туризму и анализе могућности локалног простора у коме се пројекат реализује. Полазећи од ових чињеница туристичко уређење простора Старе планине одређено је следећим детерминантама:

1) Европска и регионална тражња за планинским туризмом расте брже него сама понуда, измештајући тежиште тражње са традиционалних планинских дестинација према новим планинским дестинацијама;

2) тражња на подручју југоисточне Европе данас битно надмашује расположивост понуде, а раст скијашке тражње ће у овој регији према свим очекивањима бити још виши;

3) према нашим истраживањима извесно је да ће се у перспективи јавити и доста снажно домаће тржиште тражње за производима планинског туризма;

4) узимајући тако очекивани развој тржишта, са једне, и релативно ограничени потенцијал развоја српских планина за зимско-спортски и скијашки производ, Стара планина у својим развојним усмерењима, пре свега, мора бити оријентисана ка интернационалном и квалитетном домаћем тржишту.

5) Сложеност развоја планинског туризма упућује на потребу фазне реализације пројеката:

-пројекат Стара планина треба развијати фазно, на начин да свака наредна фаза буде условљена искуствима у реализацији претходне фазе.

-прва развојна фаза мора бити билансирана на капацитету који ће износити оквирно 5.000 лежаја. Наредна фаза развоја мора да омогући капацитет од 10.000 лежаја и скијалиште које ће располагати стазама за све категорије скијаша.

-капацитет скијалишта зависи од природних услова, ограничења простора и тржишног потенцијала. Стара планина минимално у првој фази, због економске исплативости треба да има капацитет од најмање 8.000 једновремених скијаша.

6) основну туристичку структуру дестинације треба да чини: иновативни и модерни „ризорт“, унапређена туристичка места и туристичка села, и савремен и конкурентан скијашки центар;

7) кључни инфраструктурни пројекат представља саобраћајница која повезује главнину смештајних капацитета са међународним путним правцем Ниш – Софија.

У планирању развоја а самим тим и туристичког уређења простора, је неопходно водити рачуна и о секторској зависности туризма од развоја и ефикасности привредних и туристичких потенцијала осталих делатности, сектора привреде и економског раста и развоја окружења. На основу међусобне повезаности, директних, индиректних и посебних утицаја, може се закључити да туризам представља комплексан и заједнички подухват који утиче на развој примарних, секундарних и терцијарних сектора. У том смислу сматрамо да је за туристички развој Старе планине неопходна подршка државе Србије у развоју инфраструктуре, унапређењу туристичких и комплементарних делатности на подручју туристичке дестинације у целини и посебно на подстицању функционалне организованости туристичких субеката односно кључних играча од којих зависи развој туризма. Од посебне важности је укључење локалне заједнице у процесе одлучивања о фундаменталним питањима развоја и то у свим фазама развојног процеса. Сматрамо да су организациони проблеми и извесно маргинализовање представника локалне заједнице, чија је моћ сведена

на изношење ставова, један од разлога за несинхронизован спектар активности локалних кључних играча (стејкхолдера) које не прате релативно добро осмишљен плански концепт развоја туризма на овом подручју. Сматрамо да је овај закључак важан јер, примена стандарда и правила у развоју планинских дестинација поред планских и техничких аспеката реализације пројеката подразумева и примену стандарда у организовању и управљању развојем туризма на дестинацији.

Примарни циљ ове дисертације био је утврђивање концепта туристичког уређења простора Старе планине. Изведени циљеви су далековидији и комплекснији и теже да дају допринос свеукупном одрживом развоју овог подручја, а тиме и нов (повратни) ефекат економске и еколошке оптимизације саме туристичке привреде. У прилог изнетом ставу говори и чињеница да само развојни процеси и ефекти изражени кроз њихове агрегате (запосленост, производња и доходак) обезбеђују могућност жељених структурних промена у туристичкој привреди, као и начину коришћења, организовања и уређења простора са крајњим циљем свеукупног очувања и унапређења компоненти економске, еколошке и социјалне сигурности.

Литература

- Aitchinson, C., Macleod, N. E., Shaw, S. J. (2002): *Leisure and tourism landscapes: Social and cultural geographies*, Routledge, London - New York
- Ahmetović-Tomka D, (1996): *Turistička promocija kulturnih dobara*, Zbornik radova Naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Turistički potencijali Jugoslavije”, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno matematički Fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad; 23-32
- Антоновић, А., 1958: *Нека питања односа пермских и карбонских творевина у грађи Старе планине*, – Весник Завода за геол. и геофиз. истраж., књ. XV, Београд
- D. Avramović, D. Spasić, J. Marjanović, N. Randelović, (2004): *Potencijali za razvoj ekoturizma u parku prirode "Stara planina"*, "Ekoistina 2004" - Zbornik radova, Bor
- Austrian ski resorts*, (2008): Austrian tourist office, Wien
- Андрић, Н. (2002): *Специфичности пројектовања и изградње објеката на висинама преко 1500 метара надморске висине*, Конференција о развоју планинских подручја, Савез инжињера и техничара Србије и Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд ,106-110
- Bjeljac, Ž., (2006): *Teorijsko-metodološke osnove manifestacionog turizma*, специјална изданја Geografskog Instituta „Jovan Cvijić”, SANU, br.67, Beograd
- Бакић, О., (2003): *Маркетинг у туризму*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд
- Bakić, O., (2005): *Marketing menadžment turističke destinacije*, Čigoja štampa, beograd
- Besna Kobilica Resort Area Master Plan*, (2009): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler
- M.Baud-Bovy and F. Lawson, (1977): *Tourism and Recreation*, Architectural Press Ltd, London
- M.Baud-Bovy and F. Lawson, (2002): *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design*, Architectural Press, Oxford
- Vasić, V., Džukić, G., Janković, D., Simonov, N., Petrov, B., Savić, I. (1991): *Preliminarni spisak vrsta za crvenu listu kičmenjaka Srbije*, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd
- Велојић М., Радовановић О. (2003.): *Становништво Старе планине –Буџак, Зајечар*
- Влада Републике Србије, (1997): *Стратегија и политика развоја саобраћаја Републике Србије до 2010. године*, Београд

- Vukonić, B., Čavlek, N. i dr., 2001: *Rječnik turizma*, Masmedia, Zagreb
- Williams, S. (1998): *Tourism geography*, Routledge, London - New York
- Williams, S. (2003): *Tourism and recreation*, Prentice Hall, Harlow
- World Conservation Strategy*, (1980): IUCN, Gland, Switzerland
- Veal, A. J., (1994): *Leisure policy and planning*, Longman, Harlow
- Grupa autora, (1998): *Kulturna riznica Srbije*, Idea, Beograd
- Група аутора, (2002.): *Програм развоја туризма општине Књажевац*, Републички завод за развој, Београд
- Grupa autora, (2000): *Održivi i odgovorni razvoj turizma u XXI veku*, Turistička organizacija Srbije, Beograd
- Грубић, А., Антонијевић, И., 1962: *Структурне особине источне Србије. – Водич за екскурзију кроз ист. Србију*, V Сав. геол. Југ., Београд
- Guidelines for Protected Areas Management Categories*, (1994), IUCN, Cambridge, UK and Gland, Switzerland
- Gunn, C. A. (1972.), *Vacationscape – Designing Tourist Regions*, Bureau of Business Research, Austin
- Gunn, C. A., (1998): *Tourism planning* (2nd edition) New York, Taylor and Francis
- Giedion, S. (1969): *Prostor, vreme, arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd
- Groupe Compagnie des Alps*, (2003): Groupe Compagnie des Alps, Tignes, France
- Guidance for School Food Authorities: Developing a School Food Safety Program Based on the Process Approach to HACCP Principles*, (2005): United States Department of Agriculture Food and Nutrition Service
- Guidelines of classifications of hotels*, (2003): Government of India Department of Tourism
- Golija Resort Area Master Plan*, (2008): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler
- Dokumentacioni materijal za eksperte OECD za zimsko-sportski turizam u Srbiji*, (1968): Institut za proučavanje turizma, Beograd
- Дуцић, Радовановић, (2005): *Клима Србије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Defert, P. (1972): *Les ressources et les activités touristiques*, Centre d'Etudes du Tourisme, Aix-en-Provence

Davidson J., Wibberley G. (1977): *Planning and the Rural Environment, Urban and Regional Planning Series, Vol, 18*, Pergamon Press, Oxford

Dragičević, M. (1988): *Društveni troškovi razvoja turizma, doktorska disertacija*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Дивљан, С., (1962): *Петролошка истраживања гранита СЗ дела Старе планине – Реферати V Сав. геол. Југ., II део*, Београд

DIRECTIVE 2006/123/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 12 December 2006 (2006): Official Journal of the European Union

Délégation de service public et domaine skiable : mode d'emploi, (2005): Association Nationale des Maires des Stations de Montagne (A.N.M.S.M), Paris

Д. Дабих, (2004): *Планска евакуација у просторном планирању туристичких подручја, у: Одрживи развој планинских подручја Србије*, 111-125, ИАУС, Београд

Д. Дабих, (1996): *Теоријски, методолошки и плански оквири просторног планирања туристичких подручја, Монографија просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине 2*, ИАУС, Београд, 121-131

Ђорђевић, Д. (1995): *Методe одређивања намене површина у просторним плановима*, Географски факултет, Београд

Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, (1994): Environmental Resources Management, Sudienkreis Fur Tourismus, London

European Commission, (1994): Background Information on Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, EU, DG XI, Brussels

European Commission, (1994): Europe 2000+:Cooperation for European territorial development, Luksembourg

European Commission, (1997): The EU compendium of spatial laning systems and polices, Regional development studies, regional policy and cohesion, Luksembourg

European Commission, (1999): European spatial development perspective (ESDP), Potsdam

Explanation Hotels Classification, (1999-2009): Benelux Hotel Classification

Experts in classification and certification, (2009): Corporation de l'industrie touristique du Québec (CITQ)

R. J. Eidrich,(2005): *Recreational Facilities*, John Wilez and sons, NY,2005, New York

Жујовић, Ј., (1893): *Геологија Србије. Део први: Топографска геологија*, - Посеб. дела Срп. краљ. акад., Београд

- Жујовић, Ј., (1893): *Геологија Србије. Део први: Еруптивне стене*, - Посеб. дела Срп. краљ. акад., Београд
- J.L. Aeschlimann, (1969): *Zimski turizam u Jugoslaviji – Analiza inozemne klijentele*, OECD, Gryon - Siusse
- Закон о туризму*, (2005): Службени гласник РС, Београд
- Закон о туризму*, (2009): Службени гласник РС, , Београд
- Закон о планирању и изградњи*, (2006): Службени гласник РС, Београд
- Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину*, (2004): Службени гласник РС, Београд
- Закон о заштити животне средине*, (2004): Службени гласник РС, Београд
- Ioannides, D., Debbage, K.G. (1998): *The economic geography of the tourist industry: A supply-side analysis*, Routledge, London, New York
- Iten, J., Rey, M. (1969) *Analiza mogućnosti i problema razvoja zimskog turizma u Jugoslaviji*, OCDE, Misija tehničke pomoći Jugoslaviji, Beograd
- Предлог просторног плана подручја Парка природе и туристичке регије Стара планина*, (2007): Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд
- International Standard ISO 18513*, (2003): ISO copyright office
- Industry as a partner for sustainable development*, (2002): World Travel & Tourism Council (WTTC), International Federation of Tour Operators (IFTO), International Hotel & Restaurant Association (IH&RA) ,International Council of Cruise Lines (ICCL)
- Inskeep. E., (1991): *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, John Wiley & Sons, New York
- Infrastructure Asset Management Manual, Edition 1.1*, (1998): Association of Local Government Engineers, New Zealand
- Jahnke, Peter (2000): *Dorferneuerung vor neuen Herausforderung, referat am 2. Münchener Tage der Bodenordnung und Landentwicklung, Materialensammlung, Heft 24., (ur. H. Magel und S. Haury)*, München, Technische Universität München, s. 19-26
- Jovičić, D. (2000): *Turizam i životna sredina-koncepcija održivog razvoja*, Zadužbina Andrejević, Beograd
- Jeffries, D., (2001): *Governments and tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford
- Jan van der Straaten, (1996): *Tourism and Environmental Disruption, Sustainable Tourist Management: Principles and Practice*, Tilburg University, Press, Tilburg
- G. John, K. Campbel, (2003): *Outdoor Sports 1,2* , Architectural Press, Oxford

- Саша Кицошев, Драгана Дунчић (2007): *Географске основе просторног планирања*, Институт за географију, Нови Сад
- Kušen, E. (2002): *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, Zagreb
- B. Krautzer, H. Wittman, G. Peratoner, W. Grasiss, C. Partl, G. Parente, C. Rixen, M. Streit (2006): *Federal Research Education Centre (HBLFA)*, Raumberg-Gumpenstein, Irdning
- Keller, P., (2002): *Ekonomski uticaji turizma*, Turistički pregled, Beograd, br.2, 6 – 13
- Kopaonik Resort Area Master Plan*, (2009): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler,
- Krippendorf J. (1986): *Putujuće čovječanstvo - Za novo poimanje slobodnog vremena i turizma*, Zavod za istraživanje turizma, Zagreb.
- Lew, A.A., Hall, C.M., Williams, A.M. (ur.) (2004): *A companion to tourism*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford
- Loving them to death*, (2001): Europarc federation, Grafenau, Germany
- Lavery, P., (2002): *Tourism Planning, Huntingdon*: Elm Publications
- Lickorish, L. J. (1991): *Developing Tourism Destinations: Policies and Perspectives*, Harlow: Longman
- Marinović-Uzelac, A. (2001): *Prostorno planiranje*, Dom i svijet, Zagreb
- Marinović-Uzelac, A. (2001): *Teorija namjene površina u urbanizmu*, Tehnička knjiga, Zagreb
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, (2002): *Vodoprivredna osnova Republike Srbije*, Beograd
- Mazi, Mitrović, (1970): *Mogućnosti za razvoj planinskog turizma u SR Srbiji*, Institut za proučavanje turizma, Beograd
- Marković, Hitrec, Marsić, (1969): *Zimski turizam u Jugoslaviji*, Institut za ekonomiku turizma, Zagreb
- Милојевић Душан, (2000): *Парк природе Стара планина*, Београд
- Милошевић Властимир, (1977): *Туризам као привредна грана у Тимочкој крајини*, Развитак бр. 4, Зајечар
- Максин-Мићић М., (2007): *Туризам и простор*, Универзитет Сингидунум Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд

S. Mitrović, (1985): *Ekspertiza - Koncept turizma, rekreacije i sporta u pogledu prostornih mogućnosti i zahteva, infstrukture, društvenih servisa i odnosa prema drugim aktivnostima, RO RSTU „Kopaonik” – GENEX, Beograd*

S. Milijić, D. Dabić, (2004): *Prostorni razvoj planinskih područja Srbije, u Strateški okvir za održivi razvoj Srbije, IAUS, Beograd*

S. Milijić, (2005): *Strategija razvoja planinskih područja Srbije, Doktorska disertacija, Geografski fakultet, Beograd*

Maksin-Mičić, M., (2000): *Zaštita i rezervisanje prostora – normativnost i praksa, Geografski fakultet, Beograd*

Maksin-Mičić, M., (2002): *Ostvarivanje Prostornog plana Republike Srbije, u: Prilog unapređenju teorije i prakse planiranja i implementacije, IAUS, Beograd, 117- 124*

Maksin-Mičić, M., Spasić, N, (2004): *Implementacija strateških planskih i investicionih odluka o magistralnim infrastrukturnim koridorima, u: Strateški okvir za održivi razvoj Srbije, IAUS, Beograd, 313 – 326*

Milić, V., Jovanović, R., Popović, M., Borisavljević, Lj., Antić, M., Dinić, A., Danon, J., Blaženčić, (1978): *Biljne zajednice i staništa Stare planine, SANU, knjiga DXI, Beograd*

A.Muhlberg, (2009): *Ključni elementi EU Okvirne direktive o vodama 60/2000/EC – ekonomski indikatori korišćenja voda i obračun troškova: Izazov za upravljanje vodnim resursima u budućnosti, Savetovaje Ekonomska analiza komunalnih preduzeća u oblasti voda u Srbiji: Osnova za ostvarivanje uštede kroz investicije i apliciranje za kredite, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd*

Николић, С. (1998): *Природа и туризам Србије, Еко центар Београд, Завод за заштиту природе Србије, Београд*

Николић, С. (2006): *Туризам у заштићеним природним добрима Србије, Завод за заштиту природе Србије, Београд*

K. Norberg – Šulc, (2006): *Egzistencija, prostor i arhitektura, Građevinska knjiga, Beograd*

Odgovorni i održivi razvoj turizma, (2001): Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma, Beograd

OECD, (1969): *Colloque sur les Problemes de Creation de Stations de Sports d' Hiver, Geneve*

Oficiální jednotná klasifikace ubytovacích zařízení české republiky kategorie hotel, hotel garni, pension a motel 2006-2009, (2009): Ministerstvo pro místní rozvoj, Praha

Општине у Србији, (2004): Републички завод за статистику, Београд

Општине у Србији, (2005): Републички завод за статистику, Београд

- Prostorni plan Republike Srbije*, (1996): Službeni glasnik RS, broj 13/96, Beograd
- Prostorni plan Republike Srbije*, (1996): Планска и аналитичко – документациона основа Službeni glasnik RS, broj 13/96, Beograd
- Перишић, Д. (1985): *О просторном планирању*, ИАУС, Београд
- Puzović, S., (2000): *Atlas ptica grabljivica Srbije*, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd
- Пића, В. (1986): *Osnove prostornog planiranja*, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Beogradu i Jugoslovenski zavod za produktivnost rada, Beograd
- Плавша, Ј. (2005): *Туристичке регије света (скрипта)*, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Projekat finansiranja turističke infrastrukture u funkciji podsticanja razvoja turizma Republike Srbije*, (2006): Saobraćajni institut СIP, Beograd
- Петровић, В., (1985): „*Велика Лукања*”, Ниш
- Pigram, J., Jenkins, J.M. (2003): *Outdoor recreation management*, Routledge, London, New York
- Page, S. J. (1999): *Transport and tourism*, Prentice Hall, Harlow
- Page, S. J., Hall, C. M. (2003): *Managing urban tourism*, Prentice Hall, Harlow
- План детаљне регулације прве фазе туристичког ризорта „Јабучко равниште” на Старој планини*, (2009): ИАУС, Београд
- Петковић, В., 1908 *Тупижница и њено подножје* – Споменик Срп. краљ. акад., 46, Београд
- Протић, М., 1934: *Геолошки састав и тектоника Старе планине* – Расправа Геол. инст. краљ. Југославије, књ. IV, Београд
- Petovar, K., (1986): *Sociološka istraživanja u urbanističkom planiranju*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd
- Petovar, K., (2003): *Urbana sociologija – naši gradovi između države i građanina*, Geografski fakultet, Beograd
- Pravilnik o sadržini i izradi planskih dokumenata*, (2003): Službeni glasnik RS, Beograd
- Pravilnik o opštim uslovima o parcelaciji i izgradnji i sadržini, uslovima i postupku izdavanja akta o urbanističkim uslovima za objekte za koje odobrenje za izgradnju izdaje opštinska, odnosno gradska uprava*, (2003): Službeni glasnik RS, Beograd

Pravilnik o sadržini, načinu izrade, načinu vršenja stručne kontrole urbanističkog plana, kao i uslovima i načinu stavljanja plana na javni uvid, (2004): Službeni glasnik RS, Beograd

Pravilnik o sadržini i načinu izdavanja odobrenja za izgradnju i sadržini prijave početka izvođenja radova, (2006): Službeni glasnik RS, Beograd

Prostorni plan kompleksa Babin zub na Staroj planini, (1982): IAUS, Beograd

Просторни план Парка природе и туристичке регије Стара планина, (2008): Службени гласник РС, Београд

Program rasporeda sredstava i korišćenja sredstava namenjenih za razvoj infrastrukture u turizmu za 2006. Godinu, (2006): Službeni glasnik RS, Beograd

Poslovanje hotelijerstva u Hrvatskoj 2007, (2007): Horwath Consulting, Zagreb

Popesku, J., (2007): *Menadžment turističke destinacije*, Univerzitet Singidunum, Beograd

A. Poon, (1993): *Tourism, Technology and Competitive Strategies*, CAB International, Oxford

Програм развоја планинског туризма на подручју Старе планине, (2007): Службени гласник РС, Београд

Парк природе „Стара планина”, (2007): ЈП „Србијашуме” и Завод за заштиту природе, Београд

Predinvesticioni program izgradnje i uređenja turističkog centra „Jabučko ravnište” na Staroj planini, (1989): IAUS, Beograd

Radinović, Đ., (1981): *Vreme i klima Jugoslavije*, IRO Građevinska knjiga, Beograd

Razvoj turizma u unutrašnjosti zemlje i na Južnom Jadranu, (1967): Izveštaj misije Ujedinjenih nacija, Beograd

Стратегија развоја Републике Србије до 2010. године, са визијом развоја до 2020. године, (1998): Републички завод за развој, Београд

Ромелић, Ђурчић, (2001): *Туристичка географија Југославије*, Универзитет у Новом Саду, Природно математички Факултет, Институт за географију, Нови Сад

Ршумовић Радован (1972): *„Књажевачка туристичка регија”*, Зборник радова, Географски институт, књига 24, Београд.

Ристић, М., Сикошек, Б., Дивљан, С., Антоновић, А., 1961: *Геологическо-тектоническо соотношение магматизма и метаморизма Старои Планини*, V Congr. Carp. Balk. Geol. Assoc, IV, Bucuresti

- Randelović V., (1998): *Stanje i zaštita flore i vegetacije pašnjaka, stena i tresava Stare planine*, Elaborat, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd
- Ritchie, J.R. Brent and Crouch Geoffrey, (2003): *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*, Oxon: CABI Publishing
- M. Rouz, (2009) : *Ski centers aspect related to ecology, security and equipment standards*, France neige international, Paris
- Strategija razvoja turizma Republike Srbije*, (2005): Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd
- Стојадиновић, Б., (1999): *Књажевац у 1.000 појмова*, Јавно информативно предузеће, Књажевац
- Стојадиновић, Б., (1985): *Културни развој Књажевца и околине*, Међимурје бр. 8, Зрински, Чаковец.
- Shaw, G., Williams, A. M. (2002): *Critical issues in tourism: a geographical perspective*, Blackwell Publishers, Oxford
- Стојков, Б., (1992): *Искусва развијених европских земаља у области просторног и урбанистичког планирања*, ИАУС, Београд
- Стојков, Б., (1992): *Методe анализе и синтезе у просторном планирању*, ИАУС, Београд
- Ђ. Симоновић, М. Рибар, (1993): *Уређење сеоских територија и насеља*, Архитектонски факултет, Београд
- Sun Peaks Resort Area Master Plan*, (2006): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler
- Stara Planina Resort Area Master Plan*, (2007): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler
- Stanković, S. i Nikolić, S., (1998): *Turistička valorizacija zaštićenih prirodnih dobara*, Zaštita prirode, Zavod za zaštitu prirode Srbije, br. 50, Beograd
- Stanković S. (1979): *Zaštita životne sredine i savremeni turizam*, Geographica Slovenica, knjiga 9, Institut za geografiju Univerze v Ljubljani, Ljubljana
- J. Straaten, (1996): *Tourism and Environmental Disruption, Sustainable Tourist Menagement: Principles and Practice*, Tilburg University Press, Tilburg
- Ski centers - aspect related to ecology, security and equipment standards*, (2008) : France-neige-international, Paris
- Sci maps European Ski resorts*, (2008) : France-neige-international, Paris

Стара планина 82 – 83, Годишњак Заједнице удруженог рада за пословну сарадњу за развој и уређење Старе планине, (1984): Заједница удруженог рада за пословну сарадњу за развој и уређење Старе планине, Књажевац

Todić, Vukasović, (2001): *Zaštita životne sredine u međunarodnom i unutrašnjem pravu*, Ministarstvo zdravlja i zaštite životne okoline Republike Srbije, Uprava za zaštitu životne okoline, Beograd

Томић, Ј., 1934: *Базичне стене и зелени кристалисти шкриљци Старе планине*, – Глас. САН, СХП, Први раз., књ, 79, Прир. мат.сп., Београд

Томић, Ј., 1935: *Гнајсеви и гранити Старе планине*, – Весник Геол. ист. краљ. Југославије, књ. IV, 1, Београд

Toula, F., 1881: *Grundlinien der Geologie westlichen Balkans*, – Denkschr. d. Akad. Wiss., Bd. XLIV, Wien

Tourism Accommodation Establishments Regulations, (2002): Malta Travel and Tourism Services Act (CAP. 409)

Tourist inn/apartel/motel/pension house, (2009): Republic of the Philippines Department of Tourism, Manila

Unković, S., (1988): *Ekonomika turizma, sedmo prerađeno i dopunjeno izdanje*, Savremena administracija, Beograd

Priručnik za pripremu industrijskih studija izvodljivosti, (1983):, UNIDO – Organizacija UN za industrijski razvoj, Beograd

Уредба о утврђивању Водопривредне основе Републике Србије, (2002): Службени гласник РС, Београд

Уредба о заштити Парка природе Стара планина, (2009): Службени гласник РС, Београд

Стратегија и политика развоја саобраћаја Републике Србије до 2010. године, (1997): Влада Републике Србије, Београд

Whistler Resort Area Master Plan, (2005): Ecosign Mountain Resort Planners Ltd., Whistler

WCED, (1987): *Our Common Future*, (The Brundtland Report, World Commission on Environmental and Development/ Oxford University Press), Oxford

World Conservation Strategy, (1980): IUCN, Gland, Switzerland

Freeman, T. W. (1964): *Geography and Planning*, London

Failte Ireland, (2008): National Tourism Development Authority

Hall, C. M., Page, S. J. (2002): *The geography of tourism and recreation: environment, place and space*, Routledge, London – New York

- Hitrec, T. (1995.), *Turistička destinacija, pojam, razvitak, koncept*, „Turizam”, 43 (3-4): 43-51, Zagreb
- Хацић, О., (2006): *Стејкхолдерки присуп управљању одрживим развојем туризма, Докторска дисертација*, Природно – математички факултет, Департаман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Hotels, Restaurants & Cafés in Europe*, (2006): Bruxelles
- Hotel Accommodation Quality Standard*, (2005): British Tourist Authority, London
- Hotel Classification 2006–2010*, (2006): Swiss Hotel Association
- Horwath Consulting Zagreb, (2006): *Strategy for Tourism Development of Republic of Serbia*, Zagreb
- Horwath Consulting Zagreb, (2007): *Tourism Master Plan for mountain of Stara planina*, Zagreb
- C. Henri, (1996): *Stades et Terrains de Sport*, Le Moniteur
- Horwath Consulting Zagreb, (2007): *Standardi infrastrukture za turističke resorte*, Zagreb
- Цвијић Ј. (1896.): „Извори, тресаве и водопади у источној Србији”, Гласник СКА бр. 51, Београд.
- Цвијић, Ј., 1924: *Геоморфологија, књ. I и II*, Београд
- Crouch, D. (ur.) (2001): *Leisure/tourism geographies*, Routledge, London – New York
- Certification Handbook*, (2009): Certification Institute, USA
- Classification System Development*, (2004-2006): Abu Dhabi Tourism Authority
- Criteria for the Star Classification*, (2006): Horesta
- Classification System for Inspections*, (2007): Irish National Accredation Board
- Ђ. Ћомић, М. Вукић, (1996): *Kriterijumi i metode valorizacije turističkog potencijala, Zbornik radova Naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Turistički potencijali Jugoslavije”*, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno matematički Fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad; 9-14
- Ћомић, Ђ. (1982): *Faktori i metode razmeštaja i lociranja hotela, Doktorska disertacija, Prirodno-matematički fakultet*, Odsek za turizam, Beograd
- Ћомић, Ђ.,(2001): *Strategija planiranja razvoja ruralnog turizma, Prvi forum „Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana”*, Aeert, Prirodno-matematički fakultet, Ekonomski fakultet, Kragujevac

Чомић Љ. (2003): *Туризам и одрживи развој руралних подручја Србије*, У: *Село у новим развојним условима*, Удружење урбаниста Србије, Београд, 40-46

Čomić Dj. (1988): *Prostorno planiranje turizma*. Turizam broj 3, Turistički savez Hrvatske, Zagreb

Veb adrese:

www.emauspoort.nl/eng

www.abenteuer-stroh.ch

www.cenort.org.yu

www.fis-ski.com

www.ibu.at/rules

www.myswitzerland.com/en/infra/_detail

www.botanic.hr/geo/aktual_geo.html#ekoturizam

www.nationalparks.nsw.gov.au

www.world-tourism.org

www.unep.org

www.iucn.org

www.wttc.org

www.ecotourism.org

www.serbia-tourism.org

www.piroto.com

www.weatheronline.co.uk

www.hidmet.sr.gov.yu

www.srbijasume.co.rs

www.sunvalley.govoffice.com,

www.gobc.ca/sun-peaks-travel/travelinfo

www.myswitzerland.com/en/infra

www.bluebookski.com/Austria-Ski-Resorts

www.escapetobulgaria.com/Town8/Bansko.html

www.totalski.com/totalski/Whistler

www.ski-i.com

www.bulgariaski.com/com/borovets

БИОГРАФИЈА

Љубомир Јовановић је рођен 10.07.1957 године у Тршановцима, општина Брус. Основну школу је завршио у Брусу а средњу техничку школу у Крушевцу. Дипломирао је на Факултету политичких наука у Београду 1985. године. Магистарску тезу под називом „Туристичка валоризација резервата биосфере Голија - Студеница” одбранио је 2007. године на Департмана за географију, туризам и хотелијерство Природно – математичког факултета у Новом Саду.

Од 1997. године ради у министарствима надлежним за послове туризма као руководилац сектора и одељења за стратегијски развој туризма. Учествовао је у изради Стратегије развоја туризма Републике Србије и стратегијских планова развоја туризма за најзначајније туристичке дестинације у Србији.

Коаутор је радног текста Закона о јавним скијалиштима и аутор је радних текстова подзаконских аката проистеклих из овог закона. Учествовао је у радним тимовима за израду Закона о туризму 2005. и 2009. године, непосредно обрађујући поглавља којима се утврђује планирање и развој туризма.

Објављује научне радове из области планирања и развоја туризма и туристичког уређења простора у домаћим и страним научним часописима.

Мр Љубомир Јовановић

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА**

Редни број:

РБР

Идентификациони број:

ИБР

Тип документације: Монографска документација

ТД

Тип записа: Текстуални штампани материјал

ТЗ

Врста рада: Докторска дисертација

ВР

Аутор: Мр Љубомир Јовановић

АУ

Ментор: Др Саша Кицошев

МН

Наслов рада: Туристичко уређење Старе планине

НР

Језик публикације: српски (ћирилица)

ЈП

Језик извода: српски/енглески

ЈИ

Земља публикација: Република Србија

ЗП

Уже географско подручје: Аутономна покрајина Војводина

УГП

Година: 2009.

ГО

Издавач: Ауторски репринт

ИЗ

Место и адреса: Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3

МА

Физички опис рада:12/314/194/44/20/2/5

ФО

Научна област: Туризам

НО

Научна дисциплина: Туристичко уређење простора

НД

**Предметна одредница: Планински туризам, туристичко уређење простора,
стандарди, уређење скијалишта, планирање
локација, инфраструктура**

ПО

**Чува се: У библиотеци Департмана за географију, туризам и хотелијерство,
Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3**

ЧУ

Важна напомена:

ВН

Извод: Предмет ове докторске тезе је туристичко уређење Старе планине. Циљ рада је утврђивање оптималног модела туристичког уређења простора за развој планинског туризма. Као најбољи, аутор сматра модел који се заснива на примени стандарда и правила туристичког уређења простора која се примењују у планирању референтних (успешних) планинских туристичких дестинација данас у свету. Правила и стандарди се односе на све елементе туристичког система који посебно укључује: туристичку инфраструктуру, туристичку супраструктуру, социјалну и техничку инфраструктуру и организациони модел развоја. Посебно је важно да се планирање уређења простора спроведе спровођењем стратегијског плана развоја туризма са активним учешћем свих заинтересованих субјеката, чија улога је кључна у развоју туризма. Дати су бројни теоријски аргументи који потврђују наведене тврдње.

ИЗ

Датум прихватања теме од стране НН већа Универзитета у Новом Саду
15.04.2008. године

ДП

Датум одбране:

ДО

Чланови комисије: (научни степен / име и презиме / звање / факултет)

1. др Слободан Марковић, ванредни професор ПМФ у Новом Саду - председник
2. др Саша Кицошев, редовни професор ПМФ у Новом Саду - ментор
3. др Јасмина Ђорђевић, ванредни професор ПМФ у Новом Саду - члан

**UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF SCIENCE
KEY WORDS DOCUMENTATION**

Accession number :

ANO

Identification number:

INO

Documentation type: Monographic publication

DT

Type of record: Textual printed material

TR

Contents code: PhD Thesis

CC

Author: Mr Ljubomir Jovanović

AU

Mentor: Dr Saša Kicošev

MN

Title: Tourism Development of Stara Planina

TI

Language of text: Serbian

LA

Language of abstract: Serbian/English

LA

Country of publication: Serbia

CP

Locality of publication: Vojvodina

LP

Publication year: 2009.

PY

Publisher: Authors reprint

PU

Publication place: Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3

PP

Physical description: 12/314/194/44/20/2/5

PD

Scientific field: Tourism

SF

Scientific discipline: Tourism spatial development

SD

**Subject/Key words: Mountain tourism, tourism spatial development, standards,
ski tracks development, location planning, infrastructure**

SKW

Holding date: The Library of the Department of Geography, Tourism and

HD

Notes:

N

Abstract: The subject of this PhD thesis is tourism development of Stara Planina. The goal of the essay is to define the optimal model of tourism spatial development for growth in mountain tourism. The author believes that the best model is based on the application of standards and rules of tourism spatial development applied in planning of reference (successful) mountain tourist destination in the world today. The rules and standards are related to all elements of tourism system including: tourism infrastructure, tourism superstructure, social and technical infrastructure and organisational model of development. It is essentially important to implement the spatial development planning by putting into practice the strategic plan of tourism development with the active participation of all interested entities that have the key role in tourism development. Various theoretic arguments are given to confirm the affirmed statements.

AB

Accepted by Scientific Board of the University of Novi Sad on 15.04.2008.

ASB

Defended:

DE

Thesis Defend Board:

1. dr Slobodan Marković, Assistant Professor of the Faculty of Science in Novi Sad - president
2. dr Saša Kicošev, Full Professor of the Faculty of Science in Novi Sad - mentor
3. dr Jasmina Đorđević, Assistant Professor of the Faculty of Science in Novi Sad - member